

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
За издавачот: проф. д-р Анета Дучевска, декан на Факултетот

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР

Румена Бужаровска
Руска Ивановска-Наскова
Лидија Капушевска-Дракулевска
Марија Паунова
Аслан Хамити

EDITORIAL BOARD

Rumena Bužarovska
Ruska Ivanovska-Naskova
Lidija Kapuševska-Drakulevska
Marija Paunova
Aslan Hamiti

Адреса: Филолошки факултет „Блаже Конески“, п. фах 567
1000 Скопје, Република Македонија
Address: Blaže Koneski Faculty of Philology, PO Box 567
1000 Skopje, Republic of Macedonia

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Книга 45, 2019

ANNUAL COLLECTION

Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University – Skopje, Volume 45, 2019

Јазична редакција: Симон Саздов

Печати: Мар-Саж, Скопје

Тираж: 200 примероци

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

ISSN 1409-8571

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

книга 45

Скопје, 2019

СОДРЖИНА

Јазик и дидактика

Билјана Наумоска-Саракинска

Улогата и развојот на зборообразувањето во проучувањето на јазичните промени со преглед на најпродуктивните зборообразувачки процеси во англискиот јазик..... 13

Радица Никодиновска

Лексичко-семантичкото поле *храна* во македонските и во италијанските фраземи..... 31

Звонко Никодиновски

Етниците и етнонимите во афоризмите и во вицеите на македонски јазик 45

Анжела Николовска

Ставовите на идните наставници по англиски јазик кон имплементирање на автономното учење 67

Елена Ончевска Агер

Позитивна психологија за професионална надградба на наставниците 81

Книжевност и култура

Соња Витанова-Стрезова

Пристапни обреди од Вилијам Голдинг: епистемологија на злото и доброто..... 91

Милан Дамјаноски

Дијалогот со дискурсот на нацијата во *Портирешој на уметничкој во младоста* на Џ. Џојс..... 99

Марија Ѓорѓиева Димова

Интертекстуалните рамки во романите на Маргарет Атвуд 111

Славица Србиновска

Естетика, историја и политика..... 127

Ирина Талевска

За една книжевна ‘микроисторија’: *Деветтиџе круџа на ѝеколот*..... 147

Елизабета Шелева

Род и реконфигурации: читање на границата како културна метафора
(Глориа Анзалдуа: за продуктивната синтеза на трите Ф)..... 157

Преведување и толкување**Јасминка Делова-Силјанова**

Фраземи со компонента *јазик* во преводите од чешки на
македонски јазик 171

Сања Михајловиќ-Костадиновска

Кон преводот на шпански јазик на романот *Сестрајата на Сиџмунд
Фројд* 181

Милена Саздовска-Пигуловска

Предизвици во однос на постигнување преводна еквиваленција при
преведување новосоздадена правна терминологија 195

Експозеа од докторски трудови**Фаркета Дибра Зеќири**

Читањето лектира кај учениците: задоволство или оптоварување211

Љиљана Узуновиќ

Движењето на отпорот во италијанскиот и во македонскиот роман:
низ делата на Фенољо, Калвино, Виторини, Јаневски, Малески
и Солев 223

Прикази и проекти

Руска Ивановска-Наскова

Италијанска дигитална библиотека во Северна Македонија..... 237

Лидија Капушевска-Дракулевска

Еротизмот како „внатрешно искуство“ 239

Анастасија Киркова-Наскова

Шеста меѓународна научна конференција за изговор на англискиот јазик: состојби и практики 243

Соња Китановска-Кимовска

Програма за менторство на Здружението на преведувачи и толкувачи на Република Македонија (ЗПРМ) и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје (ФлФ) 247

Калина Малеска

Приказ на конференцијата ESIDRP – *English Studies at the Interface of Disciplines: Research and Practice 2019* 255

Марија Паунова

Кон поредицата на македонските константи 259

Солзица Поповска, Татјана Панова-Игњатовиќ, Катарина Ѓурчевска-Атанасовска, Соња Китановска-Кимовска, Милена Саздовска-Пигуловска, Магдалена Симионска, Николче Мицкоски

Резултати од билатералниот проект *Можносии за зајакнување на емоционалната интелејџенција како генеричка компетенција кај студентите во преведување и толкување* 263

Александра Саржоска

Италијанистиката во третиот милениум: новите предизвици во јазичните, книжевните и културните истражувања – 60 години изучување италијански јазик на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје, 27. и 28. септември 2019, Скопје 277

Хроники и предавања

Ирина Бабамова

Хроника од вторите денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 6 – 30 март 2019 г. 281

Anastasija Gjurchinova

Cinema e letteratura in Italia..... 285

Рајна Кошка

„Поданици сме на времето, тоа заповеди ни дава“: една можна хроника за присуството на Шекспир во Македонија..... 297

Есеи од студенти

Анамарија Милошевска

Поетскиот пат на Блаже Конески 317

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА

Билјана Наумоска-Саракинска

**УЛОГАТА И РАЗВОЈОТ НА ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО
ПРОУЧУВАЊЕТО НА ЈАЗИЧНИТЕ ПРОМЕНИ СО ПРЕГЛЕД НА
НАЈПРОДУКТИВНИТЕ ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ПРОЦЕСИ ВО
АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК**

Јазикот – независно дали се работи за природен, или за вештачки јазик – претставува систем за комуникација: систем кој се состои од симболи за да се овозможи комуникација. Тој е продуктивен систем, жив организам, постојано подложен на различни влијанија и промени, а, како резултат на својата разновидна природа, подлежи на многубројни различни зборообразувачки процеси, со цел образување нова лексика.

Јазикот е систем од зборови, а постоењето на зборови најчесто се зема здраво за готово од говорителите на еден јазик. Да се зборува и да се избира еден јазик, покрај другото, значи и да се знаат зборовите на тој јазик. Некои зборови се измислуваат за да ги задоволат моменталните, привремени потреби, и тие се набргу отфрлени; други, пак, носат значења стари стотици години. Просечниот говорител знае илјадници зборови, а секојдневно и тој, и самиот јазик, стекнуваат нови зборови. Англискиот јазик е еден од најкреативните и е јазик којшто е најподложен на промена.

Прочувањето на зборообразувањето не подразбира прочување само на начините, односно на процесите со кои се образуваат зборови што објаснуваат нови концепти за сегашните говорители на еден јазик. Оваа гранка од морфологијата се занимава и со сегашните начини на образување нови зборови, но и со поранешните, т. е. историските, имајќи го предвид фактот дека некои од тие зборообразувачки процеси веќе не се во употреба.¹ Во секој случај, познавањето и разбирањето како се обра-

¹ Методолошките разлики во пристапот кон истиов проблем од гледна точка на историскиот развој и на современата состојба можат одлично да се забележат преку споредба на уводниот методолошки апарат кај Jacek Fisiak, "Historical Semantics; Historical Word-Formation". *Papers of the International Conference on Historical Semantics and Historical Word Formation, Held at Białejezwko, Poland, 28 – 31 March*

зувале нови зборови во даден период од минатото помага да се утврди поврзаноста со другите зборови.

Дијахронискиот пристап на зборообразувањето е поврзан со *еџимологијата*, наука што се занимава со потеклото и развојот на зборовите. Според западната граматичка традиција, изворот на оваа наука лежи во спекулациите на одредени грчки филозофи уште 500 години пр. н. е. Самиот збор *еџимологија* е прилично интересен бидејќи е латинизирана транскрипција на грчкиот збор *etymos*, кој значи ‘вистински’, ‘вистинит’; според грчките филозофи од овој период, сите зборови биле природно, а не конвенционално, поврзани со она што го означувале.

Во XIX век, етимологијата застанала на поцврсти нозе, а во денешно време таа е прифатена како гранка од историската, т. е. дијахрониската лингвистика. Едно нешто што им станало јасно на лингвистите од XIX век, а кое денес се прифаќа здраво за готово, е дека повеќето зборови од зборовниот фонд на еден јазик не можат да се следат назад до нивното потекло; зборови кои се намерно создадени, преку позајмување облици од други јазици, или по кој било друг пат, се нетипични за вокабуларот на еден јазик во целина, а особено во споредба со оние зборови што се сметаат за основни, нетехнички зборови од еден јазик. Така, етимологот од денешно време ги поврзува зборовите од една синхрониски опислива состојба на еден јазик со зборовите што постоеле во некој претходен период од истиот или друг јазик. Но самите зборови од тој претходен период на истиот јазик или од претходниот јазик се имаат развиено од други претходни зборови.

Така, може да се каже дека јазиците што се разгледуваат од дијахрониска гледна точка, всушност, немаат определен и одреден почеток и крај. Факт е дека не сите јазици тргнале од иста почетна точка и потоа различно се развивале. Исто така, невозможно е да се датира почетокот на еден јазик, освен произволно и приближно, ниту, пак, може точно да се каже кога одреден јазик престанал да постои, освен во случаи кога некој јазик исчезнал со умирањето на неговиот последен роден говорител.

Оттаму е и идејата дека фактите и состојбите од еден период во развојот на еден јазик не треба да се објаснуваат и да се мерат со тие во друг. Јазиците постојано се менуваат, а секој последователен период на еден јазик може, а и би требало да биде опишан сам по себе, без да се споменува од што се развил или, пак, во што веројатно ќе се развие. Дијахронискиот пристап на зборообразувањето бара детално проучување на историскиот

1984]. Berlin: Mouton, 1985, со оној кај Valerie Adams, *Introduction to Modern English Word-Formation*⁵. Routledge, 2002.

развој, потеклото и промените на определениот збор. Значи, иако е до некој степен корисно да се има познавање од случувањата во текот на развојот на еден јазик, сепак, постои потреба од одделување на историското зборообразување од синхрониското, бидејќи станува збор за две одделни и обемни проучувања.²

Развојот на англискиот јазик грубо може да се подели во 3 периоди – староанглиски, средноанглиски и современ (модерен) англиски, а современиот (модерен) англиски јазик, односно англискиот јазик кој денес се зборува, се јавува како резултат најмногу на настаните што се случувале по норманската инвазија во 1066 година.

Староанглиската фаза опфаќа период од околу 700 години, почнувајќи од 450 година н. е., кога Англите и Саксонците мигрирале во Англија, па до нешто подоцна од норманската инвазија во 1066 година, односно 1150 година; јазикот кој се говорел во овој период се нарекува староанглиски или англосаксонски. Станува збор за рана фаза, т. е. ран облик на англискиот јазик, кој ја претставува генералната основа од која се развил денешниот модерен англиски јазик. Средноанглискиот период траел од XII до XV век – односно од периодот по норманската инвазија на Вилијам Освојувачот, околу 1150 година, сè до појавата на печатницата во 1474 година, односно до околу 1500 година. Иако одредени појави во развојот на англискиот јазик кои се карактеристични за средноанглискиот период можат да се забележат дури и во X век, годината 1150 се прифаќа како општа одредница при демаркацијата на еден период од друг, односно ја означува поделбата помеѓу староанглискиот и средноанглискиот период. Најпосле, Современ англиски јазик е поимот што ја означува современата употреба на англискиот јазик. Во однос на историската лингвистика, односно од дијахрониска гледна точка, овој поим се однесува на англискиот јазик што се зборува по средноанглискиот период, односно по големата промена кај вокалите (*Great Vowel Shift*), која започнува при крајот на XV век и продолжува во XVI век. Значи, модерниот англиски период го опфаќа периодот по 1550 година и трае сè до денес.

Како што јазикот постојано се менува, па постојат и се бележат значителни разлики во неговиот развој дури и во текот на еден единствен стадиум на јазикот, и самата поделба на периоди не е, ниту може да биде,

² Дотолку повеќе затоа што, како што истакнува C. S. Cowie, резултатот од секое дијахрониско истражување, всушност, станува “a socio-historical account of derived nominalization, which demonstrates the ways in which neologising – and thus productivity – can be driven by contextual factors, discourse processes and stylistic considerations.” Cf. Cowie, C. S. (1999). *Diachronic word-formation: a corpus-based study of derived nominalizations in the history of English*. (Doctoral thesis).

ригидно сфатена. Имено, годините што се споменуваат при означување на различните периоди во развојот на еден јазик се релативни, односно произволни, и се прифаќаат како такви од практични причини. Развојот на англискиот јазик е непрекинат; тој постојано се менува и во ниеден момент нема прекин во процесот на постојана транзиција. Дадените години што ги означуваат главните три периоди во развојот на англискиот јазик се прифатливи, бидејќи станува збор за периоди во кои промените се случувале со некое позабрзано темпо, па со подлабока анализа јасно се забележува дека јазикот влегол во една друга, нова фаза на својот развој.

Интересен е фактот што прашањата со кои се занимавале лингвистите во XVII, XVIII и XIX век, па и оние со кои се занимаваат денешните лингвисти, не покажуваат голем напредок од времето и идеите на Панини. Една причина за ова е фактот што проучувањата за зборообразувањето не го добиле неопходниот поттик што лингвистиката како целина го добила во почетокот на XX век, најмногу поради поделбата помеѓу *синхронија* и *дијахронија* од страна на Де Сосир, којашто имаше и сè уште има значајно влијание врз лингвистичките проучувања од 1916 година до денес. Оваа поделба успешно го исклучи проучувањето на зборообразувањето, каде што синхронијата и дијахронијата, всушност, најприродно одат заедно. Така, иако некои лингвисти како Јесперсен успеаја да ги обединат синхронискиот и дијахронискиот пристап во своите проучувања од оваа област, поголемиот број лингвисти, сепак, продолжија да го разгледуваат зборообразувањето или целосно од синхрониска гледна точка, како што е случајот со Блумфилд, или, пак, целосно од дијахрониска гледна точка, како што прави Козиол (Jespersen, 1942; Bloomfield, 1935; Koziol, 1937). □

Вака стоеле работите во однос на проучувањата во зборообразувањето во мигот кога лингвистиката ја доживеала т.н. „револуција на Чомски“ во 1957 година, со објавувањето на делото *Синџакиички сџрукџури* (Chomsky, 1957). Објавувањето на ова дело драстично ги промени пристапот и погледите кон јазикот, кои дотогаш беа прифатени од поголемиот број влијателни лингвисти. За разлика од американскиот структурализам од 40-тите и 50-тите години на XX век, каде фокусот беше ставен на фонологијата и морфологијата, Чомски го стави фокусот врз синтаксата.

Американскиот сџрукџурализам не покажува голем интерес за зборообразувањето, поради што центар на вниманието се облици помали од зборот, а зборот, пак, не носи теоретско значење во структуралната теорија. Од друга страна, ниту трансформативната граматика не е многу заинтересирана за зборообразувањето, бидејќи фокусот се става на облици поголеми од зборот, односно, на структурата на фрази и реченици.

Се верува дека речениците не се состојат од зборови, туку од морфеми, па не се смета дека зборовите играат некоја важна улога. Дури и кога, работејќи во рамките на трансформативната граматика, Лис ги проучувал зборообразувачките процеси во создавањето нова лексика, тој не ги гледал зборовите како посебни облици, туку како посебен вид на вметнатата реченица (Lees, 1960). Тој дури ги отфрла повеќето рани студии за зборообразувањето, вклучувајќи ги и тие на Панини, нарекувајќи ги „таксономски“.

Во 1960 година излегува од печат првото издание на монументалното дело од Марханд – *Катџеџории и видови зборообразување во современиот англиски јазик* (Marchand, 1960),³ дело што Лис исто така би го опишал како „таксономско“, зашто не нуди правила со кои би се објасниле постојните или новите облици. Во секој случај, делото е од особена важност поради теоретските погледи и информациите што ги нуди, како и поради фактот што се јавува како исклучок од стандардниот пристап кога е во прашање зборообразувањето, па го разгледува него од синхрониска и дијахрониска гледна точка. Но, како и да е, во рамките на трансформативната граматика не се менува основната претпоставка дека создадените зборови претставуваат посебен вид реченици, чијашто внатрешна структура е определена од фонологијата.

Во 70-тите години на минатиот век голем број лингвисти го насочуваат своето внимание и интерес кон зборообразувањето; тука вреди повторно да се спомене Марханд (Marchand), но покрај него и Жепиќ (Zerić), Адамс (Adams), Пенанен (Pennanen) и други. Во овој период забележителни се и проучувањата на зборообразувањето во рамките на трансформативната граматика, до одреден степен инспирирани од Чомски, но и независно од него; тука може да се споменат Бауерс, Гиуреску, Лејкоф, Лис, Нумејер, и Вендлер. (Bowers, 1969; Giurescu, 1972; Lakoff, 1970; Lees, 1960; Newmeyer, 1970; Vendler, 1968).

Од неодамна, зборообразувањето е тема на интерес и проучување на многу лингвисти, кои го разгледуваат и разработуваат од различни аспекти, на пример, од фонолошка гледна точка – Хал и Лајтнер (Halle, 1973; Lightner, 1975); од синтактичка гледна точка – Џакендоф; Ропер и Сигел (Jackendoff, 1975; Roeper & Siegel, 1978); и од семантичка гледна точка – Лич; Лајонс (Leech, 1974; Lyons, 1977). Додека повеќето лингвисти што

³ Кус, но прегледен приказ на пристапот на Марханд дава Dieter Kastovsky, “Hans Marchand and the Marchandians”, in Štekauer P. & Lieber R. (eds.) *Handbook of Word-Formation. Studies in Natural Language and Linguistic Theory* vol. 64. Springer, Dordrecht, 2006.

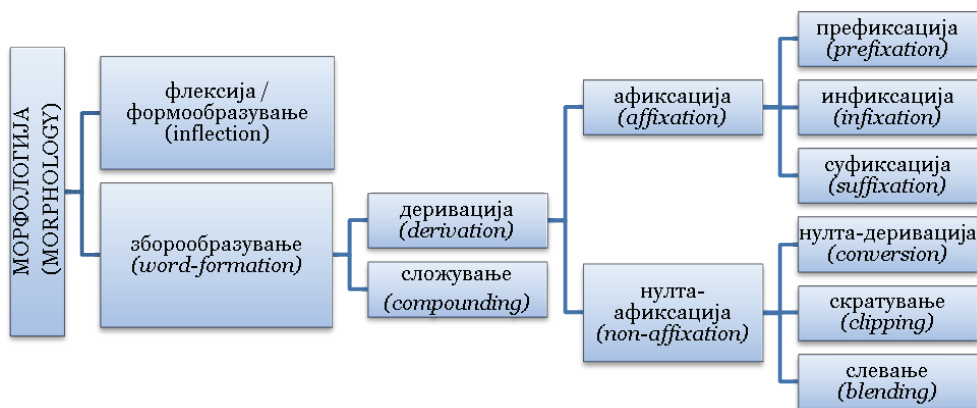
се занимаваат со оваа проблематика од доцните 50. години го користат материјалот од зборообразувањето за да ги поткрепат сопствените теоретски гледишта, од друга страна, се зголемува и бројот на лингвисти кои прво и првенствено се заинтересирани за тоа како зборообразувањето воопшто се одразува врз јазикот. Споредени со традиционалните лингвисти од трансформативната граматика, овие лингвисти се теоретски поразновидни во својот пристап, што е само уште еден доказ дека, кога станува збор за оваа област од лингвистиката, не постои голема согласност во врска со теоретските основи.

Од сè што беше кажано претходно, може да се заклучи дека проучувањата во зборообразувањето, барем во овој момент, се наоѓаат во речиси конфузна состојба. Не постои една прифатена доктрина, па лингвистите се во голема мера оставени сами на себе; во текот на своите истражувањата треба самостојно да развијат сопствена теорија и сопствени процедури. Теоретичарите во оваа област се исправени пред предизвик зашто голем дел од дескриптивните студии за зборообразувањето избегнуваат да се занимаваат со некои позначајни теоретски концепти, како, на пример, концептот за продуктивноста. Па, сепак, и покрај сите тешкотии и нејаснотии, проучувањата за и во зборообразувањето се во пораст, а лингвистите покажуваат подготвеност да комбинираат различни теоретски гледишта во своите истражувања, да комбинираат синхронија и дијахронија, морфологија и фонологија, синтакса и семантика. Всушност, се чини дека таа „крстосница“ што зборообразувањето ја поседува во својата природа, каде што се среќаваат толку многу аспекти од лингвистиката, е токму она што привлекува сè поголем број лингвисти кон оваа област.

Ако ја прифатиме како појдовна точка поставката дека јазикот е систем во кој владеат правила, тогаш би требало да можеме да одговориме на прашањето – на кој начин зборовите во еден јазик се поврзани со други зборови и како јазикот им дозволува на говорителите да образуваат, односно да обликуваат нови зборови.

Процесите на зборообразување не му се многу достапни на обичниот роден говорител, а оваа гранка досега не им била најпривлечна на лингвистите, и тоа од две причини: прво, како резултат на својата поврзаност со нелингвистичкиот свет на предмети и идеи кои зборовите ги дефинираат, и второ, поради позицијата што ја има помеѓу дескриптивните и историските проучувања.

Зборообразувањето како гранка од морфологијата може да се прикаже на следниот начин:

Основна класификација на морфологијата

Различните зборообразувачки процеси се меѓусебно поврзани. Правилата во оваа граматичка гранка – иако се поапстрактни и потешко се формулираат од синтактичките – сепак постојат, а служат за да ги објаснат појавите кај новите зборови, како и да објаснат зошто одредени облици се неизведливи и невозможни.

Според Ароноф, правилата во зборообразувањето не се задолжителни, што значи дека секогаш е можно да се избегне употреба на еден зборообразувачки процес (Aronoff, 1976: 35). Ова типично би се случило со описно изразување, наместо со поимот што би се формирал преку зборообразување. Онаму каде главниот збор е именка, описот би се јавил во релативна дел-реченица, а онаму каде главниот збор е глагол, описот би се јавил во прилог, еден или повеќе.⁴

Честа појава во однос на именките е тоа што одредена именска фраза може да стане прифатена како именка и без да подлежи на некој зборообразувачки процес; така, иако се согласува со сите правила што се однесуваат на една именска фраза, таа се користи како лексема, а, како што е случај со лексемите, не е прифатливо да се прераспределуваат нејзините елементи. Иако одредена именска фраза може да се преформулира синтактички, и тоа да се смета за прифатлива варијанта, семантичката поврзаност и доследност во секој случај би се изгубиле во синтактичкиот контекст.

⁴ Така, наместо да се употреби зборот *arrestee* (уришворениот), би се употребила описната фраза *the person who was arrested* (оној кој беше уришворен). Сг. Wambaugh, 1975: 61.

Неспорно е дека лексиконот на еден јазик значително се збогатува со примена на разни зборообразувачки процеси. Некои јазици се поотворени кон овие зборообразувачки тенденции, некои не се толку, а колку повеќе зборообразувачки процеси се во игра, толку побогат ќе биде и јазикот во однос на зборовниот фонд. Англискиот јазик е пример каде зборообразувањето е сразмерно активна дејност, а ова се однесува и на македонскиот јазик, иако не до таа мера како што е во англискиот.

Деривација (Derivation) – Како што спомнавме погоре, зборообразувањето претставува процес кој овозможува збогатување на зборовниот фонд на еден јазик и ги проучува конструкциите на изведените зборови; значи, станува збор за *деривација*, односно *деривациска морфологија*. Од друга страна, *флексијата* предизвикува преобразување на зборовните единици како членови на изразот. Во првиот процес, во употреба се јавуваат морфеми – деривациски афикси – кои имаат зборообразувачки карактер и семантичка функција, а во вториот процес се јавуваат морфеми – флективни афикси – кои имаат граматичка природа, односно синтактичка функција.

Флективниите афикси, т. е. *наставки* означуваат граматички врски; тие не ја менуваат граматичката категорија на основата на која се додаваат, односно зборовите образуваат една единствена парадигма (на пример, *walk, walks, walked*). Иако во англискиот јазик нема многу флективни наставки, бидејќи граматичките информации почесто се пренесуваат преку помошните зборови и прилично фиксниот збороред, следните наставки, сепак, сè уште постојат: -'s, со што се означува посесивност, а со тек на време се има развиено во *кличка*;[□] -s, со што се означува трето лице еднина; -ed, за минато време; -ed/-en, за минат партицип; герунд, односно глаголска именка со -ing; -s, за множина; сегашен партицип, односно сегашно трајно време со -ing; -est, за суперлативни облици; и -er, за компаративни облици.

Флективниот процес резултира со поинаков облик од истиот збор (на пример *nations, nationals*), додека, пак, деривативниот резултира со нов збор (на пример *nation* → *national*).

Значи, еден од позначајните аспекти во развојот на зборообразувањето е токму појавата на нови сложени зборови, создадени според добро утврдени и продуктивни схеми. Таквиот зборообразувачки процес – кој се смета за прилично продуктивен не само во англискиот јазик туку и во повеќето други јазици – наречен *деривација*, претставува процес со кој се создаваат нови зборови преку додавање афикси на веќе постојни зборови.

Од синхрониска гледна точка, поимот деривација претставува процес со кој се проширува значењето на еден слободен или зависен облик, познат како *основа*. Ако основата на зборот е зависна, тогаш додавање на деривацискиот афикс станува неопходно за таа да стане збор. Логично следува дека со деривациските суфикси зависните основи стекнуваат членство во дадена зборовна група. Од друга страна, ако основата е независна, додавањето суфикс не мора да резултира со промена на зборовната група. Несомнено е дека кај значењето на основата на зборот и изведенката мора да постои одредена поврзаност, односно сличност: значи, изведениот збор, односно *изведенка*та, во најголем број случаи се смета за продолжение на значењето на основата на зборот. Сепак, кога велиме дека деривацијата се состои од додавање суфикс на основата, не смееме да заборавиме дека не мора секогаш да постои изоморфизам меѓу морфемските и семантичките структури на еден збор. Така, на пример, иако зборовите *democratic*, *diplomatic*, *aristocratic* навидум морфолошки изгледаат дека се составени од основите *democrat-*, *diplomat-*, *aristocrat-*, плус суфиксот *-ic*, значењето на овие придавки, всушност, не се анализира така; имено, тие немаат значење ‘поврзано со *democrats*, *diplomats*, *aristocrats* (гемокраџии, гвиломаџии, аписџокраџии)’, туку нивното значење е ‘поврзано со *democracy*, *diplomacy*, *aristocracy* (гемокраџија, гвиломаџија, аписџокраџија)‘.

Ова е само еден пример каде се гледа разновидната и разиграната природа на зборовите; во јазикот има уште многу вакви појави интересни за проучување, како што може да се види од зборообразувачките процеси кои следуваат.

Сложување (Compounding) – Значи, неспорно е дека постојат повеќе зборообразувачки процеси кои се повеќе или помалку продуктивни, а англискиот јазик ги употребува речиси сите. Уште еден прилично продуктивен начин во образувањето нови зборови е процесот на *сложување*, а вообичаениот начин на класифицирање сложенки е според функцијата што ја имаат во реченицата како именки, глаголи, придавки, итн. Поткласифицирањето на сложенките може да се изведе на повеќе начини, на пример по зборовните групи на единиците што ја сочинуваат сложенката, по семантичките класи, по претпоставените скриени оператори што ги поврзуваат двата елемента, како и по претпоставената скриена синтактичка функција. Поголемиот дел сложенки во англискиот јазик се именки; ова се однесува и на единиците што се состојат од повеќе од два елемента, и во тој случај најчесто станува збор за зборови изведени за дадена пригода.

Кога станува збор за сложенките, во игра се повеќе комбинации. Имено, постојат *сложени именки*, каде најбројна подгрупа е комбинацијата *именка + именка*, во која може да се издвојат голем број семантички релации, како и различни синтактички схеми. Во овој вид сложенки се јавуваат и комбинациите *џлаџол + именка*, *именка + џлаџол*, *џлаџол + џлаџол*, *џридавка + именка*, *чесџичка + именка*, *џрилоџ + именка*, *џлаџол + чесџичка* и *фразни сложенки*.

Кај сложенките постои и група *сложени џлаџоли*, која е прилично ретка зашто во англискиот јазик поголемиот број сложени глаголи не се образуваат со спојување на две лексеми за да се обликува нов глагол, туку со регресивна деривација или со конверзија – т. е. нулта деривација – од сложени именки. Подгрупи на ваквите сложенки се комбинациите *именка + џлаџол*, *џлаџол + именка*, *џлаџол + џлаџол*, *џридавка + џлаџол*, *чесџичка + џлаџол*, *џридавка + именка* и *именка + именка*.

Постојат и *сложени џридавки*, кои се образуваат преку бројни различни комбинации, на пример: *именка + џридавка*, *џлаџол + џридавка*, *џридавка + џридавка*, *џрилоџ + џридавка*, *именка + именка*, *џлаџол + именка*, *џридавка + именка*, *чесџичка + именка*, *именка + џлаџол*, *џлаџол + џлаџол*, *џридавка / џрилоџ + џлаџол* и *џлаџол + чесџичка*.

Во врска со групата сложенки, може да се спомене и постоењето на *сложени џрилози*, кои најчесто се образуваат со додавање на суфиксот *-ly* на сложените придавки; сложенки, пак, составени од други зборовни групи, на пример *сложени џредлози*, *сложени заменки* и *сложени сврзници*, се прилично ретки и имаат прилично ниска продуктивност.

Постојат сложенки каде главен образувачки мотив е римата што постои меѓу двете единици. Поголемиот дел сложенки од овој вид се сложени именки, составени од две именки, како и сложенки чие образување е мотивирано од појавата на аблаут, односно од промената или замената на вокал кај двете единици. Вториот случај не е толку продуктивен како првиот, а најчесто се јавува во зборови што се образуваат за дадена пригода.

Друг вид сложенки се т. н. *неокласични сложенки*. Тука станува збор за прилично продуктивен зборообразувачки процес, во кој одредени облици на одредени места се однесуваат како афикси, но се чини дека се поинакви од афиксите во други сфери од нивната појава. Овие облици најчесто имаат грчко или латинско потекло; тука може да се споменат облиците како *astro-*, *electro-*, *hydro-*, *-crat*, *-naut*, *-phile* и *-phobe*. Она што навестува дека овие облици треба да се сметаат за афикси е фактот што тие честопати се додаваат на лексеми, како и секој друг афикс. Од друга страна, има и примери кои му противечат на ова, т. е. може да се јават лек-

семи составени од префикс и суфикс, но без корен – а самата идеја дека префикс и суфикс може да се јават заедно без корен е контрадикторна, зашто афиксите честопати се дефинираат според нивната способност да стојат заедно со основи, кои содржат корен.

Нулта деривација (Conversion) – Друг прилично продуктивен зборообразувачки процес во англискиот јазик е *нулта деривација*, односно *конверзија* – процес со кој се изведуваат нови зборови преку нулта афиксација, односно без појава на морфолошки маркери. Се чини дека нема морфолошки ограничувања во однос на тоа кои облици може да подлежат на нулта деривација, така што сложенки, изведени зборови, акроними, слеани зборови, скратени зборови и прости, т. е. неизведени зборови се сите прифатливи облици за овој процес. Исто така, на овој зборообразувачки процес може да подлежат сите зборовни групи, а тој може да образува зборови од речиси секоја зборовна група, особено од отворените зборовни групи (именки, глаголи, придавки, прилози). Ова упатува на заклучок дека, кога станува збор за овој начин на зборообразување, не постојат некои правила, на пример, правила со кои општи именки би станале глаголи или од придавки би се образувале именки, туку дека се работи за сосема слободен процес и дека секоја лексема може да биде предмет на нулта деривација доколку се јави потреба за тоа. Секако, не може да се каже дека не постојат никакви ограничувања; пример за ова е дека изведени именки ретко се јавуваат во овој зборообразувачки процес, а особено не се конвертираат во глаголи. Значи, иако теоретски нема ограничувања во однос на зборовните групи кои може да се најдат како предмет на нулта деривација, во секој случај, на овој начин најчесто се изведуваат глаголи од именки и обратно (како резултат на тоа што во англискиот јазик основните облици на именките и глаголите во голем број случаи се идентични), а можат да се изведат и придавки од именки (зборот кој се јавува како модификатор на една именка е по именка, а по функција придавка), како и глаголи од придавки.

Високото ниво на продуктивност на овој зборообразувачки процес може да се сфати како отстранување на разликите меѓу зборовните групи во англискиот јазик и водење кон еден систем во кој постојат затворени класи, на пример предлози, и една отворена група што се состои од лексички единици кои може да се користат по потреба. Всушност, таков потег може да се смета за тенденција во правец на оттргнување од синтетичкиот карактер и приближување кон аналитичкиот карактер, појава што е прилично типична за историјата на англискиот јазик во текот на последниот милениум.

Ваквата појава, каде еден збор може да им припаѓа на две или повеќе различни зборовни групи без притоа да го смени својот облик, е особено карактеристична за англискиот јазик, а најчесто е невозможна кај јазици кои имаат граматички род, деклинации или конјугации. Овој деривациски зборообразувачки процес се карактеризира со промена на зборовната група на еден збор, но без формални морфолошки промени – односно деривацискиот афикс кој се додава на основата е фонолошки празен. Гореспоменатиот зборообразувачки процес, иако досега не се сметаше за еден од главните начини со кои се зголемува и збогатува фондот на зборови во англискиот јазик, сепак, во последно време зема сè поголем замав и станува сè попродуктивен, а истото се случува и во македонскиот јазик.

Регресивна деривација (Back formation) – Регресивна деривација претставува уште еден зборообразувачки процес кој, со оглед на новите податоци што ни се на располагање, може да се објасни како образување нови лексеми со бришење на постојни или претпоставени афикси во подолги зборови; во тој случај, можеби ќе се смета и како посебен вид на *скрајување*, друг начин со кој се образуваат зборови. Според Пенанен, 87 % од примерите за регресивна деривација се глаголи; тој го објаснува ова со фактот што глаголите „имаат поширок спектар на изведени зборови околу нив“ од која било друга зборовна група, и на тој начин се зголемуваат можностите да се случи регресивна деривација кај глагол (Pennanen, 1975: 217).

Во научната литература не ретко се потенцира фактот дека овој начин на зборообразување има првенствено дијахрониско значење, но, сепак, вреди да се нагласи и тоа дека регресивната деривација е синхрониски продуктивен зборообразувачки процес.

Скрајување (Clipping) – Како што беше споменато погоре, *скрајување* е уште еден начин со кој се образуваат нови зборови, а спаѓа во групата непредвидливи зборообразувачки процеси. Ароноф ги групира зборовите што се образуваат на овој начин како „чудни“ и наведува дека тие во одредена мера зависат од ортографијата, па затоа не може да се универзални, бидејќи ортографијата не може да е предуслов за лингвистичко однесување (Aronoff, 1976: 20). И покрај тоа што зборовите образувани на овој начин се сметаат за „чудни“, тие се толку чести во англискиот јазик што нема потреба да се сметаат за невообичаени образувања. Кај нив е забележителен фактот што, од аспект на генеративната граматика, воопшто не е јасно дали облиците на овие зборови може да се предвидат според одредени правила; ако може да се предвидат, тогаш правилата ќе мора да земат предвид еден поширок спектар фактори во споредба со

другите зборообразувачки правила. Значи, кога се образуваат нови зборови по пат на *скрајување*, една лексема – независно дали е проста или сложена – се крати, а во исто време го задржува своето значење и останува член на истата зборовна група, што значи дека честопати промената на новообразуваните зборови е на стилистичко ниво.

Слевање (Blending) – Уште еден начин со кој се образуваат нови зборови, а спаѓа во групата непредвидливи зборообразувачки тенденции, е процесот *слевање*. Резултат на слевањето се *слеани зборови*, кои може да се јават кога една лексема се образува од делови на два или повеќе збора, и тоа така што не се дозволува транспарентна анализа на помали облици. Постојат и слеани зборови во кои зборовите чии основи се употребуваат во новиот облик се целосно присутни – иако се јавува и преклопување, а тоа преклопување може да е во однос на изговорот, на ортографијата или и на изговорот и на ортографијата. Третиот вид слеани зборови се лексеми кои навидум може да подлежат на анализа во однос на други зборообразувачки процеси, особено како неокласични сложеници. Последниот вид слеани зборови се оние чиј статус тешко може да се определи, односно облици што функционираат како слеани зборови, но кои целосно задржуваат една од двете основи, па не е јасно дали се слеани зборови или, пак, сложеници во кои се јавува скратување и една непроменета лексема.

Општо земено, иако слевањето е продуктивен начин на зборообразување во современиот англиски јазик, категоријата слеани зборови во литературен и научен контекст не е многу јасно дефинирана, па слевањето може да се разлее во категориите *сложување*, *неокласични сложеници*, *афиксација*, *скрајување*, па дури и *акронимија*.⁵

Зборообразувањето е мошне значаен сегмент од јазикот, кој не исправа пред многу дилеми и недоследности. За секое правило во него постои исклучок (или, најчесто, исклучоци); затоа е мошне тешко и неблагодар-

⁵ Поимот *клитика* се однесува на форма која е слична на збор, но не може независно да се јави во еден исказ поради тоа што е фонолошки зависна од соседниот збор во дадената граматичка структура. Како пример за клитични форми може да се наведат скратените форми на глаголот *be* во англискиот јазик – *I'm* и *he's*. Во англискиот и во францускиот јазик и членовите понекогаш се сметаат за клитични форми, како, на пример, определениот член *the* во англискиот јазик, кој не може независно да се јави во еден исказ, иако, од друга страна, пак, родените говорители би се определиле да ја класифицираат оваа форма како збор. Во овој контекст, *ипроклитички форми* се оние кои се зависни од зборот што следува (како што е случајот со членовите), додека *енклитички форми* се оние кои се зависни од зборот што претходи (како што е случајот со додавање на одредени заменки на крајот на глаголот, како, на пример, во францускиот и во шпанскиот јазик).

но да се наметнуваат строги правила во врска со начинот на кој се зголемува зборовниот фонд на еден јазик.

И покрај сите истражувања на бројни и еминентни лингвисти, како и значајниот напредок постигнат во проучувањата за зборообразувањето, сепак, Моч, со право, ги цитира зборовите на Фон Хумболт (*von Humboldt*) дека зборообразувањето „го претставува најдлабокиот и најтаинствениот дел од јазикот“ (*Motsch, 1977: 201*). Наспроти сите напори за детална анализа на овој значаен сегмент, проучувањата за зборообразувањето – уште од времето кога древните граматичари го опишувале санскритот – сè уште се наоѓаат во релативно рана фаза, а зборообразувањето сè уште претставува „најтаинствен“ дел од јазичните проучувања.

Постојат повеќе причини зошто ова е така. Најпрвин, тука се бројните прашања за коишто сè уште нема одговор; тие подразбираат не само проучувања на одделни зборообразувачки процеси туку и на општи теми од теоретска гледна точка. Можеби најважното прашање во овој сегмент од јазикот се однесува на неправилната природа на зборообразувањето, односно на дилемата – до кој степен може да се каже дека правилата се тие што управуваат со зборообразувачките процеси.

Со статусот на лингва франка што го има, англискиот јазик има огромен фонд зборови, фонд составен на различни начини – од позајмување до зборообразување. Поради својот статус, англискиот јазик е под различни влијанија, а тоа е и една од причините зошто има толку разновидни зборови, како и зошто е толку отворен кон примање и образување нови. Зборовниот фонд на македонскиот јазик, од друга страна, не е толку голем како англискиот, но, сепак, е под влијание на светските трендови, па и кај него се забележува зголемена појава на разни зборообразувачки процеси. Со самиот факт што живееме во време кога комуникацијата ни е максимално олеснета и достапна, кога границите во секој поглед се отстрануваат, невозможно е јазикот да остане имун и непроменет. Најголемите промени се јавуваат во разговорниот стил, особено како резултат на слободата во креирањето и експериментирањето со нови облици.

Прашањата кои неодминливо испливуваат на површина се: а) дали зборообразувачките процеси, всушност, се управувани од правила; и б) дали зборообразувачките процеси во основа се неправилни. Се претпоставува дека во зборообразувањето постојат правила, но тие се сложени и далеку од очигледни; дериватите кои навидум не се образувани според правило мора да се образувани според некој друг процес што го дозволува тоа, на пример според аналогича. Теоријата заснована врз аналогича и теоријата заснована врз продуктивноста управувана од прави-

ла може да се сметаат за еквивалентни во поглед на резултатите, но не и во поглед на импликациите што ги имаат; останува фактот дека секогаш ќе биде возможно да се понуди модел за одреден вид образување по аналогија, но нема секогаш да биде возможно да се понуди правило со кое би се објаснил секој вид образување.

Во крајна линија, неспорно е дека одредени сегменти од зборообразувањето воопшто не се управувани од правила, и дека постојат бројни образувања кои не се (до)објаснети, како и облици што не се образувани според вообичаените правила, па за нив не може да се даде генерална определба. Некои зборообразувачки процеси, на пример акронимијата, скратувањето и слевањето, подлежат на одредени генерални определници; па, сепак, честопати се случува тие да се засноваат врз одредени појави како еуфонија, односно хармонизирање на звуците, што потешко може да се опише и да се објасни. Во сите вакви случаи се нуди објаснување дека примерите претставуваат исклучок од општата природа на зборообразувањето, која во основа е правилна, и се, всушност, повеќе креативни, одошто продуктивни решенија.⁶

Друг можен приод кон подетално проучување на зборообразувањето може да биде психолошкото тестирање, каде резултатите би понудиле одговор на прашањето за начинот на кој говорителите го користат зборообразувањето. Во овој контекст, би вредело да се спекулира и дали корисниците на јазикот работат по аналогија, додека лингвистите ги толкуваат нивните решенија во рамките на правила. Во секој случај, неспорно е дека на полето на зборообразувањето има уште многу да се истражува; тоа пак, од своја страна, нуди можност и шанса за значајни и плодни лингвистички истражувања, предизвик на кој се нафаќаат сè поголем број лингвисти.

Библиографија

- Adams, B. (2002). *Introduction to Modern English Word-Formation*⁵. London: Routledge.
- Aronoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar*. Massachusetts. The MIT Press.
- Bloomfield, L. (1935). *Language*. New York. Henry Holt.

⁶ Секако, треба да се земе предвид и интересниот пристап на Seidenberg и Gonnerman (2000), кои воопшто не ја поставуваат својата методологија врз односот правило – исклучок, туку зборуваат за повеќе (квази)правила, кои се врзуваат за една иста работа не поради некаква *a priori* органска поврзаност, туку со едноставна дијахрониска конвергенција, па во таа смисла ја објаснуваат и деривациската морфологија како конвергенција на различни ортографски, фонолошки и семантички кодови.

- Bowers, J. (1975). "Adjectives and Adverbs in English", *Foundations of Language* 13, pp.529–562.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton de Gruyter, Gravenhage, Netherlands.
- Cowie, C. S. (1999). *Diachronic word-formation: a corpus-based study of derived nominalizations in the history of English*. (Doctoral thesis). <https://doi.org/10.17863/CAM.16202>
- Čermák, F. (1996). "Synchrony and Diachrony Revisited: Was R. Jakobson and the Prague Circle Right in Their Criticism Of De Saussure?" *Folia Linguistica Historica* 17.1–2, 29–40.
- Fisiak, J. (1985). „Historical Semantics; Historical Word-Formation". *Papers of the International Conference on Historical Semantics and Historical Word Formation, Held at Białejecko, Poland, 28–31 March 1984*. Berlin: Mouton
- Giurescu, C. C. (1972). *The Making of the Romanian People and Language*. Bucharest: Meridiane Publishing House.
- Halle, M. (1973). "Prolegomena to a Theory of Word Formation", *Linguistic Inquiry* Volume 4, Number 1, pp. 3–16.
- Jackendoff, R. (1975). Morphological and semantic regularities in the lexicon, *Language* 51, pp. 639–671.
- Jespersen, O. (1942). *A Modern English Grammar on Historical Principles*, Part VI, *Morphology*, London. Allen and Unwin.
- Kastovsky, D. (2006). "Hans Marchand and the Marchandians", in Štekauer P. & Lieber R. (eds.) *Handbook of Word-Formation. Studies in Natural Language and Linguistic Theory* vol. 64. Dordrecht: Springer.
- Koziol, H. (1937). *Handbuch der englischen Wortbildungslehre*, Heidelberg: Winter 1937. XII, 260 S. 8°.
- Lakoff, G. (1970). "Linguistics and natural logic", *Synthese* 22 (1–2), pp. 151–271.
- Leech, G. (1974). *Semantics*, New York: Penguin.
- Lees, R. B. (1960). *The grammar of English nominalizations*, The Hague. Mouton.
- Lightner, T. M. (1975). The Role of Derivational Morphology in Generative Grammar, *Language* 51 (3), pp.617–638.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics. An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Marchand, H. (1960). *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*. Beck/Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Motsch, W. (1977). "Ein Plädoyer für die Beschreibung von Wortbildungen auf der Grundlage des Lexikons", in H. Brekle & D. Kastovsky (eds.), *Perspektiven der Wortbildungsforschung*, Beiträge zum Wuppertaler Wortbildungskolloquium, Bouvier, Bonn, pp. 180–202.
- Newmeyer, F. J. (1970). "On the alleged boundary between syntax and semantics", *Foundations of Language* 6, pp. 178–186.
- Pennanen, E. V. (1975). What Happens in Back-formation?, in. Hovdhaugen, Even (ed.) *Papers from the Second Scandinavian Conference of Linguistics*, Oslo University, Department of Linguistics, pp. 216–299.

- Roeper, T. & Siegel, M. (1978). "A lexical transformation for verbal compounds", *Linguistic Inquiry* Vol. 9, pp.199–260.
- Seidenberg, M. S. & Gonnerman, L. M. (2000). "Explaining derivational morphology as the convergence of codes". *Trends in Cognitive Sciences*, 4(9), 353–361.
- Vendler, Z. (1968). *Adjectives and Nominalizations*, The Hague: Mouton.
- Wambaugh, J. (1975). *The Choirboys*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Билјана Наумоска-Саракинска

**УЛОГАТА И РАЗВОЈОТ НА ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО
ПРОУЧУВАЊЕТО НА ЈАЗИЧНИТЕ ПРОМЕНИ СО ПРЕГЛЕД НА
НАЈПРОДУКТИВНИТЕ ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ПРОЦЕСИ ВО
АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК**

Abstract

Language, as a system of words, is affected by numerous cultural and social influences, and, as such, is constantly changing and evolving. These changes take place over a period of time and they are, to an extent, related: they do not happen without reason, and without any consequences. For this reason, a given language undergoes significant changes during its growth and development, and not just from one period of its history to another, but, also within one and the same stadium, i.e., phase of its evolution. The reasons for the appearance, as well as the use of certain forms and constructions in a given language may well be located in a previous phase of its development; in other words, something that may have been a regular occurrence in the past may now be random and isolated, an exception to some current rule. This paper takes a look at the role and development of the discipline of word formation in connection with the study of linguistic changes and provides a brief overview and analysis of the most productive word formation processes in English.

Клучни зборови: зборообразувачки процеси, морфологија, (нулта/регресивна) деривација, сложување, скратување, спојување

Радица Никодиновска

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОТО ПОЛЕ ХРАНА ВО МАКЕДОНСКИТЕ И ВО ИТАЛИЈАНСКИТЕ ФРАЗЕМИ

Фраземите отсекогаш го привлекувале вниманието на лингвистите поради нивната карактеристика да го отсликуваат духовниот и културниот универзум на разните заедници. Бројни истражувања во последниве децении се сосредоточени на евидентирање и анализа на фраземите од повеќе причини: од една страна изработка на корпуси и еднојазични или двојазични експликативни речници, од друга страна сè поинтензивно работење на збогатување и усовршување на методите за настава на странските јазици, па во таа насока фраземите и фразеологијата воопшто се сметаат за привилегиран домен.

Предмет на ова истражување се некои фраземи кои му припаѓаат на лексичко-семантичкото поле *храна* во македонскиот и во италијанскиот јазик. Анализата се фокусира на оние лексеми кои, како фразеолошка компонента, се особено продуктивни во едниот или во другиот јазик. Од најзастапените тематски групи на кои им припаѓаат лексемите кои означуваат храна ќе ги анализираме следните: *овошје* (јаболко и грозје), *зеленчук* (грав и тиква), производи од *житарки* (брашно и леб).

Цел на трудот е да го анализираме значењето и мотивацијата на македонските и на италијанските фраземи во чиј состав се јавуваат лексеми од лексичкосемантичкото поле *храна* и да ги откриеме лексичките и семантичките (не)совпаѓања на анализираните фраземи во двата јазици, при што македонскиот е појдовен јазик, а италијанскиот целен. Во трудов разгледуваме дали тие се мотивирани од изгледот (форма, боја), од особините (вкус, ефект) или се од културно потекло (производ на културата).

Покрај фраземите го наведуваме нивното фразеолошко значење, додека за оние италијански фраземи кои немаат формален еквивалент во македонскиот јазик го наведуваме и буквалниот превод.

Корпусот е составен од вкупно 96 фраземи со лексеми од лексичкосемантичкото поле *храна* од кои 46 македонски фраземи (и 5 варијанти) и 50 италијански фраземи (и 10 варијанти).

Македонскиот корпус е извлечен од тритомниот *Фразеолошки речник на македонскиот јазик* на Димитровски и Ширилов кој содржи вкупно 12 000 фраземи и од *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник* на Снежана Велковска, додека италијанскиот корпус е ексцерпиран од фразеолошкиот речник *Dizionario dei modi di dire*, од Бруна Моника Кварту, кој содржи вкупно 10 000 фраземи, од *Grande dizionario dell'uso* на Тулио де Мауро во електронска форма и италијанската енциклопедија Treccani. За двата јазика консултираме и електронски извори за правење одредени проверки онаму каде што сметавме дека е неопходно.

Пред да преминеме на анализата, неопходно е да ги утврдиме критериумите за разграничување на поимот *фразама*. Познато е дека сè уште се водат полемики во врска со разграничувањето на полилексемските единици во однос на нивната идиоматичност, семантика, функција итн. Постојат бројни пристапи кои се обидуваат да дадат придонес во разјаснување на сложената проблематика на фраземиите и нивната улога во функционирањето на јазикот, но, и покрај бројните студии, сè уште не постојат усогласени ставови во врска со оваа проблематика.

Во нашето истражување за идентификување на фраземиите се потпираме на четирите критериуми битни за нивно дефинирање, преземени од Звонко Никодиновски (2007): 1. меморизираност, 2. формална структура, 3. семантизам и 4. синтаксичка функција.

1. АНАЛИЗА НА ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТИ ОД ТЕМАТСКАТА ГРУПА *ОВОШЈЕ*

Од фраземиите со компоненти од тематската група *овошје* ги анализираме само оние кои во својот состав ги содржат лексемиите *јаболко* и *ѓрозје*, за кои анализата покажа дека се најпродуктивни.

1.1. Јаболко/Mela

Уште од дамнешни времиња човекот им придавал симболичка вредност на разни овошја, меѓу кои и на јаболкото.

Корпусот со компонента *јаболко/mela* се состои од вкупно 22 фраземи од кои 7 македонски (и 1 варијанта) и 15 италијански фраземи (и 3 варијанти). И во двата јазика се среќава фраземиата *јаболко на раздорот* /

*pomo della discordia*¹ (= нешто што предизвикува несогласици и караници, предмет на конфликт), која потекнува од грчката митологија, според што може да се смета за производ на културата.

Во македонскиот јазик како синоним на *јаболко на раздор*² се среќава и фраземата *златно јаболко* додека нејзиниот формален италијански еквивалент *mela d'oro* се поврзува и со приказната за златните јаболка од градината на Хесперидите³, на кои им се припишувала моќта да го обдараат со вечна младост и бесмртност оној што ги поседува.

Јаболкото како симбол на совршеност и на убавина го среќаваме во македонската фраза *му ѝагна златно јаболко в рака* (= се ожени за убавица и добра девојка), но, истовремено, со јаболкото се оквалификува и вредност. Етимологијата не е посочена во консултираните речници, сепак, би можело да се претпостави дека во основа и на оваа фраза е златното јаболко што Ерида го фрлила на свадбата на Пелеј и Тетида, испреплетена со други влијанија. За време на ширењето на Отоманската Империја фраземата *златно јаболко* се употребувала со значење на 'нешто што многу се посакува'. Во почетокот се однесувала на Константинопол, а потоа и на други големи градови што султанот сакал да ги освои.

Во христијанската религија јаболкото претставува елемент преку кој човекот го прави првиот грев, оттаму и симболот на искушение кој се содржи во фраземите *забрането јаболко* / *pomo proibito*³ (= нешто што не е дозволено и поради тоа е привлечно).

Фраземата *Агамово јаболко* / *pomo d'Adamo* (= произведена 'рскавица од гркланот на предниот дел од вратот кај маж) е мотивирана од народно верување според кое едно парче од каснатото овошје му се заглавило на Адам во грлото. Се работи за калкиран израз, присутен во повеќе јазици.

Во словенската митологија јаболкото е претставено како симбол на плодност, на здравје, љубов, убавина, младост, свежина, здраво потомство, бесмртност, а му се припишуваат и заштитни и лековити својства (Толстој & Раденковиќ, 2001). И во македонскиот и во италијанскиот јазик црвената боја на лицето се споредува со црвената боја на јаболкото и се поврзува со здравје и убавина: *црвен како јаболко* / *rosso come una mela*

¹ На свадбата на Пелеј и Тетида, непоканетата божица на раздорот Ерида фрлила златно јаболко со натпис: „за најубавата“ пред Зевс, кој требал да избере меѓу: Хера, Атина и Афродита. Тој, не сакајќи да се замерува и да направи раздор, го избрал Парис да одлучи која од трите божици е најубава. Парис ѝ го доделува јаболкото на Афродита, со што добива две непријателки кои ветиле дека ќе ја уништат Троја.

² <http://www.treccani.it/enciclopedia/pomo/>

³ И во фраземите *забрането овошје* / *frutto proibito*, лексемата овошје се однесува, всушност, на јаболкото, иако наместо него се употребува хиперонимот.

(= изгледа добро, здраво). Во италијанската фразема *essere bianco e rosso come una mela* (бел и црвен како јаболко) убавата и здрава боја на лицето се нагласува и со белата боја на јаболкото. Како варијанти на таа фразема ги среќаваме и фраземите *bianco e rosso come una buccia di mela* (бел и црвен како лушпата на јаболкото) и *bianco come una polpa di mela* (бел како пулпата на јаболкото). Италијанската фразема *fresca e bella come una mela* (свежа и убава како јаболко) се однесува на девојка со здрав изглед. Оваа група фраземи со компонентата јаболко е мотивирана од бојата и вкусот на јаболкото. Фраземата *црвливо јаболко / mela marcita* (= негативен и контрапродуктивен човек кој лошо влијае на другите; човек кој го нарушува угледот на групата) и неговиот изоморфен и изосемен еквивалент во италијанскиот јазик *mela marcita* се мотивирани од особините на скапаното јаболко да ги расипува јаболката што се во допир со него. Како варијанта на *mela marcita* во италијанскиот се среќава и споредбената фразема *essere bacato come una mela* (црвосан како јаболко).

Изгледот на јаболкото, поточно неговата топчеста форма, е основа за мотивираноста на италијанските фраземи *essere tondo come una mela* (тркалезен како јаболко) и варијантата *viso a mela* (лице во форма на јаболко) каде изгледот, односно формата на јаболкото упатува на полно и тркалезно лице на здрав човек. Во македонскиот корпус не забележавме фразема која упатува на форма на лице мотивирана од топчестата форма на јаболкото.

И во двата анализирани јазици се среќаваат фраземите *големото јаболко / la grande mela*, калки на изразот *The Big Apple* со кој метафорично се означува градот Њујорк. И оваа фразема, симбол на моќ, пари и успех, атрибут на суверенитет, е мотивирана од формата на неговото величество јаболкото.

Во италијанскиот дел од корпусот забележавме две фраземи кои немаат изоморфни еквиваленти во македонскиот јазик: *dare le mele* (дава јаболка = тепа / поразува некого), *prender le mele* (зема јаболка = јаде котек). Нивната етимологија не е посочена во консултираниот речник, сепак, може да се претпостави дека двете фраземи се мотивирани токму од приказната за јаболкото на раздорот, односно дека се од митолошко потекло. Фраземата *non sapere neanche di mele secche* (нема вкус ни на суво јаболко, остава рамнодушен некого) нема свој хомолог во македонскиот јазик и е мотивирана токму од неодредениот вкус на јаболкото кога е исушено.

1.2. Грозје/Uva

Компонентата *ѓрозје* е застапена во фразеологијата и на двата јазика. Присутна е во 4 македонски (и 1 варијанта) и во 2 италијански фраземи (и една варијанта). Анализата покажа постоење на само еден изоеквивалент (присуство на компонентата *ѓрозје* во двете фраземи и исто значење) и тоа во фраземата *кисело е ѓрозјеѓѓ / uva aserba*, од културно потекло, мотивирана и во двата јазика од басната на Езоп „Лисицата и грозјето“, односно од однесувањето на лисицата која, не можејќи да го дофати грозјето, покажува презир кон него и го обезвреднува. И во двата анализирани јазици се забележани варијантите: *како лисицаѓѓ со ѓрозјеѓѓ / fare come la volpe con l'uva*, мотивирани од истата слика како и претходната фразема. Овие фраземи упатуваат на однесувањето на човек кој се прави незаинтересиран за нешто што му е недостижно, омаловажувајќи му ја притоа вредноста.

Фраземата *коѓа врбаѓѓ ќе роди ѓрозје* (= никогаш) се среќава само во македонскиот јазик, иако и двата анализирани јазици припаѓаат на христијанската религија. Според христијанското верување, секое дрво ќе биде плодно дури кога ќе настапи рајската доба, што значи далеку во иднината. Во наведениот пример, како составен елемент на фраземата, се јавува дрво на кое му се припишува плод несвојствен за него. Во словенската митологија причината за неплодноста на врбата се објаснува со верувањето дека Богородица ја проколнала врбата зашто од неа биле направени шајките со кои Христос бил закован на крстот⁴. И во македонската фразема *бара ѓрозје на ѓрн*, која нема свој изоморфен кореспондент во италијанскиот јазик, на трнот му се припишува грозјето како плод за да се опише некое дејство како бесмислено, со што се добива иронична примеса (Толстој & Раденковиќ, 2001).

Фраземата *се најде во небрано (ѓрозје)* е од културно потекло, односно мотивирана е од приказна за крадци на грозје кои се плашеле да не бидат откриени од страна на чуварите на лозјето и со тоа да бидат доведени во непријатна ситуација. Оваа фразема нема свој изоморфен кореспондент во италијанскиот јазик.

Во италијанскиот дел од корпусот ја среќаваме фраземата *far tanti rampini e rosa uva* која е мотивирана од изгледот, односно од сликата на винови лози кои имаат многу лисја, а даваат малку плод. Оваа фразема упатува на план или ветување од кои многу се очекува, но кои не го дава-

⁴ Сличен модел среќаваме и во фраземата *од врба чека маслинки* – чека нешто невозможно.

ат очекуваниот резултат. Фраземата има негативна конотација и упатува на лошиот однос на човекот кон другите. Во македонскиот корпус не постои изоморфен хомолог на италијанската фразема.

2. АНАЛИЗА НА ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТИ ОД ТЕМАТСКАТА ГРУПА *ЗЕЛЕНЧУК*

Од фраземите со компоненти од тематската група *зеленчук* ги анализираме само оние кои во својот состав ги содржат лексемите *ѓрав* и *ѓшк-ва*, за кои анализата покажа дека се најпродуктивни.

2.1. Грав/Fagiolo

Илјадници години наназад мешунарките, како што се гравот, леќата и др. ја сочинувале основната исхрана на луѓето, станувајќи на тој начин сè поприсутни во религиите, во книжевноста, фигуративната уметност, па дури и во кинематографијата. Во минатото се сметал како храна за сиромашните. По драстичниот пад на нивното консумирање по Втората светска војна, за сметка на протеините од животинско потекло, зеленчукот денес го зазема почесното место во здравата исхрана. Гравот е во голема мера присутен и во македонската и во италијанската кујна. Не треба да чуди фактот што тие се среќаваат и како носители на фразеолошко значење.

Лексемата *ѓрав* е присутна во 5 македонски фраземи (и 1 варијанта) кои немаат италијански изоеквиваленти и 4 италијански фраземи (и 1 варијанта) кои немаат македонски изоеквиваленти.

Македонската фразема *ѓпросѓ(о) како ѓрав (леќа)* (= 1. многу едноставно; 2. глуп човек) упатува на нешто што не е комплицирано да се направи и се поврзува со едноставното подготвување на гравот, но и со човек со ограничени интелектуални способности.

Во основа на фраземите *му ѓо свари ѓравоѓ* и варијантата *ќе му ѓо срка ѓравоѓ некому* (= го уплаши, го ликвидира, го уби, го уништи) и *ѓо свари ѓравоѓ* (= се разболе, умре, готов е) веројатно е обичајот да се јаде грав за душа на покојникот.

Фраземата *оди како ѓрав за Божик* (= никако не оди, не одговара на нешто) е мотивирана од обичајот на Божиќ да се јаде мрсна храна, односно месо, бел леб и да се пие најдоброто вино. На Бадник се пости и се јаде посен грав (вообичаено достапен за сите и како таков неценет) додека на Божиќ и сиромашните на трпезата поставуваат побогато јадење.

Еден од најстарите методи за прорекување, гледањето со грав, распострането и на Балканот е во основа на мотивираноста на фраземата *гледа на грав (гравче)* (= гата, вража, ја претскажува судбината).

Во италијанскиот дел од корпусот ги среќаваме следните фраземи со компонента *fagiolo* : *a fagiolo* (со гравче = одлично, совршено одговара со нешто); *andare a fagiolo* и *capitare a fagiolo* (доаѓа/налетува со гравче = дојде во прав момент, дојде како порачан/о). Не е со сигурност потврдена етимологијата на споменатите фраземи, но во италијанската енциклопедија Треccani (2019) се наведува претпоставката дека тие се мотивирани од користењето на зрната грав за пребројување гласови на јавни собири во Фиренца.

Етимологијата на фраземата *distinguere il fagiolo dal cece* (разликува грав од наут = си ја знае работата) не е посочена во консултираните реченици, но може да се претпостави дека во основа на мотивираноста на фраземата е сличната форма на одредени сорти грав и наутот. Фраземата *essere una pentola di fagioli* ('е тенцере со грав = зборува без прекин) веројатно е мотивирана од ефектот на создавање гасови кај човекот, предизвикани токму од консумирање грав.

2.2. Тиква/Zucca

Тиквата има широка примена во разни култури, вклучувајќи ги македонската и италијанската. Лексемата *тиква/zucca* е присутна во 10 македонски (и 2 варијанти) и 6 италијански фраземи. Метафорично упатува на глава на човек поради сличната форма и по пат на метонимија се добива значењето на глуп човек и во двата јазика. Недостаток од интелигенција (недостаток на супстанција во тиквата) наоѓаме во фраземите: *е празна тиква / essere una zucca vuota* (= не е паметен, неспособен, глупав човек), *не му фаќа тиквајќа* (= не сфаќа ни најобични работи, глупав е), *не му влеѓува во тиквајќа* (= не разбира ништо). Фраземата *му сече тиквајќа* (= интелигентен е, ги сфаќа работите) има свој изосемичен хомолог во италијанскиот јазик, се работи за фраземата *avere sale in zucca* (= е интелигентен, паметен), која е мотивирана и од солта која во италијанскиот јазик упатува на интелигенција, здрав разум и мудрост. Во основа на сликата на таа фразема е стариот обичај солта да се чува и пренесува во тикви кои, издлабени и исушени, се користеле како посатки за вода, вино итн. Малата количина сол во тиквата, односно во главата, во фраземата *avere poco sale in zucca* (има малку сол во тиквата) упатува на човек кој не е интелигентен.

Во фраземата *си ја вовира тиквата ѝод балџијата* и нејзината варијанта *си ја вовира тиквата ѝод секирајта* (= се изложува на смртна опасност) употребата на тиквата е мотивирана од тркалезната форма на главата на човекот.

Италијанската фразама *grattarsi la zucca* (си ја чешпа тиквата = е збунет, загрижен) упатува на збунетост, загриженост или обид да се најде решение за некој проблем. Тиквата метафорично упатува на главата на човекот и во фраземата *andar fuori di zucca* ('излегува од тиквата' = губи разум, побудалува), поврзано со губење на супстанцијата, во случајов на мозокот кој не се наоѓа онаму каде што му е местото. Овие фраземи се однесуваат на разни психички и емотивни состојби на човекот.

Меѓусебните односи на луѓето и нивниот статус во општеството се во основа на мотивираноста на некои македонски фраземи. Човек без важно потекло, без важен општествен статус или кој не поседува добри особини е прикажан како зеленчук кој нема корен, што може да се забележи во фраземата *тиква без корен* (= човек без влијание, без врски).

Фраземата *ѝокондирена тиква* (= човек со малограѓански сфаќања кој се смета себеси поотмен и помудар отколку што е) е со особено негативна конотација и се поврзува со вообразен човек кој се натценува себеси.

Во фраземата *ѝукна тиквата / тиквата ѝукна* (= се прекинаа добрите односи; настана караница), скршената тиква метафорично означува почеток на кавга и прекин на пријателство. Кога ќе дојде до кавга, собирањето парчиња на старото пријателство се изедначува со собирање делови на распарчена тиква.

Здружувањето со лоши луѓе и нечесни односи се во основа на следниве фраземи:

саги тикви со џаволоџ⁵ и варијантата *саги тикви* (со некого) (= се здружува со сомнителни лица и се изложува на неволји) упатуваат на веќе завршен чин со лош исход, *во исџа тиква ѝрдаџ* (1. заедно работат, прават нечесни работи. 2. имаат ист интерес). Фраземата *дува во една тиква / дува во исџа тиква* (= се согласува во мислењето и во постапките со некого) има негативни конотации бидејќи е мотивирана исклучиво од личните интереси на некој човек.

Фигуративното значење на фраземиите *зелен како тиква* (= млад е, неопитен) и *жолта тиква* (= возрасен, зрел човек) се мотивирани од бојата на тиквата каде зелената боја упатува на незрелост додека жолтата на зрелост (искуство, знаење и умеење). Италијанската фразама *essere una*

⁵ Фраземата е непосредно поврзана со пословицата „Кој со џаолот тикви саги, џаолот на крај очите му ги вади.“

zucca dura (е тиква тврда = е тврдоглав) упатува на негативна карактерна особина на човекот.

3. АНАЛИЗА НА ФРАЗЕМИТЕ СО КОМПОНЕНТИ ОД ТЕМАТСКАТА ГРУПА *ЖИТАРКИ И БРАШНО*

Во рамките на оваа категорија ги анализираме фраземиите кои ги содржат компонентите *брашно* и *леб*.

3.1. Брашно/*Farina*

Брашното, пред сè пченичното, е еден од најважните продукти во многу култури и е важна состојка во многу видови леб и тесто. Во македонскиот дел од корпусот забележавме 4 фраземи со компонентата *брашно* додека во италијанскиот дел 3 фраземи со компонентата *farina*.

Фраземиите *си леѓна на брашно* (= се помири со дадена ситуација) се поврзува со ситуација во која човекот, и покрај своја волја, е принуден да отстапи од нешто и да го прави она што се бара од него. Меѓучовечките односи се во основа на фраземиите *не меле/мелай брашно со некој* (= не се согласува / не се согласуваат со некој). На негативни карактерни особини на човекот упатува и фраземиите *друг му меле брашно* (= друг му ги врши работите), додека во фраземиите *за бабино брашно / за чистио брашно* (= за ништо, без никаква причина, евтино) фразеолошката компонента *брашно* означува нешто што има мала вредност. Ниедна од македонските фраземи со компонента *брашно* нема свој изоеквивалент во италијанскиот јазик.

Италијанската фраземиа *non esser farina del proprio sacco* ('не е брашно од сопствената вреќа' = не е негово дело) упатува на посегнување по туѓа идеја. Вредноста на чистото брашно, изразена во фраземиите *essere farina schietta* ('е брашно чисто' = е искрен, веродостоен), е мотивирана од обичајот во христијанската религија да се прави обредно лепче, симбол на Христовото тело, што служи за причестување. Фраземиите *non esser farina da far ostie* ('не е брашно за правење неквасени поскури' = има маани, недостатоци) упатува на човек на кој не може да му се верува.

3.2. Леб/*Pane*

Лексемата *леб/pane*, како носител на фразеолошкото значење, се покажа како најпродуктивна и во двата јазика кои се предмет на нашето истражување. Како носител на фразеолошко значење лебот е застапен во 16 македонски фраземи и во 20 италијански (и 5 варијанти). Во глобалното значење на фраземиите со компонента *леб* се кријат низа асоцијации

на поими како што се: живот, морална вредност, верност, посветеност, пријателство, должност, обврска, заемно спознавање и помагање, животот и врската меѓу луѓето. Лебот, како симбол на основната исхрана, неопходен за човековата егзистенција, често се употребува со значење на основни средства за живот, работа, заработка, губење материјална сигурност и сиромаштија, како што може да се забележи од следниве фраземи:

- *леб наш насушен / il nostro pane quotidiano* (= она што ни е најважно, најпотребно за живот⁶)
- *си го вади лебоџи, има свој леб / guadagnarsi il pane* (= сам заработува, живее од сопствена заработка)⁷
- *му даде ѝарче леб во ракаиџа* (= го научи да заработува, му најде работа)
- *осџанува без леб / mancare del pane, perdere il pane* (= изгуби работа, нема што да јаде)
- *зема некому леб од усџа / levare il pane di bocca* (= искористува некого сè до осиромашување, го остава без заработка, му ја одзема работата)
- *нема леб да јаде* (= многу е сиромав)
- *нема леб џука* (= не отвора можност за егзистенција)

Лебот метафорично упатува на тежок живот, на тешко спечалени пари: *јаде џорчлив леб / mangiare il pane amaro* (= има тежок живот), оттаму и неговото изедначување со финансиски средства, како што може да се забележи во фраземата *рабоџи за корка леб / lavorare per un tozzo di pane* (= макотрпно заработува за живот).

Отсуството на материјална сигурност и живеењето на туѓа сметка се во основа на една македонска фразема *јаде џуџ леб* (= живее на товар на други, на државни јасли), додека во италијанскиот корпус забележавме 4 изоеквивалентни фраземи: *mangiare il pane altrui* ('јаде туѓ леб'), *mangiare il pane del governo* (јаде леб од државата), *mangiare il pane a tradimento* (јаде леб со измама), *mangiare il pane a ufo* (јаде бесплатно).

Во двата анализирани јазици забележавме фраземи кои се мотивирани од човековото искуство. Во фраземите *е на леб и вога / essere a pane e acqua* и варијантите *tenere a pane e acqua*; *vivere di pane e acqua* (= исхрана на раб на преживување), лексемата *леб* се зема како симбол за тешка

⁶ Фраземата е од библиско потекло и се среќава во молитвата „Оче наш“, во која христијаните секојдневно му се обраќаат на Бога и го молат да им даде леб, се мисли на лебот на вечниот живот.

⁷ Фраземата е мотивирана од библиската приказна за напорната работа на Адам и Ева по прогонувањето од Рајот.

казна и може да алудира на затвор, на лошо однесување кон некого, но и на сиромашен човек кој се храни со сув леб.

Во основата на фраземата *дели леб и сол со некоџо* (= живее заедно во заедница, во слога, пријателство) се пријателството и несебичноста, оттаму и моралниот долг кој обврзува на благодарност и предаденост. Оваа фразема укажува на култ на лебот и на солта во македонската култура и таа нема свој хомолог во италијанскиот јазик.

Лебот се смета за еден од најважните христијански симболи и знак на божја добрина и дарежливост и како таков има висока вредност: *гобар како леб* / *buono come il pane* (= мирен, пожртвуван, несебичен човек). Библиска мотивираност среќаваме во фраземата *анџелски леб* / *il pane degli angeli* (= вистинска мудрост со божествено потекло).

Во фраземата *бара ѝреку леб љоџача* / *cercar miglior pane che di grano* (= е нескромнен, никогаш не е задоволен, претерува со барањата) мотивираноста е поврзана со тоа што, во минатото, погачата била подостапна од лебот во кој се става и квасец. Во фраземата *има ушѝе многу фурни леб га јаге* (= уште е млад и неискусен) лебот се јавува како прототипен претставник на семантичкото поле *храна*.

Пријателството и слогата се искажани во италијанската фразема *essere pane e casio* (се леб и сирење = се согласува со некого, нераздвојни се), се работи за два продукта кои биле најзастапени во исхраната на селаните. Во македонскиот корпус не забележавме изоеквивалент на оваа фразема.

Ќе наведеме неколку италијански фразелоски изрази во кои се јавува зборот *pane/леб*, но тој збор не се јавува како референт во македонскиот фразелогизам.

Фраземата *per un tozzo di pane* ('за корка леб' = *за без ѝари*; за многу ниска цена), се однесува обично за нешто што вреди многу, а е продадено од некој што нуждата го натерала на тоа.

Фраземата *rendere pan per focaccia* ('враќа леб за погача' = враќа мило за драго, се одмаздува) во почетокот не упатувала на враќање со иста мера на некоја навреда или неправда, туку со значење да се врати исто толку колку што се добило.

Во основа на фраземата *vender come il pane* ('се продава како леб' = *се ѝпродава како алва*) која упатува на нешто што се продава со голема леснотија, како да е нешто без кое не се може, е лебот како производ кој обезбедува основна егзистенција.

Фраземата *trovar pane per i propri denti* ('наоѓа леб за своите заби' = *наоѓа рамен на себе*, наоѓа достоинствен противник) е мотивирана од идејата

за предизвик, за конфронтирање, односно за проверување на сопствените способности и вредност.

Во фраземата *dire pane al pane, vino al vino* (‘лебот да се нарече леб, а виното вино’ = работите да се наречат со вистинското име, да не се искривува вистината) се наоѓа сликата на ѓаволот кој го искушува Христос во пустината барајќи од него камењата да ги претвори во леб. Оваа фразама упатува на искреност и на отвореност со цел да се избегнат недоразбирања како резултат на двосмислени искази.

Негативните карактерни особини на човекот, како што е дволичното и измамничко однесување, се во основа на фраземата *tenere pane e pesciolini* (‘чува леб и рипчиња’ = држи нешто под контрола, игра двојна игра).

Себичноста и лакомоста на човекот во однос на другите се во основа на фраземата *misurare il pane a qcn* (го мери лебот некому = му дава малку да јаде). Лебот како основен продукт што обезбедува гола егзистенција никому не смее да му се ускрати.

Анализата на фраземите со конституент *леб/pane* покажа дека само во италијанската фразама *allevare, nutrire a pane bianco* (одгледува, храни со бел леб = живее окружен со удобства) е застапена белата боја на лебот, односно белиот леб, достапен во минатото само на богатите луѓе.

ЗАКЛУЧОК

Анализата покажа дека постои врска меѓу јазикот и храната и на кој начин исхраната влијаела на обликувањето на македонскиот и на италијанскиот културен и јазичен идентитет. Се покажа дека најголем дел од македонските и италијанските фраземи се мотивирани од надворешниот изглед и од особините на носителот на фразеолошкото значење, од неговата симболика, метафоризација, од човековото искуство во директниот контакт со него, но и дека дел од нив се мотивирани од настани и сцени поврзани со митологијата и религијата, од народни верувања или од други усни и пишани извори. За мотивираноста на дел од фраземите не постојат сигурни податоци.

Од вкупниот корпус составен од 96 македонски и италијански фраземи, забележавме совпаѓања (изоеквиваленти) само во 20 фраземи. Најголем дел од изоеквивалентите се фраземи со библиско и митолошко потекло. Несовпаѓањето на лексички и семантички план на анализираните фраземи се должи на специфичностите на националните култури. Фразеолошките слики на кои се базираат споредбените изрази се одраз на начинот на живеење на одделните културни заедници.

Библиографија

- Никодиновски, З. (2007). *Фиџураџивниџе значења на инсекџиџе во францу-скиоџи и во македонскиоџи јазик*. Штип: 2-ри Август С.
- Никодиновска, Р. (2010). Теориски проучувања на фраземите. *Годишен зборник на Филолошкиоџи факулџетџи „Блаже Конески“*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 235–261.
- Толстој, М. С. & Раденковић, Љ. (ред.). (2001). *Словенска мџџологија*. Београд: Zepher book Word.
- Cacciari, C. & Tabossi, P. (Eds.). (1993). *Idioms. Processing, structure and interpretation*. Hillsdale: Erlbaum.
- Radicchi, S. (1985). *In Italia. Modi di dire ed espressioni idiomatiche*. Roma: Bonacci.

Речници

- Велковска, С. (2008). *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје: БПТ Принт.
- Дигитален речник на македонскиот јазик. Пристапено на 11.09.2019, на: <http://www.makedonski.info/>
- Димитровски, Т. & Ширилов, Т. (ред.). (2003). *Фразеолошки речник на македонскиоџи јазик*. т. I. Скопје: Огледало.
- Шевалие, Ж. & Гербран, А. (2005). *Речник на симболиџе: мџџови, сонџиџа, обичаџи, џесџови, облици, ликови, боџи, броеви*. Скопје: Табернакул.
- Ширилов, Т. (ред.). (2008). *Фразеолошки речник на македонскиоџи јазик*. т. II. Скопје: Огледало.
- Ширилов, Т. (ред.). (2009). *Фразеолошки речник на македонскиоџи јазик*. т. III. Скопје: Огледало.
- De Mauro, T. (1999). *Grande dizionario dell'uso*. Torino: UTET. [CD].
- Enciclopedia Treccani. Пристапено на 11.09.2019, на: <http://www.treccani.it/enciclopedia/>
- Quartu, B. M. (2000). *Dizionario dei modi di dire*. Milano: Rizzoli.

Radica Nikodinovska

IL CAMPO LESSICALE-SEMANTICO CIBO NELLE UNITA FRASEOLOGICHE MACEDONI E ITALIANE

Riassunto

L'oggetto delle presente ricerca sono alcune unitа fraseologiche macedoni e italiane che appartengono al campo semantico-lessicale *cibo*. L'analisi si focalizza sui seguenti lessemi: *mela, uva, fagioli, zucca, farina e pane*, in quanto altamente produttivi in entrambe le lingue. Nel contributo si analizzano il significato e la mo-

tivazione delle unità fraseologiche italiane e macedoni del campo semantico-lessicale *cibo*, individuandone le analogie e le differenze.

Dall'analisi si evince che la maggior parte delle unità fraseologiche in entrambe le lingue sono motivate dall'aspetto esteriore del lessema - portatore del significato fraseologico, dalle sue proprietà, dalla sua simbologia, dall'esperienza diretta dell'uomo con esso. Una parte delle unità fraseologiche è motivata da eventi e scene legati alla mitologia e alla religione, a delle credenze popolari e ad altre fonti scritte o orali.

Dal numero complessivo di 96 unità fraseologiche macedoni e italiane analizzate, sono state individuate corrispondenze in soltanto 20 casi. Le dissimetrie sul piano lessicale e semantico sono dovute alle specificità delle rispettive culture nazionali.

Parole chiave: analisi contrastiva, fraseologia, lingua macedone, lingua italiana

Клучни зборови: контрастивна анализа, фразеологија, македонски јазик, италијански јазик

Звонко Никодиновски

ЕТНИЦИТЕ И ЕТНОНИМИТЕ ВО АФОРИЗМИТЕ И ВО ВИЦЕВИТЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК¹

Насловот на нашето излагање претставува сложена имплицитна глаголска релација којашто би можеле да ја претставиме со следната експлицитна глаголска релација: Етниците и етнонимите носат или имаат одредени значења во афоризмите и во вицевите на македонски јазик. Значи, подметот на реченицата *етнициите и етнонимиите* се наоѓа во одредена релација на означување или претставување во однос на одредени говорни единици *афоризмиите и вицевиите* коишто се создадени, односно оформени, на македонски јазик. Тргувајќи од најопштиот поим во насловот *македонскиот јазик*, предмет на нашето истражување ќе бидат само два вида говорни единици (афоризмите и вицевите) низ кои се реализираат два вида јазични единици (етниците и етнонимите) на македонскиот јазик.

На етниците, како имиња на жители на одредени населени заедници (села, градови, области, региони, држави и др.), и на етнонимите, како имиња на одредени етнички заедници (етнички групи, народи и др.), ќе им пријдеме од гледна точка на нивната употреба во два вида говорни единици (афоризми и вицеви) кои се носители на хумор, односно кои имаат задача да насмеат. Ако хуморот го дефинираме како човечки напор кој има за цел да ги насмеа луѓето, ќе видиме дека тој напор произведува хумористични форми кои го нагласуваат комичниот, смешниот, апсурдниот или необичниот карактер на одредени аспекти на стварноста (Nikodinovski 2012).

¹ Овој труд се надоврзува на еден претходен наш труд во којшто ги проучуваме етнонимите во фраземските и во паремиските единици во македонскиот јазик: Никодиновски, З. (2018). Етнонимите во фраземските и во паремиските единици во македонскиот јазик. Велјановска, К. & Мирчевска-Бошева, Б. (прир.). *Имињата и фразеологијата*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 233–250.

1. ЕТНИЦИТЕ И ЕТНОНИМИТЕ ВО АФОРИЗМИТЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Меѓу хумористичните единици кои се произведени со помош на говорот и кои го сочинуваат вербалниот хумор спаѓаат и афоризмите.

Тргнувајќи од дефиницијата на *афоризмот* како говорна единица во која низ куса форма и на концизен начин се изразува критички и хумористичен однос кон стварноста (Никодиновски & Бабамова, 2003), во овој труд ќе се задржиме само на претставувањето на тој однос кон етниците и етнонимите во афоризмите на македонски јазик.

Интересно е да се забележи дека во корпусот афоризми на македонски јазик не забележавме единици кои содржат етници, односно имиња на жители на населени места. Во македонскиот корпус има тројца автори кои во еден добар број од своите афоризми имаат вклучено и етноними. Тоа се авторите Ефтим Гашев, Иван Карадак и Васил Толевски. Треба да спомнеме дека понекогаш авторите наместо етноними користат топоними како називи на населени територии со метонимично значење на жители на тие територии во етничко или национално значење.

Меѓу 66 етнички афоризми во корпусот најбројни се оние за Македонците (вкупно 49), а потоа следат афоризмите за Европејците и за Американците (вкупно 7), па за Балканците (вкупно 6) и најпосле за Грците (вкупно 4). Во сите 66 афоризми од корпусот претставените етнички заедници се со негативна конотација. Во сите тие афоризми ги среќаваме следните семантички подлошки или одредници:

Македонците се сиромашни и живеат во
непросперитетна земја:

Ние сме Македонци, ама нудисџи! (Гашев – Аритмија)

Македонија има ѓолем џоџенџијал! *Има џреку два милиони џоџенџијални азијанџи.* (Толевски – Библија за неверници)

Госџод ѓи чува џоловинаџа Македонџи. Друџаџа џоловина немааџи џоџреба, имааџи сџирански џасоџи! (Толевски – Библија за неверници)

Од џамџивек од Македонија најмноџу се извезувале – Македонџи! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонците немаат висока национална свест:

Теџко е болен! Сѐ ѓо боли за Македонија! (Гашев – Аритмија)

Пеџсџоџиџини ѓодини роџсџво да ѓо наречеш – славно минаџо, е џоа можаџи само – Македонџиџе! (Карадак – Мисли без протокол)

На Македонецот веќе не му е загрошена само иднината, туку и – минатото! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонија одамна ќе беше признала под своето уставно име да не беа нејзините најголеми душмани – Македонците! (Карадак – Мисли без протокол)

Со вакви Македонци нашите душмани не треба да се грижат за својата – иднина! (Карадак – Мисли без протокол)

Не е ситашно што Македонија не ја признаваат Грците, туку што не ја признаваат – Македонците! (Карадак – Остен, бр. 1654, 2010)

Во Македонија имаме граѓани кои се проалбански, просрпски, пробугарски ориентирани... И промакедонски – дезориентирани! (Толевски – Маке ин Македонија)

Македонците се питоми, кротки, лесни за манипулирање и може дури да исчезнат како народ:

Кога Господ би ни дал ошашка, на нас Македонците би ни била бадилка! Секогаш би ни била подвикана. (Толевски – Библија за неверници)

Нас, Македонците, треба да не испитува некој зоолог. Мирни сме како бубачки. (Толевски – Маке ин Македонија)

Македонците играат како што им свираат само поради една причина: да не си го забораваат – фолклорот! (Карадак – Мисли без протокол)

Ако е молчењето злато, тогаш Македонецот не мора да прча по креветот! (Толевски – Маке ин Македонија)

Ние, Македонците, сме гарант на мирот на Балканот. Гарантираме дека ќе бидеме мирни, а што било да ни праваат! (Толевски – Маке ин Македонија)

Ние, Македонците, секогаш изгледаме јониски. Зашто што пред секој клечиме! (Толевски – Маке ин Македонија)

Малцинствата во Македонија ги уживаат сите права. Зашто, за нас Македонците, не ештана ништо едно! (Толевски – Библија за неверници)

Македонија е многу хоспиталитетна земја. Тука дури и ние, Македонците, се чувствуваме како хоспити! (Толевски – Библија за неверници)

Од првите Македонци, на Македонците на крајот ќе им ештане – подолгата! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонци, внимавајте! Ни се заканува смртна опасност да – ештанеме! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонците се некадарни, дефетисти и не можат да се изборат за своите права:

Од ситџе дейџски навики Македонецот најџешко се оџкажува од цицаџеџто и од џолзеџеџто! (Карадак – Мисли без протокол)

Не џосџтои шанса шџто ние Македонџиџе не би можеле да ја – џрокоџкаме! (Карадак – Мисли без протокол)

Најдобар лек џроџив миџрена имаџџ измислено Македонџиџе. Не знаџџ кај им е – џлаваџџа! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонецот краџџко џамџџи. А да биде џраџеџиџаџџа џоџолема – и џлиџџко! (Толевски – Маде ин Македонија)

Ушџџе од Ханибал џребаше да научиме дека со слонови не се влеџува во – Евроџа! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонџиџе никаде не џи неџираџџ џолку колку шџто џи неџираџџ во – Македониџа! (Карадак – Мисли без протокол)

Како шџто се развиваџџ рабџџиџџе, Македонецот може и во соџсџџевнаџџа земџа да сџџане – џерсона нон џраџџа! (Карадак – Мисли без протокол)

Во Македониџа џаволоџџ е рамномерно расџореден. Во секој Македонец џо има џо малку. (Толевски – Библиџа за неверници)

Македонците се мразат и си наштетуваат едни на други:

Македонџиџе не се крвоџедни. Тие се јаџаџџ живи! (Гашев – Аритмиџа)

Македонец за Македонецот е јаџса! (Гашев – Аритмиџа)

Коџа би џосџтоела орџанизаџиџа на разеџинеџиџџе народи, Македониџа во неа би била – лидер! (Карадак – Мисли без протокол)

Не знам кој џо измислил собираџеџто и множеџеџто, ама делеџеџто сџто џосџто е изум на македонскиџџе – џолиџџичари! (Карадак – Мисли без протокол)

Идеален џлурализам за Македонџиџе секој човек – џарџџиџа! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонскиот народ конечно џосџџџџна заедниџџџво. Секој џо секоџо џлука! (Толевски – Маде ин Македонија)

На свеџтоџџ нема џоџолеми анџџимакедонџи од – Македонџиџе! (Карадак – Мисли без протокол)

Македонџиџе можџџ да живеџџ со ситџе народи на свеџтоџџ, освен со – Македонџиџе! (Карадак – Мисли без протокол)

На соживоџи во Македонија најјџешко ќе џи најџераме Македонџиџе со – Македонџиџе! (Карадак – Мисли без протокол)

Од сиџе евројски земји, во Македонија се најправени најмал број оџераџи на очи! Тука очииџе самиџе си џи вадиме! (Толевски – Маде ин Маџедониа)

Македонецоџи коџа е во џуџина, сонародникоџи џо џушка како браџи! А дома, џо дави браџоџи како да му е џуџинеџ! (Толевски – Маде ин Маџедониа)

Ние сме вонбраџна наџија. Таџикоџо ни се менува секоја џеџиџа џоџина! (Гашев – Аритмија)

Најџолем надворешен неџријаџел на Македонија џ е – внаџреџниџо неџријаџел! (Карадак – Мисли без протокол)

Шџо ќе ни е аџенџија за разузнавање, коџа секој вџор Македонец е – коџош?! (Карадак – Мисли без протокол)

Коџа ќе видиџе како двајџа Македонџи се сакааџи, да знаеџе: или се џедери или еден од нив не е Македонец! (Толевски – Библија за неверниџи)

За да сџанам висџински Македонец, на комиџијаџа му куџив коза. Сеџа џо молам Госџод да му џркне! (Толевски – Библија за неверниџи)

Со коџо и да се здружаџи Македонџиџе, секоџаш се здружувааџи џроџив – Македонџи! (Карадак – Мисли без протокол)

Беџер сме од Визаџиџиџиџе! Самиџе си џи вадиме очииџе! (Гашев – Аритмија)

Ние сме во сосџојба и да се исџоколеме, само да докажеме дека сме – браџа џо крв! (Карадак – Мисли без протокол)

Не можеме да видиме најредок во Македонија, заџоа шџо едни на друџи си џи извадивме очииџе! (Толевски – Библија за неверниџи)

Европејџите и Американџите не им мислат
добро на Македонџите:

Евроџа е вечно млада! Пуберџеџлика! (Гашев – Аритмија)

Евроџа лудо е вљубена во нас. Просџо лудува! (Гашев – Аритмија)

Евроџа мноџу нџ задолџи. Госџод ќе џ џлаџи! (Гашев – Аритмија)

Евроџа ни е како мајџа! Нџ одвива и џовива! (Гашев – Аритмија)

Оџкако Заџад ќе ни џо скрои имеџо, не е џудо да џочне да ни џо крои и сосџавоџи на – нароџоџи! (Карадак – Мисли без протокол)

За Американџиџе ние сме Индијаџи! (Гашев – Аритмија)

На Македонџиџе дури и во џаџријаџархаџоџи им ја расџлакувале – мајџаџа! (Карадак – Мисли без протокол)

Балканците се националисти и еднодушно
се против Македонците:

Соседиџиџе на шеџа нѐ викааџи – Чокалии! Не знааџи дека на џурски „чок“ значи мноџу, а „акал“ – ум. (Гашев – Аритмија)

Комиџиџиџе ни џи барааџи – имейџо, јазикоџи и цркваџа! Тие не се сиромаси, џиџе се бедни! (Гашев – Аритмија)

Коџа ние Балканџиџе ќе се зближине, секоџаш нѐ раздџувааџи – меџународни сили! (Карадак – Мисли без протокол)

Балканскиџе лидери се во сосџојба и славејоџи да џо најџерааџи да џее – националисџиџки џесни! (Карадак – Мисли без протокол)

На Балканоџи има џовеќе национализми оџколку џиџо има – наџии! (Карадак – Мисли без протокол)

Најџосле на Балканоџи е џосџиџнаџи консензус околу Македонија. Сиџе џризнавааџи дека не нѐ – џризнавааџи! (Карадак – Мисли без протокол)

Грците се итромани и дволични:

Грџиџе ни изџрадија нафџовод! Мислаџи дека ние џиеме нафџа! (Гашев – Аритмија)

Грџиџе сакааџи да нѐ џрекрсџаџи! Ѓаволоџи нема џоумна рабоџа. (Гашев – Аритмија)

Шџо сакаш, внуче, данајскиоџи Дедо Мраз да џи донесе? Се знае, деде, коњ! (Гашев – Аритмија)

При џолку наши коњи, чуму ни се и данајскиџе?! (Гашев – Аритмија)

2. ЕТНИЦИТЕ И ЕТНОНИМИТЕ ВО ВИЦЕВИТЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

За разлика од афоризмите од корпусот кои не содржеа етници, вицевите од нашиот корпус содржат, освен етнониими, и етници. Имајќи предвид дека вицевите претставуваат говорни единици кои многу лесно и брзо се распространуваат од еден кај друг народ, од една во друга средина или земја, многу е тешко да се одреди дали некој виц настанал автохтоно во одредена средина или, пак, бил увезен, односно позајмен, од некоја друга средина, народ или земја. Дури ни навидум локалниот карактер на протагонистите во вицевите не мора да значи дека тие се произведени во одредена средина. Да се потсетиме на италијанските шпагети-вестерни кои содржеа навидум американски протагонисти и локални бои, но беа произведени во Италија.

2.1. Етниците во вицевите на македонски јазик

Се разбира, наш интерес во овој труд претставуваат само оние вицеви кои содржат етници од Република Македонија, односно кои се однесуваат на жители од македонските населени места. Во нашиот корпус на вицеви на македонски јазик ги среќаваме следните етници: беровчани, кумановци, тетовчани, скопјани, охридани, пештаници, прилепчани, битолчани, кавадарчани, неготиначани, галичани.

Беровчаните се штедри на сочни зборови и итромани:

Автобус од Берово за Штип. Од последното седиште се слуша:

– Еј, педер, вози побавно, си ги испокршивме забите!

По малку:

– Еј, педер, вози побрзо, веќе доцниме!

По малку:

– Еј, педер, отвори го прозорецот, ќе се задушиме!

– Еј, педер, затвори го прозорецот, ладно е!

На возачот му пука филм, застанува, ја зема хеблата и тргнува бесен кон задниот дел на автобусот. Во тој момент една баба го фаќа за раката и му вели:

– Педерче, бабе, не им се лути, прости се.

Сришчаа се двуица беровци на пате. Едено води крава, а другите го пита:

– Дека че одиш?

– Ја че а карам на горе, да а еба....

Питаа го еден беровец:

– Ка е башча ти? Држи ле се?

– Држи се – вика тове – јаде като здрав, а се прави болен.

Беровчани краделе дрва и ги фатила шумска полиција:

Што праите, бе, со полн камион дрва?

– Ништо, ќе ги носиме на зајците!

Па зајци јадат ли дрва?

– Па ако некат да ги јадат, ќе ги изгориме.

Кумановците се шегации, сакаат да се напијат и да
раскажуваат мрсни вицеди:

Отишја кумановац куде комшију, и овј културно човек га прашаја:

– Комшо, што ќе се напиеш?

– Па може одну ракију пред пиво, док да биде кафе.

Како се пушта кумановац на девојку...

– Срце, ја што можу да ти обејам, никој не може да ти купи!

Отишја кумановац на доктора и му вика:

– Докторе, кд еду благо, зуб ме много боли, вади га, не можу да издр-
жу! Али кд ќе га извадиш, дај ми га?

– Што ќе ти покварен зуб?

– Такој ќе га фрљу у шољу. Чим неке да еде благо, нек еде гомна.

Тетовчаните се скржави и вонзаконци:

Како тетоец вика гости на кокошка:

Ќе ги викне гостите и ќе ги нареди во дневна и ќе им даде само леб да
јадат. Неколку пати им вели:

– Ево сега че ја донесам кокошката.

По некое време ќе ги праша гостите дали да ја донесе кокошката, а на
нивниот потврден одговор, ѝ се обраќа на жена си:

– Женооо, донеси ја кокошката да ги исколва трошките што паднале
на тепих.

Како тетоец се вози во автобус со жена си?

Влегува тетоец во автобус за Скопје и му вика на шоферот:

– Мајсторе, за цвеќиња карта наплаќате?

Возачот му вика не, а тетоецов ѝ вика на жена му:

– РУЖООО, ај влегувај во автобус.

Стигнува автобус на станица во Тетово и кондуктерот објавува:

– Стигнавме во Тетово...

– Кој сака да купи бурек, нека купи...

- Кој сака да оди по нужда, нека оди...
- Кој сака да заврши факултет, нека заврши... Тргуваме за 15 минути!

Скопјаните не се многу сакани од охриѓани и имаат проблеми со разбирање на нивниот говор:

Оди скопјанец во Охрид и влегува во прадавница за хардвер, а таму не многу љубезно го пречекува продавач кој нема поим од тоа што го продава.

- Добар ден, имате нешто графички?
- Имаме.
- Е што имате?
- Ами шо знам... ен видија ак ти се свиѓа, зимај ја, ако не, магла.

Во охридска продавница:

- Здраво, црна мат боја, имат?
- Мат немат, имат немат.
- Сеа шо имат, шо немат?
- Немат мат, имат немат.

Скопјанец си ја паркира колата покрај една куќа во Охрид, а од прозорецот една бабичка вели: „Синкооо, кревет!“

- Не фала, имам апартман!
- Ама синкооо, кревет!!!
- Ви кажав, имам апартман!

И така овој си отишол да прошета, а кога се вратил, колата ја нема.

Се чуди скопјанецот што се случило, а бабичката му вика:

- Ама синкооо, ти реков кревет... ги кревет со пајакон!!!

Пештанците се скржави:

Ко ќе појдет гости ке некој пештанец, тој викат: Еееее, пред 15 минути јадевне. Како не дојдовте порано, ќе касневте и вие!

Ко ќе си ојт гостин од пештанска куќа, домаќинот на вратата му велит: да останеше, имавне рипчиња, ќе спржевне!

Прилепчаните имаат репутација на блиски со
мајмуните:

Зошто ги донесоа двокатните автобуси во Скопје?

– За да можат прилепчани на вториот кат да се чувствуваат како дома.

Прилепчаните одгледуваат многу тутун:

Што ќе се случи ако се спојат прилепчанец и октопод.

– Не знам ни јас, ама сигурно ќе бере тутун како луд.

Прилепчаните и битолчаните се во постојана
конкурвенција:

Како се вика патот од Прилеп до Битола?

Патот на еволуцијата.

Копале битолчани на Широк сокак нова водоводна линија и работни-
ците откопале стар телефонски кабел. Главниот инженер веднаш извикал:

– Да се запише во историјата, во Битола пред 1000 години имало те-
лефони!

Разбрале за тоа прилепчани и почнале да копаат на Маркови Кули.
Копале, копале... и ништо не откопале. Главниот инженер извикал на цел
глас:

– Да се запише во историјата, во Прилепа града пред 2000 години
имало мобилни телефони.

Кавадарчаните многу пијат:

Што ќе испадне ако се спојат прилепчанка и кавадарчанец?????
ПИЈАНО МАЈМУНЧЕ.

Кавадарчаните сакаат да раскажуваат мрсни работи:

Блажо се жене за Мара и првата брачна ноќ излева од купатилото сет
накострежен и вика на Мара:

– Е сеа Маро че те растурам од ебање...

– Да бе, пола Кавадарци не успеа, е сеа ти че ме растуриш...

Неготинчаните и кавадарчаните се во постојана конкуренција:

Дошол неготинец у Кавадарци у ресторан, му се приодило по нужда, влегол у вецето и гледа на едната врата нацртано машки чевел, а на другата женска штикла и вика:

– Ее, кај сеа да влезам, ја опинци носам, даа.

Кавадарци е ослободено од окупаторот на 7. септември, а Неготино на 8. ноември. Само 10 км оддалеченост, а цели два месеца подоцна. Е, образложението е следното – кога Германците по некоја воена акција се враќале, дошле пред Кавадарци, некаде кај Росоман, кавадарчани им го вклучиле семафорот на црвено и овие (културен, европски народ, бре!) чекале. Чекале, чекале, ама ... зелено немало. Им здосадило и отишле во соседното Неготино. Таму немало семафори и без проблем влегле и го окупирале.

За тоа какво е Неготино, оделе кавадарчанец и кавадарчанка: маж и жена за Солун навечер и по патот ваа жената заспала. На влезот од Неготино, на Порта има многу дупки, тоа за да им ги кршиме колите на кавадарчани. Од тресењето жената се разбудила и шо ќе виде, осветлено, широки булевари: зеленило по страните од патот, дрвја, големи продавници... му рекла на мажот, а бе мажу, кога стигнаме толку брзо у Солун. Виа изнервиран од коментарот на жена му рекол: чути мори, у Неготино сме, да не си кажала на никој за ваа.

Галичаните се скржави:

Влегува галичанец во кафана и вика:

– Кој го спаси син ми од давење, кој го извади од реката???

И еден од гостите скромно дига рака и му вика:
– Јас го спасив син ти...

– Кај му е капата, бе, а!?

– Што се добива кога ќе се испресува галичанец?

– Штедна книшка.

2.2. Етнонимите во вицевите на македонски јазик

Македонците се сиромашни:

Зошто научно е потврдено дека Адам и Ева се Македонци?

– Затоа што се голи и боси, а мислат дека се во рајот...

Која е разликата меѓу просечната македонска плата и сидата?

– Со сидата подолго се живее.

Трпе бил на службен пат, налетал на проститутка и ја прашал колку пари чини.

– 100 евра.

– Важи, ама да водиме љубов на македонски начин.

– Нема проблем. Што сè не сум преживеала, па ќе помине и тоа.

По бурната ноќ проститутката го прашува:

– Сè беше супер, ама што беше работата со секс на македонски начин?

– Ништо посебно, тоа значи дека ќе ти платам утре...

– Американецот работи ако го платат добро, ако не, ништо.

– Македонецот работи, ако го платат, добро, ако не, ништо.

Си биле Италијанец, Германец и Македонец. Сите умреле и заминале кај Свети Петар.

Свети Петар го прашал Италијанецот како умрел. Тој рекол:

– Купив ферари, направив сообраќајка и умрев.

Потоа го прашува Германецот како умрел. Тој рекол:

– Купив бе-ем-ве, направив сообраќајка и умрев.

Потоа го прашува Македонецот и тој вика:

– Јас купив југо и умрев од глад!

Отишла наша владина делегација во Швајцарија и прашала:

– Како тоа вие имате министерство за морски сообраќај, а немате море?

Овие одговориле:

– А зошто вие имате министерство за финансии, а немате пари?

Македонците не сакаат многу да работат:

Се фалеле Французин, Американец и Македонец со своите жени.

Американецот вели: Мојата жена има толку долги нозе што кога ќе јавне коњ, нозете ѝ се влечат по земја. Не дека коњот е мал – туку нозете ѝ се долги.

А Французинот вели: Мојата жена има толку тесна половина што можам да ја опфатам со два прста. Не дека мене рацете ми се големи, туку половината ѝ е тесна.

Македонецот вели: А мојата жена... кога тргнувам на работа, ќе ја плеснам по задникот, задникот ѝ се тресе додека не се вратам од работа, не дека тој ѝ е толку голем, туку толку ми трае работното време.

Македонците не ги сакаат многу Грците:

Во воз, во купе патуваат млада мајка со девојче, момче Македонче и Грк. Возот влегува во тунел.

Се слуша силна шлаканица.

Мајката со насмевка си мисли: „Добро сум ја воспитала ќерката.“

Ќерката си мисли: „Мајка ми не попушта многу.“

Гркот си мисли: „Ова не е фер. Македонецот фаќа, а мене ме удираат.“

Македонецот си мисли: „На следниот тунел ќе му залепам уште еден, ама посилен.“

Македонците многу се фалат:

Си биле Македонец и Јапонец.

Јапонецот му викат на нашиов: дај ти мене лименка, јас тебе подморница напрам.

А нашиов му викат: дај ти мене твоја сестра, јас тебе напрам посада за подморницата.

Македонците многу сакаат да бистрат политика:

Фатил Македонец златна рипка и почнал да ја дави за политика...

Оваа му рекла: „Испржи ме, жити мајка.“

Македонските политичари се големи лажговци:

Секретарката му кажува на Никола Груевски:

– Тука е еден новинар, сака изјава.

– Ма нека одат у бестрага тие чкрабала, стално ме прават лажов.

- Па, што да му кажам?
- Кажи му дека не сум тука.

Грците не ја признаваат Македонија ниту
Македонците:

Што прави грчки вирус во компјутер?
Менува имиња на фајлови и фолдери.

Се сретнале двајца пријатели на туристичко патување во Египет. Едниот вмронец, другиот Грк. Гркот изненаден:

– Кај си бе, човек, колку време те немам видено, баш тука кај пирамидиве да се сретнеме. Колку е мал светот!

А вмронецов:

– Не е светот мал, Македонија е голема!

Грк во Гевгелија седи во кафич, до него седнуваат три zgodни женски. Гркот почиња да се удвара:

- Ти од каде си?
- Од Кичево.
- Ааа Кичевчанка аааааааа!!!
- Ти од каде си?
- Јас сум од Охрид.
- Ааа, Охридчанка аааааааа!!!
- А ти од каде си?
- Јас сум од МАКЕДОНСКИ Брод.
- Аааааааааа!!!

Грците, Албанците и Бугарите не ги сакаат
Македонците:

Грк, Албанец и Бугарин фатиле златна рипка.

- Сакам во Македонија да има ерупција на вулкан – рекол Гркот.
- Сакам во Македонија да има поплава – рекол Бугаринот.
- Сакам во Македонија да има земјотрес – рекол Албанецот.
- Готово – рекла рибата...

Гледаат сред Солун изникнал вулкан, Бугарија била поплавена со вода, а Албанија била срамнета со земја. – ЗЛАТНА РИПКА, ШТО НАПРАВИ?!!!

– ИИИ, ИЗВИНЕТЕ, ГЛЕДАВ СТАРА КАРТА ОД МАКЕДОНИЈА.

Црногорците се мрзливи:

Двајца Црногорци ограбуваат банка, доаѓаат дома и едниот вика: абе ќе ги броиме париве или да чекаме на вести да кажат колку сме земале?

Доаѓа Црногорец до девојка во дискотека и ја прашува:

– Ти се игра ли?

– ДА!

– Епа ајде стани, оди играј, јас да седнам малку!

Дошол Црногорец во Македонија, седнал во некое кафуле и нарачал кафе.

Келнерот му го донел кафето и заедно со него донел шеќер и лажиче.

Црногорецот не знаејќи за што служи лажичето го понел со себе во Црна Гора.

Кога стигнал дома, го прашал татко си што е тоа.

Татко му преплашен му одговорил:

– Брзо врати го тоа од каде што го донесе!

– Зошто?!

– Како бе зошто, тоа е семе за лопата!

Бошњаците се глупави:

Биле Мујо и Хасо во некој хотел и преку ноќ комарците ги направиле лом. Се пожалиле тие на рецепција, а овие ги прашуваат дали ги оставиле светлата запалени.

– Да, одговориле тие.

– Е па, требаше да ги изгаснете.

Следната вечер легнале тие и ете ти неколку светулки во собата.

Мујо свикал:

– Да бегаме, Хасо, еве ги идат со батерии.

Мујо и Хасо играле пинг-понг и Мујо му вика на Хасо:

– Шах!

А Хасо му враќа:

– Е кај шах во домино?

Отворил Мујо тековна, па почнал да троши чекови на сите страни. По некое време го викаат во банка и му кажуваат:

- Господине Мујо, дали знаете дека сте во толкав минус што можете во затвор да одите?
- Леле, стварно? И што да правам сега?
- Ќе треба да ги вратите сите пари назад.
- Уф бре, ме преплашивте. Еве, сега ќе ви пишам чек.

Власите се скржави:

Зошто на Влаот најомилено животно му е жирафата?!
Затоа што ќе јаде трева од дворот на комшијата!

Доаѓа Вла кај комшијата и му вели:

- Комшија, ќе ни дадеш малку леб да не го начнуваме ние нашиот...

Зашто му изгорела кука на Вла?

- Зашто титкал на пожарна за да му се јават.

Како Вла нуди кикирики: „Земете си по една!”

- Што пишува на влезната врата на влашка кука?
- Примаме гости секој ден, освен денес!

Доаѓаат гости кај Вла и гледаат цел облечен во црно.

- Зошто бе ти така во црно?
- Абе вчера татко ми умре...
- Како бе, кога сабајле го видовме стоеше на портата?
- А не, ние така го потпревме за да прими пензија.

На еден Вла му здосадило да чита вицеди за влашката скржавост, па испратил писмо до уредникот на еден весник:

– Со гадење ги читам навредливите вицеви за мојата скржавост. Ве предупредувам!! Ако не престанете да пишуваат такви навредливи вицеви, ќе престанам да го позајмувам весникот од соседот.

Седеле две влашки фамилии на маса, едната кај другата на гости, и по 2 саата седење најстариот домаќин рекол: снао, оди донеси го газираниот сок и послужи ги гостите. Снаата отишла до кујна, зела чаши и газирани сок и тамам да почне да става, свекорот ѝ рекол: снао, ставај од повисоко за да има за сите.

Пред Нова година некој Влав му дава 100 денари на комшијата полицаец и му вели во 24 часот да пукне два пати со пиштолот, а овој се согласил.

Полицаецот во 24 часот пукнал два пати со пиштолот и Влавот им вели на внуцињата:

– Ете деца, го отепаа Дедо Мраз, нема пакетчиња!

Како настанал Големиот Кањон во Америка?

Изгубил Влав 5 денари и копал, копал...

Девојка му вели на дечкото Влав:

– Не можам да се омажам за некој кој е толку скржав, еве ти го прстенот назад.

– А кутичето од прстенот кај е?

Како Влав ги храни своите деца???

За појадок: Кој нема да појадува, ќе добие 10 денари... и децата си играат без да појадуваат.

За ручек: Кој нема да руча, ќе добие уште 10 денари... и децата храбро трпат кога се пари во прашање...

За вечера: Кој сака да вечера, да си плати 20 денари!

– Како Влав нуди кикиритки: „Земете си по една.“

Идат гости кај Влав дома.

– Повелете, со што ќе се освежите??

– Што било.

– Жено, отвори прозор!!

Му вика мајката на синот Влав, учи сине, ако добиеш петка на писмената, татко ти ќе те носи во слаткарница да ги гледаш децата како јадат слатки.

Зошто Влав се нервира кога ќе ја затвори вратата од фрижидерот?

– Не знае дали уште свети сијаличката... дали троши струја.

Како настанал Влавот?

Галичанецот (Мијакот) силувал Еврејка!

Што се добива кога ќе се спојат Влав и Егеец?

– Стипса!

Влашко пиво – Лашко разредено во 99% вода.

Зошто влашките вести се во недела?

– Затоа што тогаш струјата е евтина.

Што е разликата меѓу шведска и влашка маса?

Потполно се исти, само врз влашката има и стакло.

Шведска маса на влашки начин: Се превртува масата со ногарките нагоре и на секоја се става по една маслинка.

новци (вкупно 3 вица), тетовчани (вкупно 3 вица), скопјани и охриѓани (вкупно 2 вица), охриѓани (1 виц), пештани (вкупно 2 вица), прилепчани (вкупно 2 вица), прилепчани и битолчани (вкупно 2 вица), кавадарчани (вкупно 2 вица), кавадарчани и неготинчани (вкупно 3 вица), галичани (вкупно 2 вица). Интересно е да се одбележи дека повеќето семантички подлошки врз кои почиваат вицевите со етници се со негативен предзнак или конотација. Позитивниот предзнак се јавува единствено кај биномните вицеви (со по два етника), каде што едниот етник е позитивен, а другиот е негативен и тие може да алтернираат (такви се етниците во биномите скопјани и охриѓани, прилепчани и битолчани, кавадарчани и неготинчани).

За присуството на етнонимите наведовме вкупно 48 вицеви на македонски јазик со следната распределба: Македонци (вкупно 11 вица и сите семантички подлошки врз кои се изградени вицевите се со негативен предзнак), Грци (вкупно 3 вица и сите носат негативен предзнак), истовремено Грци, Албанци и Бугари во 1 виц со негативен предзнак, Црногорци (вкупно 3 вица и во сите имаат негативен предзнак), Бошњаци (вкупно 3 вица со негативен предзнак), Власи (вкупно 23 вица и сите имаат негативен предзнак), Роми (вкупно 4 вица со негативен предзнак).

Ако сакаме да ја определиме целта или функцијата на афоризмите и на вицевите во говорната интеркомуникација, на прво место доаѓа олеснувачката или антиинхибирачката функција. Имено, преку афоризмите нивниот познат автор или преку вицевите нивниот непознат автор си дава најпрвин тој самиот одишка на своите инхибиции, а потоа народот ги презема и ги раскажува или употребува со цел да ги насмее другите, односно да им ја олесни тежината, а понекогаш и фаталноста на чувството што ги предизвикува соочувањето со инхибициите што афоризмите и вицевите се обидуваат да ги надминат или победат.

Библиографија

- Авагјан, К. (2015). Етнички виц као посебан тип хумористичког дискурса. Mišić Ilić, B. & Lopičić, V. (Eds.). *Jezik, književnost, diskurs: jezička istraživanja*. Niš: Univerzitet u Nišu Filozofski fakultet, 219–230.
- Гергова, Л. (2012). Етнически стереотипи във всекидневната култура. София: Прадигма.
- Љубоја, Г. (2001). *Етнички хумор 20 века у хумористичној штампи Србије*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Никодиновски, З. & Бабамова, И. (2003). Афоризмот како говорна единица во францускиот и во македонскиот јазик – I дел – поим и дефиниција. XXIX

- Научна конференција*, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 447–455.
- Никодиновски, З. & Бабамова, И. (2005). Афоризмот како говорна единица во францускиот и во македонскиот јазик – синтаксички и семантички обележја. *XXXI Научна конференција*, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 305–328.
- Никодиновски, З. (2018). Етнонимите во фраземските и во паремиските единици во македонскиот јазик. Велјановска, К. & Мирчевска–Бошева, Б. (прир.). *Имиња и фразеологија*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 233–250.
- Огњановски, Т. (1998). *Народниот хумор и смеа*. Битола: Друштво за наука и уметност – Битола & Факултет за учители и воспитувачи.
- Grubor, J. & Hinić, D. (2011). Dominantne dimenzije stereotipa u etničkim i nacionalnim vicevima. *Sociologija*, 53(4), 385–399.
- Nikodinovski, Z. (2012). L'humour linguistique basé sur les locutions phraséologiques. Nikodinovski, Z. (Ed.). *Langue, littérature et culture françaises en contexte francophone*. Skopje: Faculté de philologie «Blaže Koneski», 147–162.
- Trifunović, V. (2007). Bazične tehnike humora po Arturu A. Bergeru. *Etnoantropološki problemi*, 2(2), 221–249.
- Weaver, S. J. (2007). *Humour, Rhetoric and Racism – A Sociological Critique of Racist Humour*. University of Bristol, Bristol. Пристапено на 11.09.2019, на: <https://core.ac.uk/download/pdf/33134385.pdf>

Извори за корпусот

Извори за афоризмите

- Гашев, Е. (2008). *Ариџмија: сатирични афоризми*, авторско самоиздание, Скопје.
- Карадак, И. (2008). *Мисли без ѝројтокол*, Аквариус пет, Скопје, 2008.
- Толевски, В. (2013). *Библија за неверници*, Макформ, Скопје, 2013.
- Толевски, В. (2014). *Маге ин Мацедониа*, Макформ, Скопје, 2014.

Извори за вицевите

- Пристапено на 11.09.2019, на: <https://forum.femina.mk/threads/> Вицови.82/
- Пристапено на 11.09.2019, на: http://forum.idividi.com.mk/forum_topics.asp?FID=31
- Пристапено на 11.09.2019, на: <https://www.motika.com.mk/vicovi/>
- Пристапено на 11.09.2019, на: <https://okno.mk/vic>
- Пристапено на 11.09.2019, на: <http://www.pelister.org/folklore/humor/humor.php>
- Пристапено на 11.09.2019, на: <https://puls24.mk/zanimlivosti/vicoteka/>
- Пристапено на 11.09.2019, на: <http://www.vicoteka.mk/>

Zvonko Nikodinovski

**LES GENTILÉS ET LES ETHNONYMES DANS LES MOTS D'ESPRIT
ET LES HISTOIRES DRÔLES EN LANGUE MACÉDONIENNE***Résumé*

Les mots d'esprit contiennent des ethnonymes, et pas de gentilés. Tous les 66 mots d'esprit de notre corpus qui contiennent un ethnonyme portent exclusivement une connotation négative. Le corpus contient également 26 unités d'histoires drôles avec des gentilés qui sont, presque tous, chargés de connotation négative. Les ethnonymes sont présents, et exclusivement avec une connotation négative, dans 48 histoires drôles. Si on veut définir le but ou la fonction des mots d'esprit et des histoires drôles dans le cadre de l'intercommunication verbale, on mettrait en premier lieu leur fonction facilitatrice ou anti-inhibitoire. Ce sont les auteurs connus (dans les mots d'esprit) ou inconnus (dans les histoires drôles), qui veulent d'abord, en les inventant, se procurer eux-mêmes un soulagement de leurs inhibitions, et c'est le peuple qui se propose ensuite, en les reprenant ou en les racontant, de faire rire les autres, de leur faire diminuer la lourdeur et quelquefois la fatalité des émotions auxquelles peut aboutir la confrontation avec les inhibitions. C'est justement en ce contexte conjoncturel négatif que les mots d'esprit et les histoires drôles s'attellent pour dépasser ou vaincre toutes les inhibitions et frustrations qui mettent mal à l'aise les gens.

Mots-clés: gentilés, ethnonymes, humour, mots d'esprit, histoires drôles, connotation, langue macédonienne

Клучни зборови: етници, етнониими, хумор, афоризми, вицеви, конотација, македонски јазик

Анжела Николовска

СТАВОВИТЕ НА ИДНИТЕ НАСТАВНИЦИ ПО АНГЛИСКИ ЈАЗИК КОН ИМПЛЕМЕНТИРАЊЕ НА АВТОНОМНОТО УЧЕЊЕ

1. МОТИВАЦИЈА

Во контекст на идејата за оспособување на учениците за доживотно учење и успешно функционирање во современиот свет, автономното учење е тема која често се реактуализира. Во исцрпниот преглед на теоретските и емпириските истражувања од областа на автономното учење, Бенсон (2007) го лоцира зародишот на интересот за автономното учење во залагањето на филозофите од 18-тиот и 19-тиот век за демократско општество кое се заснова на индивидуална автономија и почит кон автономијата на другите. Интересот за проучување на автономното учење во наставата по странски јазици, пак, се поврзува со проектот за современи јазици при Универзитетот во Нант под водство на Анри Олек во раните 1970-ти. Според Олек, автономното учење претставува „способност за преземање одговорност за сопственото учење, ...за одлучување во врска со сите аспекти на учењето“, а овие аспекти се однесуваат на определување на целите и темпото на учење, избор на техники и методи на учење, самоследење и оценување на наученото (Holec, 1981:3 кај Benson 2007). Претходно ги резимиравме и гледиштата на други познати експерти од оваа област, како и теоретската рамка на која се темелат препораките за автономија на ученикот и улогата на Заедничката европска референтна рамка за јазиците во промовирање на автономното учење (Николовска, 2011).

Накратко ќе се осврнеме на карактеристиките на автономното учење кои произлегуваат од анализата на релевантната литература, а околу кои експертите помалку или повеќе се согласуваат. Автономијата на ученикот претпоставува не само способност туку и волја за преземање одговорност за сопственото учење; таа вклучува свест за процесот на учење и

донесување одлуки; се случува како во рамките така и надвор од рамките на формалната настава; има колаборативна и индивидуална димензија и се актуализира различно во различни култури (Sinclair, 2000 кај Borg и Al-Busaidi, 2012). Преземањето на контролата врз учењето од страна на ученикот се поврзува со зголемување на *самодетерминираноста* која позитивно влијае врз мотивацијата за учење, а со тоа и врз успехот (Chan, 2001 кај Balcikanli 2010). Еверхард (кај Schwienhorst, 2018) ја објаснува самодетерминираноста како свест за внатрешните и надворешните ограничувања кои го попречуваат достигнувањето на целите и како преземање дејство за нивно намалување или отстранување. Други клучни компоненти на автономијата се: формирањето идентитет кај ученикот преку конструирање знаење, интроспективното и критичко мислење суштествени при планирање и насочување на учењето како и чувството на авторство при одлучувањето. Овде спаѓа и автентичноста која претставува воспоставување лична релација со светот околу нас преку креирањето знаење (ibid.).

Автономните ученици се самостојни во поставувањето цели во учењето и стремежот да ги постигнат, но тоа го прават во рамките на наставните цели (Dickinson, 1987). Тие свесно користат релативно широк дијапазон стратегии на учење и флексибилно применуваат стратегии кои се за нив ефикасни, а ги отфрлаат оние што не им одговараат. Исто така, критички размислуваат, ги анализираат своите успеси и неуспеси, имаат позитивен став кон самооценувањето и свесни се за придобивките од него (ibid.). Успешноста на автономните ученици се манифестира и преку умешниот избор на материјали за учење и делотворно организирање на учењето (Coterall кај Griffiths, 2008).

Иако постои несогласување во поглед на компонентите кои ја сочинуваат автономијата и нивоата низ кои тие се актуализираат, теоретичарите се едногласни дека постојат различни степени на контрола над процесот на учење кои се манифестираат на различен начин, а зависат од возраста, степенот на јазична компетенција, перцепцијата за целите и потребите при учењето, културата итн.

Истражувањата во областа на автономното учење се насочени кон проучување како на вонучилишниот така и на училишниот контекст. Во 90-те години од минатиот век теоретските сознанија од оваа област наоѓаат своја примена во многубројни експериментални проекти за иновирање на наставата преку кооперативни активности од кои најпознати се експериментите на Дам (1995) во Данска и за вградување на елементи од автономно учење во наставните планови и програми (Coterall кај Griffiths,

2008). Далеку помалубројни, но не помалку интересни се студиите кои во фокусот ја имаат наставничката автономија и ја истражуваат улогата на наставниците како медијатори меѓу образовните власти и наставниот контекст (Benson, 2007). По аналогија на ученичката автономија, наставничката автономија може да се дефинира како „способност, слобода и одговорност да се прави избор во врска со наставата.“ (Aoki, 2002: 111 кај Benson, 2007). Во литературата интерпретациите на поимот „наставничка автономија“ варираат од поврзување со „способноста и волјата на наставниците да развиваат автономност кај нивните ученици“ до толкување кое имплицира „самонасочен професионален развој“ (ibid.). Последново толкување ги нагласува слободата и волјата на наставникот да се справи со ограничувањата кои ги наметнува образовниот систем и да стане двигател на институционални промени надвор од сидовите на сопствената училишница (MacGrath, 2000 кај Benson, 2007).

Во последниве неколку децении сè поактуелни се истражувањата кои се занимаваат со проучување на ставовите на наставниците кон автономното учење. Овие истражувања се особено значајни со оглед на тоа што наставната практика значително се моделира под влијание на базата на знаење на наставниците која ги обединува нивното теоретско знаење, сфаќања и ставови. Оваа *когнитивна база* (англ. cognition) е продукт на содејство на низа фактори, како што се: искуството на наставниците како ученици и студенти, нивните лични перцепции за автономното учење, образовниот контекст итн. Проучувањето на ставовите на идните наставници кон пожелноста и остварливоста на автономното учење како образовна цел е полезно од неколку причини. Пред сè, затоа што поттикнувањето автономно учење кај учениците, меѓу другото, зависи и од сфаќањето на наставниците за тоа што претставува автономното учење и како тоа треба да се развива (Borg и Al-Busaidi, 2012). Наставниците кај кои во текот на додипломското образование се развивала свест за значењето на ученичката автономија како и критички и истражувачки дух кон наставната практика веројатноста дека ќе создаваат училишна култура на автономија е поголема (Barfield и др., 2001 кај Balcikancli, 2010). Исто така, тесна е врска меѓу наставничката автономија и ученичката автономија. Така, Литл предупредува: „Не може да се очекува наставниците да развиваат автономност кај нивните ученици доколку и самите не знаат што значи да се биде автономен ученик.“ (1995: 175 во Balcikancli, 2010).

Проникнувањето во ставовите на наставниците кон пожелноста и остварливоста на автономното учење како образовна цел може да користи при креирање на наставните планови и програми, поконкретно, при об-

мислување наставни активности за промовирање на автономното учење во рамките на додипломското образование на идните наставници.

Од гореспоменатите причини, предмет на интерес на овој труд е истражувањето на перцепциите на идните наставници по англиски јазик во врска со тоа до кој степен да им се дозволи автономија на учениците, односно право на одлучување во различни сегменти на наставата.

2. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Трудот ги резимира резултатите од анкетата во која учествуваа студенти од трета и четврта година, наставна насока при Катедрата за англиски јазик и книжевност во јуни 2019 г. Како инструмент се користеше прашалникот на Камилери (1999) користен и во други истражувања (Ozdere, 2005; Balcikancli, 2010). Истражувањето на Камилери и соработниците (Camilleri, 1999) во рамки на еден проект на Европскиот центар за современи јазици во Грац имало за цел да ги испита ставовите на наставниците кон автономијата на учениците во земјите учеснички (Белорусија, Естонија, Холандија, Полска, Словенија и Малта), а резултатите да се земат предвид при планирање и имплементирање на автономното учење од страна на релевантните институции.

Прашалникот се состои од 13 прашања од затворен тип со одговори на Ликертова скала од 0 (воопшто не) до 5 (многу). За секое од прашањата испитаниците можат да ги искажат и своите коментари. Прашањата се однесуваат на степенот до кој на учениците треба да им се дозволи одлучување во различни сегменти на наставата како што се: наставните цели, содржини, активности, домашни задачи, материјали, методи, организирање на часот, начинот на учење и оценувањето. Целта е, како што споменавме, да се скенираат сфаќањата на идните наставници за тоа колку и како да се имплементира автономијата во наставата по англиски јазик, а сознанијата би послужиле при ревидирање на наставните планови и програми на додипломско ниво од перспектива на развивање позитивни ставови кон автономното учење.

Неопходно е да појасниме дека студентите од наставната насока експлицитно се запознаваат со поимот автономно учење во рамки на курсевите по методика, а имплицитно преку најразлични наставни активности за промовирање автономија во учењето интегрирани во наставните програми во поширока смисла.

3. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Аналогно на претходни истражувања базирани на прашалникот на Камилери (1999), одговорите на триесет и двете прашања од прашалникот се групирани во три категории. Првата категорија во која спаѓаат одговорите од првите две колони (*воопшто не* и *малку*) означува отпор кон развивањето автономно учење. Втората категорија ги вклучува одговорите во колоната *делумно* и изразува неутрален однос кон автономното учење, односно компромис и залагање за поделба на одговорноста меѓу наставниците и учениците. Третата група одговори (*прилично* и *многу*) изразува силна поддршка на автономното учење.

Во табела бр. 1 се прикажани резултатите од квантитативната анализа.

Табела бр. 1: Резултати од анкетата

Прашање	воопшто не (0)	малку (1)	делумно (2)	прилично (3)	многу (4)	неважечки
1а Краткорочни цели	3 %	10 %	32 %	39 %	16 %	0 %
1б Долгорочни цели	0 %	7 %	45 %	32 %	16 %	0 %
2а Теми	0 %	0 %	13 %	58 %	29 %	0 %
2б Содржина	3 %	0 %	65 %	29 %	3 %	0 %
3а Учебници	19 %	45 %	19 %	13 %	3 %	1 %
3б Аудиовизуелни средства	3 %	3 %	48 %	29 %	16 %	1 %
3в Други нагледни средства	3 %	3 %	29 %	39 %	26 %	0 %
4а Време	0 %	23 %	42 %	19 %	16 %	0 %
4б Место	0 %	35 %	29 %	23 %	13 %	0 %
4в Темпо	0 %	26 %	23 %	29 %	22 %	0 %
5а Форми на работа	6 %	10 %	35 %	35 %	14 %	0 %
5б Материјали (употреба)	0 %	26 %	45 %	19 %	10 %	0 %
5в Тип на активности	3 %	0 %	45 %	45 %	7 %	0 %
5г Тип на домашни	10 %	12 %	42 %	26 %	10 %	0 %
6 Избор на наст. задачи	2 %	18 %	48 %	10 %	22	0 %
7а Распоред на клупите	7 %	19 %	32 %	29 %	13 %	0 %

Прашање	воопшто не (0)	малку (1)	делумно (2)	прилично (3)	многу (4)	неважечки
7б Распоред на учениците	6 %	10 %	29 %	42 %	13 %	0 %
7в Дисциплина	10 %	32 %	39 %	16 %	3 %	0 %
8а Евидентирање на домашни	3 %	39 %	16 %	26 %	16 %	0 %
8б Евидентирање на оценките	7 %	19 %	35 %	26 %	13 %	0 %
8в Евидентирање на присуството	3 %	32 %	23 %	23 %	19 %	0 %
9а Домашни (обем)	3 %	13 %	26 %	42 %	16 %	0 %
9б Домашни (тип)	3 %	19 %	29 %	39 %	10 %	0 %
9в Домашни (зачестеност)	7 %	19 %	48 %	16 %	10 %	0 %
10а Што да се учи	6 %	22 %	52 %	10 %	10 %	0 %
10б Како да се користат АВ-средства	7 %	19 %	32 %	39 %	3 %	0 %
10в Како да се користат др. нагл. средства	3 %	13 %	39 %	39 %	6 %	0 %
11 Објаснување	0 %	3 %	16 %	39 %	42 %	0 %
12 Стратегии на учење	6 %	0 %	13 %	39 %	42 %	0 %
13а Неделно самооценување	10 %	19 %	35 %	13 %	23 %	0 %
13б Месечно самооценување	0 %	10 %	19 %	55 %	16 %	0 %
13в Годишно самооценување	6 %	3 %	10 %	26 %	55 %	0 %

Најголема поддршка за автономно учење се забележува кај прашањето бр. 2а (вклучување на учениците во изборот на теми) – дури 87 % од одговорите се во третата категорија (58 % прилично и 29 % многу) за разлика од 32 % на прашањето 2б (избор на наставни активности) на кое доминантни се одговорите во втората категорија (65 % – *делумно*). Коментарите откриваат свест за тоа дека вклучување на учениците во изборот на теми во согласност со нивните интереси би ја зголемило мотивацијата за учество на часот и за учење. Од друга страна, се смета дека

учениците треба само повремено да учествуваат во изборот на наставни активности затоа што постои веројатност да направат несоодветен избор. И покрај резервираноста, дел од студентите констатираат дека наставниците и учениците треба да дискутираат за тоа колку активностите се соодветни и корисни.

Нешто помала е поддршката за автономијата на ученикот при изборот на наставни материјали (прашање бр. 3) (45 % позитивни одговори за изборот на аудиовизуелни средства и 65 % за избор на други нагледни средства). Разбирлива е воздржаноста за вклучување на учениците во изборот на учебници со оглед на тоа што тоа спаѓа под ингеренциите на Министерството за образование, што е евидентно и од статистиката (64 % се против оваа опција). Доминира ставот дека доколку на учениците им се дозволи да избираат од какви материјали сакаат да учат и самите да носат автентични материјали на час, тоа би резултирало со поефикасно учење затоа што би било во согласност со нивните интереси и стилови на учење. Еден испитаник сугерира учениците да предлагаат веб-страници, блогови, видеа и други материјали од интернет и самите да носат нагледни средства како што се ЦД-а, списанија, фотографии и сувенири, со што би се персонализирало и поттикнало учењето. Значењето на автентичните материјали по избор на учениците за осмислување на учењето и создавање чувство на авторство при креирањето знаење се нагласува и во литературата (Дам, 1995 и Бенсон, 2001 кај Балчиканли, 2010).

Што се однесува на давањето право на учениците да одлучуваат што да се учи од наставните материјали (10а), половината од испитаниците (52 %) веруваат дека учениците делумно треба да учествуваат во изборот на текстови за наставни цели, а примарна улога треба да има наставникот. Неколку студенти истакнале дека давањето слобода и право на избор на учениците во овој контекст има мотивациски потенцијал, но треба да биде во согласност со наставните цели.

Анализата на одговорите на прашањата бр. 4, 5, 6, 7, 8 и 9 овозможува увид во ставовите на идните наставници во однос на автономијата во доменот на организациските аспекти на наставата. Така, на пример, околу половината од испитаниците силно го поддржуваат вклучувањето на учениците во одлучувањето во врска со темпото на часот (4в), изборот на форми на работа (5а), видот на наставни активности (5в), распоредот на учениците во училиницата (7б), бројот (9а) и типот на домашни задачи (9б).

Во поглед на изборот на форми на работа преовладува мислењето да не се инсистира на кооперативни форми доколку учениците претпочита-

ат индивидуална работа и да им се дозволи на учениците самите да изберат партнери за кооперативните активности. Сепак, неколку студенти предлагаат наставникот да ја преземе контролата во свои раце при определување на организациските аспекти вклучувајќи ги и формите на работа доколку од која било причина се доведе во прашање успешноста на часот. Исто така, во коментарите се нагласува дека е битно наставникот да го присособува темпото на часот и типот на активности во согласност со потребите на учениците. За таа цел се сугерира да се следат реакциите на учениците и да се земат предвид при планирање на наставата.

Изненадува тоа што половината од испитаниците силно ја поддржуваат идејата учениците да учествуваат во одлучувањето во врска со распоредот на клупите (7а) и учениците во училницата (7б) со оглед на тоа што за овие физички аспекти на наставата се решава од страна на училиштата. Генерално, се нагласува дека земањето предвид на желбите на учениците во врска со физичките аспекти на организирање на наставата би имало позитивен ефект.

Речиси идентичен е бројот на испитаници кои сметаат дека проблемите со дисциплината (7в) треба да ги решава исклучиво наставникот и оние кои се за тоа наставниците и учениците заеднички да ги договараат дисциплинските мерки. Доколку учениците учествуваат во формулирање на дисциплинските правила, тие би чувствувале поголема одговорност да ги почитуваат, а потребата наставникот да интервенира би се минимизирала. Овој став е во согласност со препораките од експертите (Dornyei, 2001).

Дали и колку учениците треба да се вклучат во изборот на наставни задачи (прашање бр. 6) е очигледно дилема околу која мислењата се поделени, но сепак во доменот на неутрални или позитивни ставови. Дел од анкетираниите сметаат дека правото на избор во овој контекст би ја зголемило мотивацијата на учениците, но наставникот сепак треба да го има крајниот збор затоа што „...тој знае кои задачи се најсоодветни за учениците...“. Интересни се сугестиите на неколку студенти учениците да можат да одберат меѓу неколку понудени задачи, што укажува на свест за потенцијалот на диференцираната настава. Еден студент предлага учениците повремено да ги евалуираат часовите, а од повратната информација наставниците би црпеле идеи кои задачи се најкорисни за учениците.

Во врска со одлучувањето во поглед на педагошката евиденција (бр. 8 – регистрирање на домашните задачи, оценките и присуството), од резултатите може да се констатира умерена поддршка на автономијата во овој поглед. Доминира сфаќањето дека учениците треба да имаат извесен

удел во одлучувањето во оваа смисла, но наставниците треба да го имаат последниот збор за да се воспостави ред во наставата. Притоа, неколкумина испитаници го истакнуваат значењето на транспарентното оценување.

Ставовите на студентите во однос на тоа колку слобода да им се даде на учениците при изборот на домашни задачи (прашање бр. 9) се претежно позитивни. Поизразена е поддршката за вклучување на учениците во одредување на обемот и видот на домашни задачи, а нешто помалку во поглед на тоа колку често треба да се задаваат. Дел од студентите сметаат дека доколку им се даде на учениците право да изберат од неколку понудени домашни задачи, би се зголемила мотивацијата.

Речиси подеднакво висок процент (81 %) позитивни одговори се јавува кај прашањата бр. 11, 12 и 13 в. Коментарите на единаесеттото прашање (поттикнување на учениците самите да дојдат до објаснување) откриваат дека најголем дел од анкетираниите веруваат дека на тој начин се развива критичкото мислење, кое е битен фактор во осамостојување на учениците и зголемување на мотивацијата за учење.

Образложувајќи го позитивниот одговор на дванаесеттото прашање (поттикнување на учениците самите да осознаат како да учат најсоодветно) студентите наведуваат дека со пробување различни стратегии на учење учениците стануваат свесни за тоа кои стратегии функционираат за нив, а кои не, што им помага во развивање на критичкото мислење, самовербата и способноста за доживотно учење. Интересен е ставот на еден испитаник дека ова е најзначајната задача на наставникот и на друг, кој додава дека наставникот треба да ги насочува учениците и да им помага во изнаоѓање соодветни стратегии на учење.

Кај прашањето бр. 13 (поттикнување на учениците да се самооценуваат а) седмично, б) месечно и в) годишно) преовладуваат позитивни реакции кај месечното самооценување (55 % во колоната *ѝрилично*, 16 % – *многу*) и годишното самооценување (55 % во колоната *многу*, а 26 % – *ѝрилично*) за разлика од седмичното самооценување (36 %). Повеќето од студентите сметаат дека самооценувањето треба да се практикува „што почесто“, но доколку тоа се прави седмично, не би се постигнале релевантни резултати поради краткиот временски период. Коментарите на ова прашање упатуваат на свест за придобивките од самооценувањето како што се: стекнување увид во својот напредок, мотивирање да се биде подобар, развивање на одговорноста и самостојноста, што е во согласност со сознанијата од досегашните истражувања од областа на самооценувањето (Николовска, 2015).

Иако, сумарно, одговорите на прашањето бр. 1 (вклучување на учениците во определување на наставните цели (а – краткорочни и б – долгорочни) се позитивни (55 % за а и 48 % за б), коментарите се противречни. Дел од анкетираниите веруваат дека со вклучување на учениците во определување на наставните цели, целите би биле појасни за учениците, а учењето поцелисходно. Повеќето од анкетираниите го делат мислењето дека, иако при дефинирање на целите треба да се земат предвид ставовите на учениците, наставникот треба да го има последниот збор. Само неколкумина анкетирани се децидни во своето мислење учениците да се исклучат од одлучување во доменот на целите затоа што „тие не поседуваат капацитет за тоа, а и целите се решаваат во институционални рамки“.

Интересно е ставовите на идните наставници да се споредат со ставовите на помалку или повеќе искусните наставници. Ако резултатите од нашето истражување се разгледаат во контекст на гореспоменатото истражување на Камилери и соработниците (1999), ќе забележиме дека во студијата на Камилери и соработниците (ibid.) доминира ставот за делумно вклучување на учениците во одлучувањето додека во нашата студија преовладува силна поддршка на автономното учење. Исто така, во споменатото истражување дури кај дваесет и две прашања резервираноста на испитаниците кон автономното учење е поизразена отколку во нашето истражување. Покрај наставните методи, активности и форми на работа, меѓу другото, овде спаѓаат и наставните цели, содржини и материјали. Можна причина за поголемата скептичност на искусните наставници кон пожелноста на автономното учење е соочувањето со ограничувањата наметнати од реалноста. Претпоставуваме дела надворешните фактори кои ја моделираат наставната практика како што се прескриптивноста на наставните програми, наметнувањето на задолжителен учебник и материјалните ограничувања ја попречуваат волјата за делегирање моќ и слобода на учениците во одлучувањето за различни аспекти на наставата. Друга можна причина е запаѓањето во рутина и слабеењето на ентузијазмот за иновирање на наставата како придружни појави на искуството. Секако, не треба да се пренебрегне и влијанието на културолошките фактори кои го обликуваат образовниот контекст (Palfreyman & Smith, 2003).

Евидентно е дека идните наставници се свесни за различните димензии на автономното учење и го поддржуваат. Проникнувањето во причините за оваа позитивна предиспонираност е комплексен потфат и го надминува опсегот на овој труд. Претпоставуваме дека таа се должи како на експлицитното развивање свест за придобивките од автономијата во рамки на наставата по методика така и на *искusstвеноото* конструирање

позитивни ставови преку наставните активности кои имплицитно промовираат автономија. Во овие активности спаѓаат: проектните задачи, портфолиото како алтернативна форма на оценување вклучувајќи го и Европското портфолио за идни наставници по странски јазик, самооценувањето и меѓусебното оценување, симулациите и игрите по улоги, усните презентации, директното и индиректното упатување во стратегии на учење, креирањето наставни материјали итн. Не помалку значајни се и следниве чекори на полето на автономијата: истражување на сопствениот стил на учење, модерирање на дискусиите на час, симулации на креирање инструменти за оценување, како и слободата при избор на дополнителни наставни материјали, содржини и домашни задачи. Овие форми на „педагогија за автономија“ во рамките на додипломското образование, веројатно, биле влијателен фактор при формирање позитивни ставови кај идните наставници и покрај тоа што повеќето од нив како ученици биле изложени на традиционална настава базирана на моделот на трансмисија во кој учениците се пасивни приматели на информации.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Како што споменавме претходно, целта на овој труд е да ги истражи ставовите на идните наставници кон тоа колку автономија да им се дозволи на учениците. Квантитативната и квалитативната анализа на резултатите покажаа дека студентите силно ја поддржуваат автономијата на учениците во поглед на изборот на наставни цели, содржини, материјали, активности, форми на работа, методски постапки, домашни задачи, стратегии на учење како и во поглед на самооценувањето. Скептичноста кон вклучување на учениците во изборот на учебници, како што посочивме погоре, може да се поврзе со ограничувањата кои произлегуваат од нашиот образовен контекст. Позитивните ставови на студентите кон автономното учење, освен на експлицитното запознавање со придобивките на автономијата, веројатно се должат и на имплицитното учење преку гореспоменатите наставни активности. Притоа сметаме дека уште позначајно е позитивните ставови и напорите на наставниците за оспособување на учениците за самостојно доживотно учење да опстојат пред многубројните предизвици.

Меѓутоа, за да се подготват наставниците да создаваат училишна култура на автономно учење, не е доволно да се промовира вредноста на автономното учење. Предуслов за развивање на ученичката автономија е поттикнувањето на наставничката автономија сфатена како самонасочено професионално учење. Неопходно е кај идните наставници да се развива

критичност, способност за истражување и преиспитување на сопствената практика и донесување принципиелни одлуки во согласност со спецификите на контекстот. Секако, битна е и спремноста за справување со ограничувањата кои ги наметнува контекстот. Како што нагласуваат Виeira и соработниците (2008), интеракцијата на наставничката и ученичката автономија е неопходен предуслов за имплементирање на т.н. *иџаџаџаџа* за *авиономија*. А, *иџаџаџаџаџа* за *наставничко-ученичка авиономија* е можна рамка за трансформирање на образовната реалност и затоа треба да биде интегрирана во наставните програми за профилирање на идните наставници по странски јазици.

Следствено, освен развивање на стручни компетенции, задача на наставничките факултети е мотивирање и оспособување на идните наставници да бидат активни носители на процесите на демократизација на образованието.

Библиографија

- Balcikanli, C. (2010). Learner Autonomy in language learning: Student teachers' beliefs. *Australian Journal of Teacher Education*, 35 (1), 90 – 103.
- Benson, P. (2007). Autonomy in language teaching and learning. State of the Art Article. *Language Teaching*, 40 (1): 21 -40
- Borg, S. and Al-Busaidi. (2012). *Learner Autonomy: English Language Teachers' Beliefs and Practices*. London: British Council. ELT Research papers.
- Camilleri, G. (Ed.) (1999). *Learner autonomy: The teachers' views*. ECML: Council of Europe Publishing.
- Dam, L. (1995). *Learner Autonomy 3: from theory to classroom practice*. Dublin: Authentik.
- Dickinson, L. (1987). *Self-instruction in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dornyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Everhard, C. (2018). Investigating the true colours of autonomy in language learning. In Schwienerhorst, K. (Ed.), *Learner autonomy in second language pedagogy and research: challenges and issues*. Hong Kong: Candlin and Mynard.
- Griffiths, C. (2008). *Lessons from good language learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nikolovska, A. (2011). Learner autonomy in the Macedonian EFL curriculum for secondary education and ways of promoting it through the EPOSTL. In Ancevski, Z. and Buzarovska, R. (Eds.) *English Studies in a European/Global Context: Current Issues, Future Trends: Proceedings of the 50th Anniversary of the Department of English Language and Literature International Conference*. Skopje: Faculty of Philology, 49 – 57.

- Nikolovska, A. (2015). Teachers' Beliefs about Young EFL Learners' Self-assessment: A Case Study of Macedonia". *International Journal of English Language & Translation Studies*, 3(4), 16-28.
- Ozdere, M. (2005). *State-supported provincial University English Language Instructors' Attitudes towards Learner Autonomy*. Unpublished Master's thesis. Bilkent University.
- Palfreyman, D. & Smith, R.C. (Eds.). (2003). *Learner autonomy across cultures: language education perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vieira, F., Barbosa I., Paiva M. & Fernandes I.S. (2008). Teacher education towards teacher (and learner) autonomy: What can be learnt from teacher development practices? In T. Lamb & H. Reinders (Eds.), *Learner and Teacher Autonomy: Concepts, realities and responses*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 217 – 235.

Anžela Nikolovska

TEACHER TRAINEES' BELIEFS ABOUT THE IMPLEMENTATION OF LEARNER AUTONOMY IN THE EFL CLASSROOM

Abstract

The study presents the results of a survey conducted among third and fourth-year students at the English Department, Blaže Koneski Faculty of Philology. It casts light on pre-service teachers' beliefs about the classroom implementation of learner autonomy. The findings reveal that the trainees strongly support the engagement of the learner in establishing the course objectives and content, selecting certain types of materials, determining the pace of the lesson, the classroom activities, the quantity and type of homework, what is to be learned from the materials, the learning procedures and self-assessment. Finally, the possible reasons for such strong support are discussed as well as the research implications.

Keywords: pre-service teacher training, survey, beliefs, learner autonomy, teacher autonomy

Клучни зборови: додипломска подготовка на наставниците, анкета, ставови, ученичка автономија, наставничка автономија

Елена Ончевска Агер

ПОЗИТИВНА ПСИХОЛОГИЈА ЗА ПРОФЕСИОНАЛНА НАДГРАДБА НА НАСТАВНИЦИТЕ

ВОВЕД: МЕСТОТО НА ПСИХОЛОГИЈАТА ВО ПРОФЕСИОНАЛНАТА НАДГРАДБА НА НАСТАВНИЦИТЕ

Истражувањата укажуваат на тоа дека наставниците се истрошуваат, т. е. согоруваат (англ.: burn out) полесно и почесто од своите колеги од останатите хуманистички професии (De Neus and Diekstra, 1999). Причините се разновидни: многу и интензивни работни обврски во текот на семестарот кои често се прелеваат во приватниот живот, ограничена можност за влијание врз институционални фактори (на пр., крупни одлуки, рокови), како и ограничена комуникација со, и поддршка од, колегите.

И покрај оваа реалност, која систематски ги подрива афективните потенцијали на наставниците, и воопшто, нивната добросостојба (англ.: wellbeing), програмите за професионална надградба ретко кога имаат цел да ја зајакнат психологијата на наставниците (на пр., емоции, мотивација). Наместо тоа, целта е најчесто да се унапреди когницијата на наставниците, т. е. нивните знаења, мислења, убедувања.

Сметавме дека е важно програмите за професионална надградба на наставниците да содржат сериозна психолошка компонента, заради што со мојата колешка, проф. д-р Сара Мерсер од Универзитетот во Грац, Австрија, подготвивме и спроведовме онлајн курс за зајакнување на добросостојбата на група наставници од РС Македонија. Овој текст претставува извештај за тој заеднички проект.

ОНЛАЈН КУРС ЗА ДОБРОСОСТОЈБА: ЛИТЕРАТУРА И МОТИВАЦИЈА

Терминот добросостојба го користиме во професионален контекст, следејќи ја дефиницијата за *субјективна добросостојба*, која ја сочину-

ваат следните компоненти: чувство на исполнетост од работата, доминација на позитивни, а помалку негативни чувства на работа (Kahneman, Diener & Schwartz, 1999).

Во повикот за учество ја подвлековме важноста на добросостојбата, особено во животот на наставниците (видете ја литературата погоре). Добросостојбата не е факултативна потреба во развојот на наставниците, туку има централна улога во добрата, а особено во исклучителната настава. Сметавме дека во македонскиот образовен контекст, во кој наставниците ретко се консултирани или обучени за, често радикални, промени, ваква обука е повеќе од потребна. Кога системот не чувствува обврска да ѝ обезбеди психолошка поддршка на оваа ранлива категорија работници, сметавме дека можеме да помогнеме да се пополни таа празнина.

Исто така, курсот претставуваше освежување во смисла на тоа што фокусот беше на наставникот, не на ученикот, како што обично се случува. Ова произлезе од нашето убедување дека на наставниците им треба време за себе, за потоа да можат поквалитетно да му се посветат на ученикот. Аналогија за ова наоѓаме во контекст на летање со патнички авион. При евентуална вонредна состојба, предупредувањето до родителите е најпрво да ја стават маската за кислород на себеси, за подобро да можат да се фокусираат на грижата за децата.

Постојат повеќе пристапи кон негување на добросостојбата. Најчесто применуваните пристапи се занимаваат со тоа како да се минимизира влијанието на изворите на стрес и негативност. Пристапот за кој се одлучивме во рамки на нашиот проект е инспириран од позитивната психологија, која се залага за превенирање на стресните состојби преку фокус на позитивност. Ставањето во преден план на позитивните аспекти од животот се смета за алтернативна стратегија за професионална надградба, која се надевавме дека ќе има моќ, заедно со поддршката од групата учесници, да го подобри квалитетот на живот на наставниците во училиницата, но и надвор од неа. Курсот го организиравме според моделот на Селигман наречен PERMA (Seligman, 2011), но за ова подолу во текстот.

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЈА НА КУРСОТ: ФОКУС НА МОДЕЛОТ НА СЕЛИГМАН (SELIGMAN, 2011)

Курсот го осмисливме за период од 4 недели во февруари и март 2018 година и го понудивме на наставници по англиски јазик од РС Македонија, независно од секторот во кој работат, т. е. државен или приватен; основно, средно или високо образование. Вкупно 31 наставник се пријави за учество, од кои 22 наставници го завршија курсот.

Курсот започна со вебинар на тема позитивна психологија за професионална надградба на наставниците и него го водеше проф. Мерсер. Вебинарот на интерактивен начин направи преглед на теориите од позитивната психологија релевантни за наставата. Беа претставени и конкретни техники за кои во литературата се тврди дека имаат особено поволен ефект на добросостојбата, како, на пример, вежби за благодарност, како и тестови за утврдување на најпозитивните карактерни особини на личноста.

Од сите модели поврзани со добросостојба, избравме да го користиме како најсоодветен за контекстот на нашиот онлајн курс моделот PERMA (Seligman, 2011). Овој модел имаше посебно место во рамки на вебинарот. PERMA е акроним за позитивни емоции (Positive emotion), задлабоченост (Engagement), лични релации (Relationships), смисла (Meaning) и постигнувања (Accomplishment). Според Селигман, добросостојбата почива токму на тие пет столба: доволно позитивни емоции (ова не исклучува негативни емоции, кои имаат важна функција во одржувањето на добросостојбата), и тоа во полн дијапазон, од т.н. *поштивки* емоции, како задоволство, до условно *погласније* емоции, како радост. Освен тоа, за постигнување добросостојба, неопходно е доволно често да бидеме внесени во она што го работиме до степен на губење чувство за време (Csikszentmihalyi, 1992). Позитивните лични релации со луѓето од нашето опкружување исто така се важен фактор за добросостојба. Понатаму, добросостојбата зависи од наоѓањето смисла во она што го работиме, како и доволно честото искусување успех во она што го работиме. Во меѓувреме, Селигман додава и шеста компонента во својот модел, со акроним V за виталност (vitality). Оваа компонента го вклучува физичкиот аспект на добросостојбата, т. е. физичката кондиција, која зависи од добрата комбинација на вежбање, сон и исхрана.

Вебинарот имаше особен фокус на позитивни емоции (P од PERMA), а во наредните 4 седмици од курсот се разработуваше по една компонента од моделот PERMA седмично, со тоа што додадената компонента, V за виталност, беше распоредена низ четирите седмици. Целата комуникација на курсот се одвиваше на англиски јазик.

Темите се обработуваа на тој начин што на онлајн платформа, наменски приспособена за курсот, се споделуваа четива поврзани со темата на седмицата. Наставниците потоа ги дискутираа главните поенти од четивата во форум, кој го модериравме јас и проф. Мерсер. Како простор за интеракција, форумот ја имаше улогата на катализатор за групната дина-

мика на курсот. Исто така, форумот беше извор за мотивација за наставниците кои чувствуваа дека учат подобро во група.

На курсот беше предвидена и индивидуална работа. Секојдневно, од понеделник до петок, на наставниците им праќавме куси задачи инспирирани од позитивната психологија, а поврзани со седмичната тема. Наставниците одговараа на оние задачи што им изгледаа интересни и/или корисни, и тоа со пишување; сметавме дека пишувањето би им ја подобрило концентрацијата и би довело до подлабинско размислување, кое би можело да има трансформативно влијание. Не инсистиравме наставниците да ги изработуваат сите задачи, бидејќи сметавме дека треба да ги води нивната внатрешна мотивација за одржување на добросостојбата, а секако наметнување би можело да доведе до непотребно оптоварување на наставниците и подривање на таа мотивација. Исто така, апелиравме до наставниците, доколку за тоа имаат желба, да ги повторат оние дневни задачи што сметаат дека се посебно делотворни, во обид да оформат навики за негување на сопствената добросостојба. За илустрација, ги споделувам инструкциите за една од највпечатливите дневни задачи за групата; се работи за задача со цел развивање благодарност:

ДНЕВНА ЗАДАЧА: БЛАГОДАРНОСТ

Еден од клучните извори на добросостојба е чувствување благодарност за она што ни се случува во животој. Според истражувањата, фокусирањето, на дневна основа, на она за кое сме благодарни има моќ да ни го подобри расположението, а во крајна линија, и здравјето. Понекогаш треба да направиме свесен напор да се фокусираме на позитивните аспекти од животој за да избегнеме негативните мисли да преовладеат.

Во рамките на оваа дневна задача, запишете ги работи за кои сите благодарни денес, било да се работи за ситни (на пр., прекрасниот снежен пејзаж низ прозорецот утрово) или околу нешта (на пр., повторното воспоставување контакт со роднини од прекуокеанска земја).

Колку попрецизни сите во размислувањето за што сите благодарни, толку подобро. Искусството покажува дека фокусот на личност или нашта за кои сите благодарни е покорисен од фокусот на материјални нешта, иако и последните заслужуваат благодарност. На пример, и тоа како има смисла да бидеме благодарни за нешта како поол дом, доволно храна. Благодарност е и размислување за негативни околности што сме ги избегнале (на пр., безбедно враќање од пати).

На крајот на секоја тематска седмица наставниците ги запишуваа своите размисли за она што го научиле за добросостојбата во текот на изминатите 7 дена. За да им дадеме структура на нивните размислувања, посочувавме теми за кои би можеле да размислуваат: главните поенти од четивата и дискусиите, дневни задачи што им се допаднале (или не), тешкотии со кои се соочиле, како и евентуални планови за следни чекори што би ги презеле во насока на негување на сопствената добросостојба. Секако, наставниците имаа простор, доколку имаа потреба, да пишуваат за која било друга тема поврзана со курсот.

Конечно, за да понудиме повеќе простор за лична комуникација, организиравме уште неколку вебинари: еден на половина на курсот, еден на крај, и еден 2 месеци по завршувањето на курсот. Во рамки на вебинарите го дискутиравме она што лично ни оставило впечаток од активностите на курсот, плановите за негување на нашата добросостојба и резултатите од таквите наши залагања.

ВИДУВАЊА НА КУРСОТ ОД СТРАНА НА НАСТАВНИЦИТЕ: ГЕНЕРАЛНО ПОЗИТИВНИ

Податоците што произлегоа од курсот се во фаза на анализирање, но од првичниот преглед на одговорите на наставниците на прашалникот што го спроведовме по завршувањето на курсот, впечаток е дека наставниците го доживеале курсот главно позитивно.

Наставниците сметаа дека курсот понудил важни насоки за формирање навики за неа на добросостојбата. За дневните задачи наставниците зборуваа како за корисни, но и пријатни почетни чекори кон грижа за себе. Сепак, дел од наставниците навеле дека дневното темпо на задачите било преинтензивно и ги работеле или ги преработувале само оние задачи кои им биле релевантни ним.

И седмичните записи, во кои наставниците размислуваа за ефектите на курсот врз нивниот развој, генерално биле корисни бидејќи претставувале можност за консолидирање на нивните знаења. Но тоа не важи за целата група; мал дел од наставниците сметаа дека седмичните записи не биле особено корисни, бидејќи претставувале прости резимеа на она што се случило таа седмица – нешто што тие секако го правеле во текот на неделата, иако без да го запишуваат.

Форумот за дискусии и вебинарите исто така добија позитивни коментари поради нивниот (а)синхрон друштвен карактер. На наставниците им се допаднале можностите да продискутираат со колеги како ги разбрале четивата. Исто така, значаен мотиватор се чини дека било и сознанието

дека, иако на онлајн курс, сепак наставниците не се осамени во својот стремеж кон унапредување на сопствената добросостојба.

Генерално, наставниците навеле дека курсот ја подобрил нивната свест за важноста на добросостојбата за личниот, вклучително и професионалниот, живот, особено кога се работи за особено стресната професија наставник. По курсот, дел од наставниците навеле дека обрнуваат посебно внимание на тоа колку квалитетно го минуваат времето на и надвор од работа, и посмело одлучуваат кому ќе му *подопаат* колку од своето време. За време на курсот дел од наставниците успеале да направат план за тоа како ќе се грижат за сопствената добросостојба по завршувањето на курсот, а некои веќе размислуваа за тоа како би ги приспособиле активностите од курсот за своите ученици.

ЗАКЛУЧОК: КАКО ДО ПОЦЕЛИСХОДНА УПОТРЕБА НА ПСИХОЛОГИЈАТА ВО ПРОФЕСИОНАЛНАТА НАДГРАДБА?

Ако наставниците од сите професии се особено подложни на *сопорување*, и тоа како постои простор менторите, а особено институциите, да дејствуваат превентивно, зајакнувајќи ја добросостојбата на наставниците. Една таква инвестиција во афективните потенцијали на наставниците би помогнала да ги оспособи успешно да се справуваат со изворите на стрес, било тоа да се ситни, дневни стресови или штетни, постојани извори на стрес, на и/или надвор од работа.

Нашиот онлајн курс покажа дека позитивнопсихолошката теорија на Селигман (2011) може да се употреби како рамка за подготовка на активности за професионална надградба за наставниците во онлајн контекст. Ова дотолку повеќе што овој пристап се покажа како корисен и прифатлив и за наставниците кои зедоа учество во нашиот проект.

Курсот лесно може да се адаптира и за обуки во живо: материјалите би биле исти, а формите на интеракција за разработување на теориите и искусување на делотворноста на активностите би претрпеле промени во зависност од дадениот професионален контекст и потребите на учесниците.

Библиографија:

- Csikszentmihalyi, M. (1992) *Flow: The Classic Work on How to Achieve Happiness*. London: Rider.
- De Heus, P. & R. F. W. Diekstra (1999). Do teachers burn out more easily? A comparison of teachers with other social professions on work stress and burnout symptoms. In Vandenberghe, R. and A. M. Huberman (Eds.). *Understanding*

and Preventing Teacher Burnout: A Sourcebook of International Research and Practice. Cambridge: CUP.

Kahneman, D., E. Diener & N. Schwartz (Eds.). (1999). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology.* New York: Russel Sage Foundation.

Seligman, M. (2011). *Flourish.* London: Nicholas Brealey.

Elena Ončevska Ager

POSITIVE PSYCHOLOGY FOR TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Abstract

In this paper I report on a recently completed collaborative project which aimed at supporting practising Macedonian English language teachers to develop and nurture their professional wellbeing. I start by discussing teacher psychology as an under-represented component on teacher education programmes locally, but also globally. I then highlight its centrality to flourishing at work and in life, more generally, especially in a Macedonian educational context, which appears to be more turbulent, hence more stressful, than most European contexts. Next, I outline the course structure and discuss the central theoretical framework used to develop the course content – Seligman's PERMA model (2011), inspired by the principles of positive psychology. The course content (discussions, individual daily tasks and weekly reflections) was delivered in an online context, using a specifically designed online platform, as well video conferencing software. Finally, I present a preliminary analysis of the feedback we received from the participating teachers and suggest ways in which the course could be adapted to cater for various professional contexts.

Keywords: positive psychology, professional development, English language teachers.

Клучни зборови: позитивна психологија, професионална надградба, наставници по англиски јазик.

КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Соња Витанова-Стрезова

ПРИСТАПНИ ОБРЕДИ ОД ВИЛИЈАМ ГОЛДИНГ: ЕПИСТЕМОЛОГИЈА НА ЗЛОТО И ДОБРОТО

Романот *Приспајни обреди*, кој е објавен во 1980 година, е првиот дел од морската трилогија *Од едниот до другиот крај на светот* на реномираниот британски автор Вилијам Голдинг (1911 – 1993).¹ Овој роман му ја донесува на авторот престижната награда за книжевност „Букер“ во 1980 година. Само три години подоцна брилијантниот британски писател, драматург и поет ја освојува Нобеловата награда „за неговите романи кои, со речитост на реалистичната наративна уметност и митска разноликост и универзалност, ја разоткриваат човековата состојба во денешниот свет.“² Така во своите романи, кои според многу критичари се алегорични, Голдинг ги обединува митот и реалноста. Неговата фикција длабински ја испитува состојбата на човекот која, воедно современа и вонвременска, ја отсликува човековата цивилизација, иако авторот најчесто своите ликови ги сместува надвор од неа.

Во *Приспајни обреди* Голдинг е вообичаено преокупиран „со човековата состојба“, овој пат проучувајќи ја поврзаноста на поединецот со заедницата на луѓето. Сместувајќи ги своите ликови на осамениот брод насреде океанот, Голдинг ги испитува исконските пориви на човекот. Така, предмет на истражување на Голдинг и во овој роман е човековата природа. Законите на цивилизацијата не се доволно силни на бродот за да ги потиснат поривите. Далеку од цивилизацијата, човекот се иницира во исконски обреди, ослободувајќи ги своите скриени пориви, при што му нанесува зло на друг човек или станува жртва на злото.

¹ Оригиналниот наслов на романот на англиски јазик е *Rites of Passage. Close Quarters* (1987) и *Fire Down Below* (1989) се другите два романа во морската трилогија *To the Ends of the Earth: A Sea Trilogy*.

² http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1983/, Nobel Prize in Literature – 1983”. *Nobelprize.org*. Nobel Media AB 2014. Web. 9 Sep 2014. <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1983/press.html>

Авторот Голдинг е еден од најминуциозните аналитичари на злото во светската книжевност, кое, според него, ѝ е вродено на човековата природа. Пишувајќи токму на оваа тема Голдинг стекнува светска слава со својот прв роман *Господар на мувиите*, објавен во 1954 година, во кој група деца се борат за опстанок на еден пуст остров. Авторот заклучува дека дури ни децата не се имуни на вроденото зло. Во отсуство на законите на цивилизацијата, децата во романот постепено му се препуштаат на дивјаштвото, ослободувајќи ги своите скриени пориви. Така, фокусирајќи се на злото, Голдинг дава една песимистичка слика за човештвото воопшто. Темата на злото е очигледно присутна и во *Присјайни обреди*, но авторот не се ограничува на неа во романот во кој го следи процесот на созревање на ликот на раскажувачот Едмунд Талбот и поставува комплексни филозофски прашања.

Иако Голдинг пишува и драми и поезија, романот е жанрот во кој неговиот книжевен израз е најпрепознатлив. Романите од овој канонски британски автор се обележани со неговите одлични познавања на книжевноста и филозофијата, стекнати на Универзитетот во Оксфорд, но и со интересот на Голдинг за археологијата и античкиот свет воопшто. Како епистемологија на злото и софистицирана филозофска студија на човековата природа, фикцијата на Голдинг, во која провејуваат текстови од англиската и од класичната грчка книжевност, дава значаен придонес не само кон британската туку и кон светската книжевна традиција.

Интересот на Голдинг за книжевноста се јавува уште од неговата најрана возраст. Кога има само седум години, тој почнува да пишува раскази, а на дванаесетгодишна возраст се обидува да напише роман. Прекупацијата со пишувањето е тема која е присутна и во *Присјайни обреди* преку аристократот Едмунд Талбот, кој е раскажувач во романот. Тој сите настани на бродот ревносно ги бележи во својот дневник.

Иако Голдинг почнува да студира природни науки под влијание на татко му, тој подоцна го следи својот внатрешен порив и се префрла на студии по книжевност и филозофија. Успешно ги завршува студиите и дипломира на престижниот универзитет во Оксфорд. Потоа извесно време работи во театар како писател, актер и продуцент. Оттука мотивот на театарската сцена е често присутен во творештвото на Голдинг. Така, во *Присјайни обреди* секогаш кога пречесниот Роберт Коли ја напушта својата кабина, тој има чувство како да излегува на театарска бина. Другите патници на бродот и членовите на екипажот исто така го набљудуваат свештеникот како тој да е на театарска сцена.

Откако одлучува да тргне по стапките на својот татко, Голдинг ѝ се посветува на наставата која, заедно со пишувањето, станува негова главна професионална преокупација. За разлика од татко си, кој предавал природни науки, Голдинг кариерата ја продолжува како наставник по англиски јазик и филозофија. Филозофските размислувања проверуваат и во романот *Присџајни обреди*, кој поставува сериозни етички прашања и се занимава со човековиот морал.

Во текот на Втората светска војна Голдинг привремено ја напушта наставата за да ѝ се придружи на британската кралска морнарица, борејќи се на страната на сојузниците. Учествува во сојузничката инвазија на Нормандија и во многу поморски битки против нацистичка Германија. Текстовите од војната и животот на море кои го обележуваат творештвото на Голдинг укажуваат на големото влијание на овие искуства врз писателската имагинација на авторот. Така, настаните во *Присџајни обреди* се одвиваат на некогашниот воен брод, сега приспособен за превоз на патници, додека тој плови од едниот до другиот крај на светот.

По завршување на војната Голдинг им се враќа на наставата и пишувањето. Тој бил член на Кралското друштво за книжевност уште од 1955 година, а за неговите постигнувања во областа на книжевноста кралицата Елизабета Втора го прогласила за витез во 1988 година.

Присџајни обреди е репрезентативен роман на авторот Вилијам Голдинг, кој ја претставува комплексноста, разновидноста и сеопфатноста на неговото творештво. Со својата повеќезначност, сложена структура и спојување на митот и реалноста, овој роман го надминува калапот на една стилска формација. Навлегувајќи во темата на злото и давајќи, главно, песимистичка слика за човековата природа, делото наликува на модерен роман, доколку се занемари неговата форма и комплексен временски и историски контекст. По автентичниот приказ на животот на море, што, несомнено, се должи на искуството на Голдинг како морнар, како и по историскиот контекст на дејството кое се одвива кон крајот на Наполеонските војни, се чини дека *Присџајни обреди* е реалистичен историски роман. Меѓутоа, според симболиката, различните нивоа на значење и митските алузии, ова дело често се категоризира како алегоричен роман. Во контекст на категоризација на *Присџајни обреди* треба да се спомене дека сите романи на Голдинг се објавени во втората половина на дваесеттиот век. Тоа значи дека, од дијахрониска гледна точка, фикцијата на овој автор му припаѓа на периодот на постмодернизмот. Мнозинството критичари сметаат дека *Присџајни обреди* не само во дијахрониски контекст туку и според интертекстуалните референци и комбинацијата на

историја, пародија и рефлексивност е постмодерен роман или, поточно, историографска метафичија, што е, можеби, најпрецизната категоризација на ова дело.³

Како што и самиот наслов упатува, случувањата во романот *Присјайни обреди* можат да се разберат како своевидни обреди кои се изведуваат во текот на една долга пловидба од Англија до Австралија на почетокот на деветнаесеттиот век. Пловејќи од едниот крај на светот кон другиот, древниот брод го преминува екваторот – линијата која ги поврзува двете хемисфери. Токму кај екваторот обредните ритуали кулминираат, иницирајќи ги во нова состојба патниците и членовите на екипажот, кои се главни протагонисти во романот. Во текот на патувањето благородникот Едмунд Талбот подробно ги забележува настаните на бродот во својот дневник. Младиот аристократ го пишува дневникот за неговиот кум, со чија помош и влијателна препорака тој ја има обезбедено својата идна висока позиција во Австралија. Прашањето за човековиот морал, што го поставува романот, се фокусира на судбината на пречесниот Роберт Џејмс Коли, кој е еден од патниците. Од самиот почеток на патувањето свештеникот Коли не е прифатен од капетанот на бродот, по што логично следува неговото отфрлање од страна на членовите на екипажот и другите патници. На половина пат до Австралија, кај екваторот, дејството во романот кулминира кога обредните ритуали на бродот се претвораат во развратни баханалии. Коли станува жртва на таквите обредни ритуали во кои на одреден начин учествуваат сите луѓе на бродот. Малтретиран, исмеан и на крајот повторно отфрлен од сите, тој од срам се самоубива, изгладнувајќи се до смрт. Откако Едмунд во собата на свештеникот го пронаоѓа неговиот дневник, романот понатаму продолжува од гледна точка на Коли. Дневникот на свештеникот фрла сосема поинакво светло на неговиот лик. Испаѓа дека тој е симпатичен и добродушен човек, посветен на својата професија. Додека го чита дневникот, Едмунд чувствува грижа на совест и се кае за својата рамнодушност кон свештеникот. Моралното преобратување на Едмунд, кое започнува уште кога тој се обидува да го натера Коли да стане од креветот, сега е комплетно. Младиот благородник сфаќа дека не само Коли туку и другите луѓе на бродот, но и луѓето воопшто, не се онакви какви што изгледаат. Ова сознание до кое постепено доаѓа му помага на Едмунд да созрее и да се преобрази во морална, совесна и одговорна личност. Така, она што на почетокот наликува

³ Линда Хачон во *Поетика на постмодернизмот* тврди дека во историографска метафичија спаѓаат „оние познати и популарни романи кои се интензивно саморефлексивни, а сепак парадоксално претендираат кон историски настани и личности“.

на површина комична приказна станува комплексна медитација за човековиот морал и вечната борба меѓу доброто и злото.

Во романот *Присвџајни обреди* се чини дека ликовите имаат двојна природа. Така, Едмунд своето мислење за другите патници и членови на екипажот го формира според своите првични впечатоци за нив. Меѓутоа, неговите први впечатоци се најчесто погрешни. Авторот постепено ни открива дека во реалноста ликовите не се онакви какви што изгледаат. По смртта на свештеникот, Едмунд конечно ја согледува вистинската природа на луѓето на бродот.

Тројцата главни ликови во романот *Присвџајни обреди* се младиот аристократ Едмунд Талбот, пречесниот Роберт Џејмс Коли и капетанот Андерсон. Други поважни ликови се офицерите Деверел и Камбершам, поручникот Самерс, Зенобија и госпоѓицата Гранам, г. Брокленк, г. Притимен и други.

На почетокот на приказната раскажувачот Едмунд Талбот е млад и неискусен човек. Тој површно суди за другите и не е способен да ги надмине своите предрасуди за луѓето од пониската класа, сметајќи дека тие не се достоини за почит. Така, Едмунд се потсмева на потеклото на свештеникот и има класна предрасуда кон него:

На нозете практично немаше листови; но мајката природа во своето игриво расположение му подарила големи стапала и јазлести колена што го оддаваа неговото селско потекло. (Голдинг, 2014: 88)

Иако јавно не го исмејува Коли, Едмунд во себе го споделува презирот кон свештеникот, но, сепак, одлучува да се држи на дистанција и да го игнорира:

Јас видов дека Коли е едно суштество што – но не би го казнувал човекот поради неговата природа, освен што би го игнорирал. (70)

Во првиот дел на романот главните пороци на младиот благородник се суетата, површноста, патронизирачкиот став и рамнодушноста кон инфериорните. Меѓутоа, обредните ритуали на бродот го иницираат духовното и морално созревање на Едмунд Талбот. Процесот на неговото созревање се одвива постепено. Поттикнат од добрите намери на поручникот Самерс, тој почнува да чувствува одговорност за судбината на свештеникот и одлучува да го посети во неговата кабина за да му помогне. Иако неуспешен, обидот на Едмунд да го убеди Коли да стане од креветот го означува почетокот на моралното освестување на младиот

благородник. Смртта на свештеникот ќе го натера Едмунд да го прочита неговиот дневник. Сознанието дека и тој споделува одговорност за смртта на Коли, кого сосема погрешно го проценил, ја буди неговата грижа на совест. Испитувајќи ја во својот дневник вистинската приказна за свештеникот, Едмунд го започнува процесот за сопственото искупување. Така, тој конечно го комплетира сопственото созревање, станувајќи сериозна, одговорна и морална личност.

Пречесниот Роберт Џејм Коли е ликот околу кого се одвива целото дејство во романот. Необичниот изглед на свештеникот веднаш го привлекува вниманието како на младиот благородник така и на сите луѓе на бродот:

На листовите од нозете имаше дебели, волнени чорапи, а неговите тешки чевли се качуваа еднаподруга под тап агол; така што верувам дека колената, иако му беа покриени со долгото, црно палто, мора природно да му беа оддалечени повеќе од вообичаено. Носеше тркалезна перика и шапка со широк, свиткан раб каква што носеа свештениците и ми се чинеше дека е човек кој не би си ги ширел познанствата. (31)

Коли набргу станува цел на потсмев на сите, особено на неколку офицери кои уживаат во понижувањата на свештеникот. Во текот на баханалиите, кои кулминираат кога бродот преминува преку екваторот, морнарите го опијануваат Коли и сурово го исмеваат пред сите патници. Неговата професија станува предмет на понижување на морнарите и патниците на бродот, кога тој, лишен од својата свештеничка облека, се шета речиси гол пред нив. Понижувањата на свештеникот кулминираат кога Коли, под влијание на алкохол и од желба да биде прифатен, има сексуален однос со еден од морнарите. Откако се отрезнува, сознанието дека имал хомосексуална афера сосема го уништува свештеникот кој си го одзема сопствениот живот од срам.

Со вешт пресврт авторот преку дневникот на Коли ни покажува дека изгледот не е сè и дека треба да чувствуваме одговорност кон другите луѓе. Белешките на свештеникот, кои Едмунд ги препишува во својот дневник, ни ја откриваат неговата вистинска природа. Тој, всушност, е еден млад и благороден човек кој ги сака луѓето и својата професија и има големи надежи, но и добри изгледи, за успешна кариера во Австралија.

Судбината на свештеникот, кој станува секој човек и секоја жена, добива универзални импликации. Читателите, кои преку дневникот на Едмунд првично го споделуваат потсмевот кон свештеникот, исто така се

имплицирани во одговорноста за неговата смрт. Голдинг преку судбината на свештеникот Коли ни порачува дека неправедната осуда е грев бидејќи секој човек, особено ако не сторил никакво зло, заслужува шанса да биде почитуван.

Библиографија

- Abrams, M. H. et al., eds. (1986). *The Norton Anthology of English Literature*. Vol. II. New York: Norton.
- Baker, J. R. (1982). "An Interview with William Golding." *Twentieth Century Literature*. William Golding Issue. 28: 130–170.
- Barthes, Roland. (1975). *The Pleasure of the Text*. Trans. Richard Miller. New York: Hill and Wang.
- Boyd, S. J. (1988). *The Novels of William Golding*. Sussex: Harvester; New York: St. Martin's.
- Carey, J. (1986). "William Golding talks to John Carey." In *William Golding: The Man and his Books. A Tribute on his 75th Birthday*. Ed. John Carey. London: Faber. 171–89.
- Crompton, D. (1985). *A View from the Spire: William Golding's Later Novels*. Oxford: Blackwell.
- Dick, B. F. (1987). *William Golding*. Revised edition. Boston: Twayne.
- ECO, Umberto. (1983). *Postscript to The Name of the Rose*. Trans. William Weaver. San Diego: Harcourt.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes*. Paris: Seuil.
- Jefferson, A. (1990). "Autobiography as Intertext: Barthes, Sarraute, Robbe Grillet." In *Intertextuality: Theories and practices*. Ed. Michael Worton and Judith Still. Manchester: Manchester UP. 108–29.
- Golding, W. (1966). *The Hot Gates and Other Occasional Pieces*. 1965. New York: Harcourt. - - -. (1980). *Rites of Passage*. London: Faber. Abbreviated as RP.
- Haffenden, J. (1985). "William Golding." In *Novelists in Interview*. London: Methuen. 97–120.
- Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York: Routledge.
- Kinkead-Weekes, and Ian Gregor. (1984). *William Golding: A Critical Study*. Revised edition. London: Faber.
- Pope, A. (1975). "Essay on Man." In *Alexander Pope's Collected Poems*. Ed. Bonamy Dobrée. London: Dent.
- Rogers, P. (Ed.). (1978). *The Eighteenth Century*. London: Methuen.
- Tiger, V. (1982). "William Golding's 'Wooden World': Religious Rites in Rites of Passage." *Twentieth Century Literature*. William Golding Issue. 28: 216–31.
- Waugh, P. (1984). *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London: Routledge.
- Webster's Third New International Dictionary of the English Language. (1986). Chicago: Merriam Webster.

Цитатите од романот се преземени од неговиот превод на македонски јазик: Голдинг, В. (2014). *Приспајни обреци*. Прев. Марија Џонс. Скопје: Магор.

Sonja Vitanova-Strezova

**WILLIAM GOLDING'S *RITES OF PASSAGE*:
THE EPISTEMOLOGY OF GOOD AND EVIL**

Abstract

This paper analyzes Golding's novel *Rites of Passage*, focusing on the human condition, as one of the most explored topics in the fiction of this Nobel Prize-winning author. Addressing certain moral questions, the work examines the novel as an epistemology of evil and good. Considering the intertextual references and the combination of history, parody and reflexivity in the novel, *Rites of Passage* is a postmodern work. Perhaps it would be most adequate to categorize this novel as historiographic metafiction, because it is intensely self-reflexive, yet paradoxically claims certain historical events and characters. As the title implies, the events in the novel could be understood as specific rites of passage which are carried out during one long journey by sea from England to Australia, at the beginning of the nineteenth century. Golding focuses on the destiny of one passenger on the ship, Reverend Robert James Colley, who is not accepted by anybody. When the ancient ship reaches the equator, the rites of passage culminate, initiating the passengers and the members of the crew in a new state. Everybody on the ship participates in the rites of passage, which turn into wanton bacchanalia, whose victim is Colley. Harassed, mocked and rejected by everybody, he kills himself, by refusing to eat. The moral and philosophical questions are raised in the novel when the young nobleman Edmund Talbot begins to feel remorse and responsibility for Colley's destiny: he realizes that, despite his looks, Colley is a good man, dedicated to his profession. Thus, what seems initially as a superficial comical story turns into a complex meditation on the human morality and the eternal struggle between good and evil.

Keywords: Rites of passage, primordial urges, human condition, epistemology, good, evil, morality, myth, reality, maturity.

Клучни зборови: Пристапни обреци, исконски пориви, човекова состојба. епистемологија, зло, добро, морал, мит, реалност, зрелост.

Милан Дамјаноски

ДИЈАЛОГОТ СО ДИСКУРСОТ НА НАЦИЈАТА ВО ПОРТРЕТОТ НА УМЕТНИКОТ ВО МЛАДОСТА НА Џ. ЏОЈС

ВОВЕД

Портретиот на уметничкиот во младоста на Џејмс Џојс, како што укажува З. Анчевски во поговорот на македонското издание е „камен темелник на модернизмот во англиската и светската литература“ (Џојс, 2012: 235). Како што се истакнува понатаму „намерата на Џојс, како што му соопшти на својот издавач, била да напише дело за моралната историја на својата земја и го избрал Даблин како центар на моралната парализа“ (Џојс, 2012: 231). Сепак, во овој роман Џојс преку приказната за младоста и созревањето на Стивен Дедалус, заснован на ликот и животот на Џојс, зборува не само за моралната историја на Ирска туку ја претставува и борбата и кризата на идентитетот низ која поминува ирското општество на крајот од 19 век и почетокот на 20 век, кое е дел од британското општество. Тоа е рамка во која се создава и развива ликот на Стивен Дедалус, но и рамка од која тој сака да излезе. Како што самиот вели на крајот од романот „Јас сум плод на овој народ и на оваа земја и на овој живот“, при што би можеле да направиме паралела помеѓу Ирска како место во кое се формира Џојс и романот како рамка во која се развива и обликува ликот на Стивен Дедалус.

1. ОПШТЕСТВЕНИТЕ ДИСКУРСИ ВО РОМАНОТ

Романот е рамка во која Џојс ги инкорпорира сите главни дискурси и идеологии кои го сочинуваат идентитетот на ирското општество: религијата, национализмот, ирското прашање, англискиот јазик и влијанието на англиското општество, класичната култура и образование, како и идеолошките дебати и теории кои се актуелни на крајот на 19 век. Во тој широк спектар на дискурси и идеологии се раѓа, формира и развива

гласот на Стивен Дедалус кој го претставува не само гласот на индивидуалниот лик туку на едно симболичко ниво го претставува и гласот на неговото време. Тој глас се стреми да се исполни и да се искаже, што јасно се потенцира со неговиот одговор на Дејвин каде што вели: „Ќе се изразам онаков каков што сум“, за подоцна да дополни: „Ми зборувааш за националност, јазик, религија. Јас ќе се обидам да прелетам преку тие изрази“ (Џојс, 2012: 181). Во неговиот последен разговор со својот пријател Кренли ја потенцира својата намера: „дека нема да служам на тоа во што веќе не верувам, макар се викало мој дом, моја татковина или моја црква: и ќе пробам да се изразам во некој вид на живот или уметност онолку слободно и целосно колку што можам користејќи ги за своја одбрана единствените оружја што можам да си ги дозволам – тишината, прогонството и итрината“ (Џојс, 2012: 221).

Гласот на Стивен Дедалус се стреми кон тоа да ја изрази суштината на своето време, да формулира нов израз за уметноста, како што самиот ја искажува својата мисија на крајот од романот „*да ја исковам во ковачницата на својата душа нејоспоечката совест на мојата раса*“ (Џојс, 2012: 226). Во овој повеќеплански аспект на неговиот стремеж можеме да ја препознаеме мултидимензионалноста на проблемите кои Џојс сака да ги реши во својот роман. Романот во исто време е завршна точка во која се сумираат и преиспитуваат главните идентитетски аспекти кои ја сочинуваат рамката на ирското општество во дадениот период, но и почетна точка за формулирање, обликување и изразување на гласот на новото време, на новото општество во настанување.

За да се изрази и конституира тој нов глас и идентитет, потребна е нова форма, нов израз и нов стил, но тоа е невозможно без тргнување од веќе воспоставената традиција. Кај Џојс таа постапка не се сведува само на обновување на изразот и идентитетот на ирското општество, како и негово понатамошно диференцирање од доминантното британско општество. Конечно, таа улога ќе ја одиграат и спроведат неговите сограѓани од Ирската преродба, додека пак Џојс со своето творештво има за цел да придонесе кон преобмислувањето на изразот не само на својата раса но и на поширокото опкружување, т. е. на западната култура, проект кој ќе прерасне во највлијателниот уметнички и книжевен правец во првата половина на 20 век – модернизмот.

Сепак, во рамките на нашиот труд, ќе се посветиме само на анализата на дијалогот со еден од клучните дискурси кои го сочинуваат ирскиот идентитет, а тоа е дискурсот на нацијата и неговото влијание во развојот

на уникатниот глас на Стивен Дедалус, а преку него и на гласот и книжевниот стил на Џејмс Џојс.

2. ДИЈАЛОГОТ КАКО КЛУЧНА НАРАТИВНА ПОСТАПКА

Дијалогот е основниот принцип и модус на структурната организација на романот, но и една од главните наративни постапки. Најголемиот дел од идеите се пренесуваат и разработуваат во разговор или дијалог помеѓу ликовите, при што сите разговори се пренесуваат преку нарацијата на Стивен Дедалус. Со тоа што овој процес го следиме преку субјективниот поглед на главниот лик, тој се лоцира како централна точка на тој процес, како и централен извор на генерирање на значењата на романот. Меѓутоа, Џојс укажува и на динамичноста и еволутивноста на идентитетскиот процес преку фактот што со тоа што ни го прикажува раѓањето на гласот и идентитетот на Дедалус уште од самиот почеток, од неговите први сеќавања и импресии, па сè до неговото созревање и започнување нов живот. Тој глас во ниту еден момент не се наоѓа во вакуум, туку цело време е опкружен од другите гласови кои до одреден степен го одредуваат и го насочуваат, но само до моментот кога тој сфаќа дека го ограничуваат. Во тие моменти доаѓа до сократовскиот дијалог помеѓу нив, во кој Стивен постепено ги разоткрива нивните ограничувања и затскриени пориви за доминација. Преку тој сократовски дијалог е одразен процесот на нивната семантизација и деавтоматизација, при што Џојс често ги користи пародијата и гротеската за да ги разоткрие нивните есенцијалистички тенденции.

3. ДИСКУРСОТ НА НАЦИЈАТА

Дискурсот на нацијата е еден од клучните дискурси и идеологии за градење и развојот на идентитетот на Стивен Дедалус. Тој е изразен преку присуството на ирската историја и култура, но и преку дебатите за ирската политика и борба за независност. Џојс користи два различни пристапи за вметнување на овој дискурс во рамките на структурата на романот, кој ние би ги нарекле иконишно-симболичен и дијалошки. Историската рамка во која се одвива овој процес ја гради на синхрониско и дијахрониско ниво. На синхрониско ниво, тој се фокусира на животот и опкружувањето на Стивен Дедалус во разните општествени институции во кои се наоѓа, но и на градот Даблин, кој, сепак, ќе игра поголема семејничка и структурна улога во подоцнежните дела на Џојс. Во синхрониското ниво на приказот на ирското општество многу важна и активна улога играат дискусиите за ирската политика, особено за поделбите во

движењето по неверството на Парнел, кои се пресудни за восприемање и интегрирање на ирското прашање во неговиот светоглед. Бидејќи во периодот кога се случува романот тоа е едно од најгорливите прашања во ирското општество, Џојс го претставува и гради преку најактивната и најдинамичната прозна постапка, дијалогот. Дијалогот овозможува и полесно инкорпорирање на повеќе различни гласови што е податно за илустрирање на дебатите во ирската политика која ја красат поделби и разногласие. Таа дебата во романот е прикажана двапати. Во првиот случај, за време на божиќната вечера, кога Стивен е сè уште мал и пасивен слушател, додека подоцна во разговорот на универзитетот со Дејвин, тој е веќе возрасен, со оформен идентитет и свој глас што му овозможува да биде активен учесник во дебатата. Во нашата анализа на аспектот на инкорпорирање на ирската политика ќе се задржиме на овие две сцени, при што ќе посветиме внимание на развојот на субјективниот глас на Стивен во однос на влијанијата на надворешните гласови.

Како што напоменавме, Џојс успешно и суптилно ја гради и дијахрониската, историската рамка од која произлегува и се движи Стивен Дедалус. За разлика од пристапот на доминантните реалистични романи во 19 век, историската основа не ја гради со долги посебни историски пасажи, кои се независни од основната нарација на романот. Бидејќи главната нарација произлегува од субјективната преспектива на главниот лик, стилската структура на романот не го дозволува тоа, туку историјата ја перципираме фрагментирано, речиси во форма на слики и детали кои влегуваат во погледот на Стивен. Тој е опкружен од историјата насекаде, почнувајќи од домот, преку училиштето и универзитетот, па сè до градот Даблин. Објектите и зградите во романот се потопени во историја, при што Џојс при нивниот избор се грижи тие да претставуваат скриени, но и очигледни референции на ирското минато. Историјата исто така е предадена преку фрагменти на текстови, кои претставуваат интертекстуална врска со хипотекстовите на историјата. Тие ја имаат улогата да бидат „симболи на културата“, како што ги нарекува Лотман, кои претставуваат „механизам на културно (ние би додале и историско, м. з.) паметење.“ Понатаму тој вели дека симболот е „посредник помеѓу синхронијата на текстот и паметењето на културата“ (Лотман, 2005: 172). Поради богатството на историјата на Ирска и стилот на Џојс кој повеќе е заснован на текот на свеста на главниот лик отколку на детално репрезентирање на надворешната реалност, тоа доведува до тоа историјата и нејзиниот дискурс во романот единствено да може да се појавуваат во фрагментиран облик, при што поголем акцент се става на сликовитоста на нејзините

референти. Како што свеста на Стивен се гради во форма на мозаик на различните општествени, идеолошки и животни елементи така и историската рамка се гради фрагмент по фрагмент.

Еден од начините на кој Стивен Дедалус ја добива и восприема историјата е преку објектите околу него, без разлика дали се тие четките на Данте или замокот Клонгоуз. Сите тие се натопени во историја, а значењата излегуваат од нив кога Стивен ќе стапи во контакт со нив. Неговата прва средба со ирската историја е замокот на чија површина тоа оставило трага во форма на дупка од куршуми. Тие се како зборови стиснати на печатената хартија, алузија која и Стивен ја навестува: „Беше убаво и топло кога ги гледаше светлата во замокот. Како во книга.“ (Џојс, 2012: 12) Оваа алузија е показател на фактот дека Стивен идеите за историјата, но и перцепцијата на реалноста во најголем дел ги влече од книжевни и текстуални извори. Сите историски референции се хипертекстови кон одреден важен дел од ирската историја, така што кај сите се истакнува иконичната функција. Тие се дел од портретот на Ирска, едно од огледалата во кои се огледува младиот Стивен. Градот Даблин, особено во вториот дел од романот, претставува палимпсест од кој се назираат и се читаат делови од ирската историја, како што се спомениците на ирскиот херој Вулф Тон или споменикот на националниот ирски поет. Зградата на Даблинскиот универзитет ги повикува духовите на Бак Иган и Бернчепел Вејли, двајца корумпирани политичари од минатото.

Еден важен извор на историска меморија е неговото семејство, кое преку приказните и сеќавањата на членовите на семејството претставува силна врска со ирската историја и традиција. Преку сеќавањата на Сајмон Дедалус за студирањето на татко му во Клонгоуз колеџ, на пример, Стивен се поврзува со една од клучните личности на ирската политика во првата половина на 19 век Даниел О'Конор, кој се бореше за еманципација на католиците во Ирска. Преку нивните разговори на божиќната вечера се здобиваме со информации за судбината на Парнел и поделбите поврзани со неговиот пад тоа во ирското општество. Семејството како извор и врска на традицијата игра истакната и силна улога сè до моментот на созревање на Стивен, т.е. неговите универзитетски години, кога тој самостојно се запознава и просудува за ирската историја и политика.

Втор важен извор е училиштето и книжевноста, тие се нераздвојно поврзани со дискурсот на англиската историја и книжевност. Боите на четките на Данте веднаш се доведени во контраст со жолтата и црвената роза на Јорк и Ланкастер кои ги носат ученичките тимови во Клонгоуз. Ирската народна песна е сопоставена со поезијата на Шели и прозата на

кардинал Њуман. Историјата на Ирска е сопоставена и неповратно врзана со историјата на Англија како нејзин освојувач. Дури и еден од моментите на епифанија, по проповедта за пеколот, доаѓа за време на часот по англиски јазик.

Часот по англиски јазик започна со предавање за историјата. Кралеви, великодостојници, интригантни владици минуваа покрај неа како неми призраци со превези од имиња. Сите умрени: сите минале низ страшниот суд. Што ќе му е на човек целиот свет ако ја загуби душата? (Џојс, 2012: 112)

Англискиот јазик, книжевност и историја се неизбежен дел од рамката на ирското општество, како и филтер низ кој мора да помине идентитетот на Стивен Дедалус. Еден од парадоксите на ирското општество е што е присилено, поради долгогодишната окупација и влијание на англиската култура, да го изразува и дефинира својот идентитет низ туѓ јазик, зад кој се кријат и пробиваат суштинските елементи на ирската култура, слично на процесот низ кој мора да мине и гласот на Стивен. Како што посочува Шејмус Дин: „Ирска е влезена во доменот на Велика Британија, но никогаш вистински не стана дел од неа; јазикот на освојувачот беше усвоен, но неговата култура никогаш не беше асимилирана“ (Attridge, 2004: 40). Двојството на ирската култура и јазик е една од доминантните теми во творештвото на Џојс, кое претставува постојан обид да се најде начин како да се надминат двојните ограничувања на јазикот – неговата текстуална отуѓеност од реалноста, но и природата на туѓиот јазик (англискиот) наметнат на ирското општество. Овој нерешлив парадокс, кој не успеа да се надмине со обновата на келтскиот јазик, најдобро е илустриран со записите од дневникот за 13 и 14 април:

13 април „Веќе долго време ми стои во мислите оној левак (?) Го проверив во речник и видов дека е англиски збор, и тоа добар стар секојдневен англиски.“

14 април „Џон Алфонс Малренон штотуку се врати од западна Ирска... ни раскажуваше дека сретнал еден старец во некоја планинска кука... Зборуваа ирски. И Малренон зборуваше ирски. Потоа старецот и Малренон зборуваше англиски.“ (Џојс, 2012: 225)

Секој дијалот поврзан со ирскиот идентитет неодминливо се навраќа на англискиот јазик како во 19 век така и во 20 век во кој твори Џејмс Џојс. Англискиот јазик и култура ја имаат двојната улога на медиум, но и на јазична интерференција која секогаш се јавува од заднина и е присутна.

Дискурсот на нацијата или ирската политика и култура, што во 19 век беше речиси синонимно, е претставен дијалогски, при што различните аспекти на кои се надополнува или се спротивставува се персонифицирани и се во одредени ликови во романот, со што им се материјализира нивниот глас. На тој начин тие се пренесуваат од некогаш ефемерниот и минлив свет на политичките борби во безвременниот свет на книжевноста, т. е. од синхрониската хоризонтала тие се пренесуваат во дијахрониската вертикала, со тоа се овозможува да се вклопат во долгорочниот колективен идентитет. Двете сцени (божиќната вечера и разговорот со Дејвин) од романот каде најистакнато доаѓа до израз дебатата за националното прашање претставуваат два еквивалентни настани кои се наоѓаат на двата краја од развојот на ликот на Стивен Дедалус. Во времето на божиќната вечер, тој е сè уште мало дете при што, како што напоменавме, таа вечер метафорично го претставува неговиот влез во светот на возрасните. Спротивно на тоа, разговорите со Дејвин се случуваат на крајот на романот, кога Стивен е веќе зрела и формирана личност со свој глас. Дополнителен контраст на двете сцени се јавува со тоа што во првата сцена Стивен е само пасивен, додека во втората тој е активен учесник. За време на семејната вечера дискурсот на нацијата е поткрепен од авторитетот на институцијата на семејството, додека во универзитетскиот разговор Стивен е тој што е носител на авторитет или, пак, во најмала рака, разговара на исто рамниште со својот врсник. Неговото семејство е отелотворување на традиционалната ирска политика од 19 век, додека Дејвин е олицетворение на Ирската преродба и движењата кои се јавуваат на крајот на 19 век, како фенијанците и слично.

Во сцената на божиќната вечер дијалогот или, подобро речено, дебатата се води меѓу таткото, Сајмон Дедалус и г. Кејси, од една страна, и дадилката Данте, од другата страна. Иако на почетокот тие споделуваат заеднички ставови и се дел од истата заедница, што е симболизирано преку седењето заеднички на семејната софра, но и со споделувањето на заеднички политички идеали. За г. Кејси дознаваме дека „беше за Ирска и за Парнел исто и татко му исто и Данте. Една вечер таа на шеталиштето удри еден господин по глава со чадорот зашто ја симнал шапката кога оркестарот на крајот почна да ја свири Боже чувај ни ја кралицата“ (Џојс, 2012: 35/6). Тие сите ја споделуваат љубовта кон својата родна Ирска и омразата кон окупаторот Англија и нејзините институции. Заедничка е вербата и преданоста кон најомилениот ирски политичар и водач Парнел, кој е главната надеж за автономија на Ирска, која во тоа време е поддржана дури и од лидерот на либералите и премиер на Обединетото

Кралство, Гледстон. Но неговата афера со жената на неговиот пријател и осудата на конзервативната Католичка црква, која има пресудно влијание и авторитет во сите сфери на животот во Ирска, доведува до крај на неговата кариера, но и до расцеп во ирската политика и општество. Тој расцеп е впечатливо прикажан со кавгата која се случува на трpezата меѓу двете страни, при што трpezата ја има улогата на симболичниот Бахтиновски плоштад каде што се соочуваат разните гласови во општеството. Сајмон Дедалус и г. Кејси ја претставуваат револуционерната борба која како централен дискурс ја има нацијата, додека, пак, Данте ја претставува конзервативната струја чија главна институција е Католичката црква со својот конзервативен и ригиден религиозен дискурс. Кејси и Данте се две крајности кои се спремни да се жртвуваат за каузите во кои веруваат: Кејси служел затворска казна, а Данте е поранешна калуѓерка. Сајмон Дедалус ја претставува средината: посветен католик кој ја поддржува борбата за еманципација и ослободување, т. е. тој е синегдоха за средната класа во ирското општество, ниту пролетер ниту припадник на англо-ирската аристократија или клер.

Нивната дебата е рамка преку која Стивен, но и читателот, може да се запознае со главните ликови и настани од тогашниот период како Парнел, бискупите, Актот на унијата, католичката еманципација од 1829 год., Фенијското движење, Теренс Белоу Мекланус и Младоирското востание од 1868 година, како и, се разбира, смртта на Парнел. Оваа дискусија дава можност да бидат оживеани и да им се даде глас на сите ликови и носители кои претходно му беа прикажани или се јавуваа во свеста на Стивен како иконично симболични слики. Пример за тоа се боите на четките на Данте, духот во замокот Клонгоуз или сцената кога доаѓа веста за смртта на Парнел ноќта во пристаништето. Овие слики преку нивното материјализирање во гласовите на учесниците на дијалогот стануваат текстуализиран и вокализиран дискурс кој Стивен го восприема и го вклопува во својата идентитетска рамка. Постапката што не дозволува тие да станат целосно догматски и авторитативни во неговата свест е нивното демистифицирање и до одреден степен разобличување преку елементот на гротеска кој е присутен. Наместо мирен, цивилизиран и академски дискурс, емоциите победуваат и дијалогот се претвора во караница со меѓусебни обвинувања и заземање радикални позиции. Сајмон Дедалус ја нарекува Ирска „несреќна раса инфицирана со свештеници“, а Кејси извикува дека „не ни треба бог во Ирска“, што е премногу дури и за татко му на Стивен. Данте од друга страна го брани свештенството како „зениците на божјото око“ и „вистински пријатели на Ирска“ давајќи му предност на

авторитетот на црквата над тој на нацијата, што е и став на Католичката црква. Данте, сепак, го радикализира својот став до граница да ги нарече предавници и ѓаволи и да ја напушти собата, за на тој начин ритуално да го прикаже расцепот кој се јавува во ирското општество. Врвот на гротеската е приказната која е еден вид басновиден пандан на караницата во домот, а тоа е приказната за кавгата на еден митинг помеѓу Кејси и една стара жена која завршува со богохулно и скандалозно плукање на жената.

Оваа немила и донекаде гротескна расправа во домот на Стивен има неколку функции: да ја илустрира состојбата во ирската политика и општество, да му овозможи на Стивен да ги восприеми и вклопи во својот идентитет, но и да ги преиспита и оспори. Тоа е неопходно за да може во подоцнежната фаза од неговото созревање да ги надмине со што ќе се ослободи простор и енергија за развој на неговиот самостоен глас. Двете важни личности во неговиот живот, татко му и Данте, се доведени во прашање како неспорни авторитети: „Бидејќи Данте мора да има право. Арно ама, го имале чуено и татка си како вели дека Данте е разгалена калуѓерка... Можеби затоа беше толку строга кон Парнел“. (Џојс, 2012: 34). Ова деконструирање на ликот на Данте, пак, му помага да согледа дека нејзиното спротивставување на неговата љубов кон протестантката Ајлин е неправедно и лицемерно, со што се воведува уште еден важен аспект од ирското општество: конфликтот помеѓу католиците и протестантите. Падот на авторитетот на татко му е илустриран со неговата солза за Парнел на крајот на кавгата кога „липа гласно и огорчено“ (Џојс, 2012: 38). Стивен е вцашен, бидејќи таквото однесување, како што претходно укажавме, обично се поврзува со слабост и со женската природа, што во едно патријархално општество означува губење на машкоста, т. е. авторитетот.

Вториот разговор се случува за време на неговите универзитетски студии со неговиот вреник Дејвин. Фарноли и Гилеспи го карактеризираат како „националист, од рурална Ирска, посветен католик и сексуално невин младич, кој е поларен опозит на Стивен“ (Fargnoli, Gillespie, 2006: 145). Тој се обидува да го привлече и врбува Стивен кон ирското национално движење, но авторитетот на дискурсот на нацијата нема веќе такво влијание врз Стивен како во помладите денови. Дејвин е отелотворение на новата генерација ирски националисти, пораснат и целосно посветен на новиот ирски идентитет:

Неговата дадијарка го имаше научено ирски и ја имаше обликувано неговата проста имагинација според матните светлини на ирскиот мит... кон кој се однесуваше како кон римокатоличката црква, како тапоглав верен слуга. (Џојс, 2012: 161)

Ирскиот јазик и мит е религијата на оваа нова генерација, посветена на обновувањето на старите келтски обичаи, спортови и јазик. Тој е заколнат непријател „против секоја мисла или чувство што потекнуваше од Англија или од англиската култура“, при што сам себе се опишува со зборовите „јас сум ирски националист, прво и пред сè“ (Џојс, 2012: 180). Дејвин е целосно внурнат во новиот дискурс на нацијата со кој се идентификува, како што Стивен се обидува да биде кога ги повторуваше зборовите и делата на татко му. Меѓутоа, сега постои преголем јаз помеѓу него и овој дискурс, при што нивниот дијалог е само паралелно искажување аргументи, без да има можност за постигнување согласност или компромис. Стивен Дедалус веќе го има презрено и надминато дискурсот на нацијата, така што во него не гледа никаков авторитет. Дејвин за него е „питома гуска“, а ирското движење е неуспешен проект. Тој им се потсмева и го прашува „кога ќе го крене следното востание вооружани со палките за хокеј“. Тој ги обвинува за предавство и ги смета за виновни за неуспесите на ирскиот народ: „*немало нийџу еден искрен и чесен човек... а да не сѐе до најушишле за некој груџ*“ (Џојс, 2012: 181). Овој пат неговата осуда преминува во гротеска која го шокира младиот и наивен Дејвин. Тој ја нарекува Ирска старата маторица што си ги јаде прасињата, што го означува неговото конечно надминување и прекин со дискурсот на нацијата како легитимен израз на неговиот идентитет. Мотивот на изневера и разочарување е еден од главните движечки сили на развојот на Стивен, но кој наоѓа свои корени во психологијата и траумите на ирската историја. Шејмус Дин тврди дека традиционалната неверност на Ирска кон своите водачи е затоа што „ги има протерано своите духовни креатори и нема 'душа', нема начин на бивстување во која верноста е суштествена категорија. Наместо својата вистинска душа, таа се има предадено на авторитетот на Црквата, странска институција која функционира како политички систем замаскиран како духовен систем.“ (Attridge, 2002: 40). Тој мотив на изневера се повторува во односот на Стивен со сите главни дискурси во романот, меѓу кои, како што гледаме, е и дискурсот на нацијата.

Во последниот дел, во извадоците од неговиот дневник тој ги спојува двата претставника, двата гласа на стариот и новиот ирски национализам, татко му и Дејвин во ист пасус. Но, овој пат нема простор за конфликт, но ниту за дијалог бидејќи Стивен веќе ги има надминато мрежите кои може нацијата да му ги постави.

ЗАКЛУЧОК

Во рамките на *Порџрејшој на уејџникој во младосџа* е претставен процесот на раѓање, развој и созревање на гласот и идентитетот на Стивен. Како што тврди Бахтин, ние како субјекти се формираме во јазикот и речта (Bahtin, 1980: 95). Меѓутоа, ние не сме пасивни приматели на структурите, значењата и односите кои се доминантни во општествата, туку сме и активни чинители кои можат да влијаат и да придонесат за нивна промена и приспособување на новите околности.

Џојс ја овозможува рамката за неговата еволуција со тоа што Стивен во романот е опкружен и врз него влијаат гласовите на главните општествени дискурси. Стивен е активен учесник во овој процес, бидејќи тој е во постојан дијалог со овие дискурси. Тој стапува во интеракција со различните дискурси, ги осознава и ги освојува, но со тоа восприемање во исто време и ги оспорува и преиспитува, пред да ги надмине како ограничувачки и догматични. Во рамките на нашиот труд, се надеваме дека успеавме да го прикажеме овој процес преку анализата на дијалогот на Стивен Дедалус со дискурсот на нацијата.

Библиографија

- Иглтон, Тери. (2005). *Идеологија*. Скопје: Темплум.
- Лотман, М. Јуриј. (2005). *Структурирајќа на уејџничкиот џексџ*. Скопје: Македонска реч.
- Лотман, М. Јуриј. (2004). *Семиосфера*. Нови Сад: Светови.
- Џојс, Џејмс. (2012) *Порџрејшој на уејџникој во младосџа*. (превод од англиски јазик: Благородна Богеска-Анчевска) Скопје: Конгресен сервисен центар.
- Attridge, Derek. (2004). *The Cambridge Companion to James Joyce*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bahtin, Mihail. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.
- Fargnoli, Nicholas, Gillespie, Michael Patrick. (2006) *Critical Companion to James Joyce – A Literary Companion to His Life And Works*. New York: Facts on File, 2006.

Milan Damjanoski

**DIALOGUE WITH THE DISCOURSE OF THE NATION IN
THE PORTRAIT OF THE ARTIST AS A YOUNG MAN BY J. JOYCE**

Abstract

The Portrait of the Artist as a Young Man by James Joyce is a novel which incorporates all the main discourses and ideologies that have contributed to the establishment of the modern Irish identity, such as religion, language, family, politics, tradition. However, it is also a forum in which all these different discourses engage in a dialogue and give birth to the voice and identity of its main character, Stephen Dedalus. Through the dialogue with these different discourses, he incorporates, but also deconstructs and outgrows them, on his path to forge a new and distinct voice, that of the age of Modernism. However, this paper focuses on a brief analysis of his dialogue with the discourse of the nation in order to illustrate this productive narrative process, which has made this novel one of the most important works of 20th century English literature

Keywords: Discourse of the nation, dialogue, voice, identity, Ireland, J. Joyce.

Клучни зборови: Дискурсот на нацијата, дијалог, глас, идентитет, Ирска, Џ. Џојс.

Марија Ѓорѓиева Димова

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИТЕ РАМКИ ВО РОМАНИТЕ НА МАРГАРЕТ АТВУД

На крајот, сити сѐ стануваме приказни.
Маргарет Атвуд

1. ТЕОРИСКИ КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИИ

Интертекстуалноста, и како практика на пишување и како теорија и метод на толкување на книжевноста и на книжевните текстови, нуди неколку битни импликации во однос на редефинирањето на класичните, главно, миметичките, концепции на книжевноста, но и во однос на редефинирањето на дел од базичните книжевно-теориски поими:

1. Интертекстуалноста потврдува дека книжевните текстови учествуваат во социјалната конструкција на стварноста, но дека тие не го прикажуваат екстратекустуалниот свет непосредно, туку посредувано, низ претходните (книжевни и не книжевни) текстуализации.
2. Интертекстуалноста е индикатор на постмодернистичката онтолошка доминанта, демонстрирајќи ја разнишаноста и на онтолошкиот статус на книжевноста: таа нема непосреден однос кон референтниот свет и неговите значења, туку до нив доаѓа интерпретативно упатена кон другите текстови.
3. Интертекстуалноста го редефинира поимот текст низ призма на неговата внатрешна хетерогеност, „исткаеност“, отвореност, плуралност; суштински ги алтерира категориите авторство, структура, значење, функција, рецепција на текстот, проблематизирајќи ги оригиналноста и изворноста, и фаворизирајќи ги поимите релација и меѓузависност.
4. Интертекстуалноста ја редефинира комуникациската оска автор – читател, илустрирајќи го поместувањето од нивната инверзија до нивната конверзија и афирмирајќи го писателот и како читател: неговото читателско искуство свесно/несвесно се трансформира

и се проектира во сопствената авторска креација (на пример, оваа конверзија е илустрирана во пародијата или во пастишот).¹ Овие теориски сознанија имаат свои артикулации и во книжевната практика, за што сведочат искуствата на Умберто Еко, кој од позиција на романиер, но и на теоретичар на интертекстуалноста, заклучува: „Така одново го открив она што писателите отсекогаш го знаеле (и толку пати ни го кажале): книгите секогаш говорат за други книги, а секоја приказна ја раскажува веќе раскажаната приказна“ (Еко, 2007: 5). Со идентична констатација завршува и кусата проза *Четири циклуси* на Хорхе Л. Борхес: „Постојат четири приказни. Во времето кое ни преостанува ќе продолжиме да ги раскажуваме, изменети.“² Уште една потврда и афирмација на оваа интертекстуална константа, но и доминанта на постмодернистичката книжевност ќе пронајдеме во романиерскиот опус на канадската авторка Маргарет Атвуд, особено во романот *Пенелопеја* (2005), чијашто репрезентативност се аргументира низ двојната толкувачка контекстуализација со пошироки импликации:

1. Контекстуализацијата на романот во однос на книжевната традиција што ја воспоставува првата толкувачка рамка: интертекстуалниот однос кон епскиот прототекст – *Одисеја* на Хомер.³
2. Контекстуализацијата на романот во однос на сопствениот романескен и поетички поттекст,⁴ што ја воспоставува втората толкувачка рамка: интратекстуалниот однос со романот *Алиас Грејс* (1996).

Функционалната поврзаност на овие две димензии на текстуалноста, веќе потврдена во книжевната практика, е констатирана и во теориски контекст каде што се разгледува пресекот на дијахрониските и на синхрониските перспективи на интертекстуалноста. Александар Јерков упатува на дополнителната придобивка од интертекстуалните релации – нивната поетичка смисла – со оглед на придонесот што го имаат тие во воспоставувањето на книжевно-историските релации: „Преку интертекстуалните

¹ На пример, таа конверзија е илустрирана во и преку драмата *Гилгестерн и Розенкранц се мртви* (1966) на Том Стопард, којашто и паратекстуално и метатекстуално реферира на предлошката – *Хамлет* на Вилијам Шекспир.

² Станува збор за четирите приказни за Тројанската војна, за враќањето на Одисеј, за потрагата по златното руно и за митемата на богот што се жртвува (Атис и Один).

³ Атвуд во напомените на крајот од романот ги посочува како прототекстови и *Грчкиите митови* на Роберт Грејвс и химните на Хомер.

⁴ Овде ја имаме предвид дистинкцијата што ја прави Дубравка Ораиќ-Толиќ помеѓу прототекстот (во значење на конкретни текстови) и поттекстот (кој, многу повеќе, упатува на туѓиот текст како одреден текстуален комплекс, на целата традиција, на извесна мисловна појава) (1990: 15).

релации едно книжевно дело самото себе се сместува во полето на она што една култура го сфаќа како книжевност и она што една книжевност го изразува како битно“ (Jerkov, 1991: 150). Марк Кари, разгледувајќи ја интертекстуалноста како метафикциска варијанта и постапка, имплицитно, упатува на интертекстуалните и на интратекстуалните димензии, кога констатира дека метафикциската (само)свест на текстот, нужно, подразбира и свест за сопствената позиција во однос на претходниците, т.е. „свест за сопствениот статус во рамки на книжевната традиција“ (Currie, 1995: 1). Оттаму, комплексот интратекстуални и интертекстуални релации што го демонстрираат романите на Ативуд поттикнува компаративен толкувачки пристап, чиешто интерпретативни заклучоци имаат пошироки импликации и во книжевно-теориски и во херменевтички контекст.

2. ИНТЕРПРЕТАТИВНИ КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИИ

Во интратекстуална смисла, врската помеѓу *Пенелоеја* и *Алиас Грејс* станува препознатлива на двојно рамниште. Прво, со оглед на нивниот статус на интенционални ревизионистички наративи,⁵ композирани од книжевни и од некнижевни прототекстови. Следствено, реинтерпретативните интенции на романите се деривираат од референцијалниот пресек на прототекстовите кои, главно, се паратекстуално индицирани и во двата романа: во мотоцитатите и во насловите на главите, во воведот, односно во поговорот на авторката, како и во нејзините благодарности и напомени. Второ, интратекстуалната упатеност е присутна и со оглед на хибридната структура на двата романа, обезбедена низ интертекстуалноцитатните и жанровските смеши. Во интертекстуална смисла, врската меѓу двата романа на Ативуд е воспоставена и преку заедничката постапка на палимпсестно раслојување на текстот. Во *Пенелоеја* евидентни се траги од ракописите на Хомер и на Роберт Грејвс, како и палимпсестните упатувања кон претходниот роман на Ативуд, *Алиас Грејс* (главно, на ниво на одделни теми и постапки) кој, пак, од своја страна, палимпсестно ги допишува книжевните и историските прототекстови. Поставена во овој текстуален пресек *Пенелоеја* ги илустрира двата модела интертекстуалност за кои говори Игор Смирнов: реконструктивната интертекстуалност (евидентна во релацијата *Пенелоеја* – *Одисеја*) и конструктивната интертекстуалност (евидентна во релацијата *Пенелоеја* – *Алиас Грејс*), а,

⁵ Двата романа на Ативуд се парадигматични во однос на историографската метафикција како репрезентативен постмодернистички роман којшто има двоен ревидирачки однос и кон историјата, односно историографијата, но и кон конвенциите на класичниот историски роман (Димова, 2012).

коишто се засновани врз заедничкиот принцип на конверзија, врз „симултаната релевантност на старото и на новото“ (Smirnov, 1988: 222). Во таа насока, инструктивен е воведот во *Пенелойеја*: тој е структуриран како паратекст во којшто имплицитниот автор ја оголува својата наративна програма, така што воведот ја насочува читателската рецепција на прототекстот, откривајќи го контекстот на неговото препрочитување и препишување. Но, во исто време, воведот го сугерира читањето на *Пенелойеја* и врз заднината на поетиката на Атвуд.

Но, *Oguseja* на Хомер не е единствената верзија на приказната. Митскиот материјал првобитно бил устен, а исто така има и локални верзии на митот кои многу се разликуваат една од друга. Јас користев и други материјали освен Одисеја, особено оние што нудат детали за потеклото на Пенелопа, за нејзиниот момински живот и за бракот, како и за скандалозните озборувања што кружеле за неа. (Атвуд, 2013: 11–12)

Атвуд својата романсиерско-толкувачка агенда, експлицитно, ја постулира и во паратекстот – поговор во *Алиас Грејс*:

Се разбира, на историските настани им дадов елементи на фикција (како што направиле мноштвото коментатори на овој случај кои тврделе дека пишуваат историја). Не применив ниту еден од познатите факти, иако пишаните документи се толку контрадикторни што само неколку факти се покажаа како недвосмислено *йознајџи*. (Атвуд, 2018: 556)

Според тоа, паратекстуалните инструкции и нивните автореференцијални импликации учествуваат во артикулацијата на метафикциските димензии на романот, афирмирајќи една типично метафикциска тема – поимот текст и неговите граници. Значи, станува збор за постапки кои, експлицитно или имплицитно, манифестираат самосвест за текстот, за односот помеѓу текстовите, за себе како текстуален конструкт, односно самосвест за перманентните процеси на текстуалната продукција. Во *Пенелойеја* тој ефект е постигнат и на рамниште на експлицитните коментари, но е демонстриран и преку наративните постапки. Како резултат на тоа, читателот постојано е соочен со инструкции за читањето кое ќе ги земе предвид врските меѓу текстовите коишто припаѓаат на еден авторски опус, поетички доследно врамен, но и линковите кон туѓите текстови. Тоа, секако, говори за максималната вовлеченост на читателот и, особено, на оној модел на читател што Умберто Еко го именува како критички (Еко, 2001: 29): читател којшто поседува енциклопедиско знаење и чијшто рецепциски домет е обусловен од неговата текстуална енцикло-

педија, вклучувајќи „не само свест за текстуалните траги туку и свест за тоа што е направено со тие траги по пат на иронија“ (Наџион, 1996: 214).

Интертекстуалната тријада, како примарна толкувачка рамка на романите на Ативуд, ќе биде аргументирана на неколку рамништа. Првата интертекстуална рамка го фокусира афирмативниот однос кон епскиот прототекст што *Пенелойеја* го воспоставува на рамниште на наративното структурирање. Следејќи го механизмот на раскажување приказни врз којшто е втемелена и *Одисеја*, во средиштето на романот е поставен процесот на раскажување приказни на/за Пенелопа, т.е. приказни на/за слугинките. „Сега јас сум на ред да плетам малку приказни... Затоа ќе исплетам своја плетка“⁶ (2013: 14), изјавува Пенелопа на Ативуд. Значи, како читатели на *Одисеја*, веќе сме упатени во приказните што другите ги раскажуваат за Пенелопа и за слугинките, запознати сме со претставите кои се проектирани за нив, но од други/туѓи перспективи. Наспроти тоа, пак, како читатели на *Пенелойеја* ги читаме приказните на Пенелопа и на слугинките: го следиме процесот на (пре)раскажување на веќе познатите приказни, но од друга наративна перспектива која, очигледно, претендира и на ретуш на понудените претстави. „И што станав јас, откако е прифатена официјалната верзија? Поучна легенда. Стап што се употребува за тепање други жени“ (Ативуд, 2013: 14). Коментарите со коишто Пенелопа ја опточува и ја дополнува сопствената приказна содржат свест за постојните верзии и извори, чијашто веродостојност самата таа ја вреднува и ја градира. Во тие забелешки Пенелопа реферира и на „понеумерените приказни“, и на „клеветничките озборувања“, и на „убедливите приказни“, и на „невистинитите приказни“, и на толкувачите кои „ја цитираат нејзината свекрва“ или, пак, на песните како еден извор, предупредувајќи на конечниот ефект: „Кружењето на мноштвото приказни“ се сведува на „зборовите што си ги кажал, зборовите што си ги слушнал, зборовите што биле кажани за тебе“ (Ативуд, 2013: 13). Алудирајќи на својата улога

⁶ Споредбите на сочинувањето приказна со плетењето, со „правењето плетка“ може да се доведе во врска со арахналошкиот метод на Ненси К. Милер, којашто во својата полемика со Бартовата хифологија (неологизам со којшто ја именува теоријата на текстот, втемелена врз поимањето на текстот како тканина, мрежа во којашто субјектот се раствора како пајакот во својата мрежа), инсистира на враќањето на субјектот и на неговата родова обележаност. Повикувајќи се на митот за Арахна, Милер имплицитно се спротивставува на универзализмот на постструктуралистичката теорија, која вклучува и бришење на трагите на субјектот. Аргументациите на Милер се повикуваат на фактот дека пишувањето и читањето се искусени и продуцирани различно, во зависност од родот на субјектот кој пишува/чита, бидејќи врска на жената автор со јазикот, со книжевната традиција и со социјалната продукција и рецепција на текстовите е историски различна од онаа на мажот (Miller, 1988: 80).

во официјалната верзија на „непорочна и добродетелна љуба“,⁷ Пенелопа на Атвуд го декларира сопствениот негаторски однос кон сликата што ѝ ја наметнале другите „предачи на приказни“ кои ја „претвораа во приказна или во повеќе приказни“ (Атвуд, 2013: 14). Увидот во постојните верзии и претстави е овозможен со оглед на ретроактивно-ретроспективната, коментаторската позиција којашто ѝ е доделена на Пенелопа: „Сега, кога сум мртва, знам сè“ изјавува таа самоуверено на почетокот на романот. Оваа временска и просторна дистанцираност во однос на настаните не само што обезбедува увид во сите понудени толкувања на настаните и можност за нивна (ре)интерпретација туку упатува и на доверливата позиција којашто ја „поседува вистината“, позицијата од којашто таа „знае сè“. Упатувајќи на верзиите што ги декларираат слугинките како предавници, *Пенелойеја*, преку приказната што е раскажана од страна на слугинките, ќе понуди сосема поинаква верзија и за нив – како невини жртви, кои биле употребени од страна на господарката во надмудрувањето на додворувачите, а кои, потоа, биле злоупотребени од страна на додворувачите и, на крајот, погубени од страна на Одисеј и на Телемах. Меѓутоа, следејќи ги приказните на Пенелопа и на слугинките, кои се во очигледен расчекор со епската приказна, читателот е соочен и со нивната меѓусебна дискрепантност. Потенцирањето на компетитивноста и на контрадикторноста меѓу веќе познатите и „сега“ кажаните приказни го предизвикува истиот ефект на несигурност и на двоумење кај читателот со којшто се соочила Атвуд и како читател, но и како романсиер. Во воведот на романот таа, отворено, упатува на клучната дилема: на „двете прашања што мора да се постават по секое внимателно читање на *Одисеја*: Што довело до бесењето на слугинките и која била намерата на Пенелопа?“ (Атвуд, 2013: 12). Притоа, романсиерското и романескното читање на епот сугерира нови, различни насоки на перцепција и на размислување за овие прашања, макар што нема да понуди и конечни одговори. Идентична постапка е употребена и во *Алиас Грејс*. Од една страна, присутни се двете наративни перспективи (на Грејс Маркс и на д-р Џордан), кои, исто така, се во оспорувачки однос кон официјалните верзии за Грејс, но и во меѓусебен конкурентски однос.⁸ Од друга страна, како и Пенелопа, и Грејс ја потенцира контрадикторноста на сликите и на приказните што другите

⁷ Цитирано според: Хомер. *Одисеја*. Скопје: Магор, 2008: 349.

⁸ Таа конкурентност е присутна и на повисоко рамниште, како натпревар меѓу историските и фикциските нарации што, дополнително, е сугерирано со опозицијата меѓу историската личност (Грејс Маркс) и фиктивниот лик (д-р Џордан), како две наративни перспективи во романот од каде што се продуцираат сопствените верзии на настаните.

ги конструирале за неа. „Јас сум славна жена убиец. Или барем така беше напишано. Помислувам на сите нешта кои беа кажани за мене... И се прашувам како можам да бидам сите овие различни нешта истовремено?“ (Атвуд, 2018: 35–36).

Втората интертекстуална рамка го опфаќа разгледувањето на романескните постапки и структури од аспект на нивната функционалност во нагласувањето на една одлика на постмодернистичката книжевност – ексцентризмот или давањето глас на ексцентрираните: на замолчените, на маргинализираните, на жртвите, на стигматизираниите.⁹ И во двата романа, главните ликови (Пенелопа, слугинките, Грејс Маркс) се носители на традиционално ексцентрираните позиции – на жените, на слугинките, на љубовниците, на злосторниците, на имигрантите, на жртвите. „Немавме глас / немавме име / немавме избор. Ја презедовме вината“ реагираат слугинките на Атвуд (2013: 110). Давањето глас на ексцентрираните е постапка која го фокусира аспектот на мотивација, што вообичаено се поврзува со децентрирачкиот импулс насочен против извесен традиционално доминантен центар: расен, родов, полов, класен, жанровски. Во *Пенелојеја* децентрирачкиот ексцентризам се манифестира како повеќекратна детронизација на општоприфатените стереотипни претстави. Во таа смисла, во романот ги осведочуваме демитологизацијата на идеализираната слика на Елена Тројанска, како и разбивањето на сликите за Пенелопа како доблесна и верна жена, на Одисеј како „дивен“ и „многумен“, на слугинките како предавници.

„Дознав дека целото толкување на епизодата со Тројанската војна се промени“ – ѝ велеам, за малку да ѝ го намалам ветерот во едрата. „Сега мислат дека ти си била само мит. Сето тоа било заради трговските патишта. Така велат учените“. (Атвуд, 2013: 106).

Тоа се новите факти со коишто Пенелопа ја провоцира Елена Тројанска при нивната средба во подземниот свет. Од друга страна, и слугинките, од својата ексцентрирана позиција на замолчени жртви, го насочуваат децентрирачкиот ревизионизам кон доминантниот поредок чијашто жртва се тие – оној на патријархатот и на владејачката класа. „Нè заборавивте! Што е со *нашиот* случај?“ потсетуваат слугинките на Атвуд (2013: 102). Во *Алиас Грејс*, децентрирачко-деканонизаторскиот импулс е мотивиран со проблематизирачкото предизвикување на постојните историски,

⁹ Станува збор за категории што ги слаборира Линда Хачон во својата студија *Поетика на постмодернизмот*, конкретно во поглавјето „Децентрирање на постмодерното: ексцентрираното“.

митски и книжевни прикази на историскиот лик. Во прилог на тоа оди и мозаичното конструирање на ликот на Грејс Маркс: романот, преку цитатно повиканите книжевни и некнижевни прикази на Грејс, сугерира дека се работи за лик којшто е перципиран и вреднуван, главно, од страна на доминантниот машки дискурс – низ описите, коментарите и исказите на адвокатите, на новинарите и на лекарите кои ја присвојуваат нејзината приказна, но соопштувајќи ја од своја перспектива и со свој глас.

Тоа не е мојата вистинска исповед, велеам, тоа е само она што адвокатот ми рече да го кажам и измислени нешта на луѓето што работат во весниците, тоа е исто како да им поверувааш на оние безвредни весници кои ги шиткаа со таа приказна. (Атвуд, 2018: 128)

Човек никогаш не треба да дозволи сликата да му се најде во некое списание, ако има избор, бидејќи никогаш не знаете за која цел ќе му послужи вашето лице на некој друг, штом излегло од ваша контрола. (Атвуд, 2018: 263)

Една од средишните теми во прозата на Атвуд – деканонизирањето на социјалните конструкции на родовите стереотипи – во *Пенелоеја* и во *Алиас Грејс* се актуализира во рамки на прашањата за двојните стандарди во однос на родот и на класата. Така, на пример, во *Алиас Грејс* амнезијата и хистеријата на слугинката обвинета за убиство на господарот ќе бидат квалификувани како состојба на лудило од страна на доминантниот систем (општествен, затворски, медицински), додека, пак, таквата квалификација отсуствува во однос на амнезијата што д-р Џордан ја добива како последица од учеството во Американската граѓанска војна. Подеднакво, сексуалното општење¹⁰ на слугинките со додворувачите ќе биде етикетирano како предавство, додека, пак, љубовните авантури на Одисеј се посматраат во контекст на неговото мудро, снаодливо и упорно совладување на тешкотиите со кои е соочен во текот на патувањето кон Итака. Несомнено, намерата на Атвуд е да се потенцира разликата која постои во социјалната перцепција на позициите и на постапките на мажите и на жените, како и да се нагласи улогата што ја имаат социјалните конструкции во обликувањето на индивидуалниот идентитет. Меѓутоа, ексцентри-

¹⁰ „Робовите од обата пола биле сопственост на господарот и не им биле дозволени сексуални односи без негово одобрение. Ова ограничување било на сила низ целата антика. Затоа не е изненадувачки што откако Одисеј ги убил додворувачите на Пенелопа, брутално погубил дванаесет робинки што општеа со нив. Хомер не укажува дали робинките воопшто имале некаков избор, не признава дека можеби имале чувства за натрапниците“ (Померој, 2005: 44).

раните перспективи и ревизионистичките приказни не претендираат кон наметнување нова апсолутна вистина. Тие само афирмираат (раз)личен агол на посматрање на настаните, го посочуваат постоењето и на други, поинакви верзии, но со свест дека и тие поседуваат одредени пукнатини. Тие пукнатини стануваат забележливи со оглед на тоа што Пенелопа постојано се извинува за своето однесување кон слугинките, давајќи бројни алтернативни објаснувања за причините за нивната егзекуција, коишто ќе ја алибираат од секаква вина. Притоа, нејзиното прекумерно протестирање и објаснување ќе резултира со контраефект, предизвикувајќи доза на сомневање. Впрочем, и самата Пенелопа го дистанцира своето сведоштво, изјавувајќи: „Јас спиев, Ваше Височество. Често спиев. Можам да го кажам само она што потоа ми го рекоа“ (Атвуд, 2013: 103). Пукнатините се сугерирани и во верзијата што ја нуди Грејс Маркс. Врмувајќи ја сопствената приказна со веќе познатите верзии кои се реферирани во новинарските, во историските и во книжевните текстови, паратекстуално оприсутнети, романот ја нуди алтернативната слика за Грејс, но, притоа, сугерирајќи го создавањето на слика/приказна којашто не може ниту да се негира, ниту да се докаже, со оглед на фактот што нема кој и како да ја верификува валидноста на нејзината верзија. „Значи нејзината приказна е вистинита... Што вредат тие физички знаци?... Ништо не е докажано. Но, ништо не е ни побиено“ (Атвуд, 2018: 464–465). Децентрирачките тенденции на ексцентрираните коишто се обележани со ревизионистички, реинтерпретативен предзнак, индиректно, го претпоставуваат и мнемоничкиот аспект: во крајна линија, може да се реконструира, да се ревидира и да се реинтерпретира единствено доколку постои сеќавање и свест за она кое било, но, исто така, и доколку постои увид во веќе понудените верзии, во доминантните перспективи, во претходните текстуализации. Мнемоничкиот аспект е сугериран и во двата романа на Атвуд. Одбивањето на Пенелопа да пие вода од Лета и да го заборави минатото („Јас никогаш нема да пијам од езерото на заборавот. Не ја гледам целта“), како и обидите за хипнотичко пополнување на амнезички предизвиканите празнини во сеќавањето на Грејс Маркс, подеднакво, ги актуализираат и мнемоничките и ревизионистичките проблеми.

Третата интертекстуална рамка го фокусира процесот на генерирање наративни верзии во романите преку употребата на две ревизионистички постапки – апокрифноста и креативниот анахронизам (McHale, 2001: 90–94). Апокрифното пополнување на „темните места“ кои остануваат надвор од фокусот на доминантните дискурси и текстови, на официјалните историографски верзии, на центристичките перспективи, резултира

во паралелното обезбедување алтернативна верзија којашто ќе учествува во децентрирањето на извесен центар. Низ призма на апокрифните постапки, *Пенелопеја* е фокусирана врз пополнувањето на вакуумот којшто е создаден со еднодимензионалната перцепција во *Одисеја*, притоа афирмирајќи ја превидената, потиснатата женска перспектива; додека, пак, во *Алиас Грејс* е фокусиран затворскиот период од животот на Грејс, но низ нејзината перспектива на целиот случај пред и по убиството. Впрочем, таа апокрифна постапка ја открива и Атвуд во поговорот на *Алиас Грејс*: „Алиас Грејс е белетристика, но базирана на вистинити приказни“ (Атвуд, 2018: 551).¹¹

Кога бев во недоумица, се обидував да ја одберам најверојатната варијанта, истовремено прилагодувајќи ги сите веројатности каде што беше изводливо. Онаму каде што во записите стојеа само претпоставки или јасни празнини, чувствував слобода да измислувам. (Атвуд, 2018: 556)

Апокрифното проблематизирање на односот официјална – алтернативна верзија на настанот и, во тие рамки, имплицираната дисперзија на монолитната, универзалната и конечната вистина се индицирани и во дијалогот помеѓу слугинката и господарот:

Потоа рече дека Апокрифот е книга во којашто се напишани сите приказни од библиските времиња за кои решиле дека не треба да бидат во Библијата. Не бев вчудовидена што го слушнав ова и реков: Кој решил? Бидејќи отсекогаш сум мислела дека Библијата била напишана од Бог, бидејќи беше наречена Божјото слово и сите така ја викаа. (Атвуд, 2018: 271)

Токму во објаснувањето што го дава господарот на Грејс Маркс се отвора цел спектар прашања и дилеми за улогата што ја има секоја позиција на моќ од каде што се спроведува процесот на селекција и на конструкција на одделните верзии, позиција што се наметнува како доминантна, авторитативна и, вообичаено, манипулативна наспроти вистината/верзијата продуцирана низ сеќавањето на учесниците и на сведоците. За разлика од апокрифноста што ја потенцира тензичната граница меѓу официјалните и алтернативните верзии, втората ревизионистичка постапка,

¹¹ „Централниот лик Грејс Маркс била една од најозлогласените канадски жени во 1840-тите, откако била осудена за убиство на шеснаесетгодишна возраст. Убиството на Томас Кинир-Монтгомери се случило на 23 јули, 1843 г. и за него интензивно пишувале не само канадските весници туку и американските и британските. Деталите биле сензационални... Сплетот на секс, насилство и срамната некоректност на пониската класа им била привлечна на новинарите од тоа време“ (Атвуд, 2018: 551).

креативниот анахронизам, првенствено, е во функција на замаглување на традиционално непроблематичната релација минато – сегашност. Во романите на Ативуд ревизионистичкиот аспект, сугериран преку игрите со наративните и со временските перспективи, како и преку одделните анахронизми,¹² го свртува вниманието врз дистанцијата меѓу минатото и сегашноста и, на тој начин, оголувајќи ги процесите на реинтерпретативно и на метаинтерпретативно дополнување и пополнување на постојните верзии и визури. Во поширока смисла, креативниот анахронизам ја потенцира важноста на контекстуализацијата на процесите на читање и на толкување на текстовите, на прототекстовите, на веќе раскажаните приказни, на веќе конструирани верзии. Оттаму, романсиерското читање и романескното толкување што ќе го понуди Ативуд го илустрира создавањето на една романеска текстуализација како (интертекстуално) изведена интерпретација на постојните текстови. Но, во исто време, таа романеска текстуализација е реализирана и како контекстуално обележана интерпретација. Во крајна линија, позицијата на ликовите во *Пенелоеја* и во *Алиас Грејс* наплно е идентична со позицијата на авторот на романите, со оглед на тоа што сите тие го артикулираат истиот процес на контекстуализирани (ре)интерпретации и наративни варијации.

ЗАКЛУЧОК

Постапките коишто се детектирани во двата романа на Маргарет Ативуд имаат дополнителна функција во експликацијата на поетичките ориентации на авторката, индицирајќи го процесот на „раскажување на поетиката“, кој може да се сфати во двојна смисла.

1. Станува збор за типично метафикска постапка, именувана како „обнова на раскажувањето“ (Миливој Солар, Александар Јерков), а што може да се сфати „било како потрага по предметот на раскажување, било како проширување на медиумската свест на раскажувачкиот текст“ (Јерков, 1991:97). Во таа смисла, раскажувањето на поетиката, покрај примарниот автореференцијален аспект, го демонстрира и процесот на раѓање на поетиката од „духот на раскажувањето“.

¹² Постапката на креативен анахронизам е присутна на неколку места во двата романа: во воведувањето антрополошки предавања во говорот на слугинките (во *Пенелоеја* во XXIV поглавје, под наслов *Хорој, предавања од антропологија*, препознатливи се цитатните референции кон студијата *Elementary Structures of Kinship* на Клод Левис-Строс); во процесот кој се води во судница од XXI век (во XXVI поглавје насловено „Судењето на Одисеј, снимено на касета од слугинките“); во елаборирањето на психоаналитички теории во XIX век, во *Алиас Грејс*.

Духот на раскажувањето излезе на сцената на романот за да покаже дека сè што може да се каже е кажано, но морало да се повтори... Од духот на раскажувањето кое ги обезбеди сите култури со приказни, од митот до постмодернистичката епоха, се раѓа поетиката која ќе ги обнови, ќе ги толкува и ќе ги направи уметнички релевантни. (Jerkov, 1991: 184)

Оттаму, враќањето кон веќе познатите, кон веќе раскажаните приказни, и во *Пенелоеја* и во *Алиас Грејс*, ги содржи и овие пошироки поетички импликации: раскажувањето приказни како ревизионистичко толкување на постојните верзии, приказни и текстови, во крајна линија, е во функција на откривањето одредена поетичка ориентација и доследност што, повратно, го мотивира и го инструира повторното и повторливото враќање кон веќе (рас)кажаното. Тоа, секако, е еден од механизмите за активирање на интертекстуалните врски.

Слушајќи ја или читајќи ја приказната, авторот ја интерпретира, така што ја (пре)пишува... Оваа процедура, најмалку, во последниве 2000 години, е најчестиот заеднички метод за креација на наративното експандирање на наследените материјали... Во мноштвото приказни кои никнуваат околу 'случајот' на Троја, на Теба, на Рим писателот одговара на прашањата кои произлегуваат од празнините во класичната книжевност: што се случило откако Одисеј се вратил дома? (Wallace, 1987: 169–170).¹³

Конечно, поетичкото раскажување во романите на Атвуд може да се посматра и како средство кое учествува во афирмирањето на „постмодернистичката недоверба во метанаративите“ (Лиотар, 2007: ii). Во случајот на Атвуд, субверзивниот однос кон големите наративи се реализира и низ паралелното афирмирање на т.н. мали наративи, сопоставувајќи им го нивниот самолегитимирачки, локален, привремен, компетитивен статус, којшто е повеќекратно обусловен: од ситуацијата на нивното кажување, од идентитетот и од интересот на (рас)кажувачите и на публиката, како и од намерата на (рас)кажувањето. Во таа смисла, самолегитимирачките мали наративи резултираат со „нудењето нечија приказна“, која не

¹³ Џон Барт во својот расказ *Анонимијага* ќе понуди вешто метафиксиско поигрување со овие интертекстуални преосмислувања на митските и на епските интертекстови: во фокусот на расказот се наоѓа самосвесен наратор, кој, постојано коментаторски, се осврнува врз својот work in progress, кој се сведува на низата почетоци на замисленото дело: „И конечно една вечер ја сфатив вистината за замисленото дело: дека тоа ќе биде напишано од мојата единствено валидна гледна точка, првото лице на анонимноста. Во тој миг, *Анонимијага* стана неговото вистинско име“ (Barth, John. *Izgubljen u lunaparku*. Zagreb: IBS, 2006: 231).

само што ќе биде „интересна за публиката“, туку, подеднакво, ќе биде и „стратешки употреблива“ (McHale, 2002: 4). Во тој контекст треба да се сфати и коментарот на Пенелопа, којашто смислата на својата верзија ја поставува како основен параметар на наративната самолегитимација, односно коментарот на Грејс Маркс, којашто на процесот на наративно обликување и осмислување му дава приоритет меѓу модусите на самолегитимирање на приказната:

Колку повеќе размислувам за оваа верзија на настанот, сè повеќе ми се допаѓа. Има смисла. (Атвуд, 2013: 35)

Денес морам да продолжам со приказната. Или приказната мора да продолжи со мене, да ме внесе во себе, мора да патува по патеката, дури до крајот... Кога се наоѓаш среде некоја приказна, тоа воопшто не е приказна, туку збрка, мрачен рик, слепило, крш од распрснато стакло и расцепено дрво. И дури потоа сето тоа станува приказна. Кога си ја раскажуваш себеси или на некој друг. (Атвуд, 2018: 360).

Несомнено, и во двата романа фокусот е поставен врз процесот на раскажување, многу повеќе одошто врз настаните кои наративно се приопштуваат. Затоа, во крајна линија, се релативизира прашањето околу вината на Пенелопа во однос на егзекуцијата на слугинките, односно вината на Грејс Маркс во однос на убиството на господарот.

2. Стратешката употребливост, како еден критериум на самолегитимација на малите наративи, го актуализира прашањето на легитимитетот како идеолошка импликација на спрегата знаење – моќ, притоа фиксирајќи го приоритетот на неколку прашања: *чиш* претстави на вистината добиваат моќ и авторитет над останатите (при што се доведуваат во прашање и процесите преку коишто се случува легитимирањето), *чија* историја преживува, *чија* приказна е раскажана, *чиј* глас е артикулиран, *кој* ја има „улогата на завршен раскажувач“ (Biti, 2000: 14)? Овој комплекс прашања е актуализиран и во романите на Атвуд, првенствено, преку изборот на ликовите наратори, чијашто недоверливост, повеќекратно, е назначена: од една страна, Грејс Маркс е слугинка злосторник, осудена за убиство на господарот, којашто е клинички третирана со оглед на нејзината амнезија и наводното лудило; од друга страна, Пенелопа говори од светот на мртвите. И во двата романа, во коментарите на ликовите-наратори, повеќекратно е потенцирана заедничката позиција на Грејс и на Пенелопа: нивната бестелесност, нивната сведеност на глас кој говори и кој, по секоја цена, претендира на вербализација на сопствената потиснатата перспектива, којашто, во крајна линија, може да се посматра и како

одмазднички пристрасна и претенциозно конструирана: „Гласов не може да биде на Грејс; а сепак, чиј глас би можел да биде?“ (Атвуд, 2018: 477) (овој аспект е индициран уште во насловот со атрибуцијата алиас). Во *Пенелойеја*, димензијата на глас кој говори и кој продуцира некаква приказна/верзија/вистина, уште повеќе, е нагласена со сугерирањето на бес-телесноста на лик кој говори од светот на мртвите:¹⁴ „Проблемот е во тоа што немам уста со која ќе можам да зборувам. Не можам да се направам разбирлива, не во вашиот свет, светот на телата, на јазиците, на прстите“ (Атвуд, 2013: 14).

Библиографија

- Атвуд, М. (2013). *Пенелойеја*. Скопје: Конгресен сервисен центар, Битола: Микена, Скопје: Макавеј.
- Атвуд, М. (2018). *Алиас Грејс*. Скопје: Бегемот.
- Димова-Ѓорѓиева, М. (2012). *Повторна средба на Клио и Калиопа*. Скопје: Три.
- Димова-Ѓорѓиева, М. (2017). *Теоријата на книжевност во (интер)акција*. Скопје: Македоника литература.
- Еко, У. (2007). Постила кон Името на розата. *Мираж*, 8, 1–21.
- Лиотар, Ж-Ф. (2007). *Постмодерна состојба*. Скопје: Аз-Буки.
- Померој, С. (2005). *Божјици, курви, сојузи и робинки*. Скопје: Слово.
- Хомер. (2008). *Одисеја*. Скопје: Магор.
- Barth, J. (2006). *Izgubljen u lunaparku*. Zagreb: IBS.
- Biti, V. (2000). *Strano tijelo pri/povjesti*. Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada.
- Borhes, L.H. (2005). *Izabrane pesme i kratke proze*. Beograd: Paideia.
- Currie, M. (Ed). (1995). *Metafiction*. London and New York: Longman.
- Eco, U. (2001). *Granice tumačenja*. Beograd: Paideia.
- Načion. L. (1996). *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad: Svetovi.
- Jerkov, A. (1991). *Od modernizma do postmoderne*. Priština: Jedinstvo/Gornji Milanovac: Dečje novine.
- McHale, B. (2001). *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge.
- McHale, B. (2001). *Constructing Postmodernism*. London and New York: Routledge.

¹⁴ Идентична постапка применува и американскиот писател и теоретичар Џон Барт во својот расказ *Менелаја*: „Овој глас е Менелај, сето она што остана од него. Кога ќе ме вклучат, ја раскажувам својата приказна, единствената што ја знам“ (2006: 153). Во овој случај, таа постапка треба да се посматра во метафиксиски контекст: во контекст на тезата за „книжевноста на исцрпените можности“, во смисла на сугерирање на задоволството (авторско и читателско), кое произлегува од начинот на наративно приопштување на веќе познатата приказна. Оваа димензија, како и во случајот на Атвуд, е потврдена и со оглед на фактот што чинот на раскажување има многу поголем простор во однос на самата приказна.

- Miller, N. (1988). *Subject to Change: reading feminist writing*. Manchester: Columbia University Press.
- Oraić-Tolić, D. (1990). *Teorija citatnosti*. Zagreb: GZH.
- Smirnov, I. (1988). Umjetnička intertekstualnost. Maković Z. (Ed). *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 209–229.
- Wallace, M. (1987). *Recent Theories of Narrative*. Cornell University Press: Ithaca and London.

Marija Gjorgjieva Dimova

**THE INTERTEXTUAL FRAMEWORKS IN
MARGARET ATWOOD'S NOVELS**

Abstract

The subject of interest of this text are Margaret Atwood's novels *The Penelopiad* and *Alias Grace*. The analysis is focused on the intertextual relations between novels and the epic prototext (Homer's *Odyssey*) as well as on the intratextual relations between *The Penelopiad* and Atwood's previous novel, *Alias Grace*. The review of some devices through which these relations are realized will confirm their function within Atwood's poetic orientations, and particularly, their foundation on postmodernist poetics.

Keywords: intertextuality, intratextuality, postmodern novel, metafiction

Клучни зборови: интертекстуалност, инtrateкстуалност, постмодернистички роман, метафикција

Славица Србиновска

ЕСТЕТИКА, ИСТОРИЈА И ПОЛИТИКА

Естебан нагло застапа, длабоко разлишан пред *Експлозијата во катедралата* на анонимниот неаполски мајстор. Во неа како да виде префигурација на настани што му беа толку познати, што го зашеметија мноштвото толкувања што ги нудеше ова пророчко платно, антипластично, надвор од секаква сликарска тематика, кое во оваа кука стигнало по тајновена игра на случајот. Ако катедралата, според доктрините на кои го учеа е претставата – ковчег и табернакул – на неговото битие, во неа дошло до експлозија, иако задоцнета и бавна, и ги разорила олтарите, симболите и предметите на обожавање. Ако катедралата е Епоха, страшната експлозија ги урнала нејзините главни сидови, погребувајќи ги под лавината урнатини истите оние кои можеби ја изградиле пеколната направа. Ако катедралата е христијанската црква, Естебан забележа дека една редица од нејзините цврсти столбови останала негибната, а пред нив, сето друго се кршеше во парчиња, се уриваше во апокалиптична слика, како навестување на отпорност, трајност и реконструкции, по времињата на опустошувања и на свезди што најавуваат бездни.

Алехо Карпентиер

Алехо Карпентиер е автор чие име најнепосредно се врзува за две значајни струи во развојот на уметноста, првата актуализирана во творештвото во Европа, а втората во творештвото во Средна и Јужна Америка. Тоа се европскиот надреализам и јужноамериканскиот „магичен реализам“. Во концепцијата на креирање на уметноста и во неговата идеологија на пишување, Карпентиер ја актуализира и создава културолошката релација меѓу надреализмот кој има потекло и корени на настанок поврзани со уметноста создавана на европско тло и „магичниот реализам“ активен во творештвото на територијата на американскиот континент кој го задржува контактот со европската уметност, меѓутоа резултира со еден

речиси нов модел на изразување поврзан со традицијата и културата на Средна и Јужна Америка.

Одредницата „магичен реализам“ која во светски рамки го определува творештвото на авторите од овој регион на светот, Алехо Карпентиер ја именува во согласност со идејата за прифаќање на вистината, спонтаноста и исклучителноста на определени настани или искуства кои се доживуваат во секојдневјето, а кои, според него, може посоодветно да се именуваат како „чудесна американска реалност“. Поимот е трансформиран со цел да се направи дистинкција од европскиот надреализам како тенденцијата во уметноста која нема однос кон нагласувањето на реалноста или стварноста, туку претендира таа да биде негирана за сметка на сонот, несвесното и ирационално составување на нова стварност. Ако говориме за фантастични елементи во литературата создавана во духот на надреализмот, тогаш во литературата на Средна и Јужна Америка тоа сигурно не се елементи кои упатуваат на пресвртување на реалноста и нејзино претставување низ призмата на артифициелни слики. Времето, географските, демографските и политичките аспекти на овој дел од светот каде се вкрстуваат културите и наследствата на Америка, Африка и Европа резултира со елементи на т.н. „чудесно“ кое мобилизира низа специфични постапки на нарација во литературата, а паралелно со неа и на поимање и прифаќање на поимот реализам определен со одредницата „магичен“. Магичниот реализам е резултат на вкрстувањата на реалноста, митот, магијата, фантазијата, фолклорот, поими со кои се одразува разноликоста, но и единственоста на различните слоеви од културно наследство започнувајќи од она кое се врзува за примордијалните култури до она кое се гради како составен дел од современата култура. Елементите на верување на домородците изразени преку односот кон Мајката Земја се вкрстуваат со вуду верувањата на Африканците и христијанските убедувања на Европејците. Тоа е свет на луѓе кои веруваат во имагинацијата и во судбината, во законите на физиката или на логиката, кои за нив имаат значење исто колку и магијата, затоа нивниот дневен тек на животот и нарацијата за него е хибрид сочинет од низа необични, сложени, разновидни аспекти на стварноста.

Алехо Карпентиер¹* е роден во Лозана, во Швајцарија. Брзо по неговото раѓање семејството се сели во Хавана, на Куба. Во текот на животот станува познат како романсиер, есеист и како музиколог. Во неговото семејство постои интерес за музиката поврзан со преокупациите на татко-

¹ *Алехо Карпентиер (1904–1980).

то кој бил по професија архитект, меѓутоа свирел на виолончело и бил школуван во класата на Пабло Касаис, врвен виолончелист со потекло од Средна Америка, а неговата мајка била професор по јазици, исто така образована пијанистка. Образованието на Карпентиер е врзано за традиција која не е исклучиво определена од содржината на шпанските учебници и во нив изложуваните историски факти поврзани со колонизацијата. Тој навлегува во толкување на богатите слоеви на култури и наследства кои не биле впишани во овие книги, туку претставувале дел од усната традиција. Опкружувањето во кое живее ги актуализира подеднакво содржините вградени во т.н. предисторија и во културите кои егзистирале пред доаѓањето на Колумбо (1492), но и содржините актуелни со неговото доаѓање, имено шпанската, француската или британската традиција. Паралелно со развивањето на интересот за вековите на влијание на културите на колонизаторите, како и за културата која со себе ја донесуваат Африканците доселувани на островот како робови, Карпентиер го збогатува полето од кое црпи елементи за градење на сопственото творештво. Врз основа на сознанијата произлезени од соочувањето со овој неверојатно богат и шарен свет, Карпентиер во сопствените дела проговара за сите традиции, а во својот интерес за музиката низ призма на нејзините содржини, тој ќе го тематизира овој феномен на хибридизацијата како вредност и како основа за креација на еден сложен сосема нов идентитет. По основното образование кое го завршува во домашен амбиент и го стекнува со помош на родителите, Карпентиер заминува во Париз и се школува во лицејот Жозе Саи, потоа се враќа на Куба и започнува школување поврзано со теорија на музиката и се запишува на студии по архитектура кои ги прекинува по заминувањето на неговиот татко од семејството. Во околности во кои има потреба да ѝ помогне на мајката околу семејниот буџет, тој започнува да објавува написи за литературни, музички дела и дела изведувани во театар, пишува за списанијата *Дискусија*, *Весџи за Куба*, го уредува угледното списание *Шпанија*. Во кариерата која е професионално врзана за новинарството, но и за литературата и музиката, тој станува член на здружението *Мала ѓруја* составено од Карпентиер, Мартинез Вилена, Луиз Гомез Ванфман и други значајни имиња од културната сцена на Средна Америка, тоа е здружение кое во периодот меѓу 1921 и 1925 се спротивставува на владеењето на Алфредо Зајаз, а во прилог на тоа организира и бунт под водство на *Асоцијацијата на ветераниите и џајриоиите*. Промислувањата за бунтот и неуспесите на определени политички струи водени од идеолошки предрасуди, Карпентиер ги актуализира во своите романи. Неговите ликови се произлезени

токму од опкружувањето во кое ги минува раните години од животот. Во периодот меѓу 1924 и 1928 го уредува списанието *Карџелес* и престојува во Мексико, каде присуствува на конгресот на новинарите и се запознава со Диего Ривера, со кого развива долгогодишно пријателство, потоа развива соработка со Карлос Пелисер, со Џејмс Торез, Хозе Клемент Орозо и други интелектуалци од Средна Америка.

Влијанијата на политичката реалност од третата деценија на дваесеттиот век врз развојот на интелектуалниот хабитус на А. Карпентер се огледаат во неговото интересирање за традицијата, етнографските компоненти на поднебјето каде што живее, во интересот за музиката, како онаа која потекнува од Европа, како музиката на Дебиси, Равел, Стравински, така и за онаа која потекнува од подрачјето на Средна Америка. Значајна фаза во биографијата на Алехо Карпентер претставува неговото приклучување кон групата авангардни уметници од Средна Америка. За време на диктатурата на Херардо Мачадо (1925 – 1933), Карпентер се бунтува со потпишување манифест против диктаторскиот начин на управување и влијанијата на капиталистичкиот поредок кои доаѓаат од Северна Америка. Определбата за левите, марксистички ориентирани струи како идеологија и филозофија која е тема на неговите романи резултира со постојани преиспитувања на односот меѓу моќта, слободата и индивидуата. Со помош на францускиот надреалист Робер Деснос, Карпентер заминува во егзил во Франција по престојот во затвор поради потпишувањето на манифестот. Во Париз соработува со надреалистите чии тенденции се засновани врз сосема поинакво разбирање на реалноста и логиката што резултира со бунт изразен преку прифаќањето на сонот, имагинацијата и шокантните сцени сфатени како изливи на некои внатрешни, несвесни пориви во човекот. Тие се изразени со техники на условно ослободено, меѓутоа во голема мера артифициелно искажување. Соочувајќи се со идеите на Андре Бретон, а особено со оние на Р. Деснос, Карпентер развива една сосема специфична претстава за уметноста која подоцна е објаснувана преку оксиморонот магичен реализам. Таа произлегува од воспоставување на релации меѓу спонтаноста со која реагира една индивидуа и реалноста во која појавите кои содржат магични, чудесни аспекти се прифаќаат како составен дел од секојдневниот живот.

За време на владеењето на Фидел Кастро, Карпентер се враќа да живее во Куба, а неговата преокупација со специфичните погледи врз светот за кои податоци приложуваат етнографијата, историјата, архитектурата, сликарството или музиката на Средна и Јужна Америка сè поизразито доминира во неговите раскажувања во делата *Царство на земјата* (1949),

Изгубени ѝаѝеки (1953), *Војна на времето* (1958), *Век на ѝпросветеноста* (1962), роман кој на други јазици се појавува и под насловот *Експлозија во катедралата* и други дела. Тој е познат и преку неговата студија *Музиката од Куба* (1946), во која дава преглед на сите етномузиколошки аспекти на творештвото и интерпретации на музиката на различни групи од овој остров создавани од епохата на шеснаесеттиот век и пристигнувањето на шпанските колонизатори до средината на дваесеттиот век. Во текот на владеењето на Фидел Кастро определен период престојува во Париз како амбасадор на Куба. Овие биографски елементи упатуваат на тоа дека творештвото на Карпентер е резултат на обидот на еден писател да создаде однос кон различни уметности, истории, обичаи, пејзажи, особено однос кон музиката, литературната традиција, но и кон природата на Средна Америка, Африка и Европа (Schmidt, 1984, 253–74).

Поимот магичен реализам, низ чии одлики го толкуваме романот на А. Карпентер *Век на ѝпросветеноста* (1962), е активен по однос на уметноста создавана на територијата на Европа, Африка, Австралија, Соединетите Американски Држави и Јужна Америка, а во официјална верзија се појавува за прв пат во расправата на Франц Рох под наслов *Послестепенициот реализам*. Магичниот реализам од 1925 г. Во оваа студија авторот го објаснува погледот на уметниците упатен кон светот низ една сосема нова перспектива со цел да го објасни појавувањето на „новата објективност“ чиј творечки израз е уочлив во делата на Анри Русо, Пабло Пикасо, Хуан Миро, Алфред Кубин, Анри Дерен, Макс Ернст, Алфред Кубин, Џорџо де Кирико, Феличе Казорате, Пјеро дела Франческа, Отоне Ризаи, Масимо Бонтемпели, Пјер Роа, Едвард Хупер, Чарлс Шилер, Георг Шримф, Тарсила де Амарал, Лино Спилмберго, Ектор Јуфре, Дарио Моралес, Фрида Кало, Диего Ривера, Фернандо Ботеро и други сликари. Оваа низа автори, чиј ликовен израз е забележан во историите на уметноста под имињата на различни правци, како, на пример, неопримитивизам, кубизам, надреализам, експресионизам, во студијата на Рох се вклопува под одредницата магичен реализам. Од крајот на деветнаесеттиот до почетокот на дваесеттиот век, кон овие автори се приклучува кругот на писатели чии имиња се исто толку актуелни во книгата на Рох, а тоа се Емил Зола, А. Рембо, Ф. Кафка, Х. Л. Борхес, М. А. Астуриас, А. Карпентер, Г. Г. Маркес и други (Gonzalez Echevarria: 1977: 97).

Во студијата под наслов *Барокот и чудесното реално*, Карпентер го објаснува сопственото поимање на оваа категорија, тој не го смета за одлика изразена преку стил во уметноста и архитектурата од периодот на седумнаесеттиот век, туку како израз на разноликоста, мултиплицирање

на вредностите и креативен импулс за кој не треба да се говори во историски рамки, туку да се говори како за трансцендентална категорија. Тој е поврзан со тенденции за промена и динамика, тој е изведен со цел да се изрази во спротивставување кон поимањата на класицизмот, кон конзервативизмот, конвенцијата или зададените норми. Ако своевидното спротивставување на конвенциите карактеристично за барокот се спореди со реакциите на романтизмот насочени против сите форми на рационалност контролирани од класицизмот или ако се надоврзе на готскиот стил од дванаесеттиот, тринаесеттиот или четиринаесеттиот век и со хуманизмот и ренесансата, се доаѓа до констатации дека овие епохи се стремеле да достигнат ослободување од низа религиозни, а подоцна и од низа рационални норми. Отсуството на готиката во историска смисла во Средна и Јужна Америка, потоа отсуството на романтизмот, Карпентиер го врзува за категоријата барок и чудесната реалност врз основа на која проговара за слободата на индивидуалниот израз. Тоа е креативна постапка на изразување која е во однос со креолската уметност, со исклучителните градби на црквите во Мексико, во Хавана, исклучителните градби во Еквадор, Перу, кои се постојано доведувани во однос со делата создавани во Шпанија, каде е присутна хибридизација на европската традиција и на традицијата на Маврите, кои ја негуваат исламската култура и претставуваат население со арапско потекло кое живее на Пиринејскиот Полуостров и во Северна Африка (Carpentier, 1991: 37).

Чудесната реалност во творештвото на Алехо Карпентиер се заснова врз културите на Индијанците, на Европејците и на Африканците. Во поврзувањата на традициите кои резултираат со исклучителни дела кои се вклопуваат во рамките на една секојдневна реалност се согледува особеноста на американскиот барок за кој говори авторот и со кој, како во европската готика, е поврзана доминацијата на „големата нарација и приказна“ која се распространува и опфаќа различни содржини.

Пристигнувањето на колонизаторите на територијата на Средна Америка е проследено со соочување со појави за кои тие немаат име, тие покажуваат немоќ да ги именуваат феномените кои ги опкружуваат, а феномените се дел од традиции кои постоеле и траеле низа векови наназад, тие имале сопствена изолирана практика од обреди, писмо, архитектура и уметност. Ако во шеснаесеттиот век во Париз постоел урбан простор од околу тринаесет квадратни километри, Теночтитлан, главниот град на Астеките имал стотина квадратни километри кои конквистадорите ги уништиле. Настојувајќи да укаже на сложеноста на историјата во која живее и за која пишува, А. Карпентиер континуирано упатува на мно-

гу исклучителни настани, личности и уметнички дела кои европската цивилизација не ги познавала, а кои за припадниците на американската средина претставувале дел од една сосема секојдневна реалност и егзистенција. Раскажувачите кои пишуваат за Латинска Америка, многу доцна, во текот на дваесеттиот век, ги бележат и ги именуваат појавите и случувањата за кои Колумбо или Кортес немале име, тие го воведуваат јазикот на усната традиција во писмена форма и раскажуваат не само за историската реалност туку и за современата епоха во која повторливо се случуваат многу настани во рамките на општествениот живот и во природата кои биле раскажани во усните наративи и претставувале дел од реалноста на тој географски простор.

Во периодот меѓу 1933-тата година и 1979-тата година Карпентиер создава седум романи кои се надоврзуваат еден на друг, тој со нив настојува да ги разрешува сопствените внатрешни дилеми. Тие стануваат составен дел од дејството во секој одделен роман, во суштина станува збор за обидите на авторот да ја одржува идејата за креативниот дух кој низ преиспитувања и повторни соочувања со проблемите во реалноста постојано е во потрага за која не прифаќа конечни решенија. Тоа се романите *Блаѓословен биди Госџоде* (1933), *Царсџво на Земјата* (1949), *Изгубени џаџеки* (1953), *Поџера* (1956), *Војна на времето* (1958), *Век на џросветеноста* (*Експлозија во катедралата*, 1962), *Приклучување кон методот* (*Државни џричини*, 1974), *Посветување на џролеџта* (1978), *Харфа и сенка* (1979).

Периодот на дваесеттиот век е обележан со повлекувањето на колонизаторите и со соочување на населението со слобода во која дел од луѓето ги задржуваат традиционалните стереотипни убедувања врзани за католичката вероисповед, тоа се луѓе од мешана раса најчесто именувани како местици или луѓе од мешана раса за кои најчесто се зема предвид дека се бројно население кое е настанато како смеша од расата на домородците, Индијанци и белци, Шпанци или Португалци. Целта на интелектуалците кои инсистираат на идејата за осамостојување подразбирала еманципација во смисла на одделување на идентитети на луѓето кои се родени како Американци и разликување на нивните идентитети од оние на луѓето кои се третираат како „трансплантирани Европејци.“ Основните тенденции на овој автор се врзуваат за романот како хибриден вид преку кој може да се зајакне идејата за американскиот идентитет, да се проблематизира политичката и интелектуална неправда и да се проговори низ постапки на раскажување за специфичностите на американското постоење. Паралелно со истакнување на односот меѓу Европејците и Индијанците, Карпен-

тиер секогаш има разбирање за културата на Африканците и за нивните убедувања, вуду или шаманизмот, според него и тие треба да бидат исто толку прифатени и почитувани како и белците и нивните традиции, религии и култури (Said, 1994: 62).

Дилемите поврзани со етичките аспекти и доследноста при однесувањето на луѓето се составен дел од приказната на романот насловен *Век на ѝпросвешћеносѝа*. Идејата за хуманоста која е непосредно врзана за рационалните постапки на индивидуата, потоа проблематизирањето на прашањето за потребата од моќ кај луѓето кои живеат за да остварат позитивни, хумани цели, а тие завршуваат со уништување и со разочарување произлезено од пропаѓањето на посакуваните хумани исходи последица на тоа што определена група победува и таа ја презема моќта и владее според сопствените убедувања различни од убедувањата на поразените и поробените, Карпентиер ја тематизира со цел да укаже на тоа дека луѓето многу брзо се трансформираат, а големите идеали се рушат заедно со поразот на хуманоста. Многу песимистички и оптимистички соочувања со реалноста се основа врз која Карпентиер се држи за една романескна поетика според која ниту еден од ликовите не покажува постојани својства, тие доживуваат промени во сопствените убедувања и манифестираат својства кои во основата на нивното однесување го имаат разумот, но и инстинктите и имагинацијата.

Врз основа на сопственото искуство и егзил поминат во Европа, Карпентиер се разочарува во европската цивилизација, надреалистичките тенденции за доминација на имагинацијата, според него, се распаѓаат пред налетот на фашизмот што е причина во 1939 година тој да се врати во Америка. Извесни искуства кои ги има во непосредно соочување со црнечкото население на островот Хаити ќе ги воведе во нарацијата која во континуитет ги поставува прашањата за интеркултурните односи. Пред него се отвораат световите во кои вуду магијата и католичката религија, како и минимално присутната протестантска религија, верувањата кои ги негувале Индијанците создаваат платформа за преиспитувања кои течат во насока на промовирање на хибридните идентитети, оние на замбос индивидуите кои се меша меѓу Африканците и Индијанците, на местизо идентитетите формирани со мешање на Индијанците, како староседелци, и белото население, како и на мулатите, идентитети кои се резултат на мешањето на белата раса и Африканците донесени со цел да бидат робови (Said, 1994: 162).

Идејата на надреалистите за доминација на несвесното и ониричките искуства наспроти реалноста, Карпентиер ја прифаќа само делумно, тоа

станува очигледно во романот *Век на ѝпросвешеносѝа*, каде сложените и противречни однесувања на ликовите и реалноста која му претходи на просветителството е во голема мерка зависна од верувањата во чудото кои не се механички или артифициелни, туку многу конкретни, тесно поврзани со широката етничка, расна и класна разноликост на американскиот континент, како и со традицијата и моќта на митското, предисториско живеење кое проговара со јазикот на магијата, на чудото и судбината.

А. Карпентиер со воведување на темата на просветителството примарно проговара за судирот и континуитетот од опстојувања на имагинацијата и рационализмот кој е неопходен во околности на борба за победа на хуманизмот на културите, верувањата и традициите од кои секоја се труди да ја подреди другата или да загосподари со неа. Карпентиер, како што покажува романот *Векоѝ на ѝпросвешеносѝа*, вистината ја бара во спектарот од гледни точки, онаму каде што се соединуваат повеќе гледни точки и секоја со себе донесува фрагмент од вистината.

Во центарот на внимание во романот се историските настани од епохата на осумнаесеттиот век во кои се вклучени неколку лица, Виктор Иг, Естебан, Софија и Карлос. Романескната приказна се развива врз основа на конфликтот заснован врз дилемата за постоењето и непостоењето на трансценденталните вредности во историјата сфатена како континуитет од промени. Ликовите се многу различни и вклучни се во сериозни настани од историјата на Франција и Централна Америка во споменатата епоха. Настаните се поврзани со Француската револуција (1789) и со пренесувањето на идеите во далеку посложениот амбиент на Централна Америка. Рационалниот хуманизам и судбината се судираат за време на животниот тек на ликовите, а дејството се одвива во три дела, пред револуцијата во Франција на просторот на Карипските Острови, Париз во времето на револуцијата со присуство на дел од ликовите кои од Карибите пристигнуваат во Париз и на крај е претставено нивното соочување со ситуацијата во Централна Америка, каде огледално се рефлектираат низа обиди за изведување револуција под влијание на идеите во Европа, се спроведува ослободување на црнциите, а потоа враќање на ропството. Дејството се развива со извесен реципроцитет во настаните кои се случуваат во Централна Америка, како свет на варварите и на територијата на цивилизираната Европа (White, 1978: 41–62).

Во овој роман е изразен резервиран однос на авторот кон улогата на револуцијата, што во определена смисла е во однос и со кубанската револуција, неговиот егзил во Венецуела пред револуцијата и враќањето во Куба под власта на Фидел Кастро. Конечно, литературата создавана

во периодот по Кубанската револуција е сосема поинаква од онаа која авторот ја создавал пред и за време на револуцијата. Влијанието на марксистичката филозофија и нејзиното толкување ја менува визијата за светот на А. Карпентер, таа само му помага во олеснување на потрагата по одговорите на прашањата за вредностите и доследноста на човекот на планот на етиката тематизирани во романите од периодот на седумдесеттите години. Развојот на ликовите во романот *Век на просветеленост* е поврзан со разминувањата и оддалечувањата од чудото, судбината и рационалноста кои добиваат аналогни позиции на оние кои ги имаат автентичната егзистенција и наспроти неа отуѓувањето.

Дејството на романот *Век на просветеленост* е обид да се претстави Француската револуција чија идеолошка основа е втемелена во филозофијата на просветителството. Во основата на идејата за револуцијата е проектирана проблематичната историска ситуација на Латинска Америка определена со статусот на „Нов свет“, оној кој Колумбо го открива и посветува со воведување на христијанството меѓу домородците кои веќе имале сопствена култура, меѓутоа не постоеле писмени траги изразени со алфabetот или други писма и форми на бележење на традицијата кои би покажале еквиваленција и конкурентност меѓу овие култури и европската традиција. Под закрила на идејата дека постои еден центар или остров на Земјата означен како *Orbis Terrarum*, Колумбо и неговите наследници не размислувале ниту за други видови и раси на луѓе, ниту за постоење на други, различни земји и култури, *orbis alterius*. Европоцентричната култура која започнува со воени дејства за кои го користи името освојување, откривање и посветување верува само во сопственото наследство, вредности и писмо. Нема простор во историското време за културата која има усна традиција, таа по автоматизам се позиционира во предисториските периоди и со тоа се определува нејзината подредена позиција или вредност која е означена како варварство кое постоело пред времето на посветувањето на домородците. Историјата и цивилизацијата кои започнуваат со нивното „посветување или затворање“ во европските вредности на црквата со центар во Рим се надоврзуваат на спознанијата на интелигенцијата и научниците чии откритија се мерна единица за објективноста и вистината, а која на овие групи луѓе од Карибските Острови им е апсолутно туѓа и непозната. Активноста на колонизаторите, иако е исполнета со крвави настани, се означува како чин на „цивилизирање“ и „запишување на историјата“ на оваа земја која денес се нарекува Латинска Америка. Колонизаторите ги пишувале историите, а при тоа ја користеле сопствената терминологија заснована врз вредностите пропишани

со канонот на Библијата. Во нив не се регистрирани ниту се именувани измачувањата и трансформациите кои ги изведувале врз населението и откриените територии со различни култури. Според нив, ова население ја започнува својата цивилизирана фаза на живеење започнувајќи од моментот на откривањето и потчинувањето што подразбира однос според кој оваа територија е прифатена како празна, а нејзината култура започнува ex nihilo. Самата идеја за обликување на историографската слика за Латинска Америка низ перспективата на Европејците резултира со фикција, во неа не се проблематизира феноменот на претворање на луѓето во робови, нивното ретериторијализирање во просторна смисла, ниту нивното откорнување од традицијата на која припаѓале пред колонизирањето. Историографијата пишувана во европскиот центар и обликувана според востановените стандарди за ригидно претставување на реалноста врз основите на етнокултуролошката хиерархија и хронолошката прогресија упатува на почетоците, на развојот и на крајот аналогно на пишувањето/читањето сфатени како движење по должината на линеарната патека на зборовите од приказните кои ги раскажуваат настаните низ перспективата врзана за еволуцијата и идеалниот цивилизиран и учен човек. Во таквиот пристап на моќта која открива и освојува лежат корените на идејата за „магичниот реализам“, оксиморон со кој е означена потребата литературата, односно романот на писателот од Латинска Америка да говори за реалноста. Преку овој жанр, историографијата на европскиот човек е поставена во позиција на текст кој е неопходно да се превреднува и да се проблематизира, бидејќи содржи низа епистемолошки недостатоци, па според тоа станува форма на презентација која самата по себе е фикција (Shaw, 1985).

Романот, според Алехо Карпентер, е нужно политички жанр во Латинска Америка и тој континуирано ги растресува историографските недоследности воведувајќи перспективи со кои се проблематизираат прашањата за политичкиот и културниот идентитет и се воведуваат содржините со идеолошки импликации кои го подриваат востановениот европски систем на вредности. Историјата е тема на романот *Век на ѝро-свештеноста*, кој се концентрира во различни простори, главно меѓу Европа и Централна Америка, меѓутоа и во различни временски зони, она што било и што се протега до исконските фази на неолитот, она што се случува и она што треба да се очекува дека ќе се случи. Почетокот е врзан за конотации од значење кои колку што упатуваат на „Настанокот“ на светот и човекот за кој раскажува Библијата, исто толку смело проговараат за периодот на „Откривањето“ на Америка и за „Француската револуција“.

Век на просветености е роман кој ја раскажува историјата од гледна точка на домородецот. Идејата за тематизирање на настаните од епохата на Француската револуција ако се разгледува на едно поапстрактно рамниште добива статус на идеја за тоа што значи превреднувањето или како се востановува „новиот почеток“ и како се создава една реалност заснована врз „нови идеи“. Во основата на ова претставување стои конфликтот на вистините и улогата на моќта и силата за претворањето на една вистина во канон, но во истото претставување е содржано и прашањето за тоа дали постои само една вистина. Во дел од романот, како што беше споменато, случувањето го вклучува дејството чиј сведок е еден од ликовите кој непосредно учествува во преведување на документите на Француската декларација за правата на човекот и граѓанинот, Американската декларација за независноста и други значајни промени поврзани со идејата која се засновува врз тоа човековите права да се вградат во идеологијата на современиот свет. Особена одлика на романот е просторот на случувањата кој не е европски, имено, тоа се островите од Карипскиот Архипелаг, каде најнепосредно се судираат варварството, канибализмот и цивилизацијата на колонизаторите. Романот ја демистифицира големата идеја на просветителството врзана за правата на човекот и улогата на науката, затоа што низата од противречни настани се состои токму во тоа што, иако е воведен нов календар за обележување на новото време кое започнува да се брои од 1793г., а важи до 1805 година, оваа идеја не е во функција кога станува збор за настаните поврзани со ослободување на црниците од ропство, како и кога станува збор за враќање на ропството проследено со бегство на црниците во планините и шумите. Софија, еден од главните ликови, жената која водена од инстинктите и чувствата заминува за да живее со Виктор Иг, човекот кој една ноќ ја посетува куќата во која таа живее со братот и братучедот, а кој е носител на големата идеја за слободата и револуцијата ќе каже:

Последните зраци значеа крај на уште еден ден без смисла и без никаква цел. Де Сент-Африк зборуваше дека зад таа мрачна земја се издигаат волшебни планини покриени со вода. Ама таа знаеше дека нема патишта што водат до нив и дека дунглата е полна со негостољубиви луѓе, кои се вратиле на својот првобитен начин на живеење и кои со прецизна рака фрлаат стрели. Нејзините чекори понесени од желбата за дејствување, за исполнет и корисен живот, ја доведоа во овој затвор меѓу дрвјата, во најпустото и најзафрленото место на планетата. Таа слушаше само разговори за работа. Епохата победоносно, бучно, крваво стигна во оваа Америка, во која уште вчера мирно чмаеја вицецралства и врховни

капетании, за да ја турне силно нанапред, а сега, истите тие кои Епохата ја донесоа на своите плеќи за да ја подарат, за да ја наметнат, не плашејќи се од крвопролевања за нејзиното зацврстување, се криеја меѓу сметководствените книги само за да забораваат зошто дошле. Играта се водеше меѓу изгубените кокарди и извалканата чест, а ја водеа оние кои како да го забораваја своето бурно и насилно минато. Тоа минато - велеа некои - беше полно со насилство. Ама по тоа насилство, светот ќе се секава на извесни луѓе, кои сега носеа премногу сјајни имиња за да соодветствуваат на нивните бедни фигури. (215)²

Црниците им се враќаат на своите божества во кои веруваат пред периодот на нивното покрстување, го враќаат обрежувањето, како и целокупниот низ од ритуали низ кои се идентификуваат. Придобивките поврзани со слободата на црните робови во Америка, во романот се поврзува со идеите на Француската револуција и на просветителството, меѓутоа истите се деформираат под притисок на околностите во кои главниот протагонист и бранител на овие идеи, Виктор Иг кој е особено врзан за јакобинската власт и Робеспјер, подлегнува пред злосторствата и стекнатата моќ. Тој во нив учествува и губи контрола. Тој е човекот кој пристигнува во куќата на трговецот каде живеат неговиот син Карлос, ќерката Софија и внукот Естебан. Неговото пристигнување е поврзано со периодот на прифаќање на идеите за слобода на Француската револуција на Карипските острови и ослободувањето на црниците, негов следбеник и непосреден сведок на настаните во Париз станува Естебан кој доживувајќи ги сите конфликти на ослободувањето во еден дел од приказната, на една средба со Виктор отворено ќе каже: „Сè повеќе противречности“, мрмореше Естебан. „Јас сонував за многу поинаква Револуција.“ А кој те тераше да веруваш во нешто што не постои?, праша Виктор. „Најпосле, сето тоа се само празни фрази. Англичаните сè уште се во Бас-Тер. Тоа треба да ни биде единствена грижа.“ И отсечно додаде: „Револуцијата не се образложува: таа се *сјроведува*.“ (96)

Говорот на домородецот во романот е изведен од перспектива на оној кој го познава цикличниот тек на настаните, револуцијата оди паралелно со гилјотината и илјадници мртви, моќта се засновува врз политика и богатство, а не врз хуманоста и слободата која се открива само како копнеж и убава идеја. Соочувањето со потребата да пишува роман за луѓето кои

² Цитатите во студијата се наведени од македонскиот превод на делото на Алехо Карпентер. *Век на просветеноста*. Скопје: Арс Ламина. 2014.

го опкружуваат и за нивната историја, Карпентиер свесно е наклонет кон потребата да го идентификува „човекот од Карибите“, но тој е во исто време свесен дека сите обиди за идентификација подразбраат еманципација која го исклучува другиот и затоа идентификувањето е чин проследен, па и поистоветен со жртвувања и страдања. Карпентиер ја раскажува приказната со цел да ги разобличи незапишаните настани и да упати на единството меѓу луѓето кои некогаш биле припадници на една традиција, а кои поделени под власта на Шпанците, Британците, Французите или Холанѓаните, повторно се обединуваат со идеја да се ослободат од колонизаторите и ропството.

Сликата *Експлозија во катедралата*, чиј наслов е преземен од повеќе преведувачи на делото на Карпентиер и кој се користи наместо оригиналниот наслов *Век на просветеноста* ја симболизира колизијата меѓу природата и домородците, пренесените робови се соочени со пренесување и принуда за прифаќање на туѓи идеолошки стратегии, таква е, на пример, онаа на просветителството кое е основа врз која се темели Француската револуција. Со тоа просветеноста е само идеолошки поттекст на наративот која консумира сегменти од настани и време со кружен тек аналоген на праисториските поимања на времето и го нарушува линераниот тек на историографските претставувања на случувањата. Околностите кои го откриваат насилното мигрирање на луѓето од Африка, доаѓањето и откривањата кои ги реализирале Европејците, како и односот кон традицијата која ја уништиле го претставува големото имобилизирање на човековата верба во иднината каде, според авторот, многу нешта се повторуваат, а меѓу нив доминира страдањето. Во еден фрагмент од крајот на романот е дадена рефлексивната на Софија, која според својот хабитус е во однос со природата, а градењето кое треба да ја репродуцира европската култура и архитектура како своевидна општествена интервенција својствена за однесувањето на Виктор, го негира:

„Ќе ја победам природата“, велеше тој. „Ќе издигнам статуи и колони, ќе трасирам патишта, ќе направам рибници за пастрмки, до каде што допира погледот.“ На Софија ѝ беше жал што Виктор троши толкава енергија во залуден обид, во таа прашума која се протега непрекинато до изворите на Амазон, можеби и до бреговите на Пацификот, за да создаде амбициозна копија на кралски парк, чии статуи и ротонди, штом малку ќе се запуштат, ќе ги проголта плевелот и сите тие дела ќе служат само како мамка и потпирач за безбројните растенија што вечно се стремат кон тоа да ги разликаат камењата, да ги раздвојат сидовите, да ги распукнат мавзолеите, да разурнат сè што е изградено. Човекот сакаше да го

потврди своето ништожно присуство во зеленото пространство, кое од Океан до Океан, се протега како слика на вечноста. „Мене повеќе би ме усреќиле десет леи со трупки“, велеше Софија за да го налути Градителот. „Како да го слушам *Селскиот ѝророк*“, одговараше тој, со лицето нурнато во своите планови. (214)

Романот е архив од дискурси, тој во себе антиципира истовремено неколку гледни точки, а техниката на постојано префрлање на фокусот од еден кон друг лик функционира во прилог на големата идеја на Карпентер за правото на индивидуата и за разноликоста на вистините поставени во рамноправен сооднос, повремено изложени на критика, а повремено потврдени како индивидуален став, убедување и како вредност. Во повеќе фрагменти од романот може јасно да се почувствува присуството на полифонијата од гласови и множеството од конкурентно поставени гледни точки кои се израз на отворениот дијалог и отвореното прашање кое останува без востановување на конечни одговори:

„Револуција“, мислеше Естебан, „што овде е сведена на вест во четири реда, кои се однесуваат на Франција, објавена во локалните весници, меѓу театарската програма и огласите за продажба на гитари.“ И самиот Виктор призна дека, од своето доаѓање во Хавана, изгубил секаква врска со дневните настани, кои во Сен-Доминг толку внимателно се следат. „За почеток“, велеше Оже, „неодамна е усвоен декрет со кој на луѓето со мојата боја на кожата (и покажуваше со прстот на образите потемни од челото) им се дозволува да вршат било која јавна функција. Таа мерка е од огромно значење. *О-џром-но*.“ Потоа, Виктор и Оже, де едниот, де другиот, надвикувајќи се и одземајќи си збор еден на друг, почнаа едно интересно и збркано излагање, од кое Естебан, патем, успеваше да извлече по некоја јасна мисла: „Ги надминавме периодите на религиите и метафизиката; сега влегуваме во ерата на науката.“ „Поделбата на светот на класи е бесмислена.“ „Трговските интереси треба да се лишат од ужасната моќ да покренуваат војни.“ „Човештвото е поделено на две класи: угнетувачи и угнетени.“ „Навиките, потребите и недостатокот на занимања за забава и рекреација, ги спречуваат повеќето угнетени да бидат свесни за својата положба. Граѓанската војна настанува оној момент кога ќе го почувствуваат тоа.“ Зборовите како *слобода*, *среќа*, *еднаквост*, *човечко достоинство* постојано се повторуваа во тоа натрупано излагање, оправдувајќи ја неминовноста од еден Голем Пожар, кој Естебан таа ноќ го сфати како неопходно прочистување; како Апокалипса чие скоро доаѓање желно го очекуваше... Софија изјави дека ја збунува тоа мноштво идеи, што имаат толку различни и

противречни форми. „Кон вакви сложени прашања не може да се пријде туку-така“, рече неодредено Оже, оставајќи ја и понатаму само да сирка во густите магли на еден скриен свет, чии тајни остануваа тајни и за неа. Естебан наеднаш почувствува дека дотогаш живеел живот на слепец, надвор од највозбудливата реалност, не гледајќи го единственото нешто што вредело да се види во тоа време. „И тоа што нè држат без вести“, рече Виктор. „А и понатаму ќе немаме вести, бидејќи владите се плашат, тие се во паничен страв од сеништето што се шири низ Европа“, заклучи Оже со пророчки глас. „Чукна часот, пријатели. Чукна часот!“ Два дена зборуваа само за револуции. Софија се чудеше колку ѝ е возбудлива новата тема на разговор. Да се зборува за револуции, да се замислуваат револуции, во мечтата да се смести себеси во средиштето на некоја револуција, значеше да се биде по малку господар на светот. Оние кои зборуваат за револуција склони се да учествуваат во неа. Толку јасно е дека оваа или онаа привилегија треба да се укине, што се пристапува кон нејзино укинување; толку е точно дека угнетувањето е грозно... Естебан се изјаснуваше за укинување на католицизмот и за воведување на примерни казни за секој кој ќе обожава „идоли“. Во тоа наиде на Викторовото одобрување, додека Оже мислеше поинаку; бидејќи човекот отсекогаш покажувал постојана наклоност кон нешто што би можело да се нарече „имитирање на Христос“, тоа чувство би требало да се преобрази во стремеж за напредување, при што човекот би настојувал да личи на Христос и да се воздигне до некој вид Архетип на човечко совршенство. Не многу наклонета кон трансценденталните спекулации, Софија ги спушташе другите на земја, занимавајќи се конкретно за положбата на жената и воспитувањето на децата во новото општество.“ (46)

Интелектуалната дистанција на Естебан по однос на идеалите, по однос на големата потрага на човекот по „ветената земја“ соодветствува на размислувањата на самиот автор, тој имплицитно во мислите и експлицитно во дијалозите го разоткрива сопствениот дефетизам пред успехот на која било револуција со која паралелно е активна и гиљотината, заради нужната потреба од воведување на систем и норми, Виктор е гласот на револуционерот, но и на политичарот кој е активен и незапирливо продолжува по тој пат, тоа е начинот кој му овозможува да ги надмине сите ограничувања со кои се соочуваат револуциите и диктатурите, а Софија е онаа која е губитник, обземена од љубовта кон Виктор, таа во почетокот ги потиснува сите рационални и освестени реакции, особено кога тој ги презема активностите со кои ги нарушува идеите за човековите права, етиката и хуманоста. Тој се приклучува кон силите кои применуваат на-

силство со цел да ја одржи власта и имотот, меѓутоа оствестувањето на Софија настапува кога таа го разобличува вистинскиот карактер на Виктор, син на трговец од Марсеј, човек кој е способен да се адаптира на секоја нова ситуација и да преживее или, како што самиот се определува, човек политичар и трговец на вредности и идеи. Таа се повлекува, го напушта Виктор и му се враќа на Естебан, со кого во тивкиот и безгласен дијалог ги споделува оптоварувањата кои ги чувствува не можејќи да живее без да верува и без да сака.

Во една клучна сцена, кога Естебан се враќа од Европа, тој ја изложува сопствената визија за историјата на човештвото во која изобилството од верувања и бунтови се практикува за да се досегне територијата на еден идеален свет или „ветена земја“. Исполнет со сознанија засновани врз дезилузионизам и разочарување од револуцијата, а со идеја дека некоја нова револуција ќе донесе можеби некој нов поредок од вредности, Естебан размислува за пристигнувањето на Големиот адмирал, на Колумбо на островите и за првите обиди да се потисне другоста за сметка на реализација на целите на Империјата, за бегството на Карибјаните кон север и кон територијата на Маите каде вториве биле потиснати, за големите миграции каде едни доаѓаат на местото на другите и загосподаруваат со просторот прогласувајќи се за господари или „избран народ“:

Налактен на палубата на *Амазон*, со лице кон стрмниот и шумовит брег што воопшто не се изменил од времето кога го посматрал Големиот адмирал на Изабела и Фернандо, Естебан мислеше на опстојувањето на митот за Ветената Земја. Според бојата на вековите, митот менуваше некои својства, прилагодувајќи се секогаш на новите желби, ама основата секогаш му беше иста: постоеше, мораше да постои, потребно беше да постои во сегашното време – во било кое сегашно време – некој Подобар Свет. Карибите имаа своја претстава за тој Подобар Свет, како што ја имал и Големиот адмирал на Изабела и Фернандо, во таа бучна Уста на змејот, просветлен од вкусот на водата која дотекуваше од далечни места. Португалците сонуваа за прекрасното Кралство на Престе Хуан, како што еден ден ќе сонуваат децата од кастилијанската рамнина за Земјата, во која тече мед и млеко, кога ќе изедат корка леб со масло и лук. Подобар Свет најдоа Енциклопедистите во општеството на Старите Инки, исто како што Соединетите Американски Држави им изгледале како Подобар Свет на Европејците, кога оттаму дошле пријатните и непосредни амбасадори без перики, со чевли со копча, да делат благослови во име на Слободата. Кон Подобар Свет, не многу одамна, тргна и Естебан, поттикнат од големиот Огнен столб кој пред неговите очи се издигаше на Исток. А сега

се враќаше од недостижното чувствувајќи огромен замор што залудно бараше одмор во сеќавањето на некој пријатен настан. Како што одминуваа деновите во пловење, така во неговата свест се појавуваше преживеаното како долготраен кошмар – кошмар на пожари, прогонства и казни, кошмар кој го најави Казот со камили што блујат ловечки пци. (164)

Романот ја изложува двосмислената слика за револуцијата и за слободата, за братството меѓу луѓето и за еднаквоста кои секогаш покрај себе го имаат оружјето, а со него и примената на насилството чие дејствување незапирливо упатува на противречната врска меѓу теророт и среќата, поим кој Естебан го отфрла со згрозување. Травестијата на револуцијата е претставена преку континуитет од промени во заземањето на позициите на оние кои владеат, а под кои секогаш ќе останат оние кои се потчинети во борбата/револуцијата независно од етничкиот, расниот или класниот идентитет. Насловот на романот кој го содржи поимот просветеност во исто време упатува на спротивното значење, имено на мрачните страни, а не на светлината, на бунтот за слободата и правата на човекот. Спротивноста го подразбира трансформирањето на борбата за еднаквост на правата на луѓето во варварски чин на казнување со отсекување на главите на гиљотина. Индивидуалниот пат на двата lika, Естебан и Софија, кои патуваат со Виктор како носител на идеите на револуцијата додека неа ја практикуваат различни општествени групации, а тој успешно, во својство на политичар постојано се приспособува без етички дилеми и самоиспитувања, завршува со затворање во куќата во која Естебан му се препушта на цинизмот, а Софија размислува за отпор кој во Шпанија би се развил и би бил насочен против Наполеон. Пристигнувањето на Виктор Иго и неговото чукање на вратата на куќата на Софија и Естебан е алегорија за доаѓањето на цивилизацијата, имено со пристигнувањето на Колумбо до територијата на Карипските Острови, тој е оној кој ги воведува овие култури во иднината каде златото од териториите кои се откриени ќе значи ослободување на човекот од неговата позиција на потчинет, особено затоа што тоа се намалува во Европа, па овие откритија се откритија за загосподарување со скапоцените метали. Помошта упатена до домородците со библиските симболи какви што се пченицата и виното значи доставување на храна во замена за која се бара нивно откажување од тотемизмот. Тие го прифаќаат латинскиот јазик и теологизмот, а виното помага да се совлада полесно содржината на библиските текстови. Покрај сите овие фигури стои крстот кој во голема мера е алегорија за гиљотината која лесно се спушта врз главата на обвинетиот, потоа наста-

пува апсолутен мрак и тишина на оние кои еднаш ја отвориле вратата и го дочекале непознатиот гостин.

Библиографија

- Карпентиер, А. (2014). *Век на ѝпросвееѝеносѝа*. Скопје: Арс Ламина.
- Bennett, T. & Joyce, P. (2010) (eds.). *Material Powers: Cultural Studies, History and the Material Turn*. New York: Routledge.
- Carpentier, A. (1991). *Concierto Barroco*. COUNCIL OAK BOOKS. Oklahoma: University of Tulsa.
- Coole, D. & Frost, S. (2010). Introducing the New Materialisms. *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics*. Edited by Diana Coole and Samantha Frost, 1–43. Durham, NC: Duke University Press.
- Echevarria, R. G. (1977). *Alejo Carpentier: The Pilgrim at Home*. Ithaca & London: Cornell U.P.
- Said, E. (1994). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage Books.
- Schmidt, S. J. (1984). The Fiction Is That Reality Exists: A Constructivist Model of Reality, Fiction, and Literature. *Poetics Today* 5. No. 2.
- Shaw, D. L. (1985). Alejo Carpentier. *Twayne's World Authors Series: Latin American Literature*. Ed. David Poster. New York: Twayne Publishers.
- White, H. (1978). The Historical Text as Literary Artifact. In Robert H. Canary and Henry Kozickies, *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.

Slavica Srbinovska

AESTHETICS, HISTORY AND POLITICS

Abstract

The study is an interpretation of the fundamental views on revolution and changes in the system of society based on the novel by Alejo Carpentier *Explosion in a Cathedral*. In its essence, the interpretation is focused on the reasons for the impossibility of achieving a society based on freedom and integrity. The subject of interpretation is also racial, religious and class relations, as well as the inability to reach the ideal or the utopian world or the “promised country.” Violence and revolution are seen as necessarily contradictory and parallel approaches to the achievement of these goals. The research methodology uses the concepts of New materialism and Marxism.

Keywords: aesthetics, colonization, revolution, freedom, equality

Клучни зборови: естетика, колонизација, револуција, слобода, еднаквост

Ирина Талевска

**ЗА ЕДНА КНИЖЕВНА 'МИКРОИСТОРИЈА':
ДЕВЕТТЕ КРУГА НА ПЕКОЛОТ**

Одново во мене започна да се поткрева и бунтува нешто, да врие, да клоцоти. Лава од револт и презир! Тогаш се заколнав дека еден ден, сеедно кога ќе се случи тоа, дека ќе го опишам овој грозомор. Да се знае и памети! Што е Пеколот од Данте во споредба со овој пекол? Ништо! Шега! Затоа мора да преживеам! – се заколнав во себеси. Од чист инает и пркос. Така, некако се смилив. Колку-толку. (Алексиев, 2000: 91)

Периодот од 13 ноември 1949 до крајот на август 1951 писателот Александар Алексиев го поминува во заточеништво на Голи Оток. Дваесет и двемесечната агонија во пеколот произведен од системот на комунистичка Југославија во годините непосредно по војната, тој естетски ја обликува во романот *Девејтиите круѓа на Пеколот*. Низ јасна алузија на Дантевиот Пекол, Алексиев умешно го води читателот низ физичките страдања и духовното понижување доживевани во логорот за т.н. превоспитување и ревидирање на ставот.

Тоа што овој, по многу својства, историски запис, сепак, се поместува во сферата на книжевноста е од големо значење. Првиот аргумент за неговата значајност се однесува на фактот што книжевниот израз е плод на длабоката авторефлексивност на човекот; тој има потенцијал да продре длабоко во неговата состојба и свест, да ја апострофира и, во можна мера, да ја расветли комплексноста на низа етички прашања кои се однесуваат на неговото суштествување на овој свет, на општествено-политичкиот систем во кој бива затечен, како и на контингентноста на таквите контексти. Сето ова со цел постојано критички да расудува за системите, но и да ја превреднува улогата и одговорноста на поединецот во неговиот микросвет, која, се чини, е меѓу малубројните адути кои преостануваат за да се обидеме, барем во мали сегменти, да ја подобриме иднината на нашите општествено--политички заедници. Понатаму, книжевноста

ја содржи потребната субверзивна компонента, така што нејзината херменевтика нужно се сопоставува на тезата на Ниче, кој, во однос на интерпретирањето на историските настани вели: „Која интерпретација и да преовладува во определено време, таа секогаш е во функција на моќта, не на вистината“ (цит. според Rieff, 2016: 67). Оттука, книжевноста е посебно значајна во градењето на етичката свест кај секој поединец.

Низ ваквата призма, посебно важни се книжевните сведоштва, оние книжевни ‘микроистории’ кои произлегуваат од фундаменталните искуства на поединците кои ги преживеале логорите на нацистичка Германија, но и работните логори на комунистичките лидери во првата половина на дваесеттиот век, па дури и на оние кои успеале да се избават од Лаогаи – денешниот систем на логори за превоспитување преку работа во Кина, како и од логорите во Северна Кореја. Секое од овие сведоштва претставува автентичен аспект кој ја осветлува грозоморноста и комплексноста на овој сосема модерен феномен – Логорот – чиј зародиш се бележи кон крајот на деветнаесеттиот век.

Во оваа куса анализа, втемелена на романот *Девејтиџе круѓа на џеколоџи*, фокусот ќе биде положен на еден од бројните негови аспекти, за кој сметаме дека е важно да се осветли, а тоа е токму влогот на секој поединец во рамките на определен систем на ‘управуваштво’ (Фуко, 2017). Овој аспект е втемелен на т.н. „теорија на запченикот“ (Арент, 2003), во која Хана Арент го вградува прашањето за личната одговорност на поединецот во услови на тоталитаризам. Согледбите на Арент се изнедрени врз основа на поведението на Адолф Ајхман во рамките на тоталитаризмот на нацистичка Германија, сепак, определени методи и постапки на справување со елементите опасни за југословенскиот повоен естаблишмент, отвора простор да ја поставиме тезата дека во временскиот опсег помеѓу 1949 и 1956 година може да се нотира присуство на елементи на тоталитарното управуваштво, претставени во *книжевноџо сведоштво*.

Кога за време на судењето во Ерусалим на нацистичкиот потполковник Адолф Ајхман му го поставуваат прашањето зошто тој, Адолф Ајхман, индивидуа со конкретен идентитет ги извршил злоделата за кои е обвинет и зошто го сторил тоа, неговиот одговорот бил следниов:

Не го сторив тоа јас како личност, јас немав ниту волја ниту моќ да направам што било по сопствена иницијатива; јас бев обичен запченик, заменлив, секој на мое место би го сторил истото; тоа што стојам овде, пред овој суд, е чиста случајност. (Арент, 2003: 31)

Доколку ваквиот вид одбрана го поместиме во некакви рамки на политичко-правната теорија, тогаш злосторничките дејства кои Ајхман и нему сличните ги имале направено се, всушност, *дејствија на државата*, што би упатило на тоа дека власта при вонредни околности може да пристапи кон употреба на криминални средства од кои ќе зависи одржувањето на моќта (Арент, 2003: 38). Но прашањето кое го поставува Арент во контекст на нацистичката тоталитарна власт и кое, во овој контекст, важи и во случајот на комунистичка Југославија е до кој степен самата власт ја губи контролата над својата моќ, со што се доведува до прашање и легитимноста на интензитетот со кој се гонеле „политички противници“. Дополнително, вонредната состојба, каде што државата има неприкосновено право да постапува со *исклучоциите* на системот, во повоената Југославија воопшто и не била прогласена, па се доведува во прашање и легитимноста на казнувањето без претходен судски процес задолжителен за правно-политички систем кој не се наоѓа во воена состојба. Оттука, прашањето за „државниот интерес“ при самото спроведување на ваквата чистка потенцијално ја губи својата и правно-политичка поткрепа. И самиот Алексиев, во мигот кога станува свесен за сопствената состојба и ја навестува сопствената судбина, го вели следново:

Што значи сето ова, по фаволите? Каква цел и смисла имаат сите овие затворања? Чистка на сите што им се чинат сомнителни? Некаква вонредна состојба што не ми беше позната (...) Мислев, мислев и ништо не смислив. Ништо што е логично, реално, опипливо. (Алексиев, 2000: 58–9)

Она што Алексиев го сведочи во романот е состојба на субјект кому, токму низ древните, сурови методи за изнуда на признание – кои во човековата историја започнуваат уште во раното христијанство, стравични се во периодот на инквизицијата и опстојуваат сè до нашето совремие – му се накалемува, условно кажано, концептуална вина, чија природа тој никогаш не успева да ја осознае. И за време на неговиот престој во истражниот затвор, додека се наоѓа во челуста на УДБА, тој ја впрегнува сопствената меморија, истражува низ нејзините дипли во обид да ја пронајде вината за која е обвинет. Со самата бесмисленост на евоцираните настани, низ кои тој сè повеќе се преобразува во виновник, сосема парадоксално, неговата меморија се обидува да го направи токму тоа: да го исконструира политичкиот идентитет кој системот веќе му го има припишано, со што постапките на системот ќе бидат оправдани. Таквата постојана изнуда на признание не се случува само во истражниот затвор туку и во Логорот:

Колку што разбрав, ритуалот што следеше можеше да се озаглави како ревидирање на став. Тоа ќе рече јавно да се откажеме од својот став, од приврзаноста кон Резолуцијата на Информбирото, а, откако ќе го сториме тоа, ќе се вратиме во преграатките на нашата славна, херојска, непобедлива и така натаму, партија. Секако, со изобилната употреба на пиралките, бувалките и сукалата, но и со цела една палета од други помошни средства, кое од кое побрутално. Со физички и со исто толку постојан психички притисок. Несомнено, цел систем, веќе разработен и усовршен до најмалиот детаљ, кога јас се најдов на Голи Оток, иако тој се доградувал и усовршувал постепено. (...) Бев претпоследен. Една вечер и јас почнав да ја раскажувам својата биографија: те оваа младинска акција, те онаа, што друго! Собниот ми свика:

– Скрати! Друго? – Очигледно не го интересираа моите младински акции. – Зошто си обвинет? – списка тој.

– Слушав Радио Москва, само еднаш – без секаква потреба, додадов.

– Лажеш, си слушал секоја ноќ!

Се збунив, а толку многу се подготвував. Молчев. Онемев. Се чувствував како глумче во канците на мачка. (Алексиев, 2000: 99, 103)

И покрај тоа што недостасува јуридикчка подлошка на ваквите *дејствија од државен интерес*, тоталитаризмот на нацистичка Германија се темелел на јуридикчка празнина, односно, гледано низ концептот на италијанскиот филозоф Џорџо Агамбен, состојба на исклучок во која злосторството е легализирано и е *нормализирано* со неговото вградување во државниот апарат. Оттука, прашањето дали Ајхман извршил, од правен аспект, нелегални дејства, дополнително се усложнува, односно, парадоксално, сатрапите на нацизмот „дејствувале во услови во кои секој морален чин бил нелегален, а секој легален чин бил злосторство“ (Арент, 2003а: 41). Ужасот кој повикува, пред сè, на етичка одговорност и кај нацистичка Германија, но и кај комунистичка Југославија во годините непосредно по војната, лежи во фактот што настрадале не само оние кои биле политички опасни туку и оние безопасните, невини луѓе (според признанието на Александар Ранковиќ на Конгресот на КПЈ во 1952 година, една третина од заточениците биле невинно осудени) (Vreme, 2018).

Во спрегата помеѓу поединецот и системот, покрај прашањето од јуридикчка провениенција подеднакво е комплексно и прашањето од етичка природа. И токму овде доаѓа до израз важното прашање на личната одговорност на поединецот кој станува запченик во систем кој, во кон-

кретниов случај, ја спроведува „информбировската“ чистка во повоена Југославија.

Од релативно подробното сведоштво на Алексиев, тој е вкештен во еден вид театар на апсурдот. Запишан на студии на Филозофскиот факултет, се чини дека неговата животна врвица одеднаш е прекината и тој се најдува себеси во состојба во која сè помалку може да ја контролира својата судбина, постепено запаѓајќи во безнадежност.

Некаква невидлива рака ме управуваше како марионета, чии конци ги чувствував, но не бев во состојба да ги скинам, да избегам! Штом ќе го затегнев крајот, небаре сум сом што лапнал јадица, вештиот риболовец ќе отпуштеше, а јас ќе продолжев да се залажувам дека сето тоа само ми се причинува.

И не знаев, навистина не знаев што да мислам, што да стоим! (Алексиев, 2000: 61–2)

И токму кога најпосле го интернираат во истражниот затвор, низ аналептична наративна постапка, Алексиев ни ги осветлува потенцијалните поединци запченици, низ чие дејство постепено се конструира неговиот идентитет на информбировец. Од насилниот клучар во станот кој му го отстапува негов колега и кого подоцна го гледа како затворски чувар во истражниот затвор; комшијата на пругата Алексинац, каде што тој живее со семејството, кој го фаќа во мигот кога Алексиев сосема случајно вклучува Радио Москва; истражниот инспектор од УДБА (фотографот кој му ги зема отпечатоците и го слика), кого го препознава како сопруг на негов далечен кратовски роднина, понатаму, милицијата во логорот, која без особена причина се изживува врз затворениците, па и самите затвореници провокатори кои му ги уфрлаат во затворот и подоцна во логорот во надеж дека ќе си ја повратат сопствената слобода, а поради чии бесмислени постапки и апсурдни кодошења ризикувал целосно да му се запечати судбината. Парадигматичен е случајот со Миро, со кого тој работи во логорот, кој му подава на Алексиев корка леб, а потоа го клевети:

Собниот како ала се нафрли на мене дека сум непоправлива банда! Тој еднаш ми прогледал низ прсти, но веќе немало попуст. Штотуку сум дошол и веќе сум започнал да харангирам! Токму така рече. Сум се жалел дека храната е мизерна, дека со глад ќе нè убијат!

Се сетив. Миро и неговата корка! Решив на ударот да возвратам со удар. Му реков дека наводно самиот сум сакал да го пријавам овој случај, но дека сум чекал собниот да се појави на столбиштето, да не го вознемирувам предвреме, па тогаш

да го известам дека не сум ја изел корката леб. И ја извадив. А, јас ја забораив, инаку ќе ја фрлев! (...)

Многу подоцна, кога и јас веќе можев да речам дека сум староседелец, во клозетот, чучнати еден до друг, Миро не само што ми се извини туку и ми го објасни целиот случај, иако немаше никаква потреба од тоа. Па и јас одамна знаев дека цинкарењето не само што го стимулираа туку и го наложуваа иследниците директно или преку собните старешини. (Алексиев, 2000: 108)

Оваа, како што би рекол Примо Леви, сива зона, во која секој потенцијално од жртва може да се претвори во целат е внедрена во тоталитаризмот како систем на беспрекорно управување и со поединецот и со масата. Посебно илустративно е од тој аспект поведението на т.н. собни старешини во логорот, некои од нив сурови целати, за кои Алексиев вели:

Тие беа посебна категорија затвореници, би рекол, со неограничена власт, па како и секоја ваква власт, не можеа да не ја злоупотребат. Тоа беше јасно како еден и еден! Седно од кои причини (...)

Бреј, од каква ли дивина се овие луѓе! – одвај се воздржував. Не мечка, туку вол е поумен од нив! А, нашата судбина е во нивни раце! Ајде, па не пукни! (Алексиев, 2000: 137, 144)

Доколку го тргнеме настрана прашањето за легалноста на нивните постапки, кои, како што кажавме погоре, во услови во кои целиот јуридикчки систем се суспендира, останува етичкото прашање за тоа во која мера секој поединец е одговорен за опстојувањето на (тоталитарниот) режим. Дали сите овие поединци запченици во системот можат да се ослободат од вината, ако се земе предвид нивната уценетост? Според Арент, тоа би можело да претставува олеснителна околност, но во никој случај не може да ги из земе од вината. Хана Арент, повикувајќи се на Џејмс Медисон, вели:

Сите власти, дури и оние најавтократските, дури и тираниите се засноваат на *согласноста*, а грешката се раѓа при поистоветувањето на согласноста со послушност. Возрасната единка се *согласува*, додека детето е послушно; ако за возрасен се вели дека слуша, тој всушност ја *поддржува* организацијата или авторитетот или законот кој бара *послушност*. (Арент, 2003а: 46)

При тоа Арент разликува само две сфери во кои поимот *послушност* има смисла и од каде потоа е извлечен и поместен и во политичката сфера, а тоа се: забавиштето и состојбата на ропство. Детето и робот, вели

Арент, се единствените кои се апсолутно беспомошни доколку одбијат да соработуваат. Така што кога би се повикале на одговорност, прашањето никогаш не треба да биде „зошто си послушен“, туку „зошто поддржувааш?“ (Арент, 2003: 48).

За сите поединци запченици кои во романот сведоштво на Алексиев се појавуваат или како кодоши или како целати или во каква било форма на соработништво, постоела можноста да дадат отпор. Дури и во логорот, кој можеби на прв поглед се изедначува со состојба на ропство, сепак, доколку подобро се погледне, постоеле луѓе кои давале, ако не активен, барем пасивен отпор, на пример, со тоа што симулирале агресија, по наредба, врз новодојдените затвореници или, каков што е случајот со заменикот на собниот старешина, одбивале да ја манифестираат својата суровост кон потчинетите, или – и за ова е парадигма поведението на самиот Алексиев – одбивале да кодошат и доброволно, за таа цел, да се јават кај соодветниот иследник во логорот. Токму инхерентниот стремеж на Алексиев да ја задржи етичноста, да ја одржи својата авторефлексивност и во услови на екстреман физички и духовен напор е евидентен во следнава одломка кога тој најпосле е повикан од самиот иследник:

Другар иследник, вие знаете дека јас се залагам на работа, максимално сум дисциплиниран и исполнителен, повеќепаати сум пофалуван и наградуван, ни еднаш досега не сум казнет, па што друго да сторам, другар иследник? (...)

- Што друго да сториш? Да се бориш против бандата! Тоа се бара од тебе! А, ти се правиш недоветен!

Знаев, многу добро знаев, и без тој да ми каже, дека борбата против бандата овде значеше барем еднаш месечно да отрчаш кај својот иследник и да го известиш за сè и сешто. Не е важно за што, бидејќи можеш и да измислуваш (...) Не е твое да размислуваш дали тоа што си го слушнал или дознал е точно или неточно, дали е значајно или безначајно. За тоа друг е надлежен. Ти си должен да го пријавиш и толку. Воопшто не боли! Особено откако ќе отрпнеш! (...) Сето ова, а зар само ова, не само што ме вознемируваше туку и ме болеше. Сè повеќе ми беше јасно дека со мојата идеализирана претстава за комунизмот, таа величествена надеж на современото човештво, нешто не е во ред, дека нешто и некаде се скршило, пукнало во неговиот 'рбет, па веќе сериски произведува безрбетници, несреќници, духовни и вистински инвалиди, злосторници! (Алексиев, 2000: 163–165)

Низ употреба на низа аналепси и пролепси, Алексиев успева мајсторски да ја исцрта судбината на дел од логорските гонители, во периодот по

распуштањето на логорскиот систем. Го препознава иследникот, тој продава билети зад шалтерот во луна-паркот, а собниот старешина го среќава години подоцна, како осамен алкохоличар напуштен од сопругата и децата. Во тоталитарните режими, каде што злото во целост го опфаќа ткивото на политичката заедница, сите стануваат жртви, без оглед на тоа дали некој бил успешен запченик во системот или, пак, бил негова фактичка жртва. Дополнително: тие никогаш не умираат во определен историски период, туку нивните фрагменти како мимикрија се провлекуваат и во денешните, условно кажано, демократски системи, па делумно и оттука произлегува и нивната зазорност. Она што останува како лична одговорност, па дури и задолжение на секој поединец е да дава отпор: единствено оружје во борбата (за жал, не ретко неуспешна) за зачувување на човековото битие. Во оваа смисла, пркосот на Алексиев оваа *микроисторија* да ја овековечи во роман е дел од неговата лична борба против неправдите на системот, но воедно е од исклучително значење за македонската книжевна и, пред сè, хуманистичка сфера.

За крај, вредно е да се повикаме на Ева Нахир Панич, заточеничка во женскиот логор на островот Св. Гргур, која во едно од своите интервјуа вели:

Јас не се борев за сопствената слобода, иако знаев дека надвор ме чека моето единствено дете. Макар и да останев сто години, морав да излезам чиста, не сакав никого да загрозам. И не го сторив тоа. (Plić, 2015)

Библиографија

- Алексиев, А. (2000). *Девејџините круѓа на љеколот*. Скопје: Сигмапрес.
- Арент, Х. (2003а). *Ајхман во Ерусалим*. Скопје: Темплум.
- Фуко, М. (2017). *Безбедносџ, џиериџориџа, население*. Скопје: ФООМ.
- Agamben, G. (1995). *Homo Sacer. Il potere sovrano ela nuda vita*. Torino: Einaudi.
- Arendt, H. (2003). *Responsibility and Judgement*. New York: Sochcken Books.
- Plić, D. (2015). *Goli život Golog otoka*. [Документарен филм]. Пристапено на 15.8.2018 на: <https://www.youtube.com/watch?v=AJitTGICQV0>
- Spisak 16101 golootočana. Пристапено на 15.8.2018, на *Vreme*: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1165220>
- Rieff, D. (2016). *In praise of forgetting*. New Haven: Yale University Press.

Irina Talevska

**REGARDING LITERARY MICROHISTORY:
*THE NINTH CIRCLE OF HELL***

Abstract

The paper examines the postwar concentration camp experience of the inmates in postwar Yugoslavia as represented in the novel *The nine circles of Hell*, by the Macedonian author Aleksandar Aleksiev. Through this novel, the paper aims at analyzing the Informbiro Period in Yugoslavia based on Hannah Arendt's *cog theory*, Giorgio Agamben's concept of *state of exception* as well as on Foucault's concept of *governmentality*. The main objective of this analysis is to investigate the literary representation of the subject-power relation as well as the personal responsibility of men in the socio-political milieu.

Keywords: cog theory, state of exception, governmentality, power, subject, concentration camp, personal responsibility.

Елизабета Шелева

**РОД И РЕКОНФИГУРАЦИИ:
ЧИТАЊЕ НА ГРАНИЦАТА КАКО КУЛТУРНА МЕТАФОРА
(ГЛОРИА АНЗАЛДУА: ЗА ПРОДУКТИВНАТА СИНТЕЗА НА ТРИТЕ Ф)**

Глориа Анзалдуа е, веројатно, најначајна помеѓу оние автори и авторки кои, врз основа на својот животен, академски и поетски развоен пат, со своето програмски насочено дело, укажаа на плодниот предизвик што го остваруваат уметничките реконфигурации на граничните култури.

По своето потекло, горда и самосвесна припадничка на Чикано Индијанците – таа не бегаше ниту се срамееше од своето расно и културно обележано потекло (како што им е тоа својствено на некои други, колонијално „засрамени“ интелектуалци и автори), но одбиваше и сосема некритички да се изедначува (или оправдува) со него.

Таа им припаѓа на оние автори на кои им е длабоко врежан духот (или, подобро, „генијот“) на одрекувањето, изразен на неколку рамништа: родовото (како припадник на квир-заедницата), жанровското (како авторка, која негува „гинографија“, односно креативно вкрстување на повеќе жанрови во еден), културното (во врска со кое ќе го искова духовитиот, а на македонски јазик непреводлив термин, луцидна кованка, што асоцијативно е поврзана со хомофобијата (стравот од хомосексуалноста), овој пат, дополнета и со непријатната “homophobia” (или „уплав од домот“).

Глориа Анзалдуа (родена во 1942 г. во граничната област Рио Гранде – почината 2004 г. во Санта Круз), поетеса, критичарка и професорка на Универзитетот во Сан Франциско, ќе остане запаметена по својата програмска книга манифест, *Borderlands/ La Frontera: The New Mestiza*, објавена пред триесетина години (во 1987 г.), на англиски јазик – книга со редица автобиографски елементи, вклучувајќи песни и есеистичка проза, што ги истражува различните видови „невидливи граници“, помеѓу расно, јазично и културно спротивставените групи латиноси и белци, мажи и жени, хетеро- и хомосексуалци – трасирајќи го, на тој начин, патот на т.н.

bordercriticism, односно трендот на академско проучување на границите како потентен творечки простор и хибридна полифонија на множествени идентитети.

Граничноста за Анзалдуа претставува темелно животно и културно искуство и појдовно поле за креативен залет – земајќи ги предвид најмалку четирите фактори: Чикано-потеклото, родовата обележаност како жена, потем припадноста кон квир-заедницата, апартниот јазик (шпанскиот), колажно-перформативниот жанр, што го практикувала при создавањето на своите есеи, конечно, хибридната (*месџиза*) култура, којашто уште од најраните денови, ѝ била својствена и достапна на Анзалдуа. Во неа, имено, се преплетуваат и вкрстуваат три култури: белата американска, мексиканската хиспанска и индијанската (Чикано) култура. Исто така, според своето лично признание, Анзалдуа во себе ги сплотува неколкуте социо-културни „персони“, како: Техана (жителка на Тексас, со хиспаноамериканско потекло), Чикана, припадничка на работничката класа, лезбијка. Отаде, Анзалдуа прераснува во „заштитна“ фигура и (шаренолика) икона на постколонијалниот феминизам.

Со тоа што заговарам пред моето име да се стави Чикана, Техана, припадник на работничка класа, лезбијка, моите мотиви се поинакви од оние на доминантната култура... нивната цел е истата таа, Чикана и лезбијка, како и сите други персони во мене, да не бидат избришани, испуштени или убиени. (Анзалдуа, 1987)

Кога сме веќе тука, неопходно е да дадеме неколку основни појаснувања околу самиот поим *mestizo* (мелез), кој се јавува како клучна одредница во делото на Анзалдуа. Имено, овој термин се употребува за означување само на *Латин*оамериканците, но не и за црните или Индијанците. Исто така, и покрај фактот што најголемиот број Хиспаноамериканци се технички мешани (местиси), овој термин, сепак, не се употребува за означување на сите нив. Од друга страна, поимот *Чикано* упатува на постоењето на силна врска со домородното наследство, односно лично избран идентитет. Отаде, самата одредница Чикано-литература, на пример, се користи за оние дела кои видливо го истакнуваат или оживотворуваат чувството на припадност кон оваа (Чикано) заедница. Припадниците на Чикано-културата и самиот Чикано-идентитет се предодредени од два клучни елементи:

1. искуството на миграција (предизвикана од војната во 1849 год., како клучен фактор за нивната детериторијализација)

2. културната хибриднаост (среде која коегзистираат елементи од мексиканскиот, индијанскиот и англосаксонскиот културен ареал)

Ако накратко го свртиме нашето внимание кон нејзината песна манифест „Кога се живее на граница“ (свесно испишана на двата соседни/гранични јазици, англискиот и шпанскиот), се наметнуваат неколку парадигматични и за нас, на Балканот, поучни пораки: животот на границата е траен процес на преживување; на границата ние сме бојното поле, каде непријателите се меѓу себе роднини; додека единствениот сигурен начин за опстанок на границата се состои во тоа самите да „останеме“ крстопат и да живееме без граници.

In the Borderlands / На границата
you are the battleground / Ти си бојното поле
where enemies are kin to each other / Кога непријателите меѓу
себе се роднини;
 you are at home, a stranger / Дома си, а туѓинец..
 the mill with the razor white teeth wants to shred off / Мелницата со белите жилети од заби сака да ја распара
 your olive-red skin, crush out the kernel, your heart / Твојата маслинесто црвена кожа, да го здроби зрното, твоето срце
 pound you pinch you roll you out / Бие, ти пристискаш, ти вртиш нанадвор
 smelling like white bread but dead / Мирисајќи како бел леб, ама мртва;
 To survive the Borderlands / За да ја преживееш Границата
you must live sin frontera / Мора да живееш sin frontera
 be a crossroads / Да бидеш распаке. (Анзалдуа. 1987)

Сепак, и покрај гореспоменатите, витално значајни, определби, прашањето за припадноста кај Анзалдуа ниту е ниту би можело да биде апсолвирано толку едноставно и линеарно, како што на прв поглед би можело да се помисли. Нејзиниот пример – самиот нејзин живот и дело – попрво ја потврдуваат точноста и оправданоста на ставот за *жените како бесправни/авторки*/фигури, кои се и остануваат такви токму поради патријархалната родова репресија, која е универзално застапена во сите земји и култури, со разбирливи варијации по однос на нејзиниот интензитет и видливост.

Таа, освен тоа, е речовит пример за она што турската авторка Елиф Шафак во едно свое јавно обраќање во САД ќе го нарече *репрезентативен туѓинец*, или специмен, што би требало да биде крунски показател

на еден (сепак, само површен) мултикултурализам, втемелен врз подгревањето на постојните имаголошки предрасуди и обрасци на просудба на другиот.

Исчекорот што самата Анзалдуа сакала да го направи и креативно да го реализира, по однос на лицемерното покровителство, од страна на условувачкото просветителство на патријархалното предание, е видлив во нејзиното севкупно (поетско и академско) дело, но и во, навидум ситното, лексичко орудие – кованката „*homophobia*“) – која го открива и подвлекува примарното постоење на т.н. семеен „расизам“. Тој е особено нагласен кај нејзината мајка, која, тргнувајќи од сопствениот кафез на предрасуди, со (хомофобична) осуда и неодобрување се однесува кон сопствената „блудна ќерка“ Глориа Анзалдуа (и покрај фактот што самата е жена).

Овде може да се потсетиме на мошне интересното и важно интервју со современата турска писателка Елиф Шафак, каде што таа открива дека, во традиционалните патријархални заедници (а тука, впрочем, многу и не се разликуваат мексиканската и балканската) – токму „потиснувањето на сексуалниот нагон претставува еден од начините за постигнување на моќ“. На тој начин, и само доколку прифати таа да биде или да остане „амнестирана“ од престапот на „сексуалноста“, односно да биде претворена во (сексуално безопасна) „деловна жена и другарка“ или (биолошки асексуална) „баба“ – жената може да си дозволи стекнување извесна моќ и позиција во општеството. Отаде, според двојните стандарди што владеат, секоја жена бидува „двојно оданочена“ од страна на сексуалното книговодство на класичната патријархална заедница – еднаш, како и секој друг „обичен“ член на заедницата (соодветно на толкувањето на Фројд во *Неугодното во културата*), а вториот пат, како родово обележан, стигматизиран член (само затоа што е жена). Оттука, и песната „Разрешена жена“ од современата американска поетеса (исто така) од Чикано-потекло, Сандра Циснерос – на духовит и остроумен начин, преку фигурата „*ла мача* – пекол на штикли“ (односно женската верзија на мачо), го кондензира целиот оној долго акумулиран револт на потиснуваната сексуалност на жените и (не)можноста тие интегрално да се доживеат себеси на оној суверен и полнокрвен начин, што е саморазбирлив за мачо-мажите).

Токму поради таа перфидна игра на двојните стандарди, Глориа (слично како и некои други жени автори) нагласува колку била голема и витално важна улогата што ја одиграле книгите за самото зачувување на нејзиното психичко и ментално здравје.

„Жената која пишува има моќ, а луѓето стравуваат од жената која има моќ“ – сведочи Глориа, а токму таа долго ускратувана моќ и право на

сопствен пишан збор, како и воопшто, свој автентичен глас – се покажува делотворна сила за новото себе-позиционирање, не само на жените како (од памтивек маргинализиран) род туку и на сите други *границни субјекти* (*viñeñti*), кои исто така живуркаат во сенката на „своите“ идиосинкразични, (длабоко привилегирани) метрополитенски „центри“.

Патем, самиот идиом „*frontier identities*“ (гранични идентитети) му го должиме на ликовниот критичар и перформанс-уметник Гиљермо Гомез Пења (роден во 1955 г. во Мексико Сити), еден од тројцата значајни Чикано-автори, заедно со Анзалдуа и Сандра Циснерос (поетеса, родена во 1954 г. во Чикаго, која минатата година од страна на американскиот претседател Барак Обама беше наградена со најпрестижниот медал за уметност).

Денес, во време на постојано фабрикување на сè понови и пософистицирани, а при тоа невидливи граници, може да го сретнеме и поимот *глобална граница* – којшто укажува на комплексот од историски поврзани постколонијални простори, чишто искуства и трауми со феноменот (и фатумот) на границата, без оглед на нивната, некогаш, можеби и доста голема, географска дистанца, во голема мера, придонесуваат за осознавање на нивната заемна типолошка сродност, неочекувана блискост, добредојдена комплементарност и солидарна поткрепа. Така, на пример, може да се дојде и до навидум изненадувачкиот заклучок дека теориската платформа и творечките искуства на Анзалдуа можат да се покажат мошне инструктивни и полезни во современите културолошки согледби и толкувања на Балканот или Медитеранот, како автентичен евро-азиски местизо (следејќи ги при тоа и наводите на инспиративниот и космополитиски обоен „апологет“ на граничноста, италијанскиот писател Клаудио Магрис (роден во 1939 г.), и самиот предодреден од својата, односно граничноста на пограничниот град симбол Трст).

Тука, бездруго, да не забораваме, припаѓа и богатата интеркултурно предодредена слика панорама на самата Македонија, како типичен пример за искуствено-практично осознавање на штотуку споменатата: мелеска, хибридна – односно гранична култура, што лежи на распаќето помеѓу Европа и Ориентот, христијанството и исламот, Истокот и Западот. Отаде нималку не е неоправдана ноторната споредба на Македонија со Византија и со Отоманската Империја – која кулминира во „патописната“ констатација на српскиот писател Владимир Пишталo, инаку долгогодишен универзитетски професор по историја во САД, дека токму *Охрид* е всушност: највизантискиот град на светот.

Интересно би било тука кусо да се навратиме на едно дело во кое се пишува за нам поблиското искуство на границата:

„Зборот *граница* за Егејците отсекогаш имал значење на граница со Грција“ (Колбе, 1999: 45), а „единствената недофатлива граница (за нив – заб. моја) била токму најблиската, онаа што дури може да се помине и пеш, сведочи Кица Барциева Колбе, во својата филозофски интонирана студија *Егејци*, којашто, за сега, останува единствена кај нас, според својот базичен профил и херменевтичка определба, сосредоточена врз феноменолошко толкување на сите потресни импликации, поврзани со историската трагика на бегалството, фатум на кој особено биле изложени нашите сонародници од Егејска Македонија.

Границите, според мислењето на влијателните експерти, како Хоми Баба, претставуваат еклатантен пример за тоа што е постколонијален простор! Постколонијалниот простор, всушност, е посебен вид меѓупростор, т.н. *ипреџ* или *in between* простор, каде, по дефиниција, се одвива вистинско, субверзивно подривање на дискурсите на доминација. Овој простор помеѓу, имплицитно доведува до феноменот на „ниту – ниту“ припадност, изместувајќи ги историите што него самиот го конституираат, во исто време, играјќи ја и улогата на оперативен инструмент за елиминирање на колонијалистички наметнатиот модел на негова *еџзоџи-зација*.

Можеби, токму поради тоа и самото воспоставување (себелегитимирање) на *границниот субјективитет* како таков, во овие рамки, со право, не се доживува никако поинаку отколку како форма (или вид) на отпор.

Мала, но значајна потврда за тоа тврдење дава и видеоспотот за индикативно насловената песната “Wake Up” на рап-метал бендот “Rage Against The Machine”, која на почетокот, како свое мото, ја цитира паролата на прочуениот борец против расната дискриминација, Малколм Икс „*Anger is a gift*“ (Гневот е дарба), проследена со неколку иконографски прикази од уличните немири ширум низ САД. Патем, пејачот на овој бунтовнички бенд, Зак де ла Роча (роден во 1970 г. во Лонг Бич, Калифорнија), самиот има Чикано-потекло (со оглед на тоа што неговиот татко е реномиран Чикано-муралист).

При тоа, темелното својство на граничната културна позиција се состои во прифаќањето на *идентитетската криза*, како неодминлив *модус вивенди*, од кој не може трајно да се побегне, ниту задоволително еднаш за секогаш да се разреши. Ваквото сознание, можеби, крие и има и ослободувачки потенцијал, за сите оние гранични непријатности со кои неминовно се соочуваат и останатите култури во светот, меѓу нив и Македо-

нија. Во таа смисла, отпорано го имам наведено како занимлива солуција и за нашите сопствени идентитетски изместености и кризи – следново, духовито интонирано, себевидување на Анзалдуа: како желка, која секаде со себе го носи својот дом, не стравувајќи при тоа од перманентното поместување на границите, како трауматично искуство на Мексиканците.

Токму поради тоа не смее да се заборави историскиот факт од првостепена важност дека самите граници (како, впрочем, и самите идентитети) не се ништо друго, туку *артифефакти* – односно, историски и текстуално заснован, *конструиран*. Или, уште повеќе, своевидна *лабораторија* што ги побива заблудите за постоењето на некакви идеално типски монокултури.

Одлична потврда за тоа тврдење дава и современиот феномен на претворање на нашето, навидум мошне либерално и отворено, општество во “border society” – „оштетено на границите“, односно самиот процес наречен borderization of the world (пограничување на светот), кој е поврзан со растечката „пограничност“, односно сегрегација и контрола на населението, под превезот на различни административни и/или безбедносни изговори, какви што се одигруваат на места како аеродромите, но и интерно, во премолчано одобреното гетоизирање, што се одвива во рамките на големите градови. Конечно, покрај сето друго, и во рамки на интернетскиот простор, како хегемониски простор со (локални, иако невидливи) гранични патроли.

ЗАКЛУЧОК

„За Глориа Анзалдуа границата не беше само линија на мапата: тоа беше состојба на умот и гледна точка на животот. Родена во 1942 г. во Рио Гранде, Анзалдуа поседуваше вчудовидувачка дарба за преобразба на линиите на разделба во обединувачки визии“ – како што ќе напише еден од нејзините егзалтирани читатели следбеници од САД.

Креативниот отпор и образецот што го сугерира програмски насловената и графички иновативна книга „Borderlands“ на Анзалдуа, придружен со автентичните уметнички остварувања на нејзините Чикано-сонародници (сојузници), и денес, *три децении* по првичната објава на нејзините пресвртнички стојалишта – ја потврдува својата виталност, откривајќи ги потенцијалите како на сопствената (свесно) „изместена“ интерпретација (во прилог на) и афирмативна (ре)концептуализација на поимот на културна (родова) граница така и актуелноста (перспективите) на дотогаш табуизираната – *родово* освестена позиција, која ниту денес (во време на

подемот на десничарскиот неоконзервативен блок), за жал, сè уште, не може да се земе или смета здраво за готово.

Трите Ф, кои беа споменати во поднасловот на овој труд и омаж на Глория Анзалдуа, се однесуваат на суштественото *ѿпроединсѿво* на жената (feminine), како битие или фигурата (figure) на границата (frontier), што ја обележува творечката позиција и придонесот на оваа, кај нас, за жал, сè уште малку позната авторка.

Анзалдуа за прв пат и на таков предизвикувачки начин ги елаборираше феномените на културната граничност – со тоа што сите локациски недостатоци умешно и подвижно ги претвораше во предности. Освен тоа, Глория се зафати и со дополнителниот и нималку едноставен зафат – афирмацијата на родовите аспекти на граничното искуство и повеќекратните идентитети, поврзани со таа состојба.

Повикувајќи се на насловот од мојот истражувачки проект „Удвоена другост“, кој беше посветен на родовите аспекти на балканизмот од 2001 год., тогаш, и за овој предизвик, во кој сосема свесно се впушта и го прифаќа самата Анзалдуа, може да заклучиме, дека станува збор за (смело) истражување на нејзината сопствена „удвоена (ако не и уѿироена) *дру-ѿосѿ*“: вклучувајќи ги, при тоа, позициите на Чикано (етничка другост), на жена (родова другост), а, третпат, и како личност со квир-ориентација (сексуална инаквост).

И кога сме веќе тука, не можеме да не ја споменеме нејзината исповед, според која Глория била *родена како квир*, со оглед на тоа дека поради одреден број вродени аномалии, таа, уште како млада, морала да биде подложена на хистеректомија (оперативно отстранување на матката).

Што се однесува до нејзиниот третман на јазикот, со цел да постигне поголема праведност и дистрибутивност на запоставените, неанглофони јазици, Анзалдуа одново се залага за практикување на своевидна лингвистичка пограничност, односно креативна интерференција меѓу англискиот и шпанскиот јазичен идиом. Таа дури се залага за програмска употреба на *Spanglish* (*шѿпанѿлиски*), јазикот мелез, создаден со симултана употреба на обата свои „родители“. Во едно од своите интервјуа таа и самата признава дека напати намерно не го користела своето знаење на англискиот (како империјално надмоќен јазик во однос на шпанскиот) и инсистирала на билингвалноста: „Јас, всушност, се стремев кон тоа да ги принудам (англофоните) да ми се приспособуваат мене“.

Примерот на Глория Анзалдуа потврдува дека *ѿишувањеѿо на себносѿта*, односно „поставувањето на личното искуство како леќа за препрочитување“ на владејачките и конвенционални толкувања на идентитетот,

културата, границата – и тоа како знаат и умеат да бидат инструктивни, далекусежни, влијателни, инспиративни и за другите.

Сепак, во нејзиниот случај, нема и не треба да очекуваме никаква ли-неарност, дури ни по однос на самата нејзина биографија. Иако Глориа ја „испишува својата себност“, тоа, сепак, во никој случај не подразбира некритичка апологија на голиот факт на потеклото, туку обид за негова еманципација и (макар „само“ креативно) надраснување.

Отаде, за Глориа може да речеме дека во своето творештво таа применува парадоксален (или граничен) спој на елементи (или честички) на автобиографичност, контрапунктирани со доживотниот обид за „бегство од биографијата“ и трајната „homophobia“, токму на начин, каков што само таа (и ретките како неа) умеат плодотворно да го изведат, останувајќи при тоа трајно запаметени, влијателни и инспиративни – поради својата бескомпромисна, етички „заверена“ мисија.

П.С. Во мигот кога го довршив создавањето на овој текст за Анзалдуа, на 16 ноември 2017 г., во Скопје се одржа мошне инспиративно и занимливо предавање од страна на италијанскиот „пограничен“ писател и кандидат за Нобеловата награда, Клаудио Магрис (роден во 1939 г.). Само неколку години повозрасен од Анзалдуа, тој ни соопшти дека „искуството на границата“ за него имало суштинско значење, како жител на Трст, поклоник на морето и неколкуте вкрстени културни влијанија во неговиот живот. „Идентитетите се место на средба – изјави Магрис, во рамките на своето предавање во Скопје – и за секој идентитет треба да се говори само во множина. Од друга страна, токму самата несигурност во идентитетот, за возврат, создава и – многу литература“.

При тоа Магрис не заборави да ги спомене и жените, односно нивната егзистенција, во срцето на општествената „осојница“, како суштества чија местоположба, дури и во рамки на современата култура, е само едно опскурно „неместо“. На работ и границата на културната видливост, како што, во духот на Глориа Анзалдуа, би додала јас!

Библиографија

- Барциева Колбе, К. (1999). *Еџејци*. Скопје: Култура.
- Циснерос, С. (2017). Разрешена жена. Пристапено на 25 мај 2019 на Окно: <https://okno.mk/node/64034>
- Цветаноска, М. (2016). Феминистичка мисла и женско писмо во романи-те на Елиф Шафак. *Контекст*, 13, 85–105. Пристапено и на: <http://kristinabozurska.mk/wp-content/uploads/2018/03/Kontekst14.pdf>
- Шафак, Е. (2011). *Койлетио од Истанбул*. Скопје: Три.

- Шелева, Е. (2004). *Дом/угенитиитеи*. Скопје: Магор.
- Anzaldua, G. 1987. *To Live In The Borderlands*. Пристапено на 25 мај 2019 на: <http://www.powerpoetry.org/content/live-borderlands> -
- Anzaldua, B. 1987. *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. Пристапено на 25 мај 2019 на: [http://www.Anzaldua%20%20Borderlands%20La%20frontera%20\(1\)%20\(1\).pdfpdf](http://www.Anzaldua%20%20Borderlands%20La%20frontera%20(1)%20(1).pdfpdf)
- Lockhart, T. 2006/2007. *Writing the Self: Gloria Anzaldúa, Textual Form, and Feminist Epistemology*. Пристапено на 25 мај 2019 на: <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?cc=mfsfront;c=mfs;c=mfsfront;idno=ark5583.0020.002;g=mfs-g;rgn=main;view=text;xc=1>
- Nagy Zekmi, S. (2008). *Postcolonial Perspectives on the New World (B)order*. Пристапено на 25 мај 2019 на: <https://pages.wustl.edu/files/pages/imce/mabelmorana/revisintro.pdf>
- Pištaló, V. (2019). *Živimo u vreme sužavanja sveta i neokolonijalizma (интервју)*. Pressing. N1, пристапено на 28 мај 2019 на: <https://www.youtube.com/watch?v=guWcKakRa7U>
- Safak, E. (2003). *A Conversation with Elif Safak. Meridians: Feminism, Race, Transnationalism* (interview). Пристапено на 25 мај 2019 на: http://www.elifsafak.us/en/roportajlar.asp?i_slem=roportaj&id=11
- Šeleva, E. (2003). *Border Cultures, Cultures at the Border*. *Identities*, 1, 123–139. Пристапено и на: <https://identitiesjournal.edu.mk/index.php/IJPGC/article/view/92>

Elizabeta Šeleva

**GENDER AND RECONFIGURATION(S):
THE BORDER AS A CULTURAL METAPHOR
(GLORIA ANZALDUA: FEMININE FIGURE ON THE FRONTIER)**

Abstract

This article is dedicated to a comparative literary presentation of Glora Anzaldua (1942 – 2004), a renown and cornerstone figure in the field of post-colonial feminism, poet and scholar, of Chicano background. The most influential and seminal book of Anzaldua *Borderland*, published 1987, introduced inspiring studies of the border as a cultural metaphor, with powerful challenging potentials. Gloria Anzaldua also discusses the problem of queer and mestiza identities, the neither-nor position of her own, as significant for the new approach toward the phenomenon of border(s) as a creative and cultural opportunity.

Beside the innovative concept of Anzaldua, this article also offers a comparative review of the most important aspects of Anzaldua, in correspondence to Balkan authors, such as Turkish novelist Elif Safak, or Macedonian writer Kica Bardzieva Kolbe, both concerned by the complex impact of the border identity positions of their own (gender and family narratives). Finally, this article points at the actual

relevance of the border (as a cultural metaphor), referring to the increasing amount of borderization in the contemporary world as well as the current phenomenon of the so-called border society.

Keywords: feminist criticism, mestiza, border criticism, Chicano, identity, post-colonial studies

Клучни зборови: феминистичка критика, Чикано, mestiza, гранични култури (bordercriticism), постколонијални студии, идентитет

ПРЕВЕДУВАЊЕ И ТОЛКУВАЊЕ

Јасминка Делова-Силјанова

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА ЈАЗИК ВО ПРЕВОДИТЕ ОД ЧЕШКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ВОВЕД

Јазичната слика на светот во лингвистиката како предмет за јазично проучување ја има поврзаноста на јазикот, културата и секојдневниот живот. Се претпоставува дека секој јазик заедно со својата култура и со својата историска заднина/основа создава специфично искуство на даденото општество, учествува во создавањето специфична слика на светот за тоа општество. Тоа го подразбира начинот на кој говорителот на дадениот јазик го разбира светот во кој живее, како го вреднува тој свет, на кој начин говорителот ја доживува својата егзистенција во тој свет или на кој начин ги споделува своите доживувања со останатите членови на своето јазично културно општество.

Фразеологијата можеме да ја сметаме за јазичен материјал врз чија основа јазичната слика на светот мошне верно би можеле да ја анализираме.

Фраземите, пред сè, се јавуваат во секојдневниот говор и нивните корени допираат честопати до многу генерации наназад – со тоа фразеологијата ни го одразува актуелниот говорен јазик и истовремено пренесените значења.

Како најчеста и мошне изразена мотивациска област во фразеологијата се јавуваат две тематски целини: називите на деловите на телото и називите на животните (зооапелативи).

Да се рефлектираат фраземите од семантички аспект значи да се работи со јазичен материјал кој не подлежи на кодификација, кој сведочи за јазикот и за искуството на генерациите пред нас и којшто е специфичен за секој јазик, односно народ.

1. КОНЦЕПТОТ ‘ЈАЗИК’

Јазикот е подвижен орган кој се наоѓа во усната празнина и претставува орган за вкус, но истовремено има повеќе функции, учествува во процесот на исхрана, при голтање и уште претставува говорен орган. Поради својата форма, виталност и сила честопати се идентификува со пламенот, а како орудие на зборот поседува неограничена создавачка и уништувачка моќ. Божјиот јазик се споредува со оган што проголта сè (Исаија 30, 27), симбол на неговата моќ и праведност, а пламените јазици се симбол на Светиот Дух – силата на светлината. Дарбата за јазикот им овозможува на оние што го примиле, исполнети со Светиот Дух да се изразат на најразлични јазици со несовладлива сила. Добро е познат и злиот јазик, кој навредува, урива, уништува. На голем број скулптури и слики претставени се исплазени јазици, како знак на предизвик и омаловажување на опасноста или како можност за општење со боговите. Јазикот е симбол на комуникацијата, творец на речта, па затоа ја изразува човековата мисла, красноречивоста и мудроста. Како орган за вкус јазикот поседува моќ на расудување, тој го разликува доброто од злото, тој суди. (Шевалие; Гербран, 2000)

Јазикот се изедначува со пламенот. Го има неговиот облик и подвижност. Разорува и прочистува. Како орудие на говорот, создава и уништува, моќта му е безгранична. Се споредува и со тасовите на вагата: тој суди. Според она што го зборува, јазикот е праведен или лажлив и злобен. На тој начин моќта на јазикот е целосна и во негова власт се животот и смртта. Кога се споменува јазикот без додавање на атрибути, секогаш се мисли на лош јазик (Миловановиќ, 1994: 204).

2. JAZYK/ЈАЗИК ВО ПРЕВОДИТЕ ОД ЧЕШКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во нашето истражување ќе ги разгледаме фраземите со компонента ‘јазик’ во делата од чешката литература преведени на македонски јазик. Го разгледуваме значењето на фраземите од аспект на когнитивната лингвистика што се однесува на концептот за телесноста и за соматските фраземи. Целта е да се примени принципот на телесност на конкретен лексиколошки материјал и притоа да се направи семантичка класификација на фразеолошките единици. Потоа го разгледуваме начинот и можностите за превод на фраземите на македонски јазик.

3. ДЕЛОВИТЕ НА ТЕЛОТО И НИВНАТА СПЕЦИФИКА

Оваа шема ги именува деловите од телото и нивната карактеристика. Станува збор за отсликување на она што за нас одредени клучни зборови го отелотворуваат најинтензивно и најприродно.

3.1 Јазикот означува говор / зборување (*Jazyk znamená řeč / mluvit*).

Јазикот, пред сè, значи зборување, односно говор што се поврзува со фактот што е орган за говор. Јазикот/говорот значи да се има дар за зборување, со неког да се најде заеднички јазик. Јазикот, исто како и устата, мора да се пази, односно да се има клуч на јазикот. Граница на јазикот се забите, па да се молчи значи *ga se grží jazykoři za zuby* или *držet jazyk za zuby*. Јазикот го разбираме како див коњ којшто мораме да го држиме на узда.

3.1.1. Чешката фразема *mluvit co /mu/ slina na jazyk přinese* има значење ‘зборува импровизирано, без размислување, без смисла’. Во нашиот материјал оваа фразема се појави еднаш.

На македонски оваа фразема е преведена со аналогна фразема, каде што наместо соматската клучна компонента *jazyk* е употребена друга соматска компонента, *ум*. Во продолжение следува примерот:

Každě tam mohl mluvit, co chtěl a co mu slina právě přinesla na jazyk, jako by byl v parlamentě. str. 46 JH1434CZ

Таму секој можеше *ga* зборува *сè штио сака и штио ќе му ѝагне на ум*, како да се наоѓа во парламентот. str. 37 JH1434MK

Mluvit co /mu/ slina na jazyk přinese: mluvit improvizovaně, bez rozmyslu a často nesmyslně n. hloupě; náhodně, nesouvisle..; nevidět si do huby; placat nesmysly, motat páte přes deváté, mlátit prázdnou slámu

Зборува што ќе му дојде на јазик: зборува глупости (Сн.В.)/ (ТРМЈ); си го пушта јазикот пред умот: зборува без размислување; јазикот му е побрз од умот: зборува многу без да го обмисли кажаното (ФРМЈ)

3.1.2. Чешката фразема *mít někoho pořád na jazyku* во нашиот материјал се појави еднаш. Таа има значење ‘постојано за неког неубаво или критички да се зборува, да се озборува некој’.

На македонски е преведена со делумен еквивалент, задржана е клучната компонента *jazyk* и сметаме дека оваа фразема одговара со своето второ значење ‘многу сака да каже нешто, но свесно го премолчува’:

...vlídný a zamyšlený poeta Charles, který ...*má pořád něco na jazyku*, ale nikdy to neřekne; str. 242 KČ262CZ

Má pořád něco na jazyku, ale nikdy to neřekne: *chce něco říci, a neví jak*. K. Čap. (PSJČ); Mít něco/někoho pořád na jazyku=v hubě: stále, často o někom nevybíravě, nehezky mluvit n. ho kriticky, štiplavě připomínat; pomlouvát někoho stále (SČFI)

...учтивиот и замислен поет Чарлс кој *ѝосѝојано има неѝиѝо на врвоѝ на јазикоѝ*, но ништо не кажува. str. 184 KČ262MK

На јазик му е/ му се врти (пете, плетка) на јазикот: 1. знае нешто, но не може веднаш да се сети и да го каже 2. многу сака да каже нешто, но свесно го премолчува (ФРМЈ); Го јаде (чеша) јазикот: тешко се совладува да не каже нешто (ФРМЈ); На врв јазик му е: кога човек не може да се сети на некој збор или нечие име (К. В.); На (врв) на јазик му е: се мачи да се сети на нешто (Сн.В.);

3.1.3. Чешката фразема *moc si jazyk umluvit* има значење ‘долго, уморувачки и попусто некој да се убедува’. Тоа значење некако не ни одговара на контекстот.

На македонски имаме два превода бидејќи примерот е извлечен од дело што на македонски е преведено од двајца преведувачи.

Во едниот пример имаме неточен превод, превод кој не одговара на значењето на чешката фразема, додека во вториот пример има превод со аналогна фразема во која, сепак, е задржана соматската клучна компонента **јазик**. Сметаме дека во вториот пример интензитетот на македонската фразема е поголем отколку во оригиналот. Во продолжение го даваме примерот за илустрација:

Mohla si jazyk umluvit a pořád se smála. str. 239/239 MK870CZ

Moc si jazyk umluvit: dlouze, únavně a obv. i marně někoho přesvědčovat (SČFI); не ми одговара тоа значење на значењето употребено во текстот

Беше разговорна и постојано се смееше. str. 302; *Искриш јазик од зборување* и постојано беше насмеана. str. 302 MK870MK

Јазикот ѝ мелеше: многу, без престан зборувааше (К.В.); Јазикот му меле / меле со јазикот / јазикот му ломоти како воденичен камен: претерано многу зборува, дрдори (ФРМЈ)

3.1.4. Чешката фразема *plete se mi jazyk* е синонимна со фраземата *mátl se mi jazyk* што во нашиот материјал ја извлековме во еден пример. Има значење ‘зборува во состојба на пијанство, нејасно и уморено’.

На македонски е преведена со делумен еквивалент, иако во фразеолошките речници најдовме пример на фразема за целосен еквивалент, а тоа е *му се ѝлейѝе јазикоѝ* со значење ‘не може да се сети на некој збор или нечие име’:

Když pak chtěl něco říci, *mátl se mu jazyk* a jektal tak, že dr. Krafft vystřízlivěl a tuze se znepokojil. str. 230 KČ243CZ

Syn: plete se mu jazyk: mluví v opilsti nezřetelně, těžkopádně; unaveně

И кога сакаше нешто да рече, *му се ѝлејѝе јазикоѝ* и тракаше со забите толку многу што д-р Крафт се истрезни и многу се вознемири. str. 175 KČ243MK

Јазикот му се врза (му се фати): 2. се сплетка, се збуни (Сн.В.); Му се плете јазикот: кога човек не може да се сети на некој збор или нечие име (К. В.)

3.1.5. Чешката фразема *mít svazaný jazyk* не ја потврдивме во чешките фразеолошки речници со коишто располагаме. Има значење ‘пред некого не може да зборува, се плетка’.

На македонски имаме превод со целосен еквивалент:

Když mu projelo hlavou, že je zamřížovaná stářím, pocítil k ní nesmírnou lítost, a ta lítost mu ji přiblížila (tuto kdy si tak oslnivou ženu, *před kterou míval svazaný jazyk*)... str. 135 MK501CZ

Ant: rozvázat někomu jazyk: donutit někoho mluvit

Кога му пролета мислата дека е зад решетките на староста, почувствува неизмерно сожалување спрема неа, а сожалувањето му ја приближи (оваа жена која некогаш толку зрачеше и *ўпред која јазикоѝ му се врзуваше*)... str. 146 MK501MK

Јазикот му се врза (му се фати): 1. остана без зборови 2. се сплетка, се збуни (Сн. В.); Му се плете јазикот: кога човек не може да се сети на некој збор или нечие име (К. В.); Му се плетка јазикот: не зборува јасно, се збунува (Сн. В.);

3.1.6. Чешката фразема *rozvázat se mu jazyk / rozvázat někomu jazyk* во нашиот материјал ја издвоивме еднаш. Има значење ‘да се натера некој да каже нешто или да издаде’.

На македонски е преведена со целосен еквивалент, за илустрација следува примерот:

O noci, nebeštanko, ty ulevíš sevřeně hrudi a *rozvážeš těžký jazyk*; povzneseš, požehnáš.... str. 77 KČ45CZ

Rozvázat (někomu) jazyk: donutit někdo násilím něco říct, prozradit (SSJČ)

О, ноќ небесна, ти ги олесну-
ваш стегнатите гради и го *раз-*
врзуваш ѝешкиоѝ јазик; ти
поткреваш, благословуваш, со
крилја го даруваш срцето.... str.
53/54 КС45МК

Го одврза (разврза, поодврза) јазикот: по-
чна да зборува (Сн.В.); Тврд е на јазик: не
зборува многу (Сн. В.); Му се одврза јази-
кот: почна да зборува (К. В.); *Го одврза/*
разврза јазикоѝ: почна да зборува / *Тврг е*
на јазик: не зборува многу (ТРМЈ)

3.1.7. Во овој пример, што во нашиот материјал се појави еднаш, има-
ме варијанта на поговорката *co na srdci, to na jazyku*, а тоа е *co mi na mysli*
leželo, padlo mi na jazyk што има значење ‘искрен човек што веднаш ќе
каже што мисли без оглед на последиците’.

На македонски е преведена со целосен еквивалент што е исто така
варијанта на македонската поговорка *шѝо на ум, ѝоа на друм* со значење
‘не размислува многу пред да каже нешто и/или многу е директен’:

Schválně jsem tak pověděla; *co mi na mysli le-*
želo, padlo mi na jazyk; chtěla jsem milostivé
paní něco napovědít. Někdy bývá slovo v čas a
k místu prospěšné,” odpověděla babička. BN-
1394CZ

Var: Co na srdci, to na jazyku:
o upřímném, ale nerozavžném
člověku, který hned řekne, co si
myslí, bez ohledu na následky.
(EM)

Намерно *ѝо реков ѝоа шѝо ми лежеше на*
мисла, ми беше на јазик; сакав на милос-
тивата госпоѓа нешто да ѝ потскажам. По-
некогаш зборот во одредено време и на
место е корисен – одговори баба. стр. 195
BN1394МК

Што на ум тоа на друм: 1. не
размислува многу пред да
каже нешто 2. многу е дирек-
тен (Сн. В.);

3.1.8. Чешката фразема *dralo se ti na jazyk* не ја потврдивме во чеш-
ките фразеолошки речници со коишто располагаме. Има значење ‘нестр-
пливо сака нешто да каже’. Во нашиот материјал се издвои во два при-
мера.

На македонски јазик имаме три примери на превод бидејќи едниот
пример што го издвоивме во нашиот материјал е од дело на чешки јазик
преведено на македонски од двајца преведувачи. Во сите три примери
имаме различни преводни решенија.

3.1.8.1. Во еден пример имаме превод со делумен еквивалент:

...se jim nyní *dralo na jazyk* s takovou inten-
zitou, až si každou chvíli vzájemně skákali do
řeči.... str. 25

Dralo se mu na jazyk: нестр-
пливо сака нешто да каже (м.
з.)

...им *doaǵaše seǵa na jazyk* со таков интензитет што секој миг меѓусебно се прекинуваа во зборувањето. стр. 23

Ми дојде на јазик: кажа нешто што му текнало во моментот, обично нешто недоволно обмислено (ФРМЈ)

3.1.8.2. Во еден пример имаме неточен превод и во еден пример имаме превод без еквивалент. За илустрација ќе дадеме еден пример со два превода на македонски:

...ale pořád *se mi to dralo na jazyk*... стр. 265 МК899СЗ

Dralo se mi na jazyk: нестрпливо сака нешто да каже (м. з.)

...но тоа постојано *mi ěo sечеше jazykoi*... стр.338; ...но постојано *mi се намејнуваше ga кажам*... стр. 337 МК899МК

Ми доаѓа на јазик (м. з.); ми дојде на јазик: кажа нешто што му текнало во моментот, обично нешто недоволно обмислено (ФРМЈ)

4. ТЕЛОТО КАКО КОМУНИКАТИВНО СРЕДСТВО / ТЕЛОТО КАКО СИГНАЛ ЗА ДОГОВОР / СОГЛАСУВАЊЕ / НЕСОГЛАСУВАЊЕ

Телото ни се претставува како средство за комуникација, како средство за искажување на некој гест, невербална комуникација и сликовити изразувања поврзани со човечкото тело.

4.1. Договор / согласување / несогласување (Dohoda / souhlas / nesouhlas)

Мошне бројна група фраземи го сочинува изразувањето согласување или несогласување во рамките на комуникацијата. Јазикот ни служи за јасен дрзок гест за што ја употребуваме следнава фразема.

4.1.1. Чешката фразема *vypláznout na někoho jazyk* во нашиот материјал се појави во еден пример. Има значење ‘некому да изрази потсмев, триумф’.

На македонски е преведена со целосен еквивалент. Во македонските фразеолошки речници со кои располагаме македонската фразема ја најдовме со едно значење ‘се измори’, но сметаме дека на толкувањето му недостасува и второ значење, токму она што нам ни одговара во овој пример:

V demokratických zemích by každý *vyplázl jazyk na* policajta... стр. 118 МК2330СЗ

Vypláznout jazyk na někoho: vyjádřit někomu svůj ostentativní posměch a vítězoslavné triumfování, pohrdání

Во демократските земји
секој би му го исплазил
јазикот на полицаецот ...
стр. 141 МК2330МК

Го исплази јазикот: се измори (Сн. В.)
– не одговара на нашето значење;

ЗАКЛУЧОК

Во нашиот материјал ексцерпиран од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик издвоивме девет фраземи со соматска клучна компонента *јазик*. Од нив осум извлековме по еднаш и една која ја извлековме во два примера. Што се однесува до структурата на фраземиите со соматска клучна компонента *јазик* што ги издвоивме во нашиот материјал, една фразема е поговорка, додека сите останати се глаголки фраземи. Што се однесува до тоа како чешките фраземи се преведени на македонски, во три примери можеме да издвоиме фраземи преведени со целосен еквивалент, превод со делумен еквивалент, исто така имаме во три примери, во два примера имаме превод со аналогна фразема, превод без еквивалент имаме во еден пример и во два примера имаме неточен превод.

Нашата анализа на фраземиите со соматска компонента *јазик* во чешкиот и во македонскиот јазик ни покажа дека во голем обем има совпаѓање во начинот на изразување со помош на фраземи, а тоа значи и во начинот на поимање на нашето тело.

Сето ова нè упатува на заклучокот дека концептуализацијата во македонскиот и во чешкиот јазик оди во иста насока и дека, секако, блискоста на културите и словенското потекло на двата јазика прави јазичната слика на светот и доживувањето на своето тело да ги восприемаме сосема идентично.

Библиографија

- Велковска, С. (2008). *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје.
- Делова-Силјанова, Ј. (2012). *Соматскиите фраземи во преводите од чешки на македонски јазик и обратно*. докторска дисертација (необјавена). Филолошки факултет „Блаже Конески“. Скопје.
- Димитровски, Т. & Ширилов, Т. (2003). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. том први А-Ј, Скопје, Огледало.
- Кундера, М. (1969). *Шеѓа*. Скопје: Нова Македонија. (МК4МК)
- Кундера, М. (2007). *Шеѓа*. Скопје: Табернакул. (МК5МК)
- Кундера, М. (2009). *Бесмисленост*. Скопје: Табернакул. (МК3МК)

- Кундера, М. (2009). *Нејодносливата лесношћа на живеењето*. Скопје: Табернакул. (МК2МК)
- Миловановиќ, К. (1994). *Речник симбола*. Крагујевац, Народно дело.
- Њемцова, Б. (2010). *Бабичка*. Скопје: Македонска реч. (BN1МК)
- Толковен речник на македонскиот јазик*. (2003 – 2011) том 1-5. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Хашек, Ј. (1988). *Доживувањата на добриот војник Швек*. т. 1 и 2. Скопје: Наша книга. (JH1МК)
- Чапек, К. (1977). *Избрани раскази*. Култура, Скопје. (КЌ2МК)
- Чапек, К. (1990). *Кракашћи*. Детска радост: Скопје. (КЌ1МК)
- Шевалие, Ж. & Гербран, А. (2005). *Речник на симболиите: митови, сонини, обичаи, жестови, облици, ликови, бои, броеви*. Табернакул: Скопје.
- Ширилов, Т. (2008). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. том втори К-П. Скопје, Огледало.
- Ширилов, Т. (2009). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. том трети Р-Ш. Скопје, Огледало.
- Čapek, K. (1989). *Krakatit*. Československý spisovatel: Praha. (KČ1CZ)
- Čapek, K. (1993). *Povídky z jedné a z druhé kapsy*, Československý spisovatel, Praha. (KČ2CZ)
- Čermák, F. & Hronek J. a kol. (1983). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přírovnání*. Praha, Academia.
- Čermák, F., Hronek, J. & Machač, J. a kol. (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha, Academia.
- Čermák, F., Hronek, J. & Machač, J. a kol. (1994). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*. Praha, Academia.
- Čermák, F. (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
- Hašek, J. (1984). *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Praha: Československý spisovatel. (JH1CZ)
- Kundera, M. (2006). *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno: Atlantis. (MK2CZ)
- Kundera, M. (2006). *Nesmrtelnost*. Brno: Atlantis. (MK3CZ)
- Kundera, M. (2007). *Žert*. Brno: Atlantis. (MK4CZ)
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2002). *Metafory, kterými žijeme*. 1.vyd. Brno, Host
- Mrhačová, E. (2000). *Názvy částí těla v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava, Spisy Filozofické fakulty ostravské university.
- Němcová, B. (2008). *Babička*. Praha: Academia (BN1CZ) Slovník spisovného jazyka českého na webu ÚJČ AV ČR <http://ssjc.ujc.cas.cz> (SSJČ)
- Vaňková, I. (2007). *Nádoba plná řeči: (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha, Nakladatelství Karolinum

Jasminka Delova-Siljanova

**CZECH PHRASES WITH THE COMPONENT *TONGUE* IN THE
CZECH AND MACEDONIAN LANGUAGES**

Abstract

Phraseology is like a mirror of the peoples' culture. Its richness both in Macedonian and Czech reflect the richness of the language, the way people think and its cultural basis.

The human body and its parts have an important place in the cultural and mythical cognition of space and as mythical codes participate in the creation and recreation of the structure of the world.

The subject of interest in this paper is the phrases with a key somatic component *TONGUE* in the Macedonian and Czech languages.

Keywords: Somatic phraseology, Czech phrases, Macedonian phrases, tongue

Клучни зборови: соматска фразеологија, чешки соматски фраземи, македонски соматски фраземи, јазик

Сања Михајловиќ-Костадиновска

КОН ПРЕВОДОТ НА ШПАНСКИ ЈАЗИК НА РОМАНОТ СЕСТРАТА НА СИГМУНД ФРОЈД

Набргу ќе се одбележи една деценија откако македонскиот автор Гоце Смилевски ја доби Наградата за литература на Европската Унија за романот *Сесипраиџа на Сигмунд Фројд*¹ и, во годините што следуваа, постигна светски успех благодарение на преводите на повеќе од триесет јазици, со што го заслужи епитетот „најпреведуваниот македонски автор“². Прецизна информација за тоа на колку вкупно јазици³ е досега преведен овој роман не можевме да најдеме, а уште поневозможно беше да утврдиме дали преводите се правени директно од изворникот, но речиси е сосема извесно, особено во случајот со некои „периферни“ европски јазици, како литванскиот или норвешкиот, дека бил користен посреден јазик, најверојатно англискиот. Во овој труд би сакале да се осврнеме на шпанското издание на овој роман бидејќи сметаме дека се работи за еден специфичен случај на индиректен превод, но најнапред би сакале да се задржиме на поимот „индиректен превод“.

Во науката за преводот под индиректен превод се подразбира превод кој не е направен врз основа на оригиналниот текст, туку преку „остварувања“ (realisations) (Dollerup 2000: 2) на оригиналот на други јазици. Во текот на историјата многу текстови се пренесувале од една во друга култура токму благодарение на индиректните преводи, така што не станува збор за една невообичаена, туку, напротив, „преовладувачка“ практика („dominant attitude“ според Тури (Toury), цитирано во Ringmar 2007: 1).

¹ Првото издание на овој роман е објавено во 2007 година, а авторот ја добива посочената награда во 2010 година.

² Синтагмата е преземена од повеќе интернетски страници на македонски јазик.

³ Дојдовме до податоци за постоењето на изданија на француски, италијански, шпански, романски, португалски, германски, словенечки, бугарски, босански, хрватски, полски, чешки, словачки, руски, унгарски, турски, холандски, норвешки, литвански јазик, и, секако, на англиски јазик во издание на престижната издавачка кука „Пингвин“, потпишан од канадската славистка и македонистка Кристина Е. Крамер.

Доволно е само да се спомене Библијата, која важи за најпреведуваната книга на сите времиња, а нејзините денешни верзии се базирале на текстови на повеќе јазици. Или преведувачката школа во Толедо, Шпанија, каде што бројни и значајни текстови од арапски и хебрејски биле преведени на латински со посредство на народниот вулгарен јазик. Сепак, колку и да била раширена ваквата практика, којашто ниту денес не покажува тенденција да се намали, туку, напротив, во добата на глобализацијата добива широки размери и примена, вниманието што во науката го добил индиректниот превод е многу скорешно (Assis Rosa et al. 2017: 113). Дел од студиите што ги консултираме се занимаваат токму со дефинирање на овој „комплексен феномен што брзо еволуира“ (Assis Rosa et al. 2017: 120, преводот е наш), па оттаму и сè уште неусогласената и/или разноликата терминологија: релеј-превод (relay translation)⁴, двоен превод (double translation), секундарен или вторичен превод (secondary translation), превод од втора рака (second-hand translation), верижен превод (chain translation), посреден превод (mediated translation), изведен превод (pivot translation)⁵. Во француската терминологија се користи и поимот *retraduction*, со кој исто така се означува и нов, освежен превод на веќе преведен текст на истиот јазик (Ringmar 2007: 2). Како некои од причините за индиректниот превод Рингмар (Ringmar 2007: 6) ги наведува престижот на посредникот, неможноста да се дојде до оригиналниот текст или, како најчеста причина, непознавање на јазикот на изворникот, коешто може да биде „апсолутно“ (кога не постои преведувач што го познава јазикот на изворникот) или „релативно“ (кога нема достапен преведувач што го познава јазикот на изворникот). Рингмар исто така посочува дека некогаш одлуката да се прибегне кон индиректен превод се должи и на политиката на издавачките куќи кои преферираат да „ангажираат искусен преведувач од јазикот на доминантниот посредник (ML) [...] отколку да ризикуваат со помалку искусен преведувач од јазикот изворник (SL)“ (Ringmar 2007: 6–7, преводот е наш). Најчесто јазикот на изворни-

⁴ Долеруп (Dollerup 2000) прави разлика меѓу поимот „индиректен превод“, каде што посредниот превод нема своја „легитимна“ публика и постои во одреден вакуум (како, на пример, при толкувањето во судница), а терминот „релеј превод“ го користи со значење на веќе постоен превод што служи како основа за друг превод.

⁵ Термините се преземени како илустрација од цитираните статии на Рингмар и Асис Роса, каде што авторите посочуваат на различни првични извори во однос на воведувањето на термините. Преводот на термините е наш, со оглед дека во македонската литература наидовме само на „индиректен превод“, „посреден превод“, „релеј превод“, и освен докторската дисертација на Соња Китановска-Кимовска, не успеавме да дојдеме до поопсежни истражувања на оваа тема.

кот и јазикот на целниот текст се „мали“, „доминирани“ јазици, а јазикот што има улога на посредник е „доминирачки“ јазик⁶.

Во случајот со шпанското издание на *Сестрајата на Зигмунд Фројд*⁷, објавено во 2013⁸ година од издавачката куќа Алфагуара под наслов *La hermana de Freud*, не би можеле да кажеме која е причината поради која задачата им е доверена на двајца бугарски преведувачи, Красимир Тасев и Лилјана Табакова, наместо на македонски преведувачи⁹, и останува само да претпоставиме дека се работи за одредена спрега на околности и на политика на издавачката куќа. Сепак, и покрај можноста двајцата бугарски преведувачи добро да го познаваат македонскиот јазик, односно да не се работи за нарачка поради сродноста на двата јазика, односно преводот да не бил правен од бугарското издание на романот¹⁰, овој случај би го третираше за еден специфичен вид индиректен превод бидејќи неизбежно е во текот на преведувањето, доколку преведувачите наидуваат на одредени тешкотии, бугарскиот јазик да служел како јазик посредник, односно мора да постоела медијација, макар што не постои физичка трага од неа¹¹. Во овој труд ќе се обидеме да укажеме на неколку случаи, особено

⁶ Тука не треба да се има на ум само улогата на англискиот, францускиот или шпанскиот, на пример, во светски рамки, туку и на тоа дека некои јазици имаат доминантна позиција во одредени региони. Рингмар ги наведува данскиот и шведскиот во скандинавскиот потсистем, а во македонскиот контекст може да се зборува за српскиот или српскохрватскиот како доминирачки јазици, без чие посредство била речиси незамислива изградбата на македонската национална културна традиција.

⁷ Првичното издание од 2007 година е насловено „Сестрата на Сигмунд Фројд“, кое потоа добива видоизменето издание во 2010 година, според кое е направен шпанскиот превод, и конечно, трета верзија во 2011 година. Посочуваме на магистерскиот труд на Давор Стојановски (2015) „Историографската метафикција од С до З (Анализа на двете верзии Сестрата на Сигмунд Фројд и Сестрата на Сигмунд Фројд од романот на Гоце Смилевски)“ околу разликите меѓу првата и третата верзија на книгата.

⁸ Истата година е објавено и бугарското издание во превод на Божидар Манов, но нашата претпоставка е дека овој превод, дури и да бил во работна верзија, не е користен како подлога за шпанскиот превод, за што може да послужи како потврда информацијата на оваа интернетска адреса, каде што е посочено дека преводот е правен од македонски на шпански: <http://newsart.net/node/6423> [пристапено на 11/7/2019].

⁹ Не алудираме на тоа дека преведувачот мора да биде исклучиво роден говорител на македонскиот јазик. Напротив, пожелно е да биде роден говорител на јазикот цел, како што генерално е случајот со издањата на овој роман на други јазици: англиски, германски, романски, босански, словачки, според податоците за преведувачите достапни на интернет.

¹⁰ Во видовите индиректен превод што Вошбурн (Wahbourne 2013: 612–613) ги набројува, секогаш се претпоставува постоење на превод посредник, иако тоа не значи дека во практиката било секогаш така.

¹¹ Имено, во споменатата преведувачка школа од Толедо, народниот јазик (romance) во прво време служел само за усно толкување на арапските или хебрејски текстови пред тие да бидат запишани на латински јазик.

но на лексичко ниво, што го „издаваат“ индиректниот превод, иако тоа ни оддалеку не значи дека сакаме да го девалвираме овој превод. Напротив, се согласуваме со впечатокот на новинарката од весникот Ел паис, која вели дека и покрај тоа што не го познава македонскиот јазик, јазикот на преводот ѝ се чини „спонтан, јасен, прецизен“¹². Благодарение на овој навистина одличен превод, романот на Смилевски доби можност да допре до бројна публика, со оглед дека шпанскиот е втор јазик во светот по број на родени говорители, и да добие завидни критики.

Иако не се многу на број, би ја започнале споредбената анализа на оригиналот и преводот со три лажни пара меѓу македонскиот и бугарскиот јазик, што ги навеле преведувачите на погрешен или помалку соодветен превод. Се работи за именката „ризница“ и глаголите „цвили“ и „поклопи“, употребени во следниве реченици:

(1) „Религијата е *ризница* од претстави настанати од потребата човечката беспомошност да се направи поднослива [...]“ (Смилевски 2010: 275)

(1') „La religión es una *coraza* de ideas surgidas de la necesidad de hacer más llevadera la indefensión del ser humano [...]“ (Smilevski 2013: 269)

(2) „Колку тажно, колку болно *цвили* ветерот“ (Смилевски 2010: 182)

(2') „¡Cuánta tristeza, cuánto dolor hay en los *bramidos* del viento!“ (Smilevski 2013: 175)

(3) „со дланката *џо ѝоклоји* цртежот“ (Смилевски 2010: 81)

(3') „*puso bocabajo* el dibujo“ (Smilevski 2013: 80)

Според електронскиот речник на бугарскиот јазик (РБЈ, 2019), зборот „ризница“ значи метален оклоп што се користел во средновековието, па оттаму и изборот на зборот „*coraza*“ во шпанскиот текст, што значи токму тоа – оклоп. Соодветниот превод на македонскиот збор „ризница“ во овој контекст би бил „*caudal*“, којшто во шпански означува тек, ниво на вода во реката, но метафорично може да значи изобилство, па така „*caudal de ideas*“ би било поточно решение. Што се однесува, пак, до глаголот „цвили“, на шпански е преведен со именката „*bramido*“ изведена од глаголот „*bramar*“ што може да биде употребен како за животни така и за природни појави, како ветерот или морето, но со значење што повеќе соодветствува на македонското „рика“. По консултација на електронскиот

¹² Manguel, A. (2013, enero 30). Desamor entre hermanos. El País. El periódico global. https://elpais.com/cultura/2013/01/30/actualidad/1359561980_526989.html [пристапено на 14/7/2019].

речник на бугарскиот јазик увидовме дека глаголот „цвиля“ има речиси спротивно значење од македонското „цвили“ коешто укажува на писклив и жаловен глас, додека во бугарскиот јазик има значење на произведување „рязък звук“ (РБЈ, 2019), што значи остар, груб звук, од каде што веројатно и произлегол глаголот „bramar“, наместо глаголот „gemir“ којшто во шпанскиот јазик исто така се користи за звукот што го произведуваат некои животни или предмети, но со дополнителниот потребен признак на тага и жалење. Во третиот пример, наместо значењето да биде дека раката го покрила цртежот, во шпанскиот превод стои дека раката го превртела цртежот („puso bocaбајо“), што претпоставуваме дека се должи на лажен пар со глаголот „похлупя“, којшто во првото значење се совпаѓа со македонското „поклопува“, односно „става капак на нешто“, но во второто значење, според електронскиот бугарски речник (РБЈ, 2019), означува „превртува, става нешто со дното нагоре“, значење кое македонскиот глагол го нема.

Не сме сигурни дали и во следниов пример исто така станува збор за погрешно наведување под влијание на бугарскиот јазик, односно дали глаголот „приучи“ во бугарскиот го има единствено значењето на „да се привикне, стекне навика“, согласно со бугарскиот електронски речник (РБЈ, 2019), и не ги споделува значењата со македонскиот јазик на „да научи нешто набрзина, за кусо време“, којшто особено во придавската форма „приучен“ добива пејоративна нијанса:

(4) „знаев дека некои оделе кај приучени луѓе кои им давале да испијат горки течности по што го исфрлале плодот“ (Смилевски 2010: 118)

Овој дел од реченицата е преведен на следниот начин:

(4') „Había oído decir que algunas visitaban a *personas supuestamente sabias* que les recetaban brebajes agrios para que se deshicieran del feto“ (Smilevski 2013: 116)

Подвлечениот дел од реченицата се однесува на „приучени луѓе“, но преведено на овој начин на шпански значи „навидум мудри/учени луѓе“. Со оглед на контекстот, односно дека некои абортуси се практикувале од нестручни лица, за соодветен превод би требало да се одбере некој од следниве зборови со пејоративно значење во шпанскиот јазик: „medicuchos“, „matasanos“, „curanderos“, коишто укажуваат на недоволно стручно или неовластено лице коешто врши медицински практики.

Што се однесува до одредени лексички решенија, сметаме дека во следните случаи не е запазено стилистичкото обележје или јазичниот

регистар. Во случајот со зборовите „тревожиш“ (Смилевски 2010: 13), „душевна јанса“ (Смилевски 2010: 29), „гнасотија“ (Смилевски 2010: 39), сметаме дека се употребени понеутрални зборови, „preocupar“ (Smilevski 2013: 15), „preocupaciones del espíritu“ ((Smilevski 2013: 31) и „suciedad“ (Smilevski 2013: 42), соодветно. Со оглед дека преводот е во голема мера прецизен, на што ќе укажеме и подолу, нашата претпоставка е дека во овие случаи, преведувачите можеби не ја процениле засилувачката нијанса на зборовите „тревожи“ и „гнасотија“ наспроти „загрижува“ и „нечистотија“ на што соодветствуваат понудените „preocupar“ и „suciedad“. Според нас, посоодветни еквиваленти би биле глаголот „agobiar“, во првиот случај, и „mugre“ или „porquería“, во вториот. Што се однесува до зборот „јанса“, во говорниот јазик тој се среќава често во изразот „го јаде јанса“ со значење „го измачува“, „го загрижува“, но употребата овде му дава одреден книжевен, речиси архаичен призвук, па оттаму сметаме дека треба да биде одбран помалку неутрален и не толку фреквентен збор, како, на пример, зборовите „desazón“ или „quemazón“.

И во следниот пример сметаме дека е одбран збор којшто е понеутрален во однос на оригиналот: „расклатени во одот“ (Смилевски 2010: 33) > „con dificultades para caminar“ (буквален превод: со тешкотии при одењето) (Smilevski 2013: 36). Во овој случај би било посоодветно да се употреби „con un caminar destartelado“ бидејќи зборот „destartelado“ укажува на некаква лоша или руинирана состојба, поради старост, повреда, долга употреба, односно има совпаѓање со македонскиот збор „расклатен“ којшто може да се користи и буквално и преносно, особено за ослабено или нарушено здравје (ДРМЈ, 2019).

Во случајот, пак, со зборовите: „се курва“ (Смилевски 2010: 224) и „се испосрал“ (Смилевски 2010: 135), коишто во македонскиот јазик се вулгаризми и припаѓаат на колоквијалниот регистар на јазикот, во шпанскиот текст се преведени со глаголите „fornicar“ (Smilevski 2013: 217) и „defecar“ (Smilevski 2013: 133), соодветно. Овие зборови во шпанскиот јазик му припаѓаат на повисок јазичен стил и би требало соодветно да бидат преведени со зборови од истиот ранг, како: „putear“ и „sagar“.

Реченицата: „Таа беше во ноќница, по влечки [...]“ (Смилевски 2010: 225) соодветствува на еден дел од текстот каде што Добрата Душичка (еден од споредните ликови), којашто престојува во психијатриската болница Гнездо, е принудена од браќата да се врати дома. И без да полага со некаков контекст, за македонскиот читател изразот „по влечки“ веднаш укажува на носење неформални обувки, најчесто карактеристични за домашни услови, или непочитување на некаков кодекс на облеку-

вање, заради сопствен комодитет, или едноставно од небрежност. Зборот „влички“ укажува и на обувка којашто „се навлекува, со отворен заден дел“ (ДРМЈ, 2019), односно се користи и за обувки што се користат на плажа, на пример, па можеби затоа во шпанскиот текст е преведен со зборот „sandalias“ (Smilevski 2013: 218), што значи „сандали“, но така се губи неформалноста и лежерноста на зборот „влички“, дури и изнуденоста на ситуацијата, односно дека ликот е извлечен сосила, без можност попристојно да се облече пред да ја напушти болницата. Нашиот предлог за превод во овој случај би бил „pantuflos“, којшто соодветствува на пантофли, односно влички.

Интересен е случајот со следниве изрази во македонскиот јазик, коишто сметаме дека не добиле сосема соодветно решение во шпанскиот текст:

(5) „како да имаа копита наместо стапала (Смилевски 2010: 165)“

(5') „como si tuviera herraduras en vez de suelas“ (Smilevski 2013: 159)

(6) „остануваа немажени“ (Смилевски 2010: 92)

(6') „que se quedaban para vestir santos“ (Smilevski 2013: 91)

(7) „земјата е рамна како плоча“ (Смилевски 2010: 170)

(7') „la tierra era llana como una losa“ (Smilevski 2013: 164)

Во петтиот пример има метонимиско поместување на семантичката оска, односно наместо „копита“ и „стапала“ во шпанскиот превод се употребени „herraduras“ (потковици) и „suelas“ (фон), но сметаме дека на овој начин се губи пејоративното значење на зборот „копита“ кога тој се однесува на човечки стапала. Оваа нијанса ќе се задржи со буквален превод, односно „como si tuviera *pezuñas* en vez de pies“, бидејќи зборот „*pezuñas*“ (копита) го има истото пејоративно значење и во шпанскиот јазик.

Во шестиот случај е употребен фразеолошкиот израз „quedarse para vestir santos“ (буквален превод: да остане да облекува светци), но во македонскиот стои еден сосема вообичаен и секојдневен израз „остане немажена“ што во шпанскиот јазик има свој соодветник во изразот „quedarse soltera“. Секако дека преведувачот има слобода да употреби вакво решение, кое не е неточно, но нашето укажување, како и во досегашните примери, е дека индиректниот превод може да биде причина за вакви семантички и стилистички разместувања, кои во случајот со овој текст не се многубројни и не влијаат на општиот впечаток кај шпанскиот читател¹³.

¹³ За споредба, во следниве примери: „Никому нема да ја кажам“ (Смилевски 2010: 215) > „soy una tumba“ (буквално: сум гроб) (Smilevski 2013: 208), „настапи голе-

Во седмиот пример се работи за еден скаменет израз кој укажува на дамнешното верување дека земјата има рамна, а не тркалезна форма, односно не се работи за стилистичка употреба на компарацијата „како плоча“. Оттаму, изразот на шпански „*llana como una losa*“, каде што зборот „*losa*“ значи камена или керамичка плоча којашто се користи за поплочување на земја или сидни површни, додава значење кое во оригиналот отсуствува. Сметаме дека е посоодветно на шпански да се изостави компарацијата и реченицата да се преведе само со „*la tierra era plana*“ (земјата е рамна).

Во следните реченици се работи за грешки коишто најверојатно се должат на некаков превид или непознавање на значењето на одредени зборови:

(8) „Во секој од нашите домови тој имаше своја соба – тоа најчесто беа малечки преуредени сопчиња, кои пред нашите вселувања биле *шпaјзoви*.“ (Смилевски 2010: 54)

(8') „Se trataba más bien de pequeños recintos reacomodados que, dadas las dimensiones de nuestras viviendas, hasta parecías *espaciosas*.“ (Smilevski, 2013: 54)

(9) „ја осудуваа на лежење во *самица*“ (Смилевски, 2010: 122)

(9') „permanecía en la cárcel a veces toda *una semana*“ (Smilevski 2013: 120)

(10) „*сè и сеишћо* имаше на масичките“ (Смилевски, 2010: 166)

(10') „había *siempre las mismas cosas*“ (Smilevski, 2013: 160)

Во седмиот пример, претпоставуваме дека погрешно е протолкуван зборот „шпaјз“, којшто ретко се среќава во множинската форма употребена во оригиналот. Соодветникот на бугарски јазик е „килер“, што се користи и во македонскиот јазик, (зборот „шпaјз“ е навлезен во македонскиот преку српскохрватскиот јазик), па нашата претпоставка е дека се работи за некаков превид кој довел до спротивно значење во шпанскиот превод. Наместо да се задржи значењето дека Фројд имал посебна просторија за работа, иако тоа најчесто била мала, преуредена соба, во шпанскиот текст се вели дека станувало збор за преуредени соби, кои дури изгледале пространи („*espaciosas*“). Во овој случај, преводот би требало да гласи: „En cada una de las casas, él tenía una habitación propia, que

ма беда“ (70) > „entró en un periodo de vacas flacas“ (буквално: навлезе во период на слаби крави) (Smilevski 2013: 68) исто така е употребен фразеолошки израз во шпанскиот текст на место каде што во македонскиот оригинал нема таква конструкција, но сепак сметаме дека и покрај засилувачкиот ефект на фразеолошкиот израз во шпанскиот, не се создава истиот впечаток како во погоре посочениот пример на архаичност наспроти баналност.

normalmente era *una despensa*, reacomodada antes de que nos mudáramos allí.“

Во осмата реченица зборот „самица“ е најверојатно несвесно заменет со „седмица“, па оттаму наместо преводот да содржи „régimen de aislamiento“, „recluir en aislamiento“, „incomunicar“, „confinamiento en solitario“ како соодветници за овој вид затворска казна, тој гласи „таа некогаш остануваше в затвор *цела недела*“.

Повторно не би знаеле да констатираме дали е превид или некое погрешно наведување под влијание на бугарскиот јазик, но десеттата реченица наместо да гласи „había *de todo* en las mesas“, како соодветник за „сè и сешто“, во шпанскиот текст стои: „на масичките секогаш стоеја истите работи“, што сосема ја менува смислата на реченицата.

Како што укажавме и погоре, без оглед на досега посочените отстапки и пропусти во текстот, станува збор за еден навистина солидно сработен превод, па накусо би сакале да се осврнеме и на некои добри решенија.

Шпанскиот јазик не разликува определеност/неопределеност на глаголското дејство, па некогаш може да се јават дилеми околу тоа како да се задржи ваква нијанса во јазикот, која единствено македонскиот и бугарскиот ја поседуваат од сите словенските јазици. Кога минатото неопределено време се користи во прво лице и означува дека нешто се случило надвор од волјата на говорителот, како на пример во „сум заспала“ (Смилевски, 2010: 61), не секогаш постојат исти стратегии во шпанскиот јазик за негово пренесување. Преведувачите во случајов соодветно ја употребиле фразата „*me venció el sueño*“ (Smilevski, 2013: 61) (буквално: ме победи, ме совлада сонот), за да се долови неволноста на дејството.

Во македонскиот јазик аспектот, односно видот на глаголот, е даден во самата глаголска форма или е содржан во значењето на одредени префикси и суфикси што се додаваат на глаголот, а во шпанскиот јазик дополнително постојат и перифрастични конструкции составени од помошен конјугиран глагол што укажува на аспектот и главен глагол во безлична форма што го дава значењето. Во случајот со глаголот „[н]акривнував“ (Смилевски, 2010: 274), тој е преведен со перифразата со глаголот „*andar*“ и герунд („*andaba cojeando*“) којашто означува дејство кое се одвива со прекини (NGRAE, 2009: 550), при што е додаден прилогот „*ligeramente*“ (леко, незначително), „*yo andaba cojeando ligeramente*“ (Smilevski, 2013: 267) и на тој начин сета семантичка содржина е пренесена.

И во следниве реченици, поточно делови од реченици, има солидни решенија:

(11) „беше брег одвоен од остатокот на светот“ (Смилевски, 2010: 159)

Наместо буквален превод на зборот „брег“, во шпанскиот превод е понуден зборот „isla“ (со значење „остров“) (Smilevski, 2013: 153). Во македонскиот јазик зборот „брег“ најчесто не се јавува со преносно значење на некаков изолиран простор, иако, секако, книжевниците ја имаат таа слобода метафорички да го „прошират“ значењето на зборот, како што е случајот и со текстот на Смилевски, но замената во шпанскиот текст со зборот „остров“ ја отсликува подобро ваквата семантика.

Во случајот со „долго *најласџувана* желба“ (Смилевски, 2010: 105) употребена е соодветна колокација: „un deseo largamente *acariciado*“ (Smilevski, 2013: 103). Во македонскиот јазик постојат повеќе глаголи што може да се употребат со именката желба за да се означи дека таа се посакува подолго време, како на пример, „тлее“, „негува“ или „напластува“, како и во шпанскиот: „atesorar“ (буквално: трупа богатство), „agolpar“ (буквално: се насобира, се натрупува), „guardar“ (буквално: чува). Иако понудениот превод со глаголот „acariciar“ (буквално: милува) повеќе би одговарал на македонското „негува“, сметаме дека изборот на глаголот во овој случај не е важен бидејќи поважно е да се пренесе значење на колокацијата како целина.

Сличен е примерот со „мајка ми одново ги најде оние зборови кои ги премолчуваше со години“ (Смилевски, 2010: 111). Во шпанскиот превод реченицата гласи: „mi madre volvió a desempolvar aquella vieja frase olvidada durante años“ (Smilevski, 2013: 110), во којашто е употребен глаголот „desempolvar“ којшто буквално значи „да се избрише прав од нешто“ или преносно „да се врати во сеќавање нешто што било подолго време заборавено“ (WR, 2019). Наместо преведувачите да се одлучат за побуквален превод на „најде“ (encontrar) и „премолчени“ (calladas), реченицата на шпански дури би рекле е поосодветна и од самиот оригинал, ако се земе предвид контекстот. Имено, реченицата се однесува на мајката на Адолфина и Сигмунд Фројд, којашто постојано го бодрела братот, а ја кудела најмалата сестра Адолфина, и податокот дека таа повторно почнала да ја користи болната реченицата што постојано ѝ ја велела на Адолфина „Подобро ќе беше да не те родев“, се должи не толку на тоа дека таа ја премолчувала или се воздржувала да ѝ ја каже на Адолфина, туку едноставно, одреден период не ја употребувала. Затоа би рекле дека со глаголот „desempolvar“ се пренесува не само дел од содржината на реченицата туку и поширокиот контекст.

Како заклучок на овој труд би сакале да истакнеме неколку нешта. Иако немаме сознанија дали постојат и други преводи на македонски автори направени од бугарски преведувачи или се работи за исклучок¹⁴, преведувањето со посредство на сроден јазик би можело да се смета за еден вид индиректен превод бидејќи ваквиот вид исто така може да доведе до одредени невообичаени отстапки за познавачите на изворниот јазик. Преку споредбената анализа на оригиналниот текст и преводот наидовме на некои решенија што не би се очекувало да ги направат преведувачи родени говорители на македонскиот јазик или преведувачи што добро го познаваат македонскиот јазик, како што беше случајот со лажните парови или одредени семантички и стилистички нијанси. Отстапките на коишто посочивме во овој труд би рекле дека се незначителни ако се земе предвид издржаноста и доследноста на целиот превод, но сепак сметаме дека нивната појава е доволен показател за можноста од нивна појава, колку и да звучи тоа тавтолошки. Како што укажува и Китановска-Кимовска (2013: 306) во својата докторска дисертација, како еден од ретките трудови во нашиов контекст што го третираат индиректниот превод, не мора нужно да значи дека директниот превод секогаш подразбира подобар превод, но во извесна смисла, сепак, емпириските податоци од нејзината анализа покажале дека индиректниот превод може да доведе до занемарување на одредени стилски обележја на оригиналот. Во овој труд не се задржавме на други аспекти од овој превод, како, на пример, синтаксата, каде што исто така воочивме одредени „раздвижувања“ во однос на оригиналот, но сметавме дека тие не мора да се должат на „индиректноста“ на преводот, туку на избор на преведувачот во функција на поголема блискост кон јазикот цел.

Се надеваме дека со овој наш скроман придонес начнавме некои можни споредбени теми меѓу македонскиот и бугарскиот како словенски јазици, од една страна, и шпанскиот, од друга страна, и дека ќе успееме да поттикнеме и други истражувачи да работат на индиректниот превод како недоволно проучен феномен во нашата средина, не само од јазичен туку и од културолошки аспект.

¹⁴ Наидовме само на еден блог уредуван од Марко Видал, славист што живее и работи во Софија и повремено преведува и поезија од македонски јазик. На овој блог може да се најдат неколку песни од македонските поети Стефан Марковски, Магдалена Цапаровска и Митко Гогов, преведени на шпански јазик. <http://www.latortugabulgara.com> [Пристапено на 15.7.2019]

Библиографија

- ДРМЈ - Дигитален речник на македонскиот јазик. Пристапено на 15.07.2019, на: <http://makedonski.info/>
- Китановска-Кимовска, С. (2013). *Преведување стил: врз примери од англиската книжевност на македонски јазик*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- РБЈ - Речник на българския език. Пристапено на 26.06.2019, на: <https://technik.chitanka.info/>
- Смилевски Г. (2010). *Сесипарџа на Зиџмунд Фројг*. Скопје: Дијалог.
- Assis Rosa, A. Pięta H. & Bueno Maia R. (2017). Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview, *Translation Studies*, 113–132. Пристапено на 18.7.2019, на: shorturl.at/dzHQU
- Dollerup, C. (2000). ‘Relay’ and ‘Support’ Translations. Chesterman, Andrew & Natividad Gallardo San Salvador & Yves Gambier (Eds). *Translation in context. Selected contributions from the EST Congress, Granada 1998*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 17–26. Пристапено на 16.6.2019 на: shorturl.at/clMNO
- Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. (2009). *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa. (во текстот NGRAE) Пристапено на 18.7.2019 на: shorturl.at/mpCO5
- Ringmar M. (2007). “Roundabout Routes” Some remarks on indirect translations, F. Mus (Ed.), *Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies 2006*. Katholieke Universiteit Leuven. Пристапено на 16.6.2019 на: <https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/ringmar.pdf>
- Washbourne, K. (2013). Nonlinear Narratives: Paths of Indirect and Relay Translation. *Meta* 583, 607–625. Пристапено на 16.6.2019 на: <https://shorturl.at/knDJN>
- WordReference - WR. Пристапено на 18.7.2019, на: <https://www.wordreference.com/>

Sanja Mihajlovikj-Kostadinovska

ACERCA DE LA TRADUCCIÓN AL ESPAÑOL DE LA NOVELA LA HERMANA DE FREUD

Resumen

En el presente trabajo se analiza la traducción al español de la novela macedonia *La hermana de Freud* (*Сесипарџа на Зиџмунд Фројг*), hecha por dos traductores búlgaros. La hipótesis de que se trata de una traducción encargada por la similitud de las dos lenguas, nos permite considerar este caso como un caso específico de traducción indirecta, ya que en algún momento ha debido de haber mediación entre el macedonio, como lengua fuente, y el búlgaro, como lengua puente, lo cual lo con-

firma el análisis de algunas desviaciones, sobre todo a nivel semántico y estilístico, presentes en la versión española.

Palabras clave: traducción indirecta, macedonio, búlgaro, español, Goce Smilevski

Клучни зборови: индиректен превод, македонски, бугарски, шпански, Гоце Смилевски

Милена Саздовска-Пигуловска

ПРЕДИЗВИЦИ ВО ОДНОС НА ПОСТИГНУВАЊЕ ПРЕВОДНА ЕКВИВАЛЕНЦИЈА ПРИ ПРЕВЕДУВАЊЕ НОВОСОЗДАДЕНА ПРАВНА ТЕРМИНОЛОГИЈА

1. ВОВЕД

Терминологијата претставува збир на поими и термини со специјализирана употреба во определена област и се издвојува како посебна интердисциплинарна гранка. Употребата на специјализиран вокабулар е неопходна за ефикасна комуникација во определена стручна област. Терминолошката работа опфаќа собирање, дефинирање и компјутерско документирање специјализиран вокабулар (анг. computerized terminology extraction and management), при што од клучно значење при креирањето нова терминологија или при преведувањето терминологија од друг јазик е процесот на стандардизација од страна на терминологиисти, но и стручњаци во областа.

Терминологијата се разликува од семантиката бидејќи втората го истражува значењето на зборовите, коешто не постои независно од зборот (Felber во Temmerman, 2000: 5). Поточно, семантиката се занимава со односот меѓу називот и значењето, а терминологијата со односот меѓу предметите што постојат и поимите што ги претставуваат (Cabre, 1999: 5–6). Токму оттука произлегуваат и предизвиците и тешкотиите при преведување стручна терминологија од еден јазик на друг, а со којашто се означуваат поими што не постојат истовремено во двата јазика. Ова е особено случај со различни општествено-политички системи и традиции меѓу коишто постојат значителни разлики не само од терминолошки аспект туку, пред сè, од аспект на поимите што ги означуваат. Овој труд се занимава со истражување термини од правната област со коишто, пред сè, се означуваат поими што не се карактеристични за македонскиот правен систем и организација и претставуваат голема тешкотија за преведувачите.

2. ЦЕЛ И ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ ВО ТРУДОТ

Целта на овој труд е да се анализираат предизвиците со кои се соочуваат преведувачите при непостоење преводна еквиваленција поради непостоење правен термин (односно поим) во целниот јазик (македонскиот) којшто го изразува истото значење од изворниот јазик (англискиот) или, пак, обратно. Една од најтешките задачи на стручните преведувачи е да пренесат прецизно значење во определен контекст од изворниот во целниот јазик и култура. Во таа насока, еден од главните заклучоци до кои се доаѓа во трудот е дека во овој процес клучна улога имаат вештините за истражување на преведувачот (наспроти вештините за пребарување преводни еквиваленти во печатени и електронски речници и поимници), како и стручните познавања на преведувачот во конкретна област.

Предмет на истражување во трудот е правната терминологија како една од најактуелните области во кои се преведува денес, а којашто ведно претставува и една од најдинамичните области поради честите термилошки подновувања за означување нови современи поими и процеси коишто се преземаат и во македонската правна традиција. Термилошките подновувања се многу почести во англискиот јазик за разлика од другите јазици (меѓу кои е и македонскиот јазик) бидејќи развојните случувања пред сè настануваат во англиското говорно подрачје, а, главно, во Европската Унија, како и во меѓународни организации од типот на Обединетите нации. Во трудот се разгледуваат различните видови преводна еквиваленција што може да се постигне на ниво на зборови. Посебно внимание се посветува на случаите со непостоење преводна еквиваленција и на техниките што им помагаат на преведувачите да најдат прецизни решенија и да се справат со ваков вид предизвици. За таа цел најпрво треба да се дефинира што претставува поим наспроти термин, па дури потоа да се изврши анализа на карактеристични примери од правната терминологија.

3. ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРАТА ОД ОБЛАСТА НА ТЕРМИНОЛОШКИТЕ ПРОУЧУВАЊА

Прегледот на литературата од областа на термилошките проучувања ги истакнува истражувањата на авторката Рита Темерман (2000, 2014), како и на Хелмут Фелбер (1989) и Тереза Кабре (1999). Во традиционалната школа за терминологија се истакнува постоењето концептуална област, којашто претставува систем од поими меѓу кои постои директен однос: логички, онтолошки и последичен однос (Temmerman, 2000: 7).

Според Фелбер, поимот (анг. concept) постои независно од терминот, при што терминот му се доделува на определен поим кога тие кореспондираат во значењето, а тоа може да биде термин што веќе постои во јазикот или, пак, нов термин којшто се создава врз основа на карактеристиките на поимот што го означува (Felber во Temmerman, 2000: 5). Наспроти ова, Темерман смета дека значењето (па дури и самото изговарање) прераснува во термин кога тие се поврзуваат со определен поим, а без поимот терминот нема никакво значење и претставува збор со општа употреба (Temmerman, 2000: 6).

Важен референтен документ во областа на терминологијата претставува меѓународниот стандард за термилошки начела и методологија ИСО 704. Според овој меѓународен стандард, во основата на терминологијата се наоѓаат предметите, поимите, ознаките и дефинициите, односно предметите се разбираат или претставуваат како поими, коишто во стручен јазик се именуваат со ознаки и се опишуваат и дефинираат со дефиниции, па оттука ознаките со стручен карактер (термини, симболи и скратеници) ја претставуваат терминологијата во определена стручна област (ISO 704: 2000 (E): vi).

Според Кабре, почетоците на современата терминологија се поврзуваат со 1930-тите години и со Виенската школа, по што развојот на компјутерите најмногу придонел за промени во терминологијата (Cabre, 1999: 5–6). Од 1980-тите години па до денешно време, фокусот на терминологијата и термилошките подновувања во една држава се под силно влијание на политичката и социоекономската состојба, но и под влијание на јазичната политика во државата. По деветнаесеттиот век се поставува и адекватна теориска основа за создавање нови термини, а особено за стандардизација на терминологијата што се создава во определена област (Cabre, 1999: 7).

4. КАРАКТЕРИСТИКИ НА ТЕРМИНИТЕ

Согласно со класичните школи за терминологија, теориската рамка во областа на терминологијата се темели на постоењето поими, постоењето однос меѓу поимите, однос меѓу поимите и термините, како и на постоењето термилошка ознака – коишто претставуваат елементи од фундаментална важност (Cabre, 1999: 7). Според Виенската школа за терминологија, поимите се поврзуваат со ментална активност (претстава) што се случува надвор од јазикот, а за постигнување еднозначност на термините идеална ситуација би била да постои еден уникатен термин за секој поим (Temmerman, 2000: 6). Поимите не треба да се изучуваат изолирано, туку

како елементи на концептуален систем од поими меѓу кои постои директна врска и исти карактеристики, при што карактеристиките претставуваат елементи на поимот и ги опишуваат својствата на поединечен предмет или група предмети, при што го разграничуваат поимот од друга група (Temmerman, 2000: 6).

Во стручен јазик поимите се означуваат на неколку начини и тоа со:

- назив (Врховен суд)
- општонаучен термин (закон, пропис)
- стручен термин (управна постапка)
- скратеница (КЗ – Кривичен законик), или
- симбол (правда: .

Ова покажува дека термините се еднозначни и уникатни. Тие често се клиширани и немаат стилистичка вредност, но можат да бидат карактеристични за определена култура или економско-социјална, политичка или религиозна средина и во тој случај се сметаат за културноспецифични. Секој јазик содржи лексика со специјална употреба за остварување ефикасна професионална комуникација во определена сфера, којашто е често под влијание на современите случувања во глобални и европски рамки, па во секој јазик се создаваат неологизми, а навлегуваат и интернационализми и заемки од други јазици. Тоа е особено случај со правото, па во продолжение се разгледуваат неколку карактеристични појави во оваа област.

4.1 Карактеристики на преведувањето правна терминологија

Според Витакер, обврската за усогласување на националното законодавство на една држава со европското законодавство и со конвенциите на ЕУ и на Обединетите нации (преку нивно ратификување заради спроведување во практика) и постоењето на наднационални судови во европски и во меѓународни рамки во одреден степен придонесуваат за усогласување на постапките и на правните поими во многу држави, а тоа, пак, придонесува за преземање правни термини во голем број јазици (Whittaker, 2014: 61). Сепак, тоа е многу сложено кога се работи за држави (или организации) со различни правни системи поради неможноста за идентичност на поимите и на нивното значење. Уште поголем предизвик е да се биде во чекор со новитетите во динамична материја како што е правото и законодавството и тоа не претставува само предизвик за правниците туку и за преведувачите и толкувачите. Во нашиот конкретен случај, работата дополнително се усложнува кога се работи за наднационални правни поими бидејќи со обврската за транспонирање на европското законодавство во националното македонско законодавство,

како и за преведување на европското законодавство на македонски јазик, наднационалните правни поими карактеристични за ЕУ навлегуваат и во нашето национално законодавство и понатаму добиваат широка примена во сите сегменти од општественото живеење.

Во таа насока, термилолошката работа се разликува од лексикографската со оглед на тоа што термилолошката работа е насочена кон прибирање поими од определена област и кон нивно зачувување во термилолошки бази на податоци, при што е дескриптивно насочена заради дефинирање на термините. Од друга страна, лексикографската работа се фокусира на зборовите и на утврдување на сите нивни значења, како и на нивно вклучување во речници (прикажани по азбучен ред), при што е насочена кон прескрипција заради стандардизација. Во Република Северна Македонија може да се заклучи дека постојат ограничен број стручни речници во правната област со кои се утврдуваат преводни еквиваленти, а уште помалку онлајн термилолошки бази на податоци со кои јасно се дефинираат правни поими, особено за новосоздадени и современи правни поими и термини.

Меѓутоа, според Кабре, изработката на речници коишто даваат синонимни термини и изрази на повеќе јазици (анг. thesaurus) во стручни области претставува термилолошка активност бидејќи се фокусира на карактеристиките на поимите, како и на структурирање на нивната содржина (Cabre, 1999: 9) во однос на слични и поврзани поими во определена област. Овој вид речници, т.н. тесаури, се групираат по клучни зборови, т.н. дескриптори на еден јазик, коишто претставуваат еден поим во определена стручна област (на пример, во правото или економијата) којшто потоа се поврзува со повеќе недескриптори. Ваквите речници најчесто се повеќејазични, при што дескрипторите и недескрипторите не се поврзуваат со јазични еквиваленти на другите јазици, туку со поими што постојат паралелно во два јазика, култури или системи. Сепак, често не постои еквиваленција меѓу дескрипторите и недескрипторите во различните јазици со оглед на семантичките разлики што произлегуваат од разликите меѓу правните и економските системи, општествено-политичкото уредување, културолошките разлики и слично.

Карактеристичен повеќејазичен тесаурус претставува Евровок, којшто ја претставува и стандардизира терминологијата на Европската Унија што се користи од европските институции и медиумите.¹ Оваа тер-

¹ Саздовска-Пигуловска, М. (2018). Усогласување на терминологијата на Европската Унија преку Евровок. *Годишен зборник*, 43–44. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 229–236.

минологија првично се создава на англиски јазик или во одредени случаи на германски и француски јазик, а потоа навлегува и се презема и во другите европски јазици. Овој речник е мултидисциплинарен бидејќи содржи клучни термини (дескриптори) структурирани во 21 област и во уште 127 подобласти,² коишто означуваат клучни поими и се прикажани на 23 службени јазици на ЕУ, вклучително и на јазиците на трите држави кандидатки за членство во ЕУ: македонски, српски и албански јазик.³ Но со оглед на тоа што се означуваат поими карактеристични за Европската Унија, при нивно пренесување на македонски јазик се јавуваат тешкотии со еквиваленција во значењето, односно со преводна еквиваленција.

На пример, правото претставува една област (или домен) во Евровок и е поделено на неколку подобласти прикажани на левата страна во табела 1, додека на десната страна во табелата авторот дава преводни еквиваленти на македонски јазик за поимите што се познати или постојат во македонскиот систем.

Табела 1⁴

- LAW	- ПРАВО
+ sources and branches of the law	+ извори и гранки на правото
+ civil law	+ граѓанско право
+ criminal law	+ кривично право
+ justice	+ правда
- organisation of the legal system	- организација на правниот систем
+ legal profession	+ правни професии
- legal system	- правен систем
• NT1 administrative court	• управен суд
• NT1 court having special jurisdiction	• суд со проширена надлежност
- NT1 ordinary court of law	- суд со основна надлежност
• NT2 court of civil jurisdiction	• основен граѓански суд
• NT2 military court	•*
• NT2 criminal court	• основен кривичен суд
• NT2 juvenile court	•*

² https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?params=12#arrow_12.

³ <https://publications.europa.eu/en/web/eu-vocabularies/th-dataset/-/resource/dataset/eurovoc>.

⁴ Англиската верзија е преземена од https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?params=12,1226,5923,1543#arrow_1543.

• NT2 commercial court	• *
• NT2 labour tribunal	• *
• NT2 maritime court	• *
• NT1 judicial reform	• судски реформи
+ NT1 jurisdiction	+ судска надлежност
+ NT1 courts and tribunals	+ судови и трибунали
• NT1 constitutional court	• уставен суд
• NT1 repeal	• укинување
• NT1 independence of the judiciary	• независност на судството
+ international law	+ меѓународно право
+ rights and freedoms	+ права и слободи

Во Република Северна Македонија специјализираното судство се ост-варува преку институционална специјализација (на пример, Управен суд) или, пак, работата во судовите се врши во специјализирани судски одде-ли и тоа во кривичната област, малолетнички криминалитет, граѓанска и стопанска област, работни спорови и други спорови.⁵ Тоа значи дека, иако во Република Северна Македонија се постапува во гореспоменатите специјализирани области, кај нас не постои посебен суд за малолетнич-ки криминалитет, социјален суд, специјализиран трговски суд ниту, пак, посебен суд за работни спорови што покажува различна организација во судството, односно поинаква институционална поставеност на судовите во ЕУ и Македонија. Покрај тоа во нашата држава воопшто не постои воен трибунал или, пак, поморски суд, па постојните судови немаат суд-ска надлежност во овие области. Токму во ваквите случаи при непосто-ење еквивалентни поими во два система (или во конкретниов случај во судството во ЕУ и РСМ) настануваат најголемите предизвици и тешкотии при преведување и изнаоѓање семантичка еквиваленција. Оттука во табе-ла 1 се оставени повеќе празни места коишто авторот на трудот ги озна-чува со * во македонската верзија поради непостоење идентични поими. Доколку, сепак, треба да се преведат на македонски јазик за да упатуваат на европските судови, во наредната точка се анализираат соодветни тех-ники на преведување. Особено треба да се има предвид и дека со оглед на тоа што европското законодавство и терминологија се достапни на сите

⁵ *Закон за судовиите*. Службен весник на Република Македонија бр. 58/2006 и *Закон за изменување и дојолнување на Законот за судовиите*. Службен весник на Република Македонија бр. 150/2010.

службени јазици на ЕУ, при неговото преведување често се консултираат и други јзични верзии кои дополнително влијаат врз преземање поими, термини и изрази коишто не се својствени за македонскиот правен систем ниту, пак, за стандардниот македонски јазик.

5. ПОСТИГНУВАЊЕ ПРЕВОДНА ЕКВИВАЛЕНЦИЈА ВО ПРАВНАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Според Бејкер, лексичкото значење на еден збор (или лексичка единица) го претставува специфичното значење што го стекнува преку употребата во определен јазичен систем, додека вокабуларот во еден јазик треба да се разгледува како групи зборови што се однесуваат на низа концептуални области коишто претставуваат семантички области (Baker, 2018: 12, 17). Зборовите и изразите што се користат во секоја област претставуваат лексички групи, при што секоја семантичка област е составена од повеќе подобласти или лексички групи, имајќи предвид дека во секој јазик постојат еквиваленти за поопштите зборови и изрази, но може да не постојат еквиваленти за поспецифичните кои не се релевантни за историскиот, политичкиот, религиозниот, културниот, економскиот, правниот или општествениот систем во определена средина (Baker, 2018: 17).

Особено е важно да се има предвид дека семантичките области често се менуваат со навлегување нови термини, а тоа е особено случај со правната област. Токму називите за новите термини, односно поими претставуваат најголема тешкотија за преведувачите од аспект на пренесување прецизно значење и изнаоѓање еквивалентен поим или термин. Во процесот на постигнување преводна еквиваленција, преведувачот се среќава со три случаи:

- (а) Целосна еквиваленција – ова е поредок случај при преведување правна терминологија бидејќи се јавува кај еднозначни лексеми со кои се означуваат правни поими коишто постојат во два система и јазика, при што се бара директен преводен еквивалент. Овде постојат два случаја:
 - директен преводен еквивалент што е веќе познат поим во македонскиот систем (*Rules of procedure* > *Деловник за работа*, *Rulebook* > *Правилник*, *Ombudsman* > *Народен правобраништел*, *communication* > *официјално соопштение*, *preamble* > *преамбула*, *consolidated text* > *јуречискиен текст* (на документи, закон), *legal remedy* > *јуревен лек*)
 - директен преводен еквивалент што не е познат поим во македонскиот систем, но за којшто постои преводен еквивалент

со странско влијание (*precedent law* > *ипрецедентно право*, *EU regulation* > *регулатива на ЕУ*).

(б) Делумна еквиваленција

Ова е вториот случај којшто се јавува почесто отколку директната преводна еквиваленција и подразбира постоење на слични поими (процеси, институции, итн.) во различни правни системи, па оттука некои автори оваа постапка ја нарекуваат и културолошка адаптација (Whittaker, 2014: 64) или функционален еквивалент (Newmark, 1988: 83), на пример: *Основен суд* (постои во РСМ) > *Court of first instance* (вакви судови постојат во европските држави и тоа со иста функција, односно и двата термина означуваат првостепен суд пред којшто се поведуваат постапки во прва фаза. Со вториот назив не се означува еден конкретен суд, па затоа не се смета за културноспецифичен назив и претставува соодветен преводен еквивалент на англиски јазик).

(в) Непостоење еквиваленција

Непостоењето преводна еквиваленција е најчеста појава или составен дел од преведувањето правна терминологија и подразбира непостоење идентичен поим, односно немање директен преводен еквивалент во целниот јазик за термин или поим од изворниот јазик. Безеквивалентната лексика е најчест проблем при преведувањето правна терминологија како резултат на различните правни системи и непостоењето идентични правни поими во различни правни традиции. Според Арсова-Николиќ, безеквивалентната лексика се пренесува на два основни начина: преку транскрипција и превод (замена којашто опфаќа неологизми, контекстуален превод и приближен превод) (1999: 147). Кај третиов случај најчесто се работи за културноспецифични термини кои се карактеристични за правното уредување и традиција во определена средина, а коишто не се познати во друга средина. Подолу се даваат примери за најчесто користените техники во случаите на непостоење преводна еквиваленција во правната област:

- Културноспецифични зборови (реалии) – коишто се во целост непознати во целната култура (во случајов во македонското правно уредување), на пример за некои професии карактеристични за европските судови, коишто не се познати во македонското судство и тоа *Advocate General* > *Генерален адвокат*. Најчесто користената техника во ваков случај е создавањето нов збор преку калкирање или полукалкирање, што подразбира создавање нов збор под

влијание на странскиот термин, на пример, *Directorate General* > *Генерален директоријат*, *force majeure* > *виша сила*.

- Непостоење лексичка единица во целниот јазик за познат поим – подразбира поим што го разбираме што значи, но за кој не постои конкретен термин или збор (лексичка единица) на македонски јазик, на пример, *Consent procedure* > *Последица за добивање истрејходна согласност од Европскиот парламент*, *Conciliation committee* > *Комитет за усогласување*. Најприменлива постапка во овој случај е давање описен превод којшто го објаснува значењето или функцијата на терминот, при што најдобро е да се избегнува директно или буквално преведување, на пример, Комитет за помирување би бил несоодветен преводен еквивалент бидејќи воопшто не го пренесува значењето на непознатиот поим, па дури може да го однесе читателот во погрешна насока, односно да пренесе погрешно значење.
- Описно преведување (парафраза) – ова е најчесто користена техника при преведување правна терминологија кога не постои директен или делумен преводен еквивалент на македонски јазик, при што оваа техника подразбира објаснување на значењето, со што се постигнува висок степен на прецизност, на пример, *Merit system* > *Систем на кариера заснован на заслуги*. Спротивен случај на ова е постапката на изнаоѓање утврден превод.
- Утврден превод – подразбира искористување утврден преводен еквивалент за добро познат правен поим, на пример, *ex officio* > *(испитување) по службена должност*, наместо описно преведување.
- Приближно преведување – правната терминологија наложува голема прецизност од преведувачот и толкувачот, па техниката на приближно преведување, којашто опфаќа генерализација (употреба на општ збор со пошироко семантичко значење: *Corrigendum* > *исправка*) и неутрализација (употреба на неутрален збор наместо специфичен: *изменува и дојолнува* > *атенд*). Оваа техника има поретка примена во стручни области бидејќи не резултира со висока прецизност во преведувањето, но затоа често се применува техниката на изнаоѓање функционален еквивалент.
- Функционален еквивалент – подразбира употреба на термин без културолошки елементи, но којшто постои со иста или слична функција и асоцијација во целниот јазик и култура, на пример, *собраниска комисија* > *committee*, *misdemeanor* > *лесно кривично дело*, *Joint committee* > *Мешовиј комитет*, при што повторно најдобро е да се избегнува буквално преведување бидејќи тоа нема да упатува на изворниот поим.

Важно е да се нагласи и дека правната терминологија често може да го однесе преведувачот во погрешна насока преку употреба на т.н. лажни

парови во правната област, на пример *Уредба* > *Regulation* е погрешно бидејќи уредбата претставува правен акт што го носи Владата или органите на државната управа во Република Северна Македонија (а којшто не претставува закон), додека англискиот термин означува регулатива на ЕУ (којашто има функција на закон). Друг карактеристичен пример е *Regulation* > *Закон*, при што и овој превод е погрешен, односно регулативата и законот се лажни парови бидејќи, иако имаат иста функција на највисок правен акт, регулативата е наднационален правен акт со повисока функција од закон и претставува културноспецифичен правен акт за ЕУ којшто не може да се преведе со функционален еквивалент, па се претпочита директен превод или транскрипција.

ЗАКЛУЧОК

Еден од најголемите предизвици за стручните преведувачи е пренесувањето прецизно значење во определен контекст од изворниот во целиниот јазик и култура. Важен заклучок е дека во овој процес клучна улога имаат вештините за истражување на преведувачот (наспроти вештините за пребарување преводни еквиваленти во печатени и електронски речници и поимници), како и стручните познавања и предзнаења на преведувачот во определена област.

Терминолошката наука се занимава со односот меѓу предметите што постојат и поимите што ги претставуваат во определен концептуален систем. Токму оттука произлегуваат и предизвиците и тешкотиите при преведување стручна терминологија од еден на друг јазик, со којашто се означуваат поими што не постојат истовремено во двата јазика. Ова е особено случај со различни општествено-политички системи и традиции меѓу кои постојат значителни разлики коишто не се само од терминолошки аспект, туку, пред сè, од аспект на поимите што ги означуваат.

Процесот на преведување во дигиталната ера неизоставно опфаќа примена на софтвер и онлајн терминолошки бази на податоци коишто нудат усогласена и стандардизирана стручна терминологија, па затоа е потребна детална запознаеност на преведувачите со преведувачките постапки и техники. Анализираните примери покажуваат дека најчесто користени техники во случаите на непостоење преводна еквиваленција, како најголем предизвик при преведување во правната област, се техниките на директно преведување и давање описен превод. Со нив се постигнува прецизно значење, коешто е главна цел при преведување во стручни области. Покрај тоа, анализираните карактеристични примери покажуваат дека работата на преведувачите дополнително се усложнува

кога се работи за наднационални правни поими. Поточно, со обврската за транспонирање на европското законодавство во националното македонско законодавство, како и со обврската за преведување на европското законодавство на македонски јазик, па и за ратификување на меѓународните конвенции, многу новосоздадени и непознати правни поими навлегуваат и во нашата правна традиција и стручна терминологија, коишто понатаму добиваат широка примена во сите сегменти од општественото живеење.

Библиографија

- Арсова-Николиќ, Л. (1999). *Преведување: теорија и практика*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Закон за судовиите*. Службен весник на Република Македонија бр. 58/2006.
- Закон за изменување и дојолнување на Законот за судовиите*. Службен весник на Република Македонија бр. 150/2010.
- Саздовска-Пигуловска, М. (2018). Усогласување на терминологијата на Европската Унија преку Евровок. *Годишен зборник*, 43–44. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 229–236.
- Baker, M. (2018). *In Other Words: A Textbook on Translation*. Third Edition. London: Routledge.
- Cabré, T. M. (1999). *Terminology: Theory, Methods and Applications*. John Benjamins, Barcelona, Eurovoc website https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?params=12#arrow_12 ISO 704: 2000 (E): vi. *International Standard – Terminology Work Principles and Methods*. Second Edition.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall. Shanghai Foreign Language Education Press.
- Temmerman, R. (2000). *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive Approach*. Volume 3. John Benjamins.
- Whittaker, S. (2014). *The Harmonization of Legal Cultures, Concepts and Terms: Depth of Harmonization and Research Design*. Dynamics and Terminology. Volume 16. John Benjamins

Milena Sazdovska Pigulovska

CHALLENGES IN ACHIEVING TRANSLATIONAL EQUIVALENCE IN THE PROCESS OF TRANSLATING MODERN LEGAL TERMINOLOGY

Abstract

Terminology is considered a collection of both terms and concepts with limited and specialized use in a specific semantic field and it is a separate interdisciplinary

branch. Translators face numerous challenges when dealing with newly created and modern legal terminology, which designates legal concepts that are not identical or common for two political and judiciary systems. These differences in the legal traditions are not only difficult for translators, but for jurists as well, and are not only of terminological nature but also related to specialist knowledge in the field of law. This paper deals with newly created legal concepts and terminology entering the Macedonian legal tradition as well as the Macedonian language, which pose a great difficulty for translators and interpreters. The paper aims at investigating different techniques and analyzing specific examples that serve as grounds for drawing adequate conclusion when dealing with this specific task.

Keywords: translation, semantic equivalence, legal terminology, translation techniques

Клучни зборови: преведување, семантичка еквиваленција, правна терминологија, преведувачки постапки

ЕКСПОЗЕА ОД ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ

Фаркета Дибра Зекири

**ЧИТАЊЕТО ЛЕКТИРА КАЈ УЧЕНИЦИТЕ:
ЗАДОВОЛСТВО ИЛИ ОПТОВАРУВАЊЕ**
(експозе од докторски труд)

Покрај пишувањето, зборувањето и слушањето, читањето е многу важна активност, главен извор на знаења, средство за поставување врска и комуникација. Тоа се смета како важен интелектуален и едукативен процес, кој овозможува реализација на многу комуникациски односи меѓу луѓето. Училиштето, како институција преку која се пренесуваат и се владеат знаењата, смета дека читањето е клучот до успехот за секоја единка во сите нивоа на нејзината едукација. Бидејќи читањето е многу битно во реализацијата на горенаведениот процес, во врска со него се извршени многубројни студии, а се одржани и многу дебати во врска со дефиницијата на овој термин. Меѓу најпознатите дефиниции се: читањето е процес на идентификација на печатените зборови. Дефиницијата за читањето треба да го опфати терминот на разбирањето, значи, добивање или градење од читателите на значењето на печатените зборови. Разбирањето на читањето често се смета како резултат на интеракцијата меѓу читателот, текстот и контекстот, дејството на разбирање се смета како процес на изградба, кој го поврзува значењето на текстот со знаењата и искуството на самиот читател (Гокутај, 2012: 201).

Американските научници: *Anderson, Hiebert, Skot и Wilkinson* во својата студија „*Да сѝанеме нација на читателци*“, нагласуваат дека: „читањето е главна животна вештина. Таа е камен-темелник за успехот на децата во училиште, па дури и во текот на целиот живот. Без оваа способност, значи без читање, можностите за реализација на себеси и за постигнување професионален успех, без сомневање, ќе се изгубат. Поради ова влијание во животот на секого од нас многу научници го нарекуваат читањето основно човеково право. Тешко е да се замисли друга вештина која може да ја илустрира подобро целта на образованието“.¹

¹ Anderson, R. & Hiebert, E. & Scott, J. & Wilkinson, I. (1985). *Becoming a Nation of Readers*, The National Academy of Education. The National Institute of Education, стр. 7-8.

Читањето е важен животен процес кој води кон барање нешто, но истовремено и претставува потреба, емоционална желба на секоја индивидуа. Примарната цел на читањето е да ги оспособи учениците да станат активни читатели во текот на нивниот живот. Да бидат способни да се ангажираат во разни читателски активности. Да читаш значи не само да изградиш едно значење туку истовремено и да го реконструираш значењето, тоа значење коешто авторот сакал да го има неговото дело или неговиот текст. Градењето и реконструирањето се повеќе обична интелектуална активност, бидејќи читањето се менува во зависност од индивидуата. Затоа може да речеме дека пишувањето нема само едно значење. Напишаното може да се чита на различни начини, но да читаш значи да го читаш и тоа што не е напишано. Значи, читателите, во конкретниот случај ученикот, не го чита тоа што е напишано по редовите, но чита и меѓу редови, извлекувајќи едно значење, една своја интерпретација за тоа што го чита. Но дали е точна оваа интерпретација: во овој случај, со раководење од наставникот, читателот, конкретно ученикот, може да дискутира и дебатира за да изведе вредни интерпретации за прочитаното дело. За да се постигне ова, во центар на наставата не е веќе делото/лектиратата или наставникот, туку читателот/ученикот, кој се поттикнува да учествува во дијалогот/наставата во врска со изведените значења од прочитаното дело.

Постои општа свест дека само читањето може да го храни, збогати и осветли паметот на човекот. Во денешните денови книгата е секојдневен предмет на секој ученик. Секојдневното дружење и секојдневниот контакт со неа се важни во нивните училишни и вонучилишни активности. Книгата се чита, се раскажува и се доживува, таа нè информира, ни сугерира, најавува и му дава знаење на животот, со еден збор – воспитува.

Пред сè предметот Албански јазик и книжевност ги задолжува учениците да прочитаат одреден број литературни дела предвидени со наставната програма наречени *лектури*. Имено, токму поради ова велиме дека наставата по предметот Албански јазик и литература ја има најголемата можност да ги поттикнува учениците да читаат. Покрај извонредната важност што ја има читањето, во последно време сè повеќе слушаме општи констатации не само од обични луѓе туку и од истражувачи, методичари, аналитичари, наставници по албански јазик и книжевност дека се изгубиле важноста и вредноста на книгата, дека имаме криза во читањето, младите сè помалку и помалку читаат ... итн. Причините за ваквата состојба имаат објективна и субјективна природа, но пред сè може да се рече дека еден од најбитните фактори за губење на интересот за читање книги

е развојот на електронската технологија, бидејќи најголемиот дел од времето младите го поминуваат токму со електронската технологија.

Се поставува прашањето: Колку учениците ја сметаат за неопходна и потребна книгата во нивното секојдневие? Дали читањето како училишна обврска го прави ученикот вистински читател, дали учениците читаат бидејќи читањето им е задолжение или чувствуваат потреба да читаат?

Од гледна точка на наставникот можеме да речеме дека читањето како обврска/задача претставува товар за ученикот, додека читањето како потреба/страст за читање претставува задоволство и е обичај на активните односи што постојат меѓу ученикот и книгата. Но, за жал, кај денешните ученици и млади оваа навика за читање воопшто не постои. Ако зборуваме за читањето како должност и како неопходна потреба да се исполни тој дел од задоволството што отсутува кај ученикот, во двата случаја се случува речиси исто нешто.

Професорот Авзи Мустафа во прилогот „Не Ана Каренина, туку 11 минути од Пауло Коелјо. Не Процес, туку Хари Појтер“ дава краток приказ за состојбата во која се наоѓа младината денес и како реагираат учениците во врска со читањето и како го аргументираат тоа. Од средношколците може да се слушнат овие коментари во врска со читањето на делата: „Од денот кога наставникот/наставничката ги известува учениците дека идната недела врз основа на програмата ќе се обработува лектирата со овој наслов... учениците прво прашуваат колку страници има? Леле, колку е дебела, кој ќе ја чита? Не ми се чита воопшто, сакам да гледам филмови, да сум на интернет, да одам по кафулиња и др. Читањето за мене е монотono, ништо не разбираам. Губиме по 3 – 4 часа неделно за да дискутираме што сакал да каже писателот во ова дело. Првата лектира ја почнав и ја прочитав само првата страница. Немам време за учење, а камоли за читање?“ (Мустафа, 2012: 112).

Од мислењето на професорот Мустафа забележуваме дека проблемот со читањето во денешно време е многу чувствително и сериозно дидактичко прашање. Од горенаведените изјави може да се извлече констатацијата дека желбата за читање кај младите и учениците е намалена, постои криза на читање, отсутуваат нивните навики и можности. Како се движиме по скалите на образованието (од I – IV година), се забележува дека учениците читаат сè помалку или сè помалку имаат желба и интерес за читање.

Бидејќи третираме теми што се однесуваат на интересирањето и неинтересирањето за читање од учениците, не е логично да зборуваме без да ги потпремене нашите мислења и идеи на реални докази и факти. За

да имаме преглед на кое ниво се наоѓа денешната младина во врска со читањето, како фактор кој влијае во развојот и подигнувањето на индивидуата, одлучивме за оваа состојба да направиме истражување на терен.

1. ИНСТРУМЕНТИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Како инструмент за истражување избравме писмен прашалник. Поставените прашања се однесуваат на реализацијата на наставата по албански јазик и книжевност, поконкретно околу организацијата, одржувањето и обработката на наставната лектира. Токму во овој час јасно се гледа нивото на учениците, колку читаат, колку се заинтересирани/мотивирани да читаат, исто така, се отсликуваат и причините/факторите кои влијаат на читањето или нечитањето на определени дела.

Прашалникот е поделен и пополнет од учениците, според дадените препораки за секое прашање.

Периодот на вршење на анкетата: ноември – април 2010 – 2011.

Училиштата кои беа предмет на анкетирање се: „Зеф Љуш Марку“ – Скопје; „Арсение Јовков“ – Скопје; „Цветан Димов“ – Скопје; „Панче Караѓозов“ – Скопје; „Кирил Пејчиновиќ“ – Скопје; „7 Марси“ – Тетово; „Гостивар“ – Гостивар; „Дрита“ – Кичево; „Ибрахим Темо“ – Струга; „Нико Нестор“ – Струга; „Сами Фрашери“ – Куманово.

Вкупно се анкетирани 1485 ученици од различни градови на Македонија.

Коефициентот на верување – врз основа на добиените одговори е 99 %.

Прашалникот е разгледан како од содржински аспект така и од статистички аспект, што беше основа за заклучоците.

Прашањата се структурирани на начин да има алтернатива и да има и отворени прашања со цел анкетираниите да ги изразуваат слободно своите мислења, оценки, коментари и препораки.

Избраните училишта за анкетирање се од општо средно образование (гимназии) и од стручно средно образование, изборот на стручните училишта се однесува на фондот на часовите кој е различен во зависност од насоката. Во средно гимназиско образование предметот Албански јазик и книжевност се реализира четири часа неделно, додека во средното стручно образование со три часа неделно. Оваа разлика во фондот на часовите создава проблеми од различна природа, особено во стручните училишта каде фондот на часовите е помал и влијае на усвојувањето на јазичните

знаења, бидејќи програмата е скратена во споредба со средното гимназиско образование.

2. МЕТОДИ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

За да се реализира истражување од ваква природа, се служевме со неколку методи, а како основна метода ни беше индукциско-дедукциската метода, заедно со неколку други методи, како:

- *Метода на теоретската анализа*
- *Метода на анкетирање*
- *Метода на разговор/објаснување*
- *Описна метода*
- *Статистичка метода.*

2.1. Метода на теоретската анализа

Со методата на теоретската анализа ги формулиравме прашањата, анализиравме, констатиравме, споредувавме и донесовме заклучоци за да го определиме основниот проблем, дилемите кои постојат во врска со интеракцијата наставник-ученик на час за лектира.

2.2. Метода на разговор/објаснување

Оваа метода ја користевме во текот на анкетирањето на учениците за да им дадеме потребни објаснувања како и каде треба да се пополни прашалникот.

2.3. Компаративна (споредбена) метода

Употребата на оваа метода е од посебно значење. Со нејзина помош е направена споредбата на податоците кои ги добивме од секое училиште посебно од различните градови во Македонија.

2.4. Описна (дескриптивна) метода

Во оваа истражување е користена описната метода, која е и објект на истражувањето. Преку оваа метода ги опишуваме резултатите добиени од прашалникот кој ги третира проблемите што се поврзуваат со читањето на лектирата во средните училишта на Македонија.

2.5. Статистичка метода

За да истражуваме и анализираме, ни беше неопходна оваа метода. Неа ја користевме за собирање на податоците, за пресметување на процентот, за табеларните и графиконските претставувања, како и за да на-

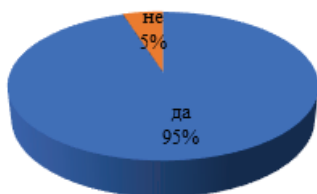
правиме споредби кои ни овозможија полесно да ја разбереме проблематиката која требаше да ја анализираме.

3. РЕЗУЛТАТИ

Резултатите од ова истражување ќе ги претставиме преку статистички и графички приказ на добиените одговори од неколку прашања од истражувањето. Првото прашање гласи: Дали обработувате школски лектури по предметот Абански јазик и книжевност?

Од 1485 анкетирани ученици 1418 потврдиле дека се задолжени од професорите да читаат школски лектури, а 67 ученици потврдија дека не работат лектури по предметот Албански јазик и книжевност. Ако добиените одговори ги претставуваме врз графички приказ, тој ќе изгледа вака:

1. Дали обработувате школски лектури по предметот Абански јазик и книжевност?

Следното прашање е: Дали сте ги прочитале лектирите во текот на оваа учебна година?

На ова прашање 528 ученици одговориле дека немаат прочитано ниту една лектира во текот на учебната година, 585 ученици одговориле дека прочитале неколку, а 372 учениците одговориле дека ги прочитале сите предвидени дела.

Овие резултати се очајни за нас, имајќи предвид дека читањето на лектирите има педагошка функција, значи тоа е еден акт што го насочува ученикот да работи на независен начин, да ги прошири креативноста и имагинацијата, да ја збогати културата на усно и писмено изразување. Преку читање на лектирите се стремиме да се зголемат хуманите вредности кај учениците, начинот на критичко оценување на светот и средината што го опкружува. Долунаведениот графикон ги покажува резултатите одредени по проценти.

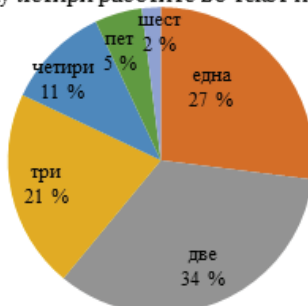
2. Дали сте ги прочитале лектирите во текот на оваа школска година?

Следното прашање гласи: Колку лектури обработувате во текот на едно полугодие?

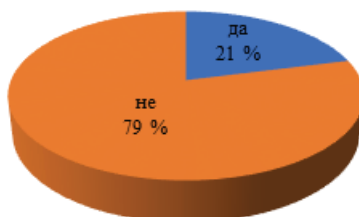
Независно од податоците со кои располагаме од Бирото за развој на образованието, анкетата ги покажува следниве резултати: 502 ученици изјавиле дека читаат по една лектура во текот на едно полугодие, 398 ученици по две лектури, 305 ученици по три, 172 ученици по четири, 78 по пет и 30 ученици по шест лектури.

3. Колку лектури работите во текот на едно полугодие?

Следното прашање гласи: Освен лектирите кои треба да ги прочитате, дали читате други дела за вашето естетско љубопитство? И во овој случај резултатите се речиси идентични со оние од претходното прашање: 1080 анкетирани ученици одговориле дека не прочитале ниту едно литературно дело, а 305 ученици одговориле дека читаат, но според можностите. Графиконот на ова прашање поделен по проценти изгледа вака:

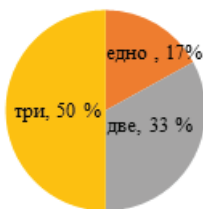
4. Освен лектирите кои треба да ги прочитате, дали читате други дела за вашето естетско љубопитство?

Откако 305 или 21 % од анкетираниите потврдиле дека освен задолжителните школски лектури читаат и други литературни дела за свое лично естетско задоволство, следното прашање се врзува конкретно со бројот на делата што ги читат учениците за естетско лубопитство. Прашањето гласи: По колку дела читате во текот на еден месец за вашето естетско лубопитство?

Од 305 ученици, 180 одговориле дека читаат уште по едно дело месечно по слободен избор покрај задолжителната школска лектира, 100 ученици поврдиле дека читаат по два дела месечно, а 25 ученици одговориле дека читаат три дела месечно. Графичкиот приказ на добиените одговори на ова прашање изгледа вака:

По колку дела читате во текот на еден месец за вашето естетско лубопитство?

Лектирата е опфатена во литературно читање во сите училишни фази од основно до средно образование. Која фаза од животот ќе биде најпродуктивна за учениците во текот на нивниот развој зависи од работата и ангажирањето на наставникот, почнувајќи од основното училиште и завршувајќи со средното образование. Токму овој процес е поврзан и со следното прашање на истражувањето. Прашањето гласи: Кога најмногу сте читале лектури?

Од 1485 анкетирани ученици, 517 од нив сметаат дека во основно училиште биле повеќе ангажирани и читале повеќе школски лектури, а 968 мислат дека сега, во средно училиште, се повеќе ангажирани, што се однесува до читањето на школската лектира по предметот Мајчин јазик. Доунаведениот графикон ги покажува резултатите одредени по проценти.

Кога најмногу сте читале повеќе лектури?

Следното прашање од анкетата е: Дали се совпаѓа тематиката на делата со интересот на учениците? За ова прашање има различни одговори. Учениците потврдија дека тематиката на делата предвидени за обработка како лектири во текот на четирите години од средното образование не се совпаѓа со нивниот интерес и барања. Ова се случува поради многу фактори, но меѓу другото треба да се нагласи дека во општеството има голем прогрес, луѓето одат напред, тие се развиваат и се менуваат заедно со него. Интересот и стремежот на денешните ученици не се исти со интересот и стремежот на некогашните ученици. Затоа се бара да се менуваат делата предвидени со наставната програма за обработка во текот на средното образование, за тие да бидат попривлечни и во согласност со интересот на учениците.

ЗАКЛУЧОК

Според резултатите од истражувањето, но и од секојдневното педагошко работење со учениците, може да констатираме дека ние ѝ припаѓаме на една популација која чита малку и нередовно, главно само по потреба, а дури и тогаш не се пополнуваат предвидените празнини. Според одговорите на анкетата, оваа состојба е резултат на неколку фактори, пред сè може да нагласиме дека: содржините на делата не се во чекор со времето, треба да се менуваат, исто така треба да се има предвид и големината на делата; цените на книгите се високи во споредба со животниот стандард; во голем број случаи нема поттик/мотивација од наставниците и др.

Ова е незадоволителна состојба, но за да се надминат овие фактори и овој кризен период треба да се бараат различни начини и форми. Затоа има потреба кај учениците да влијаат малку и другите гореспоменати фактори, за да ги поттикнат/мотивираат и на некој начин да ги заинтересираат учениците за да читаат. Еден од клучните фактори е и наставникот по албански јазик и книжевност. Тој треба да се обиде кај секој ученик да воспостави внатрешни механизми кои ќе го зголемат интересот на учениците за читање, да поттикне љубов кон книгата и да ја воздигне свеста дека читањето книги го збогатува човекот. Наставниците играат важна улога во интелектуалниот развој на учениците во текот на процесот на читање. За да ја разберат подобро оваа улога, како и за да бидат успешни, прилично важно е да разберат што се случува кога учениците читаат. Ако наставниците го разбираат овој процес на интелектуалниот развој на секоја индивидуа, тоа ќе им помогне да ја преработат и спроведат стратегијата придонесувајќи во развојот и поттикот на читателите за тие да раз-

мислат за тоа што читаат; да мислат и да учат размислувајќи за читањето и за другите процеси коишто се поврзуваат со тоа.

Во наставниот процес по предметот Албански јазик и книжевност, а особено на часот по лектира, централно место и голем приоритет има ученикот, тој постојано го гради светот на уметничката литература и овој фактор претставува премостување на пречките кои се појавуваат во врска со проблемот на читање како потреба или желба. Општа констатација е дека учениците ќе читаат повеќе ако наставникот:

- го информира ученикот за книжевните дела кои треба да ги прочита дома
- му укажува на ученикот на конкретна тематска точка на делото
- постојано гради ситуации од кои учениците извлекуваат заклучок дека книгата е најблискиот и најдарежливиот извор на знаењата
- изразува задоволство и радост пред објаснувањето на секоја книга
- со свои примери покажува дека ја обожавал и ја цени книгата
- за книгата зборува со почит и љубов
- ги поттикнува учениците да ја засакаат и да ја купат книгата
- чита пред учениците интересни и привлечни фрагменти од книгата
- секогаш наоѓа време да разговара со учениците во врска со книжевното дело што е во нивен интерес
- поттикнува дебата меѓу учениците и започнува интересни дискусии за прочитаното дело и др.
- инсистира на усовршување на техниката на читање до ниво на естетско читање
- ги оспособува учениците секој посебно и независно да оформи критериуми за вреднување на книжевно дело
- организира наставни ситуации од кои ќе добие повратна информација за начинот на читање на делото за секој ученик посебно.

За да се надминат сите овие тешкотии, со цел да се поттикнат учениците да читаат со задоволство, потребно е систематска и неприкосновена соработка на триаголникот училиште-наставник-ученик, вклучувајќи го во овој однос семејството и целото општество. Се разбира дека главната улога во овој процес му припаѓа на наставникот. Имено, ако наставникот успева да ги оспособи учениците заедно да ги реализираат конкретните горенаведени задачи во текот на образовно-едукативниот процес на часот за лектира, тогаш може да говориме за поголемо ниво и интензитет на интерес на учениците за читањето и тоа не како задолжение, обврска, туку како читање за да се исполни нивното задоволство и за да се создаде навика за независна работа, преку која книгата ќе биде извор, поттик/

стимул и инспирација за творечки активности, а не содржина која лесно и брзо се заборава.

Како заклучок може да се каже, а верувам дека се согласни и другите, дека и во овој висок развој на електронската технологија, и по сите можности што ги нудат социјалните мрежи книгата останува главен извор за интелектуално оформување на современиот човек и веруваме дека книгата е незаменливо средство за учење.

Библиографија

- Адамческа, С. (1994). *Методски прирачник за ученичката лектира (I – IV одделение)* – Легис, Скопје.
- Дибра-Зекири, Ф. (2011). *Улогата и функцијата на училишната лектира во средните училишта на Р Македонија со настава на албански јазик*. Магистерски труд. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Диздаревик, Ј. (2003). *Дидактика на јазично подрачје во основното образование*, Просветно дело, Скопје.
- Филиповиќ, Н. (1981). *Didaktika I*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Гогушевски, Д. (1975). *Лектирата во основното училиште*, Скопје.
- Alija, E. (2012). *Paraleximi*, E.B.P. Gjergj Fishta, Shkodër.
- Anderson, R. & Hiebert, E. & Scott, J. & Wilkinson, I. (1984). *Becoming a Nation of Readers*, The National Academy of Education. The National Institute of Education. Cover illustration courtesy of the United States Postal Service.
- Begolli, M. (1962). *Lektyra e detyrueshme dhe ora e saj në shkollë*, Buletini nr. 3-4, Prishtinë.
- Brada, R. (2005). *Metodika e gjuhës shqipe për shkollën fillore, botimi III i plotësuar*, Dukagjini, Prishtinë.
- Borg, S. (2005). *Experience Knowledge about Language and Classroom Practice, - Teaching Grammar*, Nat Bartels, *Applied Linguistics and Language Teacher Education, Educational linguistics, Chapter 19*, Volume 4, Springer, USA.
- Gjokutaj, M. (2012). *Didaktika e gjuhës shqipe*, ShBLU, Tiranë.
- Luli, F. (1982). *Metodika e leximit letrar dhe e letërsisë*, Libri shkollor, Tiranë.
- Mustafa, A. (2017, 24. 07.). *Edhe nxënësit tallen me lektyrat shkollore*. Пристапено на 15.04.2019.<http://www.pashtriku.org/?kat=43&shkrimi=6650>.
- Pepa, V. (2001). *Letërsi në shkollë*, Tiranë.
- Poljak, V. (1985). *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zulfiu, N. (2001). *Didaktika*, Prishtinë, 2001.

Farketa Dibra Zekiri

READING ASSIGNED BOOKS IN THE CLASSROOM: A PLEASURE OR A BURDEN

Abstract

Alongside speaking, writing and listening, reading is also an important process. Reading is an key process in life which takes one through the searching for something, but at the same time it is a person's need or emotional desire.

There are a lot of ideas and definitions given for the term 'reading', but we still cannot say that we have a definite definition. Among the most common definitions which we have come across is *reading is a process of identifying typed words*. The definition of reading needs to include the notion of understanding; understanding reading is often considered a result of the interaction between the reader, the text and context; the understanding action is often considered to be a building process, which intertwines the meaning taken from the text with the reader's own knowledge and experience.

Even though reading is considered to be the key to success for every individual through their education and schooling period, this important element is diminishing every day among our youth. Based on the research undertaken regarding reading, we have come to conclusion that: we belong to a population which reads very little and not continuously, but only when the need arises, and even then the gaps are not filled completely. This situation is a result of several factors, most of all we can emphasise that works are outdated and need to be changed; also the quantity of (voluminous) works needs to be taken into account; books' prices are high compared to the living standard; in the majority of cases there is lack of motivation by teachers. If these obstacles are overcome, then we can talk about a level in reading which will be of a higher amount and degree.

Keywords: reading, reading materials, school, teacher, students, electronic technology

Клучни зборови: читање, лектира, училиште, наставник, ученик, електронска технологија

Љиљана Узуновиќ

**ДВИЖЕЊЕТО НА ОТПОРОТ ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ И ВО
МАКЕДОНСКИОТ РОМАН: НИЗ ДЕЛАТА НА ФЕНОЉО, КАЛВИНО,
ВИТОРИНИ, ЈАНЕВСКИ, МАЛЕСКИ И СОЛЕВ**
(експозе од докторски труд)

Целта на овој труд беше компаративно да ги истражи романите за италијанското и македонското движење на отпорот во Втората светска војна. Станува збор за иста тематика присутна во двете книжевности, која никогаш досега не била разгледувана споредбено во дела од пообеман вид. Но не е само тематиката заеднички елемент на делата што ги одбравме како корпус на истражувањето: на половината на XX век во македонската книжевност се прави обид да се излезе од рамките на реализмот со усвојување на постапките на модернизмот, додека во италијанската книжевност веќе се појавила нова книжевна и културна клима позната под називот „неореализам“, што исто така значи обид за надминување на реализмот.

Задачата на овој труд ќе биде да ги анализира и спореди наративните постапки, како и методолошките, психолошките, стилските, идеолошките и други значајни особености на одбраните дела. Иако овие романи на времето биле предмет на обработка од страна на италијанската и на македонската критика, па литературата за нив е прилично обемна, таа често била замаглена од идеолошката компонента, од очекувањата на владејачката политика и од јавното мислење. Со тоа, сепак, не сакаме да речеме дека вистинската критика не им го дала уште на времето високото место што го заслужуваат во рамките на книжевноста воопшто, не само во рамките на воената тематика.

Корпусот дела што ги разгледува овој труд се романите на три италијански автори: Бепе Фенољо (*Партизанској Цони, Приватно прашање*), Итало Калвино (*Патекати на ѓајакоскиот гнезда*) и Елио Витторини (*Луѓе и нелуѓе*), како и на тројца македонски автори: Славко Јаневски (*И бол и*

бес), Владо Малески (*Она што беше небо*), Димитар Солев (*Под усвијеност*). Изборот на делата што претставуваат основа за нашата анализа е направен врз критериумот на тематиката што ја обработуваат и на неспорните естетски вредности што тие ги поседуваат. Сметаме дека овие дела се одделуваат од морето хроники, сведоштва за времето, дела што имале неспорна документаристичка, но не и книжевна вредност, како и од литературата што се обидува да ги задоволи вкусовите и да ја „одбрани“ каузата со слепо вознесување на борбата, со создавање прототип на јунакот, беспрекорниот херој на револуцијата, по рецептот на соцреалистичката книжевност.

Редоследот на писателите во насловот не соодветствува со редоследот во трудот: ниеден од нив не е хронолошки.

Ја одбравме темата на движењето на отпорот бидејќи нè интересираше прашањето за војната, (конкретно, Втората светска војна) и како таа била обработувана во романескниот жанр во истиот повоен период кај двата народи, односно во двете литератури. Но со оглед на тоа што во тој случај нашата анализа ќе мораше да се потпира врз многу поголем број дела, одбравме да се задржиме на романите за отпорот, било да е организиран во партизанските единици, далеку од населените места, било да е во градот, низ работата на илегалците, како во *Луѓе и нелуѓе* на Елио Виторини и во *Под усвијеност* на Димитар Солев.

Делата што го претставуваат корпусот се сите меѓусебно различни во пристапот кон темата што ја одбравме, но тие покажуваат и интересни сличности, што е најважниот дел на нашето истражување. Отпорот се третира како од аспект на колективен чин на борбата против нацизмот и фашизмот, така и како индивидуален чин, како поединечен избор. Тоа е многу важен мотив во посочените италијански и македонски романи. Тој избор, посебно во италијанските романи, најчесто воопшто не е поврзан со идеологијата, туку е пред сè морален чин (како во *Партизанот Џони*), но има врска и со психолошката компонента, може да биде сфатен како замена за нештата што на јунакот му недостасуваат во животот (на пример, пријател во *Патеката кон Ѓајаковиќе Ѕнезда*). Ни ситуацијата на јунаците во македонските романи не е многу појасна и идеолошки разграничена: на пример, во *Она што беше небо*, јунакот (Наум Фурнациев) е цело време во искушение да избега и сигурно не претставува класичен херој, онака како што се замислува партизан, па по тоа е сличен на другите главни јунаци во речиси сите романи што ги одбравме. Затоа, посветивме внимание на анализа на антијунакот, кој најчесто е главниот лик. Во овој контекст, треба да се спомене дека во сите романи од корпу-

сот е многу важен односот наратор-главниот лик-ликови-колективитетот. Употребата на главниот лик антијунак, од една страна, го руши митот за движењето на отпорот составено од „класно освестени“ и морално совршени поединци, но од другата страна на тој отпор му ја дава неопходната епска, универзална димензија.

Во врска со она што погоре го наведовме е и односот човек-историја, односно ситуацијата на индивидуата ставена во историски контекст, пред избор кој често не е идеолошки, туку е поточно морален, но е исто така најчесто без јасни координати во хаосот на војната. Џони (од романот *Партизанот Џони* на Фенољо) знае само дека сака да се бори против фашизмот и одбива каква било идеологизација на тој избор, Пин (од *Патеката кон Ѓајаковиќе ѕвезда* на Калвино) е дете, а Наум Фурнациев (од *Она што беше небо* на Владо Малески) изборот го прави на крајот на романот.

Италијанскиот збор за движењето на отпорот е „Resistenza“, збор кој во себе ја вклучува и внатрешната, телесната категорија на отпорот, односно отпорноста кон телесните маки што се должат на природните потреби на организмот како гладот, жедта, но и на природните услови: студот, жештината, дождот, инсектите, калта итн. Телесноста и телесното се многу важен елемент во речиси сите романи од корпусот, како и односот помеѓу човекот и природата. Природното опкружување е најчесто детално опишано. Тој елемент е толку важен што напати станува еден од протагонистите на самиот роман: постојаниот и убиствен студ во *Она што беше небо*, усвитената жештина во *Под усвијеноси*, калта и маглата во *Привајношо прашање* и во *Партизанот Џони*.

Во врска со оваа телесна димензија е и односот кон смртта и храброста. Смртта никогаш не е видена како „убава“, во согласност со антиреториката и антихеројството на романите што ги избравме и често нема никаква смисла. Тука исклучок може да претставува евентуално смртта на Стане во *И бол и бес*.

Се занимаваме и со мотивот на насилството и со односот кон непријателот, во кој најчесто преовладува омразата. Романите од корпусот настануваат најчесто од потребата да се каже вистината за војната, како претензија на млади луѓе со книжевни амбиции да го опишат верно времето кога човекот се нашол пред злото во сета негова големина и излегол како победник. Но од желбата да се направи документ, хроника на едно време, да се информира, се преминува кон потребата војната да се „искаже“, како што велеше Калвино. Затоа овие дела ги надминуваат границите на

мемоарската литература и хрониката на една епоха и се здобиваат со епска, универзална димензија благодарение на своите книжевни вредности.

Трудот се содржи од три дела, поделени на седум поглавја и со вовед, заклучок и библиографија. Првиот дел се однесува на писателите од италијанскиот корпус, вториот од македонскиот, третиот дел е наменет за споредбените согледби.

Потсетуваме, се занимававме со шест писатели застапени со седум книги. Целта на првото поглавје од трудот беше продлабочено да се анализира тематиката на движењето на отпорот кај италијанските писатели од корпусот. Првиот дел од првото поглавје, посветен на Бепе Фенољо, е воедно и најобемен, затоа што сметавме дека Фенољо заслужува да му се посвети поголемо внимание бидејќи неговото речиси севкупно творештво е посветено на движењето на отпорот, кое било негова опсесивна тема. Воедно, тоа е и писател што воопшто не е познат во Македонија, додека во Италија претставува симбол токму на писател на движењето на отпорот. Ги обработивме тематиките и мотивите на неговите романи *Партизанот Џони* и *Приватното прашање*. Особено внимание ѝ посветивме на идеологијата, бидејќи овој автор, иако партизан и антифашист, не бил симпатизер на комунизмот. Исто така се занимававме со темите за насилството и смртта, со мотивот на „убавата смрт“, со односот меѓу автобиографското и хроничарското кај овој писател. Еден дел од трудот го посветивме и на хронологијата, бидејќи *Партизанот Џони* е најзначајниот роман на Фенољо што тој никогаш не го завршил ниту објавил, па тоа довело до многу полемики кај критиката, кои нас нè интересирале од гледна точка на генезата на делото и на временската дистанција помината од војната. Ова дело во италијанската критика е видено како задоцнет, но истовремено и забележителен пример на неореализмот, со тесната врска што авторот ја воспоставил помеѓу историските и автобиографските настани и нивното книжевно прикажување. Од друга страна, романот за Џони може да се чита и како алегорија за борбата помеѓу доброто и злото, без притоа политичките и идеолошките мотиви да имаат влијание што најчесто ги карактеризирало романите посветени на Втората светска војна. Овие две читања на романот имаат и меѓупозиции, едната реалистичка, другата експериментална или експресионистичка, најмногу поради стилот, кој италијанскиот критичар Бекарија ќе го нарече „големиот стил“, кој во неговата анализа значи дека Фенољо не сака да се занимава ни со хроника ни со психологија на ликовите, туку сака да „апсолутизира“ и е насочен кон судбинските прашања на човековото постоење: накусо, сака да создаде епопеја за војната. Се разбира дека *Партизанот*

Џони може да се анализира од повеќе гледни точки, но со заклучоците и со толкувањата треба да се биде внимателен, бидејќи станува збор за незавршено дело, за кое не се знае каква форма авторот би му дал по завршената верзија. Особено треба да се внимава со ваквите толкувања да не се релативизира антифашизмот на Фенољо.

Во делот посветен на *Приватниот љубавник* прво се посветивме на едно дело што се вика *Фрагменти на роман* во кое се содржани варијантите и редакциите од кои подоцна ќе настане романот. Повторно се задржавме на тематиката, која е љубовна, но го обработува љубовниот триаголник во рамките на движењето на отпорот. Најголемиот број критички осврти на ова дело се вртат околу „рамнотежата“ помеѓу љубовната и воената тематика што Фенољо успеал (или не успеал) да ја воспостави во ова дело. Романот е целиот насочен кон потрагата по вистината на протагонистот Милтон во однос на девојката во која е вљубен. Таа потрага, како и потсетувањата на вљубувањето во девојката лека-полека го зафаќа целиот простор на неговите мисли и активности, преместувајќи ја војната во вториот план. Како во *Бесниот Орландо* (потсетува Калвино), Милтон е во потрага по нешто (вистината), но за да дојде до тоа, мора да ја направи потрагата по некого (неговиот љубовен ривал и соборец Џорџо Клеричи), во ноември 1944, за време на големото чистење на теренот на фашистите во градот Алба и во нејзината околија. Значи, во потрагата по партизаните и тој во моментот е гонет. Нашиот заклучок во однос на овој роман е дека оваа потрага, трескавичното движење на јунакот, има функција да го одложи неминовното препознавање на вистината што сите ја знаеме, премногу страшна за да си ја признае себеси. Потрагата по вистината на Милтон, всушност, е бегство од неа. На крајот од делот посветен на Фенољо направивме споредба меѓу двата романа, бидејќи првиот се стреми кон широко епско претставување на војната, додека вториот сака да раскаже една епизода од војната, ограничена во времето и во просторот.

Во романот *Луѓе и нелуѓе* на Виторини се обидовме да ги посочиме елементите важни за војната како подлога за овој роман и кои се врските меѓу војната и автобиографијата. Се обидовме да ги најдеме најважните теми и мотиви во делото. Укажавме на некои сличности на овој роман со најпознатото дело на Виторини, *Разговор на Сицилија*, чиешто идеално продолжение претставува овој роман. Нè интересираше композицијата, бидејќи авторот сакал да го подели романот на два различни дела, дури и во печатењето: едниот посветен на „реалноста“ што му се случува на протагонистот, Ене 2, еден од водачите на илегалните партизански гру-

пи што дејствувале во Милано, другиот во курзив, посветен на негови-те мечти, сеќавања, проткаени со метанаративни елементи. И овој јунак е вљубен, но неговата љубена Берта сепак ќе одлучи да му се врати на својот сопруг. Таа, како и други ликови, како Селва, Црното Куче итн. се ликови симболи на доброто и на злото, на вредностите што сака да ги претстави авторот. И тука, како и во *Приватното йрашање*, личниот живот на протагонистот се преплетува со воените акции. Затоа ова е роман на две нивоа: на диететскиот свет на Ене 2 и на екстрадиететскиот на раскажувачот, кои во еден момент ќе се сретнат и ќе разговараат, отворајќи го раскажувањето и кон размислувањата за природата на пишувањето, со што романот го водат кон метафикција. Едно од основните прашања на кое се обидува да одговори овој роман е зошто овие едноставни, до вчера мирољубиви луѓе решиле да почнат да убиваат. Самиот Виторини, како и Ене 2, има неразрешени контрадикции: помеѓу насилство и мирољубивост, нехуманост и хуманост, помеѓу интелектуалецот и човекот од акција, писателот и комунистот. Чинот на Ене 2 со неговото доброволно препуштање на смртта, е, всушност, начин да избега од историјата, кон она навредено човештво, на чистите, на убиените што го опишувал и во *Разговорот на Сицилија*. Авторот проблемот на фашизмот и на антифашизмот го пренесува од полето на идеологијата на планот на моралот, од рамништето на историјата на рамништето на универзалните категории, за што ќе биде критикуван од марксистичката критика во Италија. Посветивме внимание и на односот на овој роман кон неореализмот и кон идеологијата, на неговиот стил, поетиката и односот кон таканаречената ангажирана литература. Овој роман бил преведен на македонски од Владо Малески, кој исто така го напишал и поговорот на делото. Иако е објавен два месеца по крајот на војната, романот ги одбегнува славеничките тонови на прикажување на движењето на отпорот, и е напишан со херметичен и лирски стил, како и другите дела на Виторини, со што не можел да стане модел за другите раскажувачи што се занимавале со војната во Италија.

Италио Калвино од тројцата италијански писатели е најпознат во Македонија. Повеќе негови романи се преведени, за жал, не и *Патеката кон ѓајакониите ѕнезда* (1947), неговото младешко дело од времето на неореализмот. Се посветивме на генезата на романот, на неговиот однос кон движењето на отпорот и кон новата национална епика. Ги анализиравме и двата вовода на ова дело, од кои оној од 1964 е попознат и од самиот роман, многу важен за сфаќањето на книжевниот и на историскиот амбиент во кој е настанато делото. Делото нуди две новини во однос кон тради-

ционалната воена литература: наместо ликот на партизанот херој, тој како и другите италијански писатели од корпусот нуди поинаква слика на про-тагонистот, кој е дете и војната е видена од негова гледна точка. Втората новина е тоа што Калвино во овој роман, како припадници на движењето на отпорот што треба да ѝ се спротивстават на силата на „големиот рајх“, го предлага лумпенпролетаријатот со сите негови културни и идеолошки ограничувања, луѓето со сомнително минато и без никаква класна свест. Тоа Калвино го направил од потребата да го истражува раѓањето на таа свест кај тие луѓе водени од бесот кон искупувањето, како во своевидна лабораторија на човештвото што ја направил капетанот Ким, алтерего на авторот. Се занимававме и со метанаративните постапки во овој роман, по што тој се разликува од сите други во корпусот. Посветивме внимание и на елементите на сказната, на ликовите, а особено нè интересираше деветтото поглавје од романот, посветено на идеологијата. Направивме споредбена анализа помеѓу Калвино и Фенољо и зборувавме за италијанските модели за ова дело. За истакнување е дека *Патјекајџа*, според нашето мислење, не е младешко неореалистично дело, одвоено од Калвино писателот на фантастиката и на науката и експериментирањето, како што често бил класифициран од критиката. Тоа е роман на писател кај кого веќе се насетуваат многу карактеристики што ќе ги красат неговите подоцнежни дела: фантастичните и експресионистичките елементи, опсесија со раскажувањето, дистанцијата и благиот хумор, „среќниот крај“ со при-меси на трагиката и многу други.

Вториот дел, посветен на македонските романи за движењето на отпорот, започна со Владо Малески и со генезата на неговиот роман *Она што беше небо*, со посебно внимание кон расказите и сведоштвата што му претходеа на ова дело, како еден вид „стилски вежби“ од кои ќе настане романот, како и кон генезата на ликовите. Особена важност ѝ посветивме на темата на човекот во револуцијата како најважната тема во ова дело. Малески е еден од клучните автори за темата на НОБ, зашто речиси во сите негови дела е застапена оваа тема. Во овој роман војната луѓето ги става пред судбоносни избори и не признава неутралност. Револуцијата е затоа можност човекот да се осознае себеси (како Наум/Инокентие), да ги окае гревовите (како Игно Подземски), да ја пронајде смислата на својот живот. Зборувавме и за композицијата и за хронотопот на романот. Посебно место му посветивме на односот меѓу Малески и Виторини, и на рецепцијата на делото на Виторини во Македонија, како и на веќе постојните споредбени анализи меѓу двајцата писатели.

Кај Димитар Солев нè интересираше неговиот роман *Под усвијеноси* со најважните теми и мотиви на делото, како и неговите карактеристики на роман есеј. Но бидејќи темата на НОБ е присутна и поексплицитно објаснета и во другите дела на Солев, ја загатнавме и таа тема, како и антимилиитаризмот на Солев. Тој е сигурно еден од најистакнатите протагонисти на модернизацијата на македонскиот роман, зашто со текот на времето дури и романите со воената тематика станале поле на експериментирање и на иновација: употребата на текот на свеста, поинаква синтакса, непочитување на правилата на конвенционалната фабула итн. Иако темата на романот е историски настан, целта не е тој настан верно да се реконструира, туку има врска со егзистенцијализмот, со универзалните теми како што се смрт, страв, јазот на генерациите, бунт. Едно од поинтересните прашања во овој роман е зошто писателот зел како подлога за роман историски настан, за кој потоа во текот на раскажувањето одбива да зборува, како што се прашува Вангелов. Сметаме дека токму овој елемент на раскажувањето му дава неопходна тензија, оној „саспенс“ што претставува нишка што фрла поинакво светло на сите опишани настани. Сите знаеме што е тоа за што не се зборува, благодарейќи токму на историската подлога, како и на некои индиции, знаци што читателот треба да ги препознае и да ги разбере. Оваа постапка го доближува до криминалистички роман во кој убиството треба да се случи на крајот.

Славко Јаневски е последен автор од корпусот со својот роман *И бол и бес*. Не сме се занимавале со творештвото на Јаневски во целина, како што не го направивме тоа ни кај Калвино, бидејќи и двајцата имале толку плодна и богата кариера што ќе беше невозможно ова прашање да се осветли барем делумно на мал простор. Нè интересираше накусо само неговата повест *Улица*, зашто во неа гледаме сличности со романот на Калвино *Пајќеката кон ѓајаковиќе ѓнезда*. Потоа го анализиравме романот *И бол и бес*, со посебно внимание кон ликовите, богато осветлени во овој роман. Се занимававме и со најважните теми, како што се војната и револуцијата, како и болот, бесот и смртта, што се најважните карактеристики на овој воен, но и психолошки роман. Во поговорот на делото (1980) Друговац зборува за болот и бесот на масите, како суштина на Револуцијата. Ние овие категории малку ги прошируваме, бидејќи за тие да може да станат движечка сила на револуцијата, треба да бидат од ист или сличен вид, треба да се општествено определени, инаку секој човек поединечно има сопствени болки и бегови, недоволни голем број луѓе да се стопат во маса потребна за да се случи некоја промена во општеството. Односот кон револуцијата е даден и со конфронтација помеѓу двајцата

водачи на четата: командантот Никодим и политичкиот комесар Мони. Никодим е војник со строго војничка логика во која страдањето се подразбира, а смртта е ништо, додека Мони смета дека нема лични одлуки, за сè треба да се прашува Партијата. Станува збор за два начина на мислење: индивидуалниот и колективниот, отелотворен во партијата. Иако акцијата на Никодим од воена гледна точка била успешна, тој ќе биде казнет. Тоа се два лика на војната, едниот на луѓето водени од својот бунт, од болот кон бесот, страшно, тврдоглаво и недисциплинирано, слично на оние од лумпенпролетаријатот од *Пајсекаџија кон Ѓајаковиќите жнезда*, другите фанатично верни на партијата и на идеологијата на марксизмот, со идеја, план, визија. Но, за разлика од Џони на Фенољо, и тој партиски неопределен, но противник на фашистите и не голем љубител на комунистите, Никодим не се бори само против окупаторот, тој се бори и против газдите.

Во третиот дел се обидовме да дадеме систематизиран преглед на темите во однос на кои можеше да се направи споредба меѓу сите писатели од корпусот. Споредби биле правени во сите делови од трудот, но тука се обидовме да ги систематизираме тематски, па ги издвоивме темите на односот кон историјата и автобиографијата со посебен осврт на дистанцијата потребна за да се раскажува за војната. Ги издвоивме темата на антифашизмот и на идеологијата, бидејќи тука можеше да се направат интересни споредби, како и темата на командантот, на антијунаците и на непријателите. Ги забележавме љубовните мотиви, разликите и сличностите во сетингот и односот меѓу војната и „приватната сфера“ на животите на протагонистите. Нè интересираше темата на злото и на болот и бесот. На крајот, изложивме неколку елементи кои ги одвојуваат одделните дела од останатите. На пример, темата на метанарацијата и на насилството, по што се издвојуваат Калвино и Виторини и Солев.

Во однос на овие теми, дојдовме до некои споредбени заклучоци. По Втората светска војна во Италија се случува наплив од желба за раскажување: сите чувствуваа дека учествувале во нешто поголемо од нивните животи и имале приказна за раскажување. Оттаму потекнува и голема продукција на хроники, мемоари, дневници по војната, дела без некоја уметничка вредност, но битни како сведоштва за тоа време. Истиот феномен се случува и во Македонија: постои огромна продукција на дела со тематика од НОБ, со нееднаква и главно слаба уметничка вредност, но со свое достоинство на сведоштво за еден исклучително важен историски период.

Но таа експлозија на раскажувањето е и стапица за некој што сериозно сака да стане писател, од една страна му се заканува документаризмот, од друга – патетиката. Кај писателите, особено кај оние што ние ги одбравме за анализа, постои стремеж да не се прави мит од движењето на отпорот, но сепак тој да се прикаже во свој хуманистички стремеж кон новите вредности.

Ова беше амбиција и мака на многу писатели во годините на потрагата по идентитет на двојниот фронт на одвојувањето од традицијата и на новата поетика што треба да се дефинира.

Има една разлика во историскиот контекст што треба да ја имаме предвид во анализата на делата што се предмет на нашето интересирање. Иако романите обработуваат теми од Втората светска војна, не сите го имаат истиот однос кон неа, делумно и поради временската дистанција што поминала од војната. Романите на Калвино и на Виторини се објавени непосредно по војната, во екот на оптимизмот по победата. Тој оптимизам со текот на времето ќе спласне и ќе го замени разочарувањето, и тоа ќе се одрази и во делата што за своја историска основа ја имаат војната. Затоа е битен историскиот и културниот контекст по војната во двете држави. Освен романите на Виторини и на Калвино, сите други се напишани или објавени во 50-тите и 60-тите години. Од оваа причина романите на македонските автори може да ја третираат темата на војната и на понеконформистички начин, бидејќи поминало времето на апсолутната верба во идеалите, во Револуцијата и во книжевноста за НОБ може да влезат и нови, модерни стилски елементи.

Ако ги погледнеме романите споредбено, во македонските ќе најдеме поголем акцент кон психолошкото продлабочување на ликовите и во нив е присутен поимот на револуцијата, непостоен во романите од италијанскиот корпус. Љубовниот мотив е многу поприсутен и поважен во обликувањето на романите од италијанскиот корпус. Во сите други елементи, романите покажуваат тематски и други сличности, а разликите повеќе се должат на времето на кое му припаѓаат отколку на средината во која настанале. Во однос кон колективниот идентитет, тој е елемент на кохезија и им помага на јунаците да го направат оној „квалитативен скок“ во кој колективните каузи стануваат индивидуални, во кој поединецот го следи колективот. Спротивно е прашањето на болот и на бесот, затоа што болот како индивидуална категорија не придонесува за промена во општеството ако не се претвори во колективен бес. Што се однесува до сетингот, речиси сите романи се сместени во планинските амбиенти во зима, со што суровоста на природата станува дополнителен непријател и мачител на

јунаците. Во тој поглед исклучоци се романите на Солев и на Виторини, како и делумно на Фенољо во *Приватнојто прашање*, во кој се комбинираат градскиот и селскиот амбиент. Времето кога настанале романите е битен елемент зашто по војната во Италија, освен општата желба за раскажување, е присутен и колективниот оптимизам и надеж во промени и кон поинакво, поправедно општество. Во македонското општество и книжевност оптимизмот требало да ја следи победата над фашизмот, но ни тоа не е правило: романот на Јаневски е исклучително песимистичен и во него основната тема е темата на смртта. Антифашизмот е присутен кај сите автори, и кај Фенољо, кој не е комунист. Ниедно дело не го величи командантот ниту тој се глорифицира, додека непријателите, ако се прикажани, се негативни јунаци, но нема манихејска поделба на добрите (партизани) и лошите (окупатори). Тоа само оди во прилог на продолбоченоста и на уметничките вредности на романите што беа предмет на нашата анализа. Сметаме дека на разликите во третманот на војната што постојат помеѓу авторите има поголемо влијание временскиот, отколку географско-политичкиот контекст. И во двете средини писателите (на пример Солев и Виторини) се бореле за слободата на творештвото, и во едната и во другата средина постоела идеолошки базирана критика. Романите што ги анализираваме носат белег на своето поднебје, но уште повеќе на своето време. Сепак, некои прашања кои ги поставуваат, како што е тоа за насилството и за смислата на злото, се универзални. И делата цврсто врзани за сопствените корени, ако се вистински уметнички дела, ја имаат силата да ги надминат границите и да имаат универзални вредности и пораки.

На крајот, едно размислување: што значела војната за писателите? Дали тие, како Квазимодо, Унгарети, сметаат дека книжевноста нема веќе никаква смисла пред оваа катастрофа? Или, пак, пишувањето треба да биде сведоштво или осуда на таа катастрофа? Или, пак, војната, како во нашите краишта, па и во визијата на Толјати, треба да биде опишана како победа над злото, во која жртвите нема да бидат залудни само ако победата понуди надеж во подобро утре? Да се потсетиме на Ками, кој кажал дека мирољубивите луѓе што ја мразеле војната и одбивале да мразат кој било народ, биле принудени, во годините 1940 – 1945, да водат војна, но страдањата и загубите не биле во целост залудни за оние што ги преживеале: движењето на отпорот им било корисно на писателите: ги научило на „цената на зборовите“. Или, како што кажал истиот писател на 10 декември 1957, кога ја добил Нобеловата награда за книжевност: писателите не треба да бидат во служба на оние што ја создаваат исто-

ријата, туку во служба на оние што таа ги прегазила. Еднаш во историјата, по страшната катастрофа на Втората светска војна, била легитимна и надежта во утопијата, дека еднаш во историјата и страдалниците на историјата ќе бидат воедно и нејзините создатели.

Liljana Uzunovikj

**THE RESISTANCE IN THE MACEDONIAN AND THE ITALIAN
NOVEL AS REPRESENTED IN THE NOVELS BY FENOGLIO,
CALVINO, VITTORINI, JANEVSKI, MALEVSKI AND SOLEV**

Abstract

This paper represents a summary of the doctoral thesis defended on 28 September 2018. The first part consists of an analysis of four novels by three Italian authors: Beppe Fenoglio (*A Private Affair* and *Johnny the Partisan*), Elio Vittorini (*Men and Not Men*) and Italo Calvino (*The Path of the Nest of Spiders*). The second part analyzes three novels by three Macedonian authors Slavko Janevski (*Pain and Rage*), Vlado Maleski (*Remnants of a Sky*) and Dimitar Solev (*Under White Heat*). The third part consist of comparative analysis between the Macedonian and the Italian novels, regarding the topics indicated by the keywords.

Keywords: Resistance movement, violence, enemy, death, commandant, anti-hero, ideology, anti-fascism

Клучни зборови: Движењето на отпорот, насилство, непријател, командант, антихерој, идеологија, антифашизам

ПРИКАЗИ И ПРОЕКТИ

Руска Ивановска-Наскова

ИТАЛИЈАНСКА ДИГИТАЛНА БИБЛИОТЕКА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје во академската 2018/2019 год. беше дел од Меѓународниот проект *Италијанска дигитална библиотека во Северна Македонија (Biblioteca digitale italiana in Macedonia del Nord-BIM)*, координиран од проф. д-р Руска Ивановска Наскова и проф. м-р Ладислав Цветковски. Овој проект на Институтот Данте Алигиери во Скопје беше реализиран во соработка со Друштвото „Данте Алигиери“ во Рим, Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје, Националната централна библиотека во Рим, Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и Амбасадата на Република Италија во Скопје.

Идејата за проектот, чија главна цел е дигитализација на дел од старите италијански книги и ракописи од фондот на НУБ, произлезе од изложбата *Kage si slayko звучи. Пајџување низ историјата на италијанскиот јазик*, која беше поставена во октомври, 2018 год. во НУБ. За време на поставувањето на изложбата, во збирката на НУБ беа откриени повеќе стари текстови на италијански јазик. Во текот на проектот беа дигитализирани десетина книги од XVI и XVII век, како и неколку ракописи на италијански и два на латински јазик. Дигитализираните текстови се дел од *Италијанска дигитална библиотека во Северна Македонија*, која може да се консултира на страницата на НУБ, а ќе биде достапна и преку интернетската страница на Друштвото Данте Алигиери во Рим.

Проектот имаше за цел, исто така, и запознавање на младите со процесот на реставрација, конзервација и дигитализација на стари текстови. Затоа, во текот на март и на мај 2019 год. во НУБ беа организирани и две работилници за студенти од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и Факултетот за ликовни уметности, како и за ученици од Меѓународното

училиште НОВА. Во проектот беа остварени исто така и две средби во Рим и во Скопје на експерти од библиотеките вклучени во проектот.

Италијанската дигитална библиотека во Северна Македонија беше претставена на 21.10.2019 год. во рамки на XIX недела на италијанскиот јазик во светот. На претставувањето гостуваше директорот на Националната централна библиотека во Рим Андреа Де Пасквале, кој одржа и предавање за студентите на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје на тема *Музејот на италијанската книжевност на XX век во Националната централна библиотека во Рим*.

Лидија Капушевска-Дракулевска

ЕРОТИЗМОТ КАКО „ВНАТРЕШНО ИСКУСТВО“

(Жорж Батај, *Ероџизам*. Скопје: Артконект, 2018,

превод: В. Мартиновски)¹

Студијата *Ероџизам* на Жорж Батај, шеесетина години по нејзината објава во матичната средина (1957), за прв пат ја добиваме и на македонски јазик. Оваа книга претставува вистински издавачки потфат на „Артконект“ од Скопје (зад која стојат Маја Лазаревска и Ацо Пероски) и Владимир Мартиновски: на издавачот треба да му се честита за пројавениот сенс за значењето на оваа студија, на преведувачот – за одлично завршената работа. Мора да се нагласи дека станува збор за мошне комплексна задача; да се преведува Батај воопшто не е ниту лесно ниту едноставно, напротив! Се работи за една комплексна студија и по обем и по широчината на зафатот, за специфичен стил и вокабулар, како и за една филозофска мисла која бара вонреден труд и широки познавања не само книжевни и филозофски туку и антрополошки, социолошки, психо-аналитички, културолошки... за да може успешно да се приопшти Батај од еден во друг јазичен систем. Влогот на нашиот Мартиновски е исклучителен: неговото извонредно познавање на двата јазика – и јазикот на оригиналот (францускиот) и македонскиот, неговиот отворен, аналитички ум и солидна упатеност во спектарот науки кои ги допира оваа студија, резултираат со остварено дело кое нуди вистинско читателско задоволство и впечаток дека се работи за студија изворно напишана на македонски јазик, што заслужува најубави комплименти. Издавачот се потрудил и околу изгледот и техничкото уредување на книгата, збогате-на со илустрации, што, исто така, придонесува за успешно постигнатиот краен ефект.

¹ Од промотивната реч одржана на 11 март 2019 година во рамките на Денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Жорж Батај е француски филозоф и писател од првата половина на XX век, раскажувач и романсиер, автор на многубројни филозофски и книжевни огледи. Негови непосредни претходници, па и современици, се надреалистите и егзистенцијалистите, на коишто, условно, им припаѓа. Неговите романи и раскази објавувани под псевдоним, може да се вбројат во надреалистичкиот модус; неговите филозофски опсервации, пак, му припаѓаат на некој нетипичен облик на егзистенцијализам. Меѓутоа, со оглед на тоа што од страна на Бретон и Сартр, Батај бил анатемисан како „непријател однатре“, како што се прогласувал самиот, останал во сенка за време на животот. Отфрлен од современиците и постарите колеги, Батај околу себе ги собира и ги афирмира младите мислителци, па во списанијата што ги уредувал, особено во едно од најугледните француски списанија – *Кријтика* (го основал во далечната 1962), своите први објави ги имале: Фуко, Дерида, Барт, Бланшо, Солерс. Токму овие интелектуалци подоцна го ревитализирале неговото име во филозофскиот и во книжевниот свет и влијаеле неговите дела да бидат адекватно промислувани и проценувани. Фуко го прогласил Батај за еден од најзначајните писатели на своето време.

Една од причините поради која Батај не бил прифатен од современите како филозоф и книжевник бил неговиот интерес за еротизмот, насилството, болката и смртта, како опсесивни теми во неговите дела. Поврзувајќи ги уметноста (пред сè книжевноста и сликарството) и еротизмот, Батај тргнува од фактот дека свеста за еротското ѝ се измолкнува на секоја строга определба и дека еротското е секогаш и естетско, бидејќи е обликувано од имагинацијата, а не од визуелната перцепција. Со други зборови, еротизмот упатува на фантазијата, а не на спознанието. Еротизмот (етимологијата потекнува од грчкиот збор ерос = љубовен копнеж кој обезбедува непрестајно создавање и постојана обнова на светот), нужно е свртен кон естетиката на сексуалната желба, кон сензуалноста со која се воздигнува умот и се стимулира телото. Но еротизмот не е исто што и сензуалност; сензуалноста е само една од еманициите на еротизмот; еротизмот е епитет кој се применува на сите видови љубовни врски: телесни, емоционални, психолошки или патолошки.

Книгата *Ероїизам* е една од најпознатите студии на Батај. Во неа Батај се занимава со поимите еротизам и еротското во поединецот, човечкото општество и историјата, со посебен осврт на делото на контроверзниот Маркиз де Сад. Еротизмот, како што го елаборира Батај, не претставува вкусување на слободата од онаа страна на доброто и злото, туку едно противречно искуство на забрана и престап, мачнина и задоволство, јазик

и молчење. Преку лектирата (Маркиз де Сад), како и преку теориите на примитивните религиски обреди на француските антрополози од крајот на XIX и почетокот на XX век (Клод Леви-Строс, Емил Диркем и Марсел Мос, како и шкотскиот антрополог Џејмс Фрејзер), Батај воспоставува корелација меѓу кршењето на моралните норми и пречекорувањето на границите во еротизмот, со обредниот престап на табуата во примитивните ритуали, пред сè во обредите на жртвување, па на сексуалната заштита и нејзиното пречекорување, го применува ставот на Марсел Мос според кој „забраните постојат за да бидат прекршени“ (66).

Книгата е структурирана во два дела: во првиот, систематично се изложени различните видови човечки живот и нивната поврзаност од аспект на еротизмот, а вториот содржи одделни студии во кои авторот ја третира истата проблематика. Уште на почетокот Батај дава своевидна определба на еротизмот, врзувајќи го и за животот и за смртта, истовремено, оградувајќи се од секако конечно и ригидно дефинирање на овој комплексен феномен полн со противречности. „Еротизмот го потврдува животот дури и во смртта“ (11) – гласи неговата смела почетна теза. Според Батај, во еротскиот однос со партнерот се создаваат дисконтинуирани суштества кои, настанати од континуитетот, копнеат по тој континуитет, како разделени суштества кои повторно сакаат да се спојат. Смртта е таа која го воведува континуитетот од кој повторно настанува дисконтинуитет: од животот настанува смртта од која настанува животот итн., кругот останува отворен. „Меѓу сите можни проблеми“ – нагласува авторот – „еротизмот е најзагадочен, најопшт и најскриен, (...) а еротскиот миг е најсилен (со исклучок, можеби, на искуствата на мистиците)“ и „тој се наоѓа на врвот на човековиот дух“ (275). И додава: „Еротизмот е ‘непосреден’ вид внатрешно искуство кој стои наспроти животинската сексуалност“ (31).

Батај разликува три облици на еротизам: еротизам на телото, еротизам на срцето и сакрален еротизам. Еротизмот на телото поседува некаква застрашувачка нота, бидејќи, секогаш е поврзан со некој вид насилство. Ако се одвои од материјалноста, еротизмот на телото преминува во еротизам на срцето кој е послободен и попостојан вид еротизам, зашто подразбира етички модус, односно морална наклонетост на партнерот, која е помоќна во однос на страста на која се базира еротизмот на телото. Сепак, еротизмот на срцето носи немир, страдање чијашто суштина лежи во неможноста за поседување на саканото суштество или предметот на желбата. Оттаму и сродноста со искуството на светоста: „еротизмот и светоста имаат иста природа“, затоа што „и двете искуства се екстрем-

ни искуства“ – вели на едно место Батај (257). Сакралниот еротизам е највозвишен од сите видови еротизам; тој не се сведува на љубов кон Бога, туку на копнеж по некое неограничено битие изедначено со божествениот елемент.

Уште кај Платон постои желба за спојување на духот и телото, односно за спојување на машката и женската половина на битието, што е остварливо единствено преку еросот. Заемното проникнување на ерос и логос во еротологос, вкрстувањето на желбата и разумот, телесното и духовното, човечкото и божественото, се илустративни за тоа дека еротизмот е секогаш еманација на сакралното и обратно. Оттаму, еротизмот ги надминува и смртта и теолошката идеја за Бог и секое мистично искуство. Единствено нешто што, според Батај, може да се мери со еротизмот е поезијата: „Поезијата води до истата точка кон која водат сите облици на еротизмот: единството, меѓусебното проникнување на посебните предмети. Таа нè води до смртта, а преку смртта, до континуитетот: поезијата е вечност. Таа е широко море под зраци што се леат“ (27) – како што гласи еден стих на Артур Рембо. Преку поезијата и нејзиното изразно средство – јазикот, мислата на Батај луцидно се шири кон некои други форми на еротизам: бракот, оргиите, проституцијата, убавината, инцестот, трудот, самотијата...

Сумирајќи ги своите согледби, во заклучокот на книгата, Батај воведува уште една синтагма – еротизам на тишината како највозвишена состојба на човековата духовност, како највисок миг на овој феномен, пренесувајќи го од филозофско-антрополошко-социолошката сфера, кон сферата на мистичното. На тој начин, глорификацијата на еротизмот на Батај добива своја артикулација во копнежот за трансценденција до која се доаѓа по пат на екстаза.

Ероџизмот на Жорж Батај како „внатрешно искуство“ на секој човек ги чека своите македонски читатели.

Анастасија Киркова-Наскова

ШЕСТТА МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА ЗА ИЗГОВОР НА АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК: СОСТОЈБИ И ПРАКТИКИ

Во организација на Катедрата за англиски јазик и книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од 17 до 18 мај 2019 година во Скопје се одржа Шестата меѓународна научна конференција на тема *Изговорот на англискиот јазик: состојби и практики* (наслов во оригинал: *6th International Conference on English Pronunciation: Issues and Practices*). Станува збор за научен собир кој се одржува секоја втора година на еден од светските универзитети, пред сè во Европа. Досега организатори на конференцијата беа Универзитетот во Шамбери, Франција (2007), Универзитетот во Грахамстон, Јужноафриканска Република (2011), Универзитетот во Мурсиа, Шпанија (2013), Универзитетот во Прага, Република Чешка (2015) и Универзитетот во Кан, Франција (2017). На покана на основоположникот на конференцијата, проф. д-р Алис Хендерсон од Универзитетот во Гренобл, Франција, оваа година Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ имаше чест да биде домаќин на оваа реномирана меѓународна научна конференција. Конференцијата претставува форум за размена на искуствата и знаењата на научните работници и на професорите чија тесна професионална специјалност и интерес се прашања од областа на фонетиката и фонологијата на англискиот јазик, усвојувањето на втор/странски јазик и методологијата на изучувањето на втор/странски јазик. На конференцијата со свое излагање зедоа учество околу осумдесетина учесници од повеќе европски и воневропски земји (Австрија, Германија, Грција, Јапонија, Јужноафриканска Република, Канада, Кина, Обединето Кралство, Полска, Русија, Северна Македонија, Словенија, Србија, Соединети Американски Држави, Унгарија, Финска, Франција, Хрватска, Чешка, Швајцарија и Шпанија).

Конференцијата со поздравен говор ја отвори проф. д-р Анета Дучевска, декан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, која ја потенци-

раше важноста на организирањето на научни собири од овој тип. Потоа до учесниците се обрати и проф. д-р Рајна Кошка-Хот, раководител на Катедрата за англиски јазик и книжевност, која се осврна на состојбата и употребата на англискиот јазик во глобалниот контекст.

Работниот дел од конференцијата беше поделен во два дена при што беа организирани четири пленарни говори, дванаесет паралелни сесии со научни реферати, една сесија со вкупно седум презентации во форма на постер и една практична работилница за професорите по англиски јазик од Северна Македонија. Официјалниот јазик на конференцијата беше англискиот јазик.

Конференцијата ја отвори со пленарен говор проф. д-р Џон Левис од Универзитетот во Ајова, САД, кој е истакнат и водечки авторитет од областа на усвојувањето и изучувањето на англискиот јазик како втор/странски јазик. Тој се осврна на врската помеѓу научноистражувачката мисла и нејзината практична примена (наслов на говорот во оригинал: *Connecting the dots between pronunciation research and practice*). Во попладневната сесија пленарен говор одржа проф. д-р Казуја Саито од Кралскиот колеџ во Лондон, Обединето Кралство, кој ги објасни индивидуалните фактори и разлики кај изучувачите на англискиот јазик во однос на разбирливоста како перцептивен јазичен феномен (наслов на говорот во оригинал: *Assessing, developing and teaching second language comprehensibility as a multifaceted phenomenon: The role of listener and speaker individual differences*). Вториот ден, во претпладневната сесија, со пленарен говор се обрати проф. д-р Памела Роџерсон-Ревел од Универзитетот во Лестер, Обединето Кралство, која дискутираше за неколку методолошки пристапи при изучувањето на англискиот изговор со посебен осврт на прозодијата на англискиот јазик (наслов на говорот во оригинал: *Revisiting some myths and misconceptions in pronunciation teaching*). Во попладневната сесија пленарен говор одржа проф. д-р Тања Ангеловска од Универзитетот во Салцбург, Австрија, која дискутираше за важноста на изучувањето на изговорот на англискиот јазик во мултилингвален контекст низ призмата на интердисциплинарниот психолингвистички пристап (наслов на говорот во оригинал: *When a psycholinguist enters the multilingual classroom: Bridging the gap between psycholinguistics and pronunciation teaching*).

Вкупно 40 научни реферати беа презентирани во два дена. Рефератите обработуваа разновидни теми поврзани со изговорот на англискиот јазик, на пример, сегментални и прозодиски специфики на англискиот јазик, аспекти на акцентираност и разбирливост како перцептивни феномени,

ефективноста на различни методолошки пристапи при изучувањето на англискиот јазик, давање корективен коментар како техника за подобрување на изговорот на англискиот јазик, развивање на фонолошката свест кај изучувачите, оценување и самооценување на странскиот изговор, споредба на гласовните системи на англискиот јазик со друг јазик, социолингвистичка варијантност во говорот на изучувачите итн. По секое излагање беше оставен простор за дискусија и размена на идеи.

Посебна сесија беше посветена на презентациите во форма на постер. Во однос на проблематиката која ја обработуваа, овие презентации се надоврзаа на темите презентирани преку рефератите.

Исто така, беше организирана практична работилница која ја одржа проф. д-р Алис Хендерсон од Универзитетот во Гренобл, Франција (наслов на работилницата во оригинал: *A framework for including pronunciation work in English lessons*). Работилницата имаше за цел да даде конкретни насоки за наставната практика на професорите по англиски јазик, како и да понуди разновидни активности подредени според тешкотијата на структурите кои се вежбаат. Работилницата беше поддржана од Асоцијацијата на наставници по англиски јазик на Македонија (ЕЛТАМ) и на неа учествуваа вкупно 20 искусни наставници, членови на ЕЛТАМ, и идни наставници по англиски јазик, студенти при Катедрата за англиски јазик и книжевност.

Конференцијата имаше своја интернетска страница на која беа споделувани сите поважни информации за организирањето и афирмацијата на конференцијата (<https://sites.google.com/view/epip2019/home>). Исто така, конференцијата беше поддржана од неколку светски издавачи преку презентација на свои изданија и публикации. Учесниците беа поттикнати да донесат свои авторски дела со цел поголема достапност на нивната научна дејност. Книги и списанија во издание на Cambridge University Press, John Benjamins Publishing Company, Palgrave Macmillan, Multilingual matters, Springer и Bloomsbury Publishing беа изложени во холот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ за времетраењето на конференцијата.

Шестата меѓународна научна конференција на тема *Изговорот на англискиот јазик: состојби и практики* ја сметаме за успешна и од организациски аспект, но и во поглед на научната издржаност на излагањата на учесниците, кои направија увид во многу прашања поврзани со изучувањето на изговорот на англискиот јазик. Благодарение на учеството на реномирани лингвисти од повеќе светски универзитети, презентациите беа квалитетни, обработуваа актуелни теми и понудија современи методологии на истражување, при што не само што поттикнаа интерес кај

слушателите туку беа остварени и значајни контакти со желба за понатамошна соработка меѓу учесниците. Атмосферата на колегијалност и пријателство беше сеприсутна на конференцијата и во текот на на работниот дел, но и во моментите на неформално дружење кои ги имаше во изобилство и кои овозможиле дополнително продлабочување на соработката.

Особено вредна за споменување е несебичната ангажираност на студентите од Катедрата за англиски јазик и книжевност кои работела на доброволна основа (вкупно 40 студенти) и логистички ја поддржаа организацијата на конференцијата за време на одржувањето на конференцијата и за време на вонконференциските активности, на пример, специјално организираната прошетка низ Скопје за странските учесници. Организациониот одбор во состав Анастасија Киркова-Наскова, Калина Малеска, Наташа Стојановска-Илиевска, Анета Наумоска, Марија Цветковска, Ивана Дуцкиноска и Ајнур Касо, покажаа голем ентузијазам и сериозност во координирањето на многубројните активности на конференцијата. Подготвеноста на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ да излезе во пресрет на организацијата на меѓународна научна конференција од ваков ранг беше на највисоко ниво, за што се заблагодаруваме во својство на организациони одбор.

Соња Китановска-Кимовска

**ПРОГРАМА ЗА МЕНТОРСТВО НА ЗДРУЖЕНИЕТО НА
ПРЕВЕДУВАЧИ И ТОЛКУВАЧИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
(ЗПРМ) И ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ –
СКОПЈЕ (ФЛФ)**

1. ОПИС НА ПРОГРАМАТА

1.1. Цел

Програмата за менторство на ЗПРМ и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје е осмислена како одговор на оскудните можности за практика за студентите по преведување и толкување во нашата земја. Таа е замислена да служи како мост меѓу академскиот и професионалниот живот на овие студенти. Преку симулација на автентичен професионален ангажман, Програмата им нуди можност на студентите да дојдат во контакт со искусни колеги, да соработуваат и да учат од нив и одблиску да добијат вистинска слика за сите аспекти на професијата преведувач/толкувач.

1.2. Целна група

Програмата е наменета за студентите во четврта година од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје на Катедрата за преведување и толкување или на насоките за преведување/толкување од другите катедри на Факултетот. Учесството е доброволно, при што студентите не добиваат никаков финансиски надомест за своето учество во Програмата. Бројот на прифатени студенти зависи од бројот на пријавени ментори, при што еден ментор работи со еден студент во текот на еден семестар. По сопствен избор, менторот може да прифати повеќе од еден студент со цел да се опфатат што повеќе студенти. Студентите бираат дали сакаат да работат превод или толкување, а менторите не мора да се исклучиво за една активност, туку може и за двете.

1.3. Ментори

Ментор може да биде секој активен член на ЗПРМ кој ќе се пријави. Во зависност од бројот на пријавени студенти за некоја јазична комбинација и интересот на членовите на ЗПРМ да учествуваат во Програмата како ментори, по потреба во својство на ментори може да се ангажираат и придружни членови. Доколку за некоја јазична комбинација веќе има пријавено ментор од редот на активните членови, тој има предност пред придружниот член. Менторот ги избира јазиците со коишто ќе работи. ЗПРМ препорачува членовите на ЗПРМ кои се и универзитетски професори да не се активираат како ментори во рамките на оваа програма за да се избегне евентуален конфликт на интереси. Сите нивни предлози за подобрување на концептот и начинот на спроведување на програмата се добредојдени. Менторите се вклучени во Програмата на волонтерска основа и не примаат никаков финансиски надомест за својот ангажман.

1.4. Начин на спроведување

Начинот на спроведување на Програмата е уреден во следните документи на ЗПРМ: „Концепт за менторство“ (2017) и „Права и обврски на менторот и на студентот“ (2017, 2018). Програмата се спроведува во циклуси, при што еден циклус трае приближно еден семестар и се поклопува во време со времетраењето на семестарот (октомври – јануари и февруари – мај). Циклусот започнува со објавување повик за ментори во ЗПРМ. Заинтересираните членови се пријавуваат сами давајќи информација за тоа за кој јазик се пријавуваат, дали се пријавуваат за преведување (книжевен или стручен превод), толкување или некаква комбинација од нив, и колку студенти можат да земат. Врз основа на списокот заинтересирани ментори и нивните јазични комбинации и дејности (стручен превод, книжевен превод или толкување) се објавува повик за студенти. Повикот за студенти ги содржи сите јазични комбинации и дејности и бројот на студенти по јазична комбинација и дејност за кои е обезбеден ментор и врска на која студентите може да се пријават. Пријавувањето се врши со пополнување на формулар изработен во Google Forms, а во Програмата студентите се прифаќаат по принципот „прв дојден, прв услужен“. Потоа се врши поврзување на менторите со студентите според изразените желби и се организира првична средба со сите студенти и ментори заради заемно запознавање. На средбата се врши претставување на сите учесници (студенти и ментори), кратко претставување на Програмата (цели и статистика од претходните циклуси) и начинот на работа, се укажува на сознанијата добиени од претходните циклуси заради поефи-

касно и поефективно спроведување на Програмата и се остава простор за прашања и дополнителни разјаснувања. Ако дозволуваат условите во просторијата каде што се одржува средбата (ако има опрема за симултано толкување), таа се користи и како прва менторска работилница за студентите по толкување. По средбата менторот и студентот преминуваат на директна комуникација и започнуваат со спроведување на Програмата во текот на семестарот. По завршувањето на семестарот менторот изготвува извештај за текот на работата со студентот. Менторот не го оценува студентот на класичен начин со оцена, туку ги истакнува позитивните страни и слабостите на студентот во пристапот кон преведувањето или толкувањето и дава предлози за подобрување. Ако менторот даде позитивно мислење за ангажманот на студентот, ЗПРМ изготвува потврда за успешно учество во Програмата. Факултетот ја прифаќа таа потврда како доказ дека студентот го исполнил условот за извршена практика во тековната академска година. Циклусот завршува со испраќање прашалник за впечатоците на студентите од учеството во Програмата.

1.4.1. Програма за менторство за преведување

Менторите добиваат студент или студенти со кој/и работат во текот на еден семестар. Спојот на студентот со менторот е соодветен на нивните интереси, т. е. книжевен или стручен превод. Студентот од менторот добива текст или студентот избира текст во договор со менторот. Содржината и обемот на текстот се определуваат во зависност од типот на преводот во договор меѓу студентот и менторот. Тоа значи дека може да се работи еден поголем текст или неколку помали текста, но вкупниот обем изнесува меѓу 15 и 20 страници (1800 знаци со празни места). Студентот го преведува текстот и му го испраќа преводот на менторот очекувајќи повратни коментари за преводот (во писмена форма или во форма на разговор, во зависност од тоа како ќе одлучи менторот). По потреба, студентот се консултира со менторот во врска со тешкотии на коишто може да најде при работата на преводот. Студентот составува поимник (ако се работи за стручен превод), ги наведува сите извори што ги користел (вклучувајќи и консултации со стручни лица) и составува коментар за процесот на преведување врз основа на „Водичот за коментар на преводот“ (Kitanovska-Kimovska, 2018: 40–42). Преводот не се оценува, туку менторот само дава коментари, насоки и предлози за подобрување. Времето на работа на преводот го вклучува и времето посветено на сите други придружни активности како истражување, составување поимник, пишување коментар, ревидирање на преводот, лекторирање.

1.4.2. Програма за менторство за толкување

Програмата за менторство за толкување се спроведува на два начина: или студентите присуствуваат на вистински настани (конференции, семинари, работилници и сл.) на коишто менторите толкуваат или ЗПРМ организира свои настани (вистински или симулирани) каде што студентите толкуваат. Од досегашното искуство, првиот начин се покажа како корисен, но не секогаш лесно остварлив бидејќи менторите не можат од секој клиент да побараат дозвола за присуство на студентите (поради доверливата природа на темата или од други причини). Вториот начин досега се применуваше многу почесто и, исто така, беше добро примен од студентите. ЗПРМ организира симулации на конференции, каде што нејзини членови говорат на различни теми, а студентите толкуваат или, пак, ЗПРМ организира вистински настани со поканети говорници каде што студентите имаат можност да толкуваат. Како и во реалноста, студентите толкувачи однапред знаат на која тема ќе толкуваат и, ако е можно, ги добиваат материјалите за настанот за да може соодветно да се подготват. По толкувањето менторот му дава повратни забелешки на студентот за сите важни аспекти на толкувачката работа во дадената ситуација и препораки за подобрување на работата. Менторот назначува и свој заменик-ментор, кој ќе го заменува во случај на отсуство. Целокупната практика за толкување опфаќа меѓу 3 и 5 настани.

2. ДОСЕГАШНИ ЦИКЛУСИ

Програмата започна да се спроведува во зимскиот семестар во академската 2017/2018 година и досега се спроведени четири циклуси. Подолу даваме приказ на досегашните циклуси на Програмата со податоци за менторите и статистика за бројот на опфатени студенти, ментори и јазици.

<i>Циклус</i>	<i>Пријавени студенти</i>	<i>Прифатени студенти</i>	<i>Завршени студенти</i>
окт 2017 – јан 2018 г.	8	8	8
фев – мај 2018 г.	25	22	18
окт 2018 – јан 2019 г.	10	10	9
фев – мај 2019 г.	12	12	12
Вкупно:	55	52	47

Табела 1: Број на пријавени, прифатени и завршени студенти

Ментор	Ц. 1	Ц. 2	Ц. 3	Ц. 4
Огнена Никуљски (шпански, англиски, книжевен, толкување) – 7 студенти	+	+	+	+
Ирена Кацарски-Ќимова (англиски, стручен, толкување) – 4 студенти	+	+	+	+
Ана Попова-Манасиевска (англиски, стручен, толкување) – 7 студенти	+	+	+	+
Радомир Трајковиќ (англиски, стручен, толкување) – 9 студенти	+	+	+	+
Лукреција Маљковиќ-Атанасовска (англиски, стручен, толкување) – 3 студенти	+	+		
Љуљета Адеми (албански, стручен, толкување) – 3 студенти	+			+
Марија Гиревска (англиски, книжевен) – 3 студенти		+		
Наташа Колекевска-Георгиевска (англиски, толкување, стручен) – 2 студенти		+		
Соња Филипова-Гајдова (англиски, книжевен) – 3 студенти		+	+	
Сандра Ангеловска-Богатиновска (италијански, толкување, стручен) – 3 студенти		+	+	
Перо Сарџоски (англиски, стручен превод) – 1 студент			+	
Јордана Шемко (албански, стручен и книжевен превод) – 2 студенти				+

Табела 2: Список на ментори

Во Програмата учествувале студенти од следните катедри на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје: Катедра за преведување и толкување – 24 студенти, Катедра за англиски јазик и книжевност – 14 студенти, Катедра за романски јазици и книжевности – 4 студенти, Катедра за албански јазик и книжевност – 4 студенти, Катедра за италијански јазик и книжевност – 3 студенти, Катедра за славистика – 1 студент.

3. ВПЕЧАТОЦИ ОД УЧЕСНИЦИТЕ

За да се добие појасна слика за искуството на студентите и нивните впечатоци од Програмата, како и да се добијат сугестии од нив за подобрување на Програмата, по завршувањето на секој циклус се дистрибуира прашалник до учесниците. Од сите досегашни циклуси на прашалникот одговориле вкупно 12 студенти (25 % од вкупниот број учесници кои успешно ја завршиле Програмата), од кои 4 биле на толкување, а 8 на преведување. Освен ако самиот мал одзив на прашалникот не се толкува како негативен показател, впечатоците на студентите се мошне позитивни. На преведувачите особено им се допаѓа тоа што имаат можност да стекнат практично искуство со различни видови текстови, да се запознаат и да соработуваат со искусни колеги, лице в лице да зборуваат со менторот за конкретни прашања во врска со преводот, тоа што им се укажува на грешките и што имаат можност да ги поправат преводите. Толкувачите ги истакнуваат следните предности: комуникацијата и отворениот однос со менторот, присуствувањето на вистински конференции за да можат да видат што ги очекува во иднина како толкувачи и да им се намалат стресот и неизвесноста кога ќе започнат вистински да се занимаваат со оваа професија. И преведувачите и толкувачите особено го нагласуваат своето задоволство од одличниот однос, посветеноста и повратните информации од менторите. Задоволни се од препораките, конструктивните критики, достапноста и отвореноста на менторите.

Во однос на идниот развој на Програмата, учесниците препорачуваат: да се зголеми бројот на ментори за повеќе студенти да добијат можност за работа со искусни колеги, да се намали обемот на страници за превод за преведувачите бидејќи студентите се доволно оптоварени со домашни и проекти како обврска од редовните студии, да се продолжи времетраењето на циклусот, да се организираат преведувачки работилници каде што студентите ќе можат да комуницираат очи в очи со менторот и да добиваат совети, студентите по толкување да имаат повеќе можности (повеќе настани) за толкување преку симулирани конференции. Општа препорака е ЗПРМ да продолжи со организирање на оваа програма и други слични настани за да одговори на потребите на студентите и да ја зголеми својата видливост.

Кога би имале можност повторно да учествуваат, 11 учесници повторно би учествувале, а сите учесници би им ја препорачале Програмата на своите колеги.

Библиографија

Концепт за менторство (2017). Скопје: ЗПРМ (интерен документ).

Права и обврски на менторот и на студентот (2017, ревидиран 2018). Скопје: ЗПРМ (интерен документ).

Kitanovska-Kimovska, Sonja (2018). Student Translation Performance and the Quality of Translation Commentary: Is there any correlation? Bogucki, L., Pietrzak, P. & Kornacki, M. (eds.) *Understanding Translator Education*. Berlin: Peter Lang. pp. 23 – 43.

Калина Малеска

**ПРИКАЗ НА КОНФЕРЕНЦИЈАТА
ESIDRP – ENGLISH STUDIES AT THE INTERFACE OF DISCIPLINES:
RESEARCH AND PRACTICE 2019**

На Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, од 21 до 23 март 2019 година се одржа меѓународната конференција *ESIDRP – English Studies at the Interface of Disciplines: Research and Practice 2019* (*Сџугии љо анџлисџика – инџердисџипџинарносџи во исџиражувањата и џраџџикаџа*), организирана од Катедрата за англиски јазик и книжевност, на која зедоа учество повеќе од осумдесет учесници. Целта на конференцијата беше да се унапреди разбирањето на врските меѓу потесните подрачја на англистиката, како што се англо-американската книжевност, лингвистиката, преводот од англиски на македонски и обратно и методиката на наставата по англиски јазик, од една страна, и пошироките подрачја на другите научни дисциплини, како и општествениот живот, од друга страна.

Конференцијата ЕСИДРП се одржа по вторпат, по првото одржување во 2016 година. Идејата е оваа конференција да стане традиционална и да се организира на секои три години.

Мотивот потрагата по интердисциплинарни врски да се стави во фокусот на внимание беше поттикнат од неколку фактори. Имено, на почетокот на дваесеттиот век се забележува зголемен интерес кон интердисциплинарноста со оглед на тоа дека резултатите од една научна област може да придонесат кон расветлување на различни аспекти во други научни области. Интердисциплинарните пристапи овозможуваат пошироки перспективи во истражувањето на различни прашања што имаат значајни импликации во секојдневниот живот. Така, на пример, доктори, психолози и астрофизичари работат заедно за да ги истражат ефектите на живеењето во вселената врз луѓето. Јазикот ги опфаќа сите области на човековиот живот, од секојдневна комуникација до поттикну-

вање протести преку социјалните медиуми, од меѓусебна соработка при научни истражувања до преземања акции за да се спречат климатските промени. Невролозите работат заедно со лингвисти за подобро да го разберат функционирањето на човековиот мозок. Со други зборови, јасно е дека лингвистиката е поврзана со психологијата, политиката, економијата, науката. Наративите, пак, кои се интегрален дел од книжевноста, сè почесто се користат, меѓу другото, и во политиката и во историските истражувања и во медицината, како техники за дијагноза и лекување кои го земаат предвид гледиштето на пациентот. Ова се само неколку примери во кои може да се види како различни области од хуманистичките дисциплини (вклучувајќи ја, во овој случај, и англистиката) доаѓаат во контакт со други дисциплини.

Важноста на овие интердисциплинарни врски беше потенцирана и во поканата за учество на конференцијата, на која одговорија околу деведесет истражувачи, испраќајќи ги своите апстракти на теми релевантни за конференцијата. Информациите за конференцијата со релевантните документи беа постојано ажурирани на веб-страницата на конференцијата: <http://esidrp.co/>. Беше воспоставена и соработка со ELTAM, од каде неколку членови присуствуваа на сесиите посветени на методиката и изучувањето на англискиот како странски јазик.

На конференцијата се одржаа четири пленарни сесии. Џој Лин Егберт од Washington State University (САД) говореше за важноста на таканаречената “task engagement”, односно активна вклученост во задачи за време на часовите. Ричард Феј од The University of Manchester (Обединетото Кралство) ги претстави импликациите на употребата на англискиот јазик при пренесување идеи од една дисциплина во друга преку примери од неколку конкретни проекти во кои учествувал и самиот. Стивен Фолк од Ottawa University во Канзас (САД) говореше за политиката кон имигрантите во американските сојузни држави што се протегаат низ територијата на Големите Рамнини (the Great Plains) низ перспектива на неколку дела. Елена Марчевска од London South Bank University (Обединетото Кралство) го претстави своето истражување за тоа како три феминистички утописки романи влегуваат во дијалог со пошироките современи трендови на феминистичкото писмо и уметност.

За време на конференцијата се одржаа и повеќе паралелни сесии со учество на македонски и на странски истражувачи, поделени според областите: лингвистика, литература, превод и методика. Во областа на лингвистиката своите истражувања ги презентираа: Елени Бужаровска, Наташа Стојановска-Илиевска, Лилјана Митковска, Анета Наумоска, Солзица

Поповска, Даница Пиршл, Ирина Петровска, Катерина Видова, Татјана Ѓуровиќ, Надежда Силашки, Александар Таковски, Мира Беќар, Ракел Матео Мендаза, Ракел Веа Ескарза, Ивана Дуцкиновска, Бисера Костадиновска-Стојчевска, Татјана Пауновиќ, Едона Винца, Теа Дуза, Анастасија Киркова-Наскова и Ангела Момировска. Свои излагања во сесиите посветени на книжевноста имаа: Ивана Трајаноска, Марија Гиревска, Калина Малеска, Зоран Анчевски, Ана Шентов, Елена Дамјаноска, Симона Локвенец, Елизабета Шелева, Лилјана Бурцар, Славица Србиновска, Ана Кечан, Милица Бугариновиќ, Емилија Крагуевска, Соња Витанова-Стрезова, Васко Талевски, Драгана Машовиќ, Искра Тасевска, Лилиана Солмон и Александра Стојановиќ. За различни аспекти од преводот говорела: Антони Хојт-Вест, Румена Бужаровска, Ајнур Касо, Нина Лазаревиќ, Лилјана Марковиќ, Милан Дамјаноски, Борис Наимушин, Станислав Богданов и Силвана Нешковска. Методи во наставата по англиски јазик како странски, но и други наставни методи за културолошки теми, анализа на дискурс, развивање на критичко размислување беа во фокусот на сесиите за методика, во кои учествуваа: Емилија Саржоска-Георгиевска, Билјана Радиќ Бојаниќ, Анжела Николовска, Бојана Петрова, Елена Ончевска Агер, Искра Стаменкоска, Билјана Наумоска-Саракинска, Тери Леманис и Маја Станојевиќ Гоциќ.

Освен сесиите во кои учесниците ги презентираа своите истражувања, за време на конференцијата ЕСИДРП се одржаа и три панел-дискусии: “Teaching in the Time of Trump” со учество на Стивен Фолк, Дејвид Зук и Карин Улом, “The Gothic and the Fantastic” во која учествуваа Влада Урошевиќ, Лидија Капушевска Дракулевска, Марија Гиревска и Татјана Срцева-Павловска, “Standing Up to Intolerance and Incivility in Public Discourse: from Socially Engaged Research to Teaching Tolerance” со панелистите Светлана Куртеш, Зорица Трајкова, Мајкл Б. Хинер, Јованка Лазаревска Станчевска, Силвана Нешковска и Нина Лазаревиќ; како и две работилници: “Feminisms and the Drama of the Female Body”, која ја водеше Рајна Кошка и “Designing Interdisciplinary and Intercultural Learning Using a Competency-Based Approach”, која ја водеше Даг Ливингстон.

Исто како и за време на конференцијата ЕСИДРП 2016, и овој пат имаше сесија посветена на студентски постер-презентации кои се занимаваа со теми од областа на методиката, лингвистиката и книженоста. Свои постер-презентации на оваа сесија имаа: Моника Даниловска, Ана Калајџиева, Јована Петрушевска, Софија Ставресска и Татјана Танчевска.

Голем дел од презентациите ги истражуваа интердисциплинарниите врски на англистичките студии со други области, при што на површина

излезе меѓусебната поврзаност на лингвистиката, литературата, преводот и наставата со историјата, психологијата, спортот, медицината, музиката, филозофијата, феминизмот, политиката и многу други области од човековото живеење, како што можеше да се слушне за време на конференцијата и да се види во *Книжата со ајсџраки* објавена пред почетокот на конференцијата и дистрибуирана на учесниците. Постигнатата цел да се истакнат во прв план интердисциплинарните врски претставува поттик и за понатамошно организирање на оваа конференција во наредните години. Големiot број студенти кои се пријавија како волонтери и помагаа во подготовките и за време на конференцијата исто така придонесоа кон нејзиното успешно спроведување.

Научниот и организациски одбор на конференцијата ЕСИДРП 2019 се состоеше од: Мира Бекар, Румена Бужаровска, Милан Дамјаноски, Анастасија Киркова-Наскова, Калина Малеска, Анета Наумоска, Билјана Наумоска-Саракинска, Елена Ончевска Агер, Наташа Стојановска-Илиевска и Зорица Трајкова.

Марија Паунова

КОН ПОРЕДИЦАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ КОНСТАНТИ

(Димитар Пандев, *Окружиеѝо на Конески*.

Скопје: Фондација за македонски јазик *Небрегово*, 2019)

Секое лето, по еднаш, па и по двапати, Димитар Пандев нè дарува нас, неговите ученици, а преку него, индиректно и ученици на Блаже Конески, на Димитрија Миладинов, на Климент Охридски, со нова творба. Од школата на Конески директно излезе и тој, енциклопедиски преграмотен како во литературотворенијата така и во јазикоопитноста. Од неговото перо *излезе и Окружиеѝо на Конески*, мајсторски сроченото, или со нему блиската, чудесна, древна лексика, како вечен и верен наслед, сотвореното дело во кое со инспиративна (главно) словесна структура, синтетизирано, велелепно, на книжевно *илајѝно* се простира големата му знајба за една од константите на македонскиот 20. век, Блаже Конески.

Уката на Пандев за неговите/нашите учители во *Окружиеѝо* наоѓа нов пат до нас, жедните и страсни јазикољупци, почитувачи и следбеници на делата на Климента, на Рацина, на Блажета. Од друг агол, делумно познат/откриен или, пак, досега незачнат, ни се претставуваат / ни се разгатуваат теми, синхрониски и дијахрониски, индивидуални и колективни, кои се цврст темел на македонистиката, но и пошироко, на балканистиката, на славистиката, па дури и на лингвистиката, воопшто.

Трудот *Окружиеѝо на Конески* (2019 г.) е еден во поредицата на плодните, но првенствено вредни и значајни достигнувања на Димитар Пандев во последниве години (*Меѓу црквата и чаршијата*, 2015; *Појѝолковникоѝ*, 2016; *Глагољубни ѝесновиденија*, 2016; *Слова за свейѝи Клименѝи Охридски*, 2017; *Охридска ѝисменосѝи*, 2018; *Меѓу чаршијата и црквата*, 2018 и најновото остварување *Слова и соѕледби за Блаже Конески*, 2019).

Книгата *Окружиеѝо на Конески* има општолингвистички пристап кон (историјата и развојот на) македонистиката, со акцент на животните творенија, на лингвокултуролошките и на литературнокнижевните оп-

сесии на Конески, благодарение на темелните познавања и проучувања на Конески и како поет и како граматичар од страна на Димитар Пандев. Имено, авторот преку синтетизирани слова, секое со поттикнувачки наслов, посветени како на претходниците и на современиците така и на следбениците на Конески, го обновува и го актуализира, но и го зачувува споменот на сите кои со своите научни ставови, погледи, трудови *џо дојреле* Конески или се *појдојреле* на Конески во оформувањето и во профилирањето на својот лингвистички, книжевен, лингвокултуролошки профил. Повеќе од сигурно е дека Пандев го растајнува Блажета најверно и најпосветено, како достоин и честит ученик, следбеник на школата на Конески, македонистичка и лингвистичка школа на Катедрата за македонски јазик, благодарение на неговата научна, темелна посветеност и предаденост на македонската филологија, како и на вештиот баланс и единство меѓу лингвистиката и поетиката, меѓу синхронијата и дијахронијата, меѓу македонскиот јазик и македонската литература.

Книгата е огледало на научниот, на литературниот свет на Конески, т. е. на целокупното дело на Конески, но и на литературата за него; свет виден низ очите на авторот како исклучителен познавач на кругот, на окружието и на окружението на Конески. Димитар Пандев мошне научно опитно, објективно, но воедно јасно и бистро, зборува за најзначајните *шеми* (при тоа овде се мисли пошироко од теми, на акции, на цели процеси) и *тези* што го преокупирале и што ги обработувал Конески, а со кои цврсто се поставени темелите на македонистиката, и пошироко, на македонската литература и на македонската културна историја; на Универзитетот, на Академијата, на Семинарот за македонски јазик, литература и култура... Речиси и нема тема од нашето (творечко) поднебје со која не *се дојрел* и не ја *дојрел* Конески. Преку своите проучувања дал и отворен поттик за сродни пристапи во проучување на македонскиот јазик покрај историскодијалектолошкиот, и тоа: лингвоенциклопедискиот, поетичкиот, социјалнолингвистичкиот, типолошкиот, културолошкиот, геополитичкиот. Речиси на сите епохални потфати на Конески во лингвистиката и во поетиката се надоврзува и ги развива / ги продлабочува, до најскриениот дамар и авторот на оваа книга, Димитар Пандев, со добра мисла за учениците, за потомците, т. е. во името на безбедната јазична иднина.

Книгата е, главно, структурирана од слова и од скици за слова. Пандев трезорот со слова го отвора со текстови посветени на константите на македонскиот 20. век, на светата и светла тријада, Мисирков-Рацин-Конески. Нивните кристално чисти македонистички идеи, во временска и во просторна смисла вградени во нивните надисториски книги, го ма-

теријализираа беломугровскиот слоган *Ќе љобегиме*, првенствено преку кодификацијата на македонскиот јазик и преку воведувањето на македонскиот јазик за службен во македонската држава, а веднаш потоа и со првите предавања од областа на македонската филологија на македонски јазик на тогашниот Филозофски факултет во Скопје.

Авторот преку маѓепсната квадратура: Хумболд-Јакобсон-Селишчев-Конески, преку митот за јазикот како единствена целосна татковина, го вбројува Конески и во поредицата на светската лингвистика и славистика, тука имајќи го предвид како беспрекорниот опис на употребата на формите така и песната, проста и строга.

Оживотворен е и споменот за соработниците на Конески преку слова посветени на неговото јазично окружие (Тошев, Видоески, Угринова-Скаловска, Стаматоски, Јашар-Настева, Корубин, Паноска), сите значајни и вредни достоинства во македонската лингвистика. Во името на нашата (јазична) иднина, како што подвлекува авторот, се потсетуваме на заложбите и на остварувањата на нашите претходници, сите знајни македонољупци кои се зафаќаат и решаваат отворени прашања од македонскиот јазик, а на кои се надградува македонската наука за јазикот.

Конески е меѓу своите и во литературата „зашто, без литература јазикот нема живототворност...“ и зашто „убавината на граматиката ѝ е од актуализацијата во поетиката“. На сомислениците во литературата и во културната историја (Поленаковиќ, Старделов, Тодоровски, Ристовски, Грозданов, Антиќ) посветени им се седум слова, главно, преку истакнување на поврзувачките книжевни нишки во проучувањата, во книжевните интереси и преокупации. Застапени се и две одделни слова за странските почитувачи на Конески, кои во своите научни дела се посветиле на круг прашања од областа на македонистиката, како Рина Усикова, едно од водечките имиња во руската славистика, и италијанскиот славист Нуло Миниси преку студијата посветена на Конески како граматичар и како поет.

Книгата завршува со едно апокрифно слово *Конески во своите окружија (Небрешка легенда)*. Станува збор за автобиографска скица во форма на триологија; секоја од трите триологии е составена од по три круга, а секој круг од по три прескока (недостасуваат вториот и третиот круг во последната).

Убедена сум дека дело како *Окружението на Конески* не може да го остави читателот рамнодушен. Димитар Пандев со секое свое книжевно *чедо* одново и одново воодушевува и предизвикува бран поттици кои ја разгоруваат јазичната жед, страст, да (не) речам, стрв кон јазикот и кон

јазичните теми од Свети Климент Охридски до Блаже Конески; порив кој кај него е сеприсутен.

Како автор на оваа книга енциклопедија, имајќи ја предвид нејзината широка и великотематска преокупираност, лексичката длабина и знајба со која *оџерира* во неа, со право го вбројуваме и Пандев во научниците кои, како и Конески, оставиле и оставаат трајни траги во македонската лингвистичка и литературна наука. Пред нас, преку словата во *Окружението* со сигурност имаме една синтетизирана енциклопедија за јазикотворечката личност и за епохалноста на Конески и тоа од перото на еден голем ум, но истовремено и верен ученик и следбеник на делото на Конески во лингвистичка и во поетска смисла; наш професор и современик кој поврзува, исто како и Конески, и нè врзува и обврзува нас, неговите ученици, на заветите и на заложбите од школите на нашите предци (од Климент Охридски до Блаже Конески).

**Солзица Поповска
Татјана Панова-Игњатовиќ
Катарина Ѓурчевска-Атанасовска
Соња Китановска-Кимовска
Милена Саздовска-Пигуловска
Магдалена Симионска
Николче Мицкоски**

**РЕЗУЛТАТИ ОД БИЛАТЕРАЛНИОТ ПРОЕКТ МОЖНОСТИ ЗА
ЗАЈАКНУВАЊЕ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА
КАКО ГЕНЕРИЧКА КОМПЕТЕНЦИЈА КАЈ СТУДЕНТИТЕ ПО
ПРЕВЕДУВАЊЕ И ТОЛКУВАЊЕ**

1. УЧЕСНИЦИ ВО РЕАЛИЗАЦИЈАТА НА ПРОЕКТОТ

Овој билатерален проект се реализира преку соработка помеѓу тимовите составени од наставен кадар на катедрите за преведување и толкување при УКИМ – Скопје и Универзитетот во Грац, а беше финансиран од владини институции од Р Македонија и Австрија во периодот 2016–2018 година. Главни истражувачи на проектот беа д-р Солзица Поповска, редовен професор на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје и д-р Урсула Штал-Пејер, виш лектор на Институтот за преведување, Грац. Соработниците ги претставуваа следните истражувачи:

- од Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје: проф. д-р Татјана Панова-Игњатовиќ, доц. д-р Катарина Ѓурчевска-Атанасовска, доц. д-р Соња Китановска-Кимовска, доц. д-р Милена Саздовска-Пигуловска, лектор м-р Магдалена Симионска
- од МАНУ: м-р Николче Мицкоски
- од Институтот за преведување во Грац: ас. м-р Фиона Бегли и лектор Делија Пагано.

2. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Овој проект има повеќекратна цел:

- истражување на можностите за имплементирање методи за зајакнување на емоционалната интелигенција (ЕИ) во наставата на веќе постојните предмети во додипломските студии по преведување и толкување
- подготвување прирачник со активности за зајакнување на ЕИ како генеричка компетенција кај студентите по преведување и толкување
- зголемување на свесноста за важноста на емоциите и нивната улога за здрав личен и професионален развој на академскиот наставен кадар и на студентите кои живеат во демократско општество. Во прилог на оваа цел, учесниците во проектот, наставниот кадар и студентите ќе имаат можност за критичко размислување околу концептот на ЕИ, нејзиното значење за личниот и за професионалниот развој пред и за време на имплементирањето на релевантните активности на часовите по преведување и толкување.

3. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Резултатите од овој проект ќе имаат ефект како врз идните професионалци во областа на преведувањето и толкувањето така и врз пошироката заедница во која тие ќе работат. Придобивките нема да се одразат само врз квалитетот на процесот на преведување и толкување туку, уште поважно, и врз личната благосостојба на идните преведувачи и толкувачи, што, пак, од друга страна ќе придонесе за развој на здрави комуникациски вештини и односи во рамките на целата заедница.

4. ОСВРТ КОН ОПРАВДАНОСТА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО ВО ПОГЛЕД НА ПОСТИГНУВАЊЕТО НА ДЕФИНИРАНИТЕ ЦЕЛИ И ОЧЕКУВАНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Стандардите за професионални компетенции за преведувачи и толкувачи на овластени институции како што се Генералниот директорат за преведување (ГДП) на ЕУ и Националниот центар за јазици во Велика Британија вклучуваат компетенции кои спаѓаат во интер- и во интраперсоналната димензија како што се: „...способност за планирање и организација на времето, работата и стресот, постојано надградување на различни видови компетенции, преговори со клиенти, организирање тимови; способност за работа под притисок и со други стручни лица, во повеќејазични ситуации, во тимови, вклучувајќи ги и виртуелни-

те, за автоевалуирање (преиспитување на сопствените навики, отвореност кон иновативност, грижа за квалитетот, способност за адаптација во нови ситуации) и за преземање одговорност“ (Во стандардите на ГДП: *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*, стр. 4–5), како и „поседување интерперсонални вештини и градење и одржување комуникациски вештини со клиенти, преведувачки агенции и колеги преведувачи“ (во *UK National Occupational Standards in Translation* на Националниот центар за јазици на Велика Британија, стр.11). Одовде произлегува дека справувањето со сопствените емоции и разбирањето на однесувањето на другите претставуваат способности еднакво важни за преведувачите и толкувачите како и знаењето на странскиот и на мајчиниот јазик, познавањето и вештината на примена на разни преведувачки постапки, помагала и други специфични компетенции. Во проектот *Tuning Educational Structures In Europe* (чија „почетна цел во 2000 година била да ги поврзе политичките цели на Болоњскиот процес, а подоцна и на Лисабонскиот договор со секторот за високо образование, а денес прераснал во процес и сеопфатен приод за (ре)дизајнирање, развој, имплементација, евалуација и зголемување на квалитетот на програмите од прв, втор и трет циклус“ <http://www.unideusto.org/tuningeu/>) овие способности се препознаваат како генерички компетенции кои би требало да се развиваат во текот на додипломските студии, во рамките на постојните предмети. Од друга страна, пак, интра- и интерперсоналните компетенции, според Даниел Големан (Daniel Goleman), се составен дел на емоционалната интелигенција и може дополнително да се поделат на пет компоненти: себепознавање (self awareness), автоконтрола (self regulation), внатрешна мотивација (internal motivation), емпатија (empathy) и вештина на општење (social skills). Од сето ова произлегува потребата од осмислување на начини за примена на методите за поттикнување на емоционалната интелигенција како генеричка компетенција кај студентите по превод и толкување. Проектот кој овде се предлага треба да овозможи одредување на соодветни активности и нивно успешно имплементирање во постојните предмети на додипломските студии, а потоа и подготвување прирачник со кој се дава придонес кон практичната примена на ЕИ во наставата во високото образование.

5. ДЕТАЛЕН ИЗВЕШТАЈ ЗА НАУЧНОИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОЕКТ

5.1. План на истражувањето

Проектот беше замислен како акциски истражувачки проект (АИП). АИ е форма на истражување во образованието во вид на повторливи циклуси на планирање, набљудување и размислување, со што на наставниците им се овозможува да ги истражат начините со кои може да ја подобрат наставата и на крајот да придонесат кон (образовна и општествена) промена. Клучните принципи на овој вид истражување се: соработка, земање предвид различни ставови и дисеминација преку зголемено учество (Altrichter, Posch, 2007).

Користејќи ја теориската рамка на Д. Големан и неговите дефиниции за интерперсонални и интраперсонални компетенции (Goleman 1998 and 2006), десетте учесника во проектот (седум од Катедрата за ПиТ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и три од Катедрата за ПиТ при Универзитетот во Грац), развија низа активности за зајакнување на ЕИ кои беа тестирани за време на еден семестар во рамките на различни студиски предмети. По секој час, преку прашалници, студентите ја оценуваа релевантноста на секоја активност за целта за која била наменета. На крајот на семестарот беше извршена уште една евалуација. Одговорите на студентите и евалуациите беа обработени со квалитативна и квантитативна анализа. Учесниците во проектот ги разгледуваа овие резултати за време на работилницата во Грац во октомври 2017 година, и притоа беа направени измени во рамките на одредени предмети и во планирањата на часовите. Овие модифицирани планови за работа на часовите беа имплементирани во наставата во следниот семестар, по што одново беше добиена повратна информација од страна на студентите. Покрај тоа, за време на часовите беа изведени и набљудувања кои послужија како основа за (индивидуално, лично) размислување за резултатите. Меѓу сите учесници во проектот беа споделени сите извештаи со детални планови на часовите и описите на резултатите од оценувањата и тие беа дискутирани за време на работилниците во април и во јуни 2018 година.

Со цел резултатите од овој проект да бидат пошироко дисеминирани, учесниците во проектот подготвија прирачник кој содржи детален опис на широк дијапазон активности кои може да се имплементираат во различни предмети на студиите по ПиТ. Освен тоа, се планираат и презент-

тации и работилници за наставници по ПиТ кои сакаат во наставата да ја вклучат ЕИ.

5.2. Детален опис на проектот

Јуни 2016 – октомври 2016

Од јуни до октомври 2016 година членовите на тимовите ги проучуваа постојните стандарди за професионалните компетенции на преведувачите и толкувачите, истражувања поврзани со ЕИ во наставата и критички ги проучија постојните прирачници со активности поврзани со ЕИ во наставата кои би ја обезбедиле основата за развој на специфични активности за ПиТ.

Стандардите за професионални компетенции за преведувачи и толкувачи на овластени институции, како што се Генералниот директорат за преведување (ГДП) на ЕУ и Националниот центар за јазици во Велика Британија, вклучуваат компетенции кои спаѓаат во интер- и интраперсоналната димензија како што се: „...способност за планирање и организација на времето, работата и стресот, постојано надградување на различни видови компетенции, преговори со клиенти, организирање тимови; способност за работа под притисок и со други стручни лица, во мултилингвални ситуации, во тимови, вклучувајќи ги и виртуелните, за автоевалуирање (преиспитување на сопствените навики, отвореност кон иновативност, грижа за квалитетот, способност за адаптација во нови ситуации) и за преземање одговорност.“ (во стандардите на ГДП: *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*, стр. 4–5) како и „поседување интерперсонални вештини и градење и одржување комуникациски вештини со клиенти, преведувачки агенции и колеги преведувачи“ (во *UK National Occupational Standards in Translation* на Националниот центар за јазици на Велика Британија, стр. 11) Одовде произлегува дека справувањето со сопствените емоции и разбирањето на однесувањето на другите претставуваат способности еднакво важни за преведувачите и толкувачите како и знаењето на странскиот и мајчиниот јазик, познавањето и вештината на примена на разни преведувачки постапки, помагала и други специфични компетенции.

Во проектот *Tuning Educational Structures In Europe* (чија „почетна цел во 2000 година била да ги поврзе политичките цели на Болоњскиот процес, а подоцна и на Лисабонскиот договор со секторот за високо образование, а денес прераснал во процес и сеопфатен приод за (ре)ди-зајнирање, развој, имплементација, евалуација и зголемување на квалитетот на програмите од прв, втор и трет циклус“ <http://www.unideusto.org/>

tuningeu/) интраперсоналните и интерперсоналните способности се препознаваат како генерички компетенции кои би требало да се развиваат во текот на додипломските студии, во рамките на постојните предмети.

Еден подетален преглед на постојната научна литература ни покажа дека има голем број докази дека ЕИ кај луѓето може да се зголеми преку вежбање или животно искуство (види Gkonou/Mercer 2017: 5). Освен тоа, голем број научници од областа на ПиТ се занимаваат со разни аспекти на ЕИ и ја истражуваат нејзината важност како за студентите така и за наставниците по ПиТ (види Bontempo 2011, Hild 2014, Hubscher-Davidson 2013, 2016, Leanza, 2005, Merlini 2015, Pignatoro 2015, Risku 2016, Timarová 2011, Valero-Garces 2015).

Еден подетален увид во постојните прирачници покажа дека постојат неколку корисни извори кои може да се приспособат за примена во наставата по ПиТ (особено Mortiboys 2005, 2010, Carrington/Whitten 2005, Puchta/Rinvoluti, 2005).

14–16 октомври 2016: Прв состанок на тимовите во Скопје

За време на првиот состанок учесниците од двата тима ги споделија резултатите од подготвителната фаза. Во консултации со стручно лице од областа на ЕИ, Барон Лојхауер (Baron Luechauer), беа проценети одредени постојни прашалници за ЕИ и за профилирање на личноста. На крајот беа избрани два прашалника наменети и за наставниците и за студентите. Покрај тоа, членовите на тимовите заеднички составија уште два прашалника со кои требаше да се стекне увид колку студентите се запознаени со концептот емоционална интелигенција, нејзините импликации на почетокот и на крајот на семестарот. Потоа беа формирани неколку работни групи кои ги прегледаа прирачниците и идентификуваа одреден број активности за кои сметаа дека може да бидат приспособени во нивната настава. Беше одлучено членовите на тимот да водат дневник, да подготвуваат портфолио или некој друг вид водење евиденција за активностите поврзани со ЕИ.

Октомври 2016–јануари 2017:

За време на овој период фокусот беше ставен врз разгледување на предметните содржини, идентификување на можностите за имплементирање активности поврзани со ЕИ во наставата што ја држат учесниците во проектот, како и врз подготвување прашалници за студентите.

Постојните тестови за ЕИ и за личен профил беа преведени од англиски само на италијански јазик за потребите на студентите што го слушаа предметот Современ италијански јазик. Останатите студенти и во Скопје и во Грац ги пополнуваа оригиналните англиски верзии. Во текот на овој

период секој од тимовите редовно одржуваше состаноци во врска со напредокот со подготовките и договарање околу деталите за претстојната пробна фаза.

Февруари/март 2017–мај/јуни 2017:

Во текот на пробната фаза активностите поврзани со ЕИ беа имплементирани во рамките на наставата на различни предмети, вклучувајќи современ странски јазик, англофонска култура и цивилизација и двонасочно преведување во рамките на додипломските студии и на специјалистичките студии во рамките на постдипломските студии.

Во текот на овој период беа пополнувани и обработувани резултатите од тестовите и прашалниците.

Јуни 2017–октомври 2017

Во оваа фаза на проектот, за време на летниот распуст беше подготвена анализа на резултатите од тестовите, како и резултатите од евиденцијата што ја водеа членовите на тимовите во врска со активностите имплементирани во наставата.

19–22 октомври 2017: втор состанок на тимовите (во Грац)

Во текот на вториот состанок учесниците ги презентираа резултатите од пробната фаза, беа извршени набљудувања на часови од одредени предмети, Солзица Поповска одржа предавање на тема ЕИ и колку е таа важна за студентите по ПиТ, а Сара Мерцер одржа работилница на тема Благосостојбата на наставниците на која присуствуваа и други колеги од Институтот за ПиТ во Грац.

На крајот на овој престој беа разгледани одговорите на студентите во врска со активностите поврзани со ЕИ и проблемите кои беа забележани во текот на пробната фаза, и притоа членовите на тимовите се договорија околу можните решенија за проблемите и подготвија низа предлози за подобро усогласување на активностите во рамките на наставните програми. Со цел, пак, да се уедначи форматот и структурата на Прирачникот, членовите на тимовите се договорија околу шемата за опис на активностите која би ја користел секој од учесниците во проектот.

Октомври 2017–јуни 2018:

Во овој период беа направени делумни промени во предметните планови во согласност со препораките договорени во текот на последната средба на тимовите. Така подобрени предметните планови беа спроведени во текот на летниот семестар во рамките на различни предмети. На крајот беа евалуирани и наставата и активностите поврзани со ЕИ, а резултатите беа анализирани и квалитативно и квантитативно.

26–28 април 2018: трета средба на тимовите (во Грац)

Во текот на третата средба акцентот беше ставен на набљудувања на часовите и дискусии со студентите за користа на ЕИ за преведувачите и толкувачите. Во продолжение беа споделени и споредени досегашните резултати и беше подготвен план за реализација на претстојните завршни задачи. На крајот беше договорено тимот од Грац да користи модифициран конечен прашалник или да обезбеди вербална повратна информација од студентите.

15–17 јуни 2018: четврта средба на тимовите (во Скопје)

Во текот на интензивните работни сесии, работните групи ги финализираа своите прилози во Прирачникот и се договорија за неговата содржина и поделба на главите, за форматот за публикување и околу лекторирањето и форматирањето на текстот. На оваа средба беа разјаснети многу други важни тековни прашања. Беа дискутирани и можности за продолжение на проектот, а беа предложени и идеи за презентации и организирање конференции.

6. РЕЗИМЕ НА ПОСТИГНАТИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЧКАТА РАБОТА

Проектот покажа дека активностите поврзани со ЕИ може да ја зголемат свесноста на студентите и на наставниците за важноста на емоциите.

На самиот почеток на проектот студентите кои ќе учествуваат во истражувањето пополнија Прашалник 1 (насловен како *EI Awareness Questionnaire*, а подготвен од учесниците во тимовите) за тоа колку пред почетокот на проектот биле запознаени со концептот на емоционалната интелигенција и дали сметале дека таа е важна, и еден тест насловен како *EI Test*, за лична проценка за тоа кои од основните ЕИ-компетенции се слаби, а кои јаки кај идните учесници во проектот (беше користен веќе постоен тест *The NHS Leadership Academy's Emotional Intelligence questionnaire LALI*).

Резултатите од Прашалникот 1 покажаа дека независно дали испитаниците биле запознаени со поимот ЕИ или не, сепак, чувствуваат дека ЕИ е важна за нив и дека вреди да се работи врз развојот на оваа интелигенција.

Во однос на резултатите од Тестот за ЕИ, од 72 испитаника, кај 68 (94 %) како јака компетенција се покажа самосвеста (Self-awareness) т. е. способноста да се биде свесен за сопствените чувства, додека како најслаба компетенција се покажа владеењето на чувствата (Managing emotions) и тоа кај 37 студента (51 %).

За време на наставата студентите пополнуваа Прашалник 2 подготвен од тимот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, насловен како *The After-class questionnaire*, со кој се обезбедува повратна информација во врска со активностите поврзани со ЕИ, а применети на часот, како и информација за тоа како се чувствувале студентите за време на тој час. Првичниот прашалник беше употребен во текот на летниот семестар 2016/17 година, а потоа беше модифициран и одново употребен во летниот семестар 2017/18 година. Студентите го пополнуваа овој прашалник по секој час во кој беа имплементирани ЕИ-активности.

Резултатите од анкетата со модифицираниот прашалник спроведена 2017/18 покажаа дека 98 % од испитаниците сметаат дека активностите поврзани со ЕИ, а применети на часовите биле корисни, а за време на часот 90 % се чувствувале заинтересирано. Во текот на наставата во овој семестар 91 % од испитаниците се чувствувале охрабрено, 89 % се чувствувале опуштено/сигурно, 86 % – ентузијазам, 84 % од испитаниците чувствувале самодоверба, 62 % не се чувствувале исплашено, 57 % чувствувале сочувство.

Во однос на тоа кои ЕИ-компетенции биле развивани во текот на наставата во овој семестар, податоците откриваат дека најзастапени биле интраперсоналните компетенции, т. е. со највисок процент биле застапени градењето самодоверба (77 %) и препознавањето на сопствените јаки и слаби страни (88 %), а високо се котира и присуството на личното мотивирање (83 %). Но и интерперсоналните компетенции, како што се емпатија, разбирање на чувствата на колегите, флексибилност за адаптација во средината, тимска работа и создавање врски со соработниците се застапени со процентуалност меѓу 50 % и 73 %.

Резултатите од проектот покажуваат дека активностите за зајакнување на ЕИ се сосема релевантни за студентите по ПиТ. Доколку преведувачите и толкувачите знаат како да си обезбедат лична благосостојба, полесно ќе може да развијат здрави односи со сите други учесници во областа со која се занимаваат.

Прирачникот со активности наменети за студентите по ПиТ, подготвен од учесниците во проектот, се состои од три големи поглавја наменети за часовите по преведување, толкување и англофонска култура и цивилизација. Секое поглавје содржи активности за поттикнување на ЕИ приспособени за соодветниот вид настава. (види Прилог 1. Содржина на Прирачникот)

7. ЗНАЧАЈНИ НАУЧНИ СОЗНАНИЈА ЗДОБИЕНИ ОД РЕАЛИЗАЦИЈАТА НА ПРОЕКТОТ

За време на двегодишниот проект беа развиени низа активности кои беа тестирани во рамките на различни предмети, почнувајќи од лекторски вежби, преку часови по преведување и толкување, па сè до предавања од областа на културолошките проучувања. Релевантноста и ефикасноста на овие активности беа оценувани од страна на студентите. Анализата на овие резултати ја даде основата за препораките за стратегија за развој на ЕИ во рамките на двете високообразовни институции.

Овие препораки предвидуваат двостран приод: пред сè, развивање на свесност меѓу колегите за важноста на емоционалната и општествената интелигенција и нивно значење како за нив самите така и за еден здрав професионален и личен развој на нивните студенти. Вториот приод вклучува осмислување на наставата по даден предмет на начин на кој ќе им се овозможи на студентите да развијат сопствена емоционална и општествена интелигенција (ЕОИ), со што дипломираните студенти по ПиТ би биле подготвени за предизвиците на пазарот на трудот. Со цел резултатите од овој проект да бидат пошироко дисеминирани за да поттикнат што поголем број наставници да ги вклучат ЕОИ во наставата, учесниците во проектот подготвија прирачник кој содржи детален опис на широк дијапазон активности кои може да се имплементираат во различни предмети на студиите по ПиТ.

8. КОРИСНИЦИ НА ИСТРАЖУВАЧКИТЕ РЕЗУЛТАТИ, НАЧИНИ НА ПРЕНЕСУВАЊЕ И НИВНА ПРИМЕНА

Со цел резултатите од овој проект да бидат пошироко дисеминирани за да поттикнат што поголем број наставници по ПиТ да ја вклучат ЕИ во наставата, учесниците во проектот подготвија Прирачник кој содржи детален опис на широк дијапазон активности кои може да се имплементираат во различни предмети на студиите по ПиТ. Членовите на тимовите се договорија да воспостават соработка со заинтересирани наставници по ПиТ на други универзитети, во странство, кои ќе спроведат пилот-тестирање на Прирачникот. Финалната верзија на Прирачникот ќе биде достапна на интернет во електронска форма и ќе биде понудена на бесплатно користење.

Дисеминацијата на резултатите ќе се реализира во текот на есента 2018 година. Во Скопје ќе биде поднесен Извештај за текот и резултатите на проектот, резултатите ќе бидат презентирани пред колективот на ФЛФ

„Блаже Конески“ и објавени и во Годишниот зборник на Факултетот до крајот на 2018 година. Тимот од Скопје планира и соодветни работилници за развој на ЕИ преку наставата по странски јазици како и за зајакнување на оваа компетенција кај наставниците. Во Грац резултатите ќе бидат презентирани пред работната група AG-Didaktik, а Катедрата за ПИТ во Грац планира да организира конференција поврзана со развојот на ЕИ во септември 2019 година.

9. ПОВАЖНИ ЗАКЛУЧОЦИ И НАСОКИ ЗА ПОНАТАМОШНИ ИСТРАЖУВАЊА КОИ ПРОИЗЛЕГУВААТ ОД НАУЧНО-ИСТРАЖУВАЧКИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Резултатите од истражувањето потврдија дека вклучувањето на активности поврзани со ЕИ во наставата по ПИТ значајно ја зголемува свесноста на наставниците и на студентите во врска со значењето на емоциите во професионалниот живот на секого од нив.

Поради фактот дека податоците добиени од студентите во овој проект беа резултат на нивно лично доживување, не беше возможно прецизно да се утврди дали студентите реално ги подобриле владеењето со себе, мотивацијата, емпатијата и општествените вештини, па затоа во идните проучувања во оваа насока треба да се вклучат и психолози/експерти по ЕИ, кои би подготвиле соодветни прашалници за добивање статистички порелевантни податоци, како и формирање контролни и експериментални групи студенти од кои првите би следеле настава во која се вклучени само ЕИ-активности во постојната настава по ПИТ, а вторите покрај оваа настава би имале и посебен предмет поврзан со ЕИ.

Библиографија

- Altrichter, H., Posch, P. (2007). *Lehrerinnen und Lehrer erforschen ihren Unterricht*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt.
- Carrington, D., Whitten, H. (2005). *Future Directions*. Stafford: Network Educational Press.
- CILT, The National Centre for Languages (2007) *National occupational standards in translation*. Пристапено на 20.07.2019, на: <http://shorturl.at/nqvwz>
- EMT Expert Group (2009) *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. Пристапено на 20.07.2019, на: <https://ec.europa.eu/info/departments/translation>
- EMT Expert Group (2017) *EMT Competence Framework 2017*. Пристапено на 20.07.2019, на: <http://shorturl.at/cpsMV>

- Gkonou, C., Mercer, S. (2017). *Understanding emotional and social intelligence among English language teachers*. (ELT Research Papers 17.03) London: British Council.
- Goleman, D. (1998). *Working with Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
- Goleman, D. (2006). *Social Intelligence: The New Science of Human Relationships*. London: Arrow Books.
- Grundy, S. and Kemmis, S. (1981). Educational Action Research in Australia: The state of the Art. Paper presented at the Annual Meeting of the Australian Association for Research in Education, Adelaide as cited in Grundy, S. (1988). Three Modes Of Action Research in Kemmis, S. and McTaggart, R. (Ed). (1988). *The Action Research Reader* (3 ed) Geelong: Deakin University Press.
- Hild, A. (2014). The role of self-regulatory processes in the development of interpreting expertise, *Translation and Interpreting Studies*, 9 (1), 128-49.
- Hubscher-Davidson, S. (2013). Emotional Intelligence and Translation Studies: A New Bridge, *Meta*, 58 (2), 324-46.
- Hubscher-Davidson, S. (2016). Trait Emotional Intelligence and translation. A study of professional translators, *Target*, 28 (1), 132-57.
- Leanza, Y. (2005). Roles of Community Interpreters in Pediatrics as Seen by Interpreters, Physicians and Researchers, *Interpreting*, 7 (2), 67-192.
- Merlini, R., Gatti, M. (2015). Empathy in healthcare interpreting: going beyond the notion of role, *The Interpreters' Newsletter*, 20 139-60.
- Mortiboys, A. (2005). *Teaching with Emotional Intelligence. A step-by-step guide for higher and further education professionals*. London/New York: Routledge.
- Mortiboys, A. (2010). *How to be an effective teacher in higher education. Answers to lecturers' questions*. Maidenhead/New York: McGraw-Hill/Open University Press.
- Pignatoro, C. (2015). Interlinguistic and intercultural mediation in healthcare settings, *The Interpreters' Newsletter*, 20, 71-82.
- Risku, X. (2016). Situated learning in translation research training: academic research as a reflection of practice, *The Interpreter and Translator Trainer*, 10 (1), 12-28.
- Timarová, S., Heidi, S. (2011). Learning styles, motivation and cognitive flexibility in interpreter training: Self-selection and aptitude, *Interpreting*, 13:1 31-52.
- Valero-Garcés, C. (2015). The impact of emotional and psychological factors on public service interpreters: Preliminary studies, *International Journal for Translation & Interpreting*, 7 (3), 90-102.

Прилог 1

Содржина на Прирачникот со активности наменети за студентите по ПИТ

Contents

Emotional Intelligence

Introduction to Interpreting Section

Audience design
Coping with negative thoughts
Developing self-confidence
Giving feedback
Learner vs teacher expectations
Stress management and time prioritisation
Acting confident
Book overview
Progress diary
Wish list
Meditation
Managing negative feedback
Introduction to Translation Section
Developing self-knowledge MSP
Building confidence MSP
Giving feedback MSP
Managing emotions MSP
Working with others FB
EI DISC Test: Personality Profile
How Your Behavior Can Cause Tension in Others
EI Journal FB
Building bridges FB
Role-playing MSP
Naming emotions DP
Introduction to Language Section
Personality Types SK
Personality Types
Language Learning Journal FB
Language Learning Journal
Self-reflection SK Letter of recommendation
Mindsets SK
Mindsets 1
Introducing EI in context: The Belligerent Samurai reading comprehension FB
Reading Comprehension
Developing self-awareness FB
Emotional Hygiene SK
Listen to a Ted Talk titled “Why we all need to practice emotional first aid“ by
Guy Winch available at <https://shorturl.at/aqORT>
EI in the School Curriculum SK

EI Project SK
Feedback minutes
Presentation audience design FB
Presentation Feedback Form
Learning IF-clauses with EI
Self-management MS
Building self-confidence MS
Being objective and peer-review MS
Introduction to Culture and Civilization Section
Gaining self-knowledge
How the brain works
Mapping and taking notes
Looking confident
Building confidence
Personal values
Thoughts-emotions relationship
Managing stress
Communication skills
Peer-coaching
Problem solving
Unleashing one's potential
Teamwork on assigned translation project (TPI)

Александра Саржоска

**ИТАЛИЈАНИСТИКАТА ВО ТРЕТИОТ МИЛЕНИУМ:
НОВИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ ВО ЈАЗИЧНИТЕ, КНИЖЕВНИТЕ И
КУЛТУРНИТЕ ИСТРАЖУВАЊА – 60 ГОДИНИ ИЗУЧУВАЊЕ
ИТАЛИЈАНСКИ ЈАЗИК НА УНИВЕРЗИТЕТОТ
„СВЕТИ КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
27. И 28. СЕПТЕМВРИ 2019, СКОПЈЕ**

На Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, при Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“, од 27. до 28. септември се одржа Меѓународниот научен собир под наслов: *Италијанистиката во претходниот милениум: новите предизвици во јазичните, книжевните и културните истражувања – 60 години изучување италијански јазик на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје.*

Во текот на дводневната агенда, повеќе од осумдесет меѓународни и домашни истражувачи од: Италија, Бразил, Франција, Латвија, Црна Гора, Шпанија, Полска, Србија, Унгарија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Бугарија, Словенија, Романија, Грција, Албанија и РС Македонија ги презентираа своите научни размислувања во полето на италијанската лингвистика, литература и култура.

На свеченото отворање на собирот, со свои пригодни обраќања гостите ги поздравиле: проф. д-р Маја Бојациевска, продекан за меѓународни односи на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Н. Е. Карло Ромео, амбасадор на Р Италија, д-р Арбер Адеми, министер за образование и наука, проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и проф. д-р Александра Саржоска, која во својство на раководител на Катедрата за италијански јазик и книжевност со кусо обраќање на гостите им го претстави историјатот на изучувањето на италијанскиот јазик на УКИМ.

Во рамките на свечениот дел на прославата на Н. Е. Карло Ромео и на неколкумина професори од земјата и од странство им беа врачени благодарници и плакети за нивното залагање за развојот на италијанстиката

на УКИМ. Свеченоста беше збогатена со прекрасен музички настап на учениците од ОУ „Блаже Конески“ од Скудриње.

Вториот дел од меѓународниот собир им беше посветен на пленарните излагања во рамки на кои имавме чест да ги проследиме пленарните предавања на двајца еминентни професори, и тоа на проф. Пјер Марко Бертинето од Универзитетот Скуола Нормале од Пиза и на проф. Силвија Контарини од Универзитетот Париз-Нантер. По пленарните излагања, повеќе од осумдесет меѓународни и домашни истражувачи од полето на италијанистиката ги презентираа своите научни истражувања од областа на: лингвистиката, литературата, дидактиката, културата, семиологијата, лексикологијата, компаративната литература, родовите студии и традиктологијата.

Во чест на 60-години изучување на италијанскиот јазик на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, амбасадорот на Р Италија, Н. Е. Карло Ромео, организираше прием за учесниците на собирот, на кој на професорките од Катедрата за италијански јазик и книжевност: проф. д-р Радица Никодиновска, проф. д-р Анастасија Ѓурчинова, проф. д-р Александра Саржоска и доц. д-р Љиљана Узуновиќ, за нивните заслуги во промоција на италијанскиот јазик и култура, од страна на претседателот на Р Италија, Серџо Матарела, им беше доделен високиот орден одликување *Офицер од редот „Свезда на Италија“*.

Културната програма на меѓународниот собир беше збогатена со музички настан организиран од страна на Амбасадата на Р Италија, свечен концерт во чест на прочуениот италијански композитор Рудеро Леонкавало, со учество на познатиот македонски тенор Благој Наџоски. Учесниците на собирот за време на својот престој во нашата земја имаа можност да го посетат и манастирот Свети Јован Бигорски.

ХРОНИКИ И ПРЕДАВАЊА

Ирина Бабамова

**ХРОНИКА
ОД ВТОРИТЕ ДЕНОВИ НА ФРАНКОФОНИЈАТА НА
ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ,
6 – 30 МАРТ 2019¹**

*...La langue française brave les frontières, défie les distances, en nous invitant à transcender nos différences et nos divergences au nom d'une vision partagée pour un humanisme partout rétabli avec dignité dans le respect des droits et des libertés. [...]
La langue française est notre trait d'union pour agir.²*

По повод одбележувањето на светскиот Ден на франкофонијата, 20 март, Катедрата за романски јазици и книжевности беше организатор на второто издание на *Деновиите на франкофонијата* на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје во периодот од 6 – 30 март 2019 г.³ И оваа година, слично како и минатата, деновите во чест на франкофонијата понудија низа научни и културни содржини кои придонесоа не само за претставување нови образовни, јазични, книжевни, филмски и други остварувања на француски или во врска со францускиот јазик туку и за професионално зближување помеѓу професорите и студентите од факултетот и за франкофонски контакти со претставници од институции од земјата и од странство. Тоа, пак, од своја страна, ѝ овозможи меѓународен карактер на оваа речиси целомесечна мартовска манифестација.

¹ Програмата ја организира Катедрата за романски јазици и книжевности во рамки на макропроектот *Јазици, книжевности, култури: образовни политики во служба на современото општество* со кој раководи Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

² Извадок од пораката на генералниот секретар на МОФ, г-ѓа Микаел Жан, упатена по повод Меѓународниот ден на франкофонијата (2018 г.).

³ За подготвување на II издание на Деновите на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ работеше комисија во состав: проф. д-р Ирина Бабамова (раководител на Катедрата за романски јазици и книжевности и координатор на активностите), проф. д-р Маргарита Велеvsка, проф. д-р Снежана Петрова, лектор Севда Лазаревска, практикантката за француски јазик Силвен Ајаш.

Покрај наставниот кадар од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, во реализирањето на програмата на Второто издание на *Деновиџе на франкофонијата* на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ учествуваа новинари и патописци од Белгија, претставници од Националниот институт за ориентални јазици и цивилизации (ИНАЛКО) од Париз, од Министерството за надворешни работи на Република Северна Македонија, од Амбасадата на Франција, од Францускиот институт во Скопје и од Амбасадата на Швајцарија во Скопје.

Особено значајно за истакнување е тоа што за време на манифестацијата се оствари извонредна соработка меѓу професорите од Катедрата за романски јазици и книжевности и студентите кои мошне активно се вклучија во реализирањето на богатата програма.

Пред свеченото отворање на манифестацијата беа застапени следниве претпрограменски содржини:

- 6 март – *Претставување на студијата по македонски јазик и книжевност од прв и втор циклус на ИНАЛКО во Париз*, од страна на Верица Јакимов од Одделот за македонски јазик на ИНАЛКО (гостување во рамки на мобилноста Еразмус +)
- 7 март – Читање песни на француски јазик за жената и предавање на тема: *La langue française est-elle sexiste?*, во организација на студентки од трета година и на Силвен Ајаш, практикантка за ФЈ на Катедрата за романски јазици и книжевности
- 8 март – *Преведувачка работилница од македонски на француски јазик*, под раководство на Верица Јакимов, ИНАЛКО (реализирана мобилност во рамки на програмата Еразмус +).

Деновиџе на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ свечено ги отвори д-р Ирина Бабамова, раководител на Катедрата за романски јазици и книжевности, на 11 март 2019 г. во присуство на амбасадорот на Франција, Н.Е. г. Кристијан Тимонје, на претставници од Францускиот институт во Скопје и на бројни студенти и професори од повеќе катедри на факултетот. Потоа следуваа:

- промоција на учебникот *Евалуацијата во настава на француски и по италијански јазик (L'évaluation dans l'enseignement du français et de l'italien)* од проф. д-р Мира Трајкова и проф. д-р Радика Никодиновска (промотор: проф. д-р Емина Авдиќ)
- промоција на преводот на македонски јазик на книгата *Дарување смрт (Donnez la mort)* од Жак Дерида во превод на проф. д-р Елисавета Поповска и во издание на издавачката куќа АРТКОНЕКТ (промотор проф. д-р Ана Димишковска, професор на Филозофскиот факултет во Скопје)

- промоција на преводот на македонски јазик на книгата *Ероџизам (L'Erotisme)* од Жорж Батај во превод на проф. д-р Владимир Мартиновски и во издание на издавачката куќа *АРТКОНЕКТ* (промотор: проф. д-р Лидија Капушевска-Дракулевска).

Во рамките на манифестацијата беа предвидени и проекции на филмот *La source des femmes* од Раду Михаилеану, како и на филмот *Yves Saint Laurent* de Жалил Леспер, проследени со дебати што ги водеа Силвен Ајаш, практикантка за ФЈ на Катедрата за РЈК и координатор на активностите на Центарот за универзитетски успех « Le très-FLE » при УКИМ, студентката Владана Сивевска и други студенти.

На 13 март, г. Африм Јашари, одговорен за МОФ при Министерството за надворешни работи на Република Северна Македонија, одржа предавање на француски јазик на тема: *L'OIF et la Macédoine*. Истиот ден, проф. д-р Руска Ивановска-Наскова, координатор за програмата Еразмус + на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, ги претстави франкофонските можности за студентска мобилност во рамките на програмата *Еразмус +*.

На 15 март проф. д-р Ирина Бабамова организира *Работилница за книжевно преведување од француски на македонски јазик* наменета за сите заинтересирани студенти што го изучуваат францускиот јазик на факултетот.

Успешната соработка на Катедрата за РЈК со Францускиот институт во Скопје и со амбасадата на Швајцарија во РС Македонија резултира со организирање *Средба и разговор за најинтересната литература* со Жан-Лик Коатлем, новинар и писател и со Рони Демаменер, библиотекар и историчар (22 март), по што следувааше изложба на фотографии позајмена од библиотеката во Женева и посветена на животот на големиот патник и писател од Швајцарија, Никола Бувје.

Особено внимание меѓу професорите и студентите привлече предавањето под наслов: *Pirotte, le vagabond* што го одржа г. Емануел Рембер, писател, дипломат и директор на Францускиот институт во Скопје (26 март). За личноста и за објавените книжевни дела на г. Рембер зборуваа проф. д-р Елисавета Поповска и проф. д-р Снежана Петрова. Предавањето се однесуваше на делото *Pirotte, où le pays du hasard* и на неговиот превод на македонски јазик објавен под насловот *Во Лошаринџија*.

Посебен печат на овогодишното издание на *Денови на франкофонијата* дадоа студентите од Групата за француски јазик со претставата на француски јазик *Le français est une langue difficile? Pas vraiment!* што ја подготвија под менторство на проф. д-р Јоана Хаџи-Лега Христоска,

како и точката со забавни песни на француски јазик, за која студентите се подготвуваа со виш лектор м-р Анита Кузманоска (27 март).

Интересно е да се напомене дека во текот на месец март, практикантката Силвен Ајаш организира неколку „франкофонски“ планинарења на Водно.

На крајот на оваа мартовска манифестација беше предвидена вечер за забава и за затворање на *Деновиите на франкофонијата* во скопското кафуле *Le Rendez-vous*, за чија организација се погрижи практикантката Силвен Ајаш во соработка со Центарот за универзитетска успешност на УАФ при УКИМ « Le Très-FLE » и Катедрата за романски јазици и книжевности.

Во успешното реализирање на вторите *Денови на франкофонијата* на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ се вклучија:

- Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,
- Центарот за универзитетска успешност „Le Très-FLE“ на Универзитетската агенција за франкофонија при УКИМ,
- Универзитетската агенција за франкофонија,
- Францускиот институт од Скопје,
- Амбасадата на Република Франција во РС Македонија,
- Амбасадата на Швајцарија во РС Македонија,
- Националниот институт за ориентални јазици и цивилизации (ИНАЛКО) од Париз,
- Министерството за надворешни работи при Владата на РС Македонија.

Anastasija Gjurićinova

CINEMA E LETTERATURA IN ITALIA¹

1. CINEMA E LETTERATURA: UN CORDONE OMBELICALE

Studiare i rapporti tra il cinema e la letteratura significa occuparsi delle relazioni tra due mezzi espressivi diversi, ovvero dell'*intermedialità*. Nella maggior parte dei casi, anche se non necessariamente, si tratta dei rapporti che si stabiliscono tra una preesistente matrice narrativa e la sua versione cinematografica, alla quale si arriva dopo uno specifico processo di trasformazione. Queste relazioni generalmente vengono studiate nell'ambito della disciplina accademica "letteratura comparata", dove vengono presi in esame i molteplici rapporti della letteratura con l'arte, con la pittura, con la musica, e infine anche con il cinema. Più particolarmente, dato che la narrazione è l'elemento costitutivo sia del romanzo (attraverso le parole) sia del cinema (attraverso le immagini), si sviluppa una nuova sottodisciplina, chiamata *narratologia comparata*, destinata a studiare le particolarità di questi rapporti intermediali (Србиновска, 2008). D'altra parte anche molti teorici del cinema sostengono che la cinematografia, quale mezzo artistico più recente, sia difatti una *sintesi* di diverse forme artistiche (letteratura, musica, pittura ecc.) di cui si nutre particolarmente nei primi periodi della sua costituzione, e con cui poi procede in una variabile, ma pur sempre ricca e indispensabile convivenza (Василевски, 1990).

Ci sono essenzialmente due modi per affrontare il rapporto che intercorre tra il cinema e la letteratura: teorico e storico (Monzali, 2003: 7). Dal punto di vista teorico, è necessario individuare le specificità del genere letterario e di quello cinematografico, per poi analizzare fino a che punto viene rispettata la struttura del romanzo durante la trasposizione, e dove, invece, tale struttu-

¹ Предавање одржано во октомври 2017 година на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, во рамките на XVII недела на италијанскиот јазик, посветена на темата „Италијанскиот јазик во кино и на филмскиот екран.“

ra viene abbandonata e sostituita dalle regole cinematografiche. Dal punto di vista storico, occorre individuare quali racconti letterari sono stati “trasposti” nel cinema e in quali periodi è avvenuta la loro trasposizione. Inoltre, si può prendere in considerazione la matrice narrativa nell’ambito della storia letteraria, definire la sua poetica e l’appartenenza a un particolare periodo o a un movimento artistico letterario.

2. DUE LINGUAGGI DIVERSI

Quando si parla del confronto tra il cinema e la letteratura bisogna sempre tenere presente che stiamo parlando di due autori (uno scrittore e un regista), di due poetiche e di due modi di espressione (letterario e cinematografico). E nell’ambito di questa dualità, è chiaro che vengano presi in considerazione due linguaggi diversi. Il linguaggio letterario opera con le parole e per studiarlo è necessario individuare e analizzare gli elementi del discorso narrativo, ovvero la fabula, l’intreccio, il punto di vista o la prospettiva del racconto, il ruolo del narratore e la sua posizione, i personaggi e le loro funzioni, le coordinate del tempo e dello spazio ecc. Il linguaggio cinematografico, invece, opera prevalentemente con le immagini. Per studiarlo occorre analizzare il soggetto, il trattamento, il copione, la sceneggiatura, l’inquadratura, il montaggio ecc.

Certi testi letterari dimostrano maggiore disponibilità alla trasposizione cinematografica. Di solito sono quelli che trattano temi universali e archetipici e hanno un intreccio particolarmente ricco, con personaggi ben elaborati.

3. IL PROCESSO DELLA TRASPOSIZIONE

La trasposizione di un’opera letteraria in un’opera cinematografica rappresenta un trasferimento degli elementi narrativi da un genere all’altro e in seguito anche una loro specifica trasformazione. Perciò, il regista necessariamente impone una sua *interpretazione* del testo romanzesco, modificandolo secondo le proprie idee e adattandolo alle esigenze del testo cinematografico. Si tratta di un processo con molte analogie a quello della traduzione letteraria, quando il traduttore lavora su un testo preesistente (l’originale o il testo di partenza), che poi, tramite un complesso lavoro interlinguistico viene trasformato in un testo nuovo (la traduzione o il testo d’arrivo). Più precisamente la trasposizione cinematografica dei testi letterari potrebbe essere classificata in un filone particolare di adattamenti ovvero di *traduzioni intersemiotiche*, secondo la terminologia di Roman Jakobson. Nell’ambito della sua teoria semiotica del linguaggio, Jakobson distingue tre varianti dell’interpretazione di un segno: intralinguistica (quando si traduce in altri segni della stessa lingua), interlin-

guistica (la traduzione propriamente detta, effettuata in un'altra lingua) e inter-semiotica (la traduzione in un sistema di simboli non linguistici). (Jakobson, 1966: 57) Il terzo caso, la traduzione intersemiotica o la trasmutazione, che consiste nell'interpretazione dei segni linguistici per mezzo di sistemi di segni non linguistici, si addice perfettamente al nostro tema, alla trasposizione cinematografica dei testi letterari.

È chiaro che qui si tratta di un processo che consiste nella *risrittura* del libro in un linguaggio che utilizza una diversa sostanza espressiva, le immagini in movimento, al posto delle parole scritte sulla pagina. Dunque, i processi di cui si parla potrebbero essere chiamati la risrittura, l'adattamento, l'interpretazione o la trasformazione, per arrivare a un nuovo linguaggio, quello di cui scriveva Pasolini, per esempio, chiamandolo "metalinguaggio cinematografico" (Cavalluzzi, 2002: 46). Nel caso della stretta simbiosi letteratura/cinema alcuni studiosi parlano addirittura della nascita di un nuovo genere, ibrido e meticcio, che prende elementi sia della struttura narrativa dei romanzi, sia di quella dei film, trovandosi nel mezzo tra ambedue le forme artistiche. Tra gli autori italiani, quello che rappresenta un esempio unico di scrittore, sceneggiatore e regista in una persona è senz'altro il già citato Pier Paolo Pasolini, che ha realizzato intrecci assoluti in numerosi capolavori di intermedialità, come per esempio nell'*Accattone* (1961) tratto dal suo fortunatissimo romanzo *Una vita violenta*, oppure in quel singolo romanzo/copione, che egli stesso trasformò in un film, dal titolo *Teorema* (1968). Ma Pasolini è autore di numerosi film tratti liberamente da opere letterarie, come anche da alcuni pilastri della letteratura mondiale, quali *Il Vangelo secondo Matteo* (1964), una lettura "dissacrante" delle sacre scritture, il *Decameron* (1971), dove ha elaborato alcune novelle di Boccaccio, e poi *Edipo Re* (1967) e *Medea* (1969), tratti da famose opere legate alla mitologia greca, *The Canterbury Tales* (1972) secondo Geoffrey Chaucer, *Il fiore della Mille e una notte* (1974) che ricorre ai racconti orientali di Seherezade, e *Salò o le 120 giornate di Sodoma* (1975) tratto dal libro di Marquis de Sade.

Fig. 1 Il romanzo e il film *Teorema*

Per studiare comunque questi fenomeni ibridi bisogna esaminarne le varianti, analizzare le coincidenze e le differenze, sia di poetica che di stilistica, e soprattutto il loro esserci, ovvero i motivi che hanno spinto il regista ad apportare tali modifiche. Lo studio potrebbe partire sia dal libro, che dal film, per continuare con l'analisi comparata, sempre con l'obiettivo di trarre alla fine conclusioni, anche sulla fedeltà o sulla libertà della trasposizione effettuata. Di solito esistono tre gradi di libertà nella rappresentazione: il primo mantiene alcuni elementi del romanzo e lascia che il film segua la sua strada (liberamente ispirato a...), il secondo dove si tratta di trasporre cinematograficamente un testo cogliendone alcuni momenti chiave (tratto da...) e il terzo che propone l'obiettivo della fedeltà assoluta, forse possibile solo se il romanzo nasce contemporaneamente al film, come nel caso del sopracitato *Teorema* di Pasolini (Monzali, 2003: 71-72). Infine, lo studioso non dovrebbe fermarsi all'insolubile domanda: "meglio il film o meglio il libro?", perché è chiaro che ogni caso di trasposizione è un caso unico.

4. STORIA DEL RAPPORTO CINEMA E LETTERATURA IN ITALIA

Se si torna alle origini dei loro rapporti comuni, bisogna dire che agli inizi del cinema, la letteratura, sua sorella maggiore, è stata un serbatoio o una miniera inesauribile di soggetti. Il cinema ricorreva alla letteratura, in cerca di temi, argomenti e situazioni da raccontare; questo garantiva al cinema un valore artistico e una dignità culturale, ovvero permetteva una vera e propria legittimazione del genere. E mentre in Francia, il paese natale del nuovo ge-

nere, il cinema è stato inizialmente un genere popolare, comico, destinato prevalentemente al divertimento del pubblico, in Italia il cinema è divenuto ben presto un fenomeno sostanzialmente borghese alla ricerca di temi e argomenti storico-mitologici, intrecci di forti passioni amorose ecc. Perciò si ricorre alla letteratura, ovvero agli scrittori professionisti, per garantire il successo ai nuovi generi cinematografici. Giovanni Verga, Luigi Pirandello, Guido Gozzano e soprattutto Gabriele D'Annunzio, sono tra gli autori che hanno lavorato per le nuove produzioni; le loro opere (novelle, romanzi e anche opere di teatro) venivano regolarmente portate al cinema. Da ricordare almeno un capolavoro del cinema italiano di questo periodo, *Cabiria* del 1914, diretto da Giovanni Pastrone, un fortunatissimo film muto, di cui la sceneggiatura, ovvero il soggetto e le didascalie risultano firmati proprio dal grande poeta D'Annunzio.

Intanto, il nuovo genere cinematografico diventa anche soggetto delle opere letterarie. Appaiono i primi romanzi che si occupano di cinema per carpirne i segreti. Il più famoso esempio risale agli inizi dell'arte cinematografica, con l'opera di Luigi Pirandello: *Si gira*, del 1916, o la variante completa *Quaderni di Serafino Gubbio, operatore*, del 1925. Si tratta di uno dei primi tentativi di analizzare la natura del nuovo mezzo espressivo, a partire dalla sua capacità di riprodurre tecnicamente la realtà.

Oltre agli esempi di intrecci con la cosiddetta letteratura "alta", anche quelli con la letteratura e la cultura popolare sono interessanti. Fra tutti vale la pena di citarne almeno uno: *Pinocchio* di Carlo Collodi, che ha avuto la sua prima trasposizione cinematografica nel lontano 1911, diretta da Giulio Antamoro. Questa prima versione oscilla tra la letteratura d'infanzia, il cinema comico e il romanzo d'avventura, perché segue solo in parte il libro di Collodi, intrecciandosi con altre varianti o altre fonti paraletterarie, all'epoca famosissime, definite come "Pinocchiate". Seguono numerosissime versioni cinematografiche di questa fortunatissima opera, tra cui bisogna menzionare almeno quella in forma di cartone animato, *Pinocchio* di Walt Disney (1940), poi *Le avventure di Pinocchio*, una mini serie televisiva di Luigi Comencini, (1972), il *Pinocchio* di Roberto Benigni (2002), fino alla recentissima omonima versione di Matteo Garrone (2019).

Nei primi decenni del Novecento nasce dunque quello che in seguito diventerà un fenomeno tipicamente italiano, cioè lo stretto legame tra la letteratura e il cinema in cui l'impronta letteraria diventa uno dei punti di forza e una delle specificità distintive della cinematografia italiana. In un certo senso sarà anche un limite, perché altrove, in altri paesi si esploreranno forme espressive più specifiche del nuovo genere cinematografico, anche se si potrebbe benis-

simo dire che con varie modulazioni e frequenze l'impronta letteraria persiste nella cinematografia italiana fino ai giorni nostri.

Nel periodo tra le due guerre, in particolare nell'ambito delle avanguardie, il cinema viene senz'altro citato nei manifesti del futurismo, quale "mezzo d'espressione e strumento ideale di una nuova arte, immensamente più vasta e più agile di tutte quelle esistenti". Il dinamismo dei futuristi non può rimanere indifferente all'idea delle immagini in movimento, che stanno alla base della nuova arte cinematografica. Il manifesto *La cinematografia futurista*, firmato da Marinetti e dai suoi amici, fu pubblicato nel 1916 sulle pagine dell'*Italia futurista*. Tuttavia, anche se certe sperimentazioni e "sintesi" cinematografiche erano state concepite per l'opera di A. Ginna e A.G. Bragaglia, rimanevano comunque concentrate sulla pittura e sulla fotografia, invece che sulla letteratura. In ogni modo, non sono state conservate prove più rilevanti di un vero e proprio cinema futurista.

Durante il ventennio del fascismo, il cinema rimane vittima della censura e viene considerato un mezzo ideale quasi esclusivamente per la propaganda fascista. Perciò, vengono privilegiati i film documentari, mentre viene trascurato il cinema a soggetto, allontanandosi dalla matrice letteraria in nome di una produzione sempre più "conformista". Per favorire la produzione e la diffusione del nuovo cinema, nel 1924 a Roma viene fondato l'Istituto Luce, quale potente strumento di propaganda del regime fascista. La reazione contro tale tipo di cinema avviene con la nascita di uno dei maggiori movimenti artistico letterari del Novecento italiano, il Neorealismo, in cui torna con una maggiore forza il legame tra la letteratura e il cinema.

5. IL NEOREALISMO E OLTRE

Il Neorealismo non è stato una scuola, bensì un movimento che si è infiltrato in tutti gli aspetti della vita culturale degli italiani. Si sviluppa negli anni 40, con varie radici nella cultura degli anni precedenti, quali la rivista letteraria *Solaria*, o le prime opere di Alberto Moravia (*Gli indifferenti*, 1929) e di Corrado Alvaro (*Gente in Aspromonte*, 1930). Si tratta del desiderio di affrontare la verità con entusiasmo e con fiducia nelle rappresentazioni della realtà attuale. La cronaca e la narrativa documentaristica diventano i generi letterari più amati, mentre l'interesse artistico è concentrato sul "piccolo uomo della contemporaneità", da seguire in tutti gli aspetti della sua esistenza. L'orizzonte ideologico di questo nuovo movimento è l'antifascismo, mentre la Resistenza diventa uno dei temi e degli argomenti preferiti dagli autori. Il cinema e la letteratura si aiutano reciprocamente in questo nuovo modo di raccontare le storie: il cinema segue la matrice letteraria, mentre la letteratura segue certe lezioni e

tecniche del cinema. Il nuovo modo di raccontare è rapido ed essenziale, e parte da una diretta osservazione della vita popolare, delle situazioni quotidiane e dei personaggi semplici. Agli eroi tradizionali oppone uomini comuni, operai, contadini, impiegati, disoccupati. Al posto degli attori professionisti preferisce persone prese dalla strada, nella loro quotidianità,.

Il termine Neorealismo viene usato per la prima volta a proposito di un'opera cinematografica – il film *Ossessione* (1943) di Luchino Visconti, e si riferisce soprattutto alla tecnica del montaggio e alla scelta degli ambienti popolari per narrare una storia d'amore, di passione e delitto. Anche quest'opera ha una sua matrice letteraria, ovvero il romanzo *The Postman Always Rings Twice* dell'autore americano James.M.Cain. È importante sottolineare il legame tra la narrativa italiana di questo periodo e la letteratura americana, da cui furono affascinati autori come Cesare Pavese, Elio Vittorini e Beppe Fenoglio, che leggevano, traducevano e interpretavano con entusiasmo i famosi romanzi di Hemingway, Faulkner, Steinbeck o Dos Pasos. Nelle loro opere apprezzavano lo stile referenziale, l'esposizione immediata e diretta dei fatti, e la capacità di cogliere la realtà, i luoghi e le persone in modo diretto, senza mediazioni.

Il “teorico” del Neorealismo, un uomo di cinema, che nella sua figura riuscì a conciliare perfettamente il lavoro letterario a quello cinematografico fu Cesare Zavattini. Romanziere e giornalista, Zavattini è noto soprattutto come soggettista e sceneggiatore di tante opere di stampo neorealista, in particolare come coautore di una serie di capolavori diretti da Vittorio de Sica: *Sciuscià* (1946), *Ladri di biciclette* (1948), *Miracolo a Milano* (1950), *Umberto D.* (1952), *L'oro di Napoli* (1954).

Vittorio de Sica, uno dei maggiori registi del Neorealismo, ha diretto anche uno dei capolavori del drammaturgo e commediografo napoletano, Eduardo de Filippo, la famosa opera teatrale *Filumena Marturano*. Dal testo sarà tratto il fortunatissimo film *Matrimonio all'italiana* (1964), con Sofia Loren e Marcello Mastroianni nel ruolo di protagonisti.

Fig. 2 L'opera teatrale *Filumena Marturano* e il film *Matrimonio all'italiana* (1964)

Da un filone del Neorealismo, il cosiddetto Neorealismo rosa, nasce quello che poi sarà uno dei filoni più famosi del cinema italiano, ovvero la *commedia all'italiana*, che agli intrecci della commedia tradizionale affianca l'ironia, e la satira di costume degli anni 50.

6. UNO SCRITTORE DA FILMARE: ALBERTO MORAVIA

Moravia è l'autore italiano che ha scritto il maggior numero di romanzi diventati film. Probabilmente il motivo sta nei famosi intrecci ripresi dalla vita borghese, ma soprattutto nei protagonisti e nei personaggi, che sono tipici popolani, borghesi o intellettuali, facilmente utilizzabili nei film. I rapporti umani, sociali, psicologici, erotici, politici, ma anche diversi tabù come la sessualità, il fascismo, o la borghesia stessa, risultano particolarmente adattabili al cinema.

Numerosi sono i soggetti che Moravia presta al cinema italiano dell'epoca: la descrizione della borghesia dimessa, in *La provinciale* (1952) di Mario Soldati; i toni crepuscolari de *La romana* (1953) di Luigi Zampa; il dramma naturalistico de *La ciociara* (1960) di Vittorio De Sica; i toni turbati e sensuali di *Agostino* (1962) di Mauro Bolognini; l'eleganza de *Gli indifferenti* (1964) di Francesco Maselli; le tensioni quasi fotoromanzesche de *La noia* (1963) di Damiano Damiani; la commedia del neorealismo rosa-popolaresco dei *Racconti romani* (1955) di Gianni Franciolini; la metafora della malattia morale del fascismo nel *Conformista* (1970) di Bertolucci, o il dramma erotico ne *L'uomo che guarda* (1999) diretto da Tinto Brass (Cavalluzzi, 2002: 72).

Un esempio di come il cinema garantisce la vita del romanzo, sono anche le copertine dei romanzi, che dopo il successo cinematografico presentano quasi sempre le scene e le immagini dei film, che sono entrate nell'immaginario collettivo dei lettori.

7. UN REGISTA DI ROMANZI: LUCHINO VISCONTI

Il regista cinematografico che ha quasi sempre lavorato su una matrice letteraria è senz'altro Visconti. Con il già citato *Ossessione* (1943) ha dato l'inizio al movimento neorealista. La scelta dell'impronta narrativa, un romanzo sociale degli anni trenta di James M. Cain, si inserisce perfettamente nel mito dell'America, come una delle maggiori "ossessioni" del Neorealismo. La sua seconda opera non è meno autentica: *La terra trema* (1948) riprende uno dei capolavori del verismo italiano, *I Malavoglia* di Giovanni Verga. Nell'ambito della poetica neorealista Verga, assieme a tutta la tradizione della narrativa dell'Ottocento, viene annoverato come matrice italiana del realismo, a fianco di quella americana. La sua opera successiva, *Senso* (1954), tratta da una novella ottocentesca, questa volta di un autore vicino alla Scapigliatura milanese, Camillo Boito. Ma con *Senso* Visconti opera una svolta, e dalla documentaristica passa al melodramma, ai conflitti interiori dei protagonisti, ossessionati dall'amore, dalla passione, dai tradimenti ecc. *Il gattopardo* (1963) è tratto da un omonimo caso letterario dell'autore Tomasi di Lampedusa. Si tratta di una assai fedele illustrazione della matrice narrativa dove, grazie anche alle star internazionali (Burt Lancaster, Claudia Cardinale e Alain Delon) Visconti costruisce uno dei capolavori della sua poetica ed estetica. Attraverso un intreccio melodrammatico di facile percezione egli riesce a introdurre la più viva problematica di tipo storico e sociale. Il culmine della sua carriera è forse *La morte a Venezia*, un capolavoro raffinato tratto dal breve romanzo di Thomas Mann, una splendida metafora narrativa della bellezza e della corruzione. Mentre con *L'innocente* (1976), tratto dall'omonimo romanzo di Gabriele D'Annunzio, Visconti, verso la fine della sua carriera, non riuscirà a ripetere il successo dei film precedenti.

8. UN CORDONE OMBELICALE CHE PERSISTE

Anche negli anni e nei decenni a venire continua lo stretto legame fra il cinema e la letteratura in Italia. Qui di seguito ecco un breve elenco di esempi più famosi:

- *Il deserto dei Tartari* (1976) di Valerio Zurlini, tratto dall'omonimo romanzo di Dino Buzzati del 1940

- *Caos* (1984) dei fratelli Taviani, tratto da cinque novelle di Luigi Pirandello
- *Il nome della rosa* (1986) di Jean-Jacques Annaud, tratto dall'omonimo romanzo di Umberto Eco del 1980
- *Porte aperte* (1990) di Gianni Amelio, tratto dall'omonimo romanzo di Leonardo Sciascia del 1987
- *Sostiene Pereira* (1995) di Roberto Faenza, tratto dall'omonimo romanzo di Antonio Tabucchi del 1994
- *La tregua* (1997) di Francesco Rosi, tratto dall'omonimo romanzo di Primo Levi del 1963
- *La lunga vita di Marianna Ucrìa* (1997) di Roberto Faenza, tratto dall'omonimo romanzo di Dacia Maraini del 1990.
- *Io non ho paura* (2003) di Gabriele Salvatores tratto dall'omonimo romanzo di Niccolò Ammaniti del 2001
- *Non ti muovere*, (2004) di Sergio Castellitto, tratto dall'omonimo romanzo di Margaret Mazzantini del 2001
- *I giorni dell'abbandono* (2005) di Roberto Faenza tratto dall'omonimo romanzo di Elena Ferrante del 2002
- *Come Dio comanda* (2008) di Gabriele Salvatores, tratto dall'omonimo romanzo di Niccolò Ammaniti del 2006
- *Caos calmo* (2008) di Antonello Grimaldi tratto dall'omonimo romanzo di Sandro Veronesi del 2005
- *Gomorra* di Matteo Garrone (2008) tratto dall'omonimo romanzo di Roberto Saviano del 2006
- *La solitudine dei numeri primi* (2010) di Saverio Costanzo, tratto dall'omonimo romanzo di Paolo Giordano del 2008
- *Venuto al mondo* (2012) di Sergio Castellitto, tratto dall'omonimo romanzo di Margaret Mazzantini del 2008
- *Io e te* (2012) di Bernardo Bertolucci tratto dall'omonimo romanzo di Niccolò Ammaniti del 2010
- *Il giovane favoloso* (2014) di Mario Martone, liberamente ispirato alla vita e alle opere di Giacomo Leopardi
- *Accabadora* (2016) di Enrico Pau, tratto dall'omonimo romanzo di Michela Murgia del 2009.

9. CAPOVOLGIMENTO DEI RUOLI

Mentre agli inizi, come abbiamo visto, il cinema “ruba” i soggetti e le tecniche narrative alla letteratura, oggi la letteratura “ruba” al cinema (tecniche di montaggio, frammenti, inquadrature, osservazione dei luoghi ecc.) All’inizio la letteratura è stata una fonte inesauribile di storie e personaggi per il cinema, ora il cinema garantisce la divulgazione dell’opera letteraria. La letteratura si adatta sempre di più ai generi propri del cinema, ovvero alla commedia, al film drammatico, al thriller, al noir ecc. La fortuna dei generi è legata a mode tem-

poranee, ma è ovvio che il successo dei film in costume, per esempio, spinge a recuperare molti romanzi dell'Ottocento. Il cinema interviene anche sulla lingua e il nuovo linguaggio viene inserito subito dopo nella letteratura.

Gli scrittori riprendono dal cinema le nuove sensibilità di narrazione, e il cinema come tecnica narrativa torna nelle opere letterarie. Uno di questi esempi è l'opera di Italo Calvino, *Palomar* (1983), un libro di osservazione, che riprende le idee della famosa scuola francese: "*école du regard*". Da una semplice cinefilia si passa a una tecnica di ripresa cinematografica e all'annullamento della soggettività. L'io rovina sempre tutto, suggerisce Calvino, e bisogna trovare il modo di guardare senza l'io. Così riflette l'autore: "forse l'io non è altro che la finestra attraverso la quale il mondo guarda il mondo". (Calvino p.116)

CONCLUSIONE

Alla fine ci piace ricordare un divertente aneddoto, quando in una sua intervista a François Truffaut, Alfred Hitchcock disse: "Lei conosce sicuramente la storia delle due capre che stanno mangiando le bobine di un film tratto da un best seller. Allora una capra dice all'altra: *personalmente preferisco il libro*" (Monzali, 2003: 91).

Il confronto e i paralleli tra i due generi analizzati dovrebbero sempre tener conto del fatto che qui si tratta di due opere di due autori diversi, ognuno con la propria poetica e stilistica. Perciò il giudizio di valore dovrebbe essere riferito a due oggetti sostanzialmente incomparabili. Sarebbe forse meglio dedicarsi allo studio del *passaggio* o della trasposizione, perché il passaggio da un medium all'altro presuppone variazioni nell'organizzazione del discorso che non possono non riflettersi anche sul contenuto dell'opera.

L'analisi comparata sempre più spesso consiste proprio nell'analisi del testo di passaggio che è l'adattamento cinematografico di un testo preesistente. E infine, non si tratta di analizzare se c'è la fedeltà o l'infedeltà della trasposizione, perché è ormai ovvio che filmare un testo letterario non significa creare un film paragonabile al romanzo, ma - un nuovo oggetto estetico.

Bibliografia

- Calvino, I. (1983). *Palomar*. Torino: Einaudi.
Cavalluzzi, R. (2002). *Cinema e letteratura*. Bari: B.A.Graphis editori.
Jakobson, R. (1966). *Saggi di linguistica generale*. Milano: Feltrinelli.
Monzali, G. (2003). *Cinema e letteratura*. Roma: Carocci editore.
Василевски, Г. (1990). Синтетските својства на филмската илузија. Пристапено на 23.07.2019, на Растко: <http://makedonija.rastko.net/delo/13764>
Србиновска, С. (2008). *Визуелни сѝраѝеѝии*. Скопје: Сигмапрес.

Рајна Кошка

„ПОДАНИЦИ СМЕ НА ВРЕМЕТО, ТОА ЗАПОВЕДИ НИ ДАВА“: ЕДНА МОЖНА ХРОНИКА ЗА ПРИСУСТВОТО НА ШЕКСПИР ВО МАКЕДОНИЈА

Насловот на овој текст е стих од т.н. англиска историја/хроника на Шекспир, *Хенри IV (виџор дел)*. Репликата ја кажува Хејстингс, а се однесува на итноста на дејствувањето и, пошироко, на одминувањето на времето. Контекстот во кој овој стих се користи во трудов е со цел да се пренесе на културолошко и општествено/историско време.¹

Зборот „хроника“ означува одбележување на податоци година по година. Шекспир својата кариера ја започнал пишувајќи драми кои современата шекспиролошка критиката ги класификува како „хроники“ или „англиски истории“. Како „истории“ се класификувани/групирани и во првото издание на неговите драми попознато во науката како Првото фолио (First Folio) објавено во 1623-тата година и приредено од неговите колеги актери Џон Хемингс и Хенри Кондел. Овие „хроники“ се, како што е добро познато, хроники и драматизации на еден од најзначајните периоди во англиската историја, војните на благородничките семејства Ланкастер и Јорк, познати како Војна на розите (1455 – 1487). Главниот извор за сите (две тетралогии и две т.н. независни историски драми) му

¹ Во оригинал: “We are time’s subjects, and time bids begone.” (1.3.116). Препевот на овој стих, како и сите понатамошни цитати од драмите на Шекспир, е на Драги Михајловски. Инаку, овој текст – хроника на хрониките за Шекспир во Македонија – првично е поттикнат од глобалното одбележувањето на 400 години присуство на Шекспир на театарските сцени во светот и преведувањето на неговите дела во 2016 година. Според веб страната на Британскиот совет, тој е преведен на повеќе од 100 јазици, вклучувајќи го и есперантото. Вториот поттик доаѓа од поканата на еден од коавторите на електронската енциклопедија посветена на Шекспир во издание на Stanford University Press, *The Stanford Global Shakespeare Encyclopedia* (<https://www.sup.org/shakespeare/>) авторката на овој текст да истражи и даде податоци за првите преводи на Шекспир на македонски јазик и првите театарски постановки на неговите драми во Република Македонија. Изработката на оваа електронска енциклопедија е во тек.

било делото на Рафаел Холиншед *Хроники на Англија, Шкотска и Ирска* / *Chronicles of England, Scotland and Ireland* (1587). Хроника е историја, историја е и политика. Современата постмодерна теорија смета дека ниту Шекспир не можел да избега од ова меѓудејство и од оваа каузална поврзаност и дека тоа од неговите хроники / англиски истории како поджанр може многу добро да се прочита. Од друга страна, пак, токму една драма хроника на Шекспир била (зло)употребена при обид за симнување на Елизабета I од престолот: заговорникот, ерлот од Есекс, ја изнајмил трупата на Шекспир да ја одигра драмата *Ричард II* ноќта спроти заговорот за преку театарот, како единствен масовен медиум во тоа време, на народот да му испрати порака дека кралицата е неспособна и тиранин каков што бил Ричард II.² Не бил свесен дека сме поданици на времето, а дека времето заповеди ни дава. Заговорот не успеал, а Есекс бил погубен. Инаку, за ова сведочат сочуваните документи, а записникот од судењето на Есекс постои во целосно дигитализирана форма на интернет. Значи, хрониката на еден неуспешен заговор, кој е очигледно и историја и политика, е денес глобално достапна.

* * *

„Зашто сè што е ирејерано излежува од намената на
 злума, чија цел отсекогаш била и сè што е да биде, на
 некој начин, огледало на природата; да ѝ ги покаже на
 доблестта нејзините црти, на ирејирои неговата слика, а на
 самиот век и шело на времето, нивниот облик и ошечайок.“
 (Хамлет, 3.2.)

Истражувањето и проучувањето на *хроникиите* за *иписуивото* на *Шекспир во Македонија* ни открива колку е точен, мудар и прониклив стихот: „Поданици сме на времето, тоа заповеди ни дава“. Тоа присуство е многу јасна рефлексивност на историските и културолошките околности во кои драмите и т.н. недрамски дела на Шекспир (154 сонети, две долги и три куси поеми) го нашле својот пат и го зазеле своето место и во областа на преводот и во однос на присуството на драмите на Шекспир на нашите театарски сцени.

Иванка Ковилоска-Попоска, основоположникот на шекспириологијата кај нас, своите истражувања за присуството на Шекспир во Македонија ги пренесува и обработува во нејзината докторска дисертација и притоа дава приказ не само на првите преводи туку и на првите изведби на драмите на Шекспир во повеќе македонски театри (Скопје, Струмица, Прилеп,

² Овој настан од историјата на Англија е документиран и спомнуван во многубројни светски извори, а во различен контекст и во другите текстови на авторката.

Битола, Штип, Куманово), вклучително и на првите драми на Шекспир поставувани од страна на турскиот и албанскиот ансамбл при тогашниот Театар на народностите, за периодот од осамостојувањето на Македонија до 1975 г. (Ковилоска-Попоска, 1975). Ристо Стефановски, пак, останува наш најзначаен проследувач и хроничар на театарот и автор на огромен број студии, статии и монографии за театарот во кои, секако, дава и исклучително значајни и детални податоци за изведбите на Шекспир низ нашите театри. Во овој контекст е значајно и името на театрологот Јелена Лужина, главен истражувач на научноистражувачкиот тим на Институтот за театрологија при ФДУ. Во рамките на Институтот во 2002 г. е објавена дигитална театарска енциклопедија врз основа на македонската театролошка база на податоци (според податоците на веб-страницата, единствена од тој вид на Балканот). Институтот за театрологија има и своја електронска платформа од 2004 г. како извор на драгоцен податоци за историјатот на театарот во Македонија, актерите, театролошките изда нија и фотоархива. Со тоа и истражувањата објавени на оваа платформа претставуваат значаен извор на информации и за присуството на Шекспир во Македонија. (http://www.mactheatre.edu.mk/main/inst_mac.html)

Засега, според истражувањата на авторката на овој текст, веројатно најраната фотографија од изведбата на *првата драма на Шекспир изведена на македонски јазик на македонска почва, комедијата Како што милувате* во режија на Димитар Костаров, е токму од оваа архива (Петре Прличко во улогата на Точило и Милица Стојанова како Одри). Фотографијата не е од премиерата, туку од една од подоцнежните изведби, но е сепак исклучително значајна.

Петре Прличко како Точилото во „Како што милувате“ од Вилијам Шекспир и Милица Стојанова како Одри. Режија: Димитар Костаров. МНТ-Драма, 14.7.1964 г.
Copyright: http://www.mactheatre.edu.mk/ms_muzej_mac.html

Овој текст има само една цел: да биде еден вид – да се послужиме со лексикографска терминологија – „дополнето и проширено издание“ на

хрониките за присуството на Шекспир во Македонија и омаж на неговите хроничари во нашиот културолошки простор. Како што кажува насловот, тоа е и само една можна хроника.

Проучувањето на значењето и улогата на театарските критичари и театролозите во овој контекст во потесна смисла на зборот, како и присуството на Шекспир пошироко во Македонија, останува за некоја друга пригода и за хроника на некое друго театарско време и место.

Во текстот на Ристо Стефановски „Театарот во Македонија: 1948“ објавен во *Театарски гласник* е поместена, според сознанијата на авторката, првата театарска критика за првата драма на Шекспир поставена во самостојна Македонија, веќе спомнатата комедијата *Како што милуваат*. Авторот на критичкиот осврт е еден од основоположниците на македонската книжевна критика, Димитар Митрев. (Стефановски, 1989). Ристо Стефановски во својот текст во *Театарски гласник* ја пренесува оваа театарска критика, која претходно била објавена во дневниот весник „Нова Македонија“ од 21.11.1948 г. Особено е интересно што Митрев во оваа театарска критика ги наведува и имињата на актерите и актерките, но сепак не целосно. Целосната листа на актерите, актерките и ликовите кои тие ги играле, како и името на режисерот Димитар Костаров, се наоѓаат на интернетската страница на новиот Македонскиот народен театар. Ја пренесуваме како што е наведено:

НИКОЛОВСКИ, Тодор – Херцог / СТЕФАНОВСКИ, Мирко – Фредерик, негов брат / МИТРОВСКИ, Јордан – Амиен, велмож / МИЛЧИН, Илија – Жак, велмож / ГАВРИЛОВИЌ, Ратко – Ле – Бо / ГАВРИЛОВИЌ, Ратко – Силвиј / КРСТЕВСКИ, Гого – Чарлс, борач / ЦРВЕНКОВ, Благој – алтернација / ЧОРЕВСКИ, Трајко – Оливер / СТОЈАНОВ, Крум – Орlando / ВИДОВ, Тома – Адам / ИЦМАРЕВ, Иван – Денис / ПРЛИЧКО, Петре – Точилото, шут / КОРТОШЕВ, Кирил – алтернација / ЈАНЕВСКИ, Васил – Оливер Грешислово / КИРОВ, Тома – Корин / АРСОВСКИ, Лазар – Вилијам / ЧАБРИЌ ИВАНОВСКА, Добрила – Розалинда / БОШКОВА, Мери – Целија / ПУЦКОВА, Добрила – Феба / ЈАКИМОВСКА, Цветанка – Одри. (<http://mnt.mk/mk/arhiva-na-pretstavi/kako-shto-miluvate-05-11-1948>)

Премиерата се случила на 5.11.1948 година.³ Според Ристо Стефановски, оваа прва драма на Шекспир поставена во современа Македонија во 1948 г. се играла пет пати, а ја проследиле 2771 гледач. (Стефанов-

³ За ова детално пишуваат Иванка Ковилоска-Попоска и Ристо Стефановски, а податоците се наведени и на веб-страницата на МНТ: <http://mnt.mk/en/pretstavi-menu/arhiva>.

ски, 1983) Според податоците на И. К.-Попоска, оваа прва постановка на *Како штио милувајќи* била на репертоарот на МНТ од 1948 до 1949 г., имала 21 изведба, а ја проследили вкупно 11 353 гледачи. (Ковилоска-Попоска, 1975: 424).

Оваа хроника на хрониките врви по патеката од 1948 до 2012 г., кога во лондонскиот театар Глоуб (Globe), којшто е изграден на местото на кое стоел истоимениот театар на трупата на Шекспир додека не изгорел во 1613 г. и по чија локација цел свој живот трагал Американецот Сем Вана-мејкер за конечно да биде откриена, првпат се слушна една драма на македонски јазик на Шекспир, *Хенри VI (тврети дел)* во изведба на НУ Народен театар Битола во режија на Американецот Џон Блондел. Овој настап беше дел од настанот организиран од театарот Глоуб со наслов *Globe to Globe*, каде што на 37 јазици беа изведени 37-те драми на Шекспир.

Шекспир е поставуван и на турски и на албански јазик. Во НУ Турски театар првата изведба на драма од Шекспир била *Нок сироти водници* во 1966 г. Хрониката на изведбите на драмите на Шекспир во овој театар продолжува во режија на најугледните режисери од регионот, а засега се заокружува со продукцијата на *Отело* во 2017 година. НУ Албанскиот театар својата прва изведба на драма од Шекспир ја има во 1973 г. – *Сон на лејлаиња нок*. (Ковилоска-Попоска, 1975: 424). Во 2015 г. овој театар одбележа 65 години од постоењето со поставувањето на Шекспировата трагедија *Макбети*.

Поданици сме на времето, тоа заповеди ни дава: времето, односно развојот на историските околности, очигледно заповедало кога Шекспир првпат ќе се појави на македонска сцена. За да биде воопшто возможно појавувањето на Шекспир на македонската театарска сцена била неопходна кодификација на македонскиот јазик. Како што е добро познато, тоа се случило во 1945 г. Концептот за времето кое господари и дава заповеди, секако, не се однесува само на нашиот културолошки простор. Но целта на овој текст е да ги претстави заповедите на времето како специфики и предуслови кои тоа го овозможиле токму во овој културолошки и историски простор. Хроника е историја, историја е и политика, а политиката – историја.

„Зборовиите ми лејтааи зоре, но долу
мислиите ми бродат:
Зборовиите без мисли никогаи на небо не одат.“
(Хамлет, 3.3.)

Илија Милчин, кој прв ја играл улогата на меланхоличниот Жак во *Како што милуваше*, првата поставена драма на Шекспир во Македонија, е, всушност, и еден од авторите на *првиот превод* на македонски јазик на оваа прва драма на Шекспир, одиграна на сцената на МНТ. Милчин ги превел прозните делови, а драмскиот писател Васил Иљоски деловите во стих. Овој прв превод на некоја драма на Шекспир на македонски јазик е објавен во 1949 г. и, според периодизацијата на И. К.-Попоска наведена во нејзината докторска дисертација, спаѓа во фазата на развојот на преводите на Шекспир на македонски јазик која таа ја дефинира како индиректна затоа што не станува збор за превод од оригинал, туку се базира врз постојни преводи од руски, српски и бугарски јазик. Тука секако мора да се истакне и значењето на Блаже Конески, зашто како логичен предуслов да се преведе Шекспир било неопходно, како што спомнавме, постоењето на македонскиот литературен јазик. Логично е и индиректното преведување, зашто во тој период немало квалификувани и професионални англисти.

Во спомнатата докторска дисертација на И. К.-Попоска, којашто претставува фундамент за истражувањата на оваа тематика, како што наведовме, се воведува класификација на првиот/првите преводи на драмите на Шекспир на македонски јазик: *индиректни* (освен веќе спомнатите Илија Милчин и Васил Иљоски, Блаже Конески го превел *Отело* во 1953 г. врз руски, бугарски, германски и хрватски преводи, а Ацо Шопов го превел *Хамлет* врз база на рускиот превод на Пастернак во 1960 г.), *преводи во соработка* како втора фаза и преводи *од оригиналот* како трета фаза. Преводите во соработка означуваат фаза во која веќе имало оформени професионални англисти. Со еден од нив, Таска Дубровска, соработувале нашите најзначајни поети, така што ги версифицирале нејзините прозни преводи. Ќе ги наведеме препевите на Ацо Шопов на 60 сонети (од вкупно 154) и *Ромео и Јулија* во препев на Георги Сталев.

Прв препев на драма од Шекспир од оригинал, според истражувањето на И. К.-Попоска, е препевот на Богомил Ѓузел на *Макбет* во 1971 г. Оттогаш до денес, сите препеви на делата на Шекспир се препеви од оригиналот, а авторите на препевот се Богомил Ѓузел (англист и поет), Иванка Ковилоска-Попоска (англист, универзитетски професор) и Драги Михајловски (англист, универзитетски професор и писател). Следува низа на нивни поединечни препеви на многубројни драми. Тоа е и една хроника на разлики во ставовите околу пренесувањето на версификацијата. Шекспир ги пишувал своите драми во бел стих – неримуван јампски пен-таметар, односно неримувани десетсложни јампски стихови. Теоријата

на преводот наложува доследност/верност не само во пренесувањето на смислата туку и на формата. Но дали белиот стих е во согласие и рамновесие со ритмот и музиката на македонскиот јазик? Или, пак, во согласност со традиционалната версификација на народното творештво (сепак, овие драми се пишувани пред повеќе од 400 години), при препевот би требало да се отстапи од оваа метричка стапка и препевот да биде трохеј или дактил, како поприродни за „слухот“ на македонскиот јазик? Дали, можеби, дванаесетерецот е посоодветен од десетерецот зашто е карактеристичен за народната поезија? Дебатата останува отворена за следните генерации препејувачи на Шекспир. На ова место треба да се наведе белешката на Богомил Ѓузел кон препевот на И. К.-Попоска на *Хенри IV* (*вѽтор дел*). Белешката претставува еден вид посвета: Ѓузел наведува дека го допревел текстот, којшто во најголем дел бил веќе препеан, по молба на авторката на препевот поради акутно губење на видот. Наведува дека секако се согласил, особено што и двајцата како препејувачи на Шекспир споделуваат, како што кажува, слични ставови и гледишта во однос на пренесувањето на версификацијата и стилот. Во оваа, погоре веќе спомнатата тема, односно креативна полемика, Ѓузел и Ковилоска-Попоска го заземаат ставот дека при преводите на драмите на Шекспир треба да се пренесе оригиналната версификација и метричка стапка, додека Михајловски смета дека таквиот пристап претставува еден вид пранги за препејувачот.

Јасно е дека препејувањето и препејувачите на Шекспир на македонски јазик имаат своја хроника. Ја има и Драги Михајловски, кој од своите почетоци во 1990-тите со препеви на поединечни драми, потоа преку изданието *Единаесет драми од Вилијам Шекспир* во 2003 г., во 2013 г. стигна до крајната цел, при што создаде и капитално дело: препевот насловен *Сити драми и сонети на Шекспир* – 1654 страници и околу 100 000 стихови.

Хроника не е само приказна за минатото, постои и хроника на сегашноста и на иднината. Тие, во овој контекст, се преплетуваат и се прекршуваат во една точка која ја живееме сега и која ќе продолжи уште поинтензивно во иднина, а тоа се новите технологии. Од 2008 г. на Creative Commons препевите на Драги Михајловски на единаесет драми на Шекспир се глобално достапни за слободно преземање.

Овој дел го завршуваме со помислата дека, на прв поглед, се чини дека Марко Цепенков не припаѓа во еден вака конципиран текст. Но тој е непресушен извор за препевите на Шекспир на Драги Михајловски, а

беше непресушен извор и за преводите на Огнен Чемерски. Неговата експлозивна преведувачка креативност прерано ја пресече времето.

Огнен Чемерски, како и Драги Михајловски при зборообразувањето во своите препеви на Шекспир, покажа (во неформален контекст) дека со Шекспир може остроумно, вдохновено и духовито да се поигрува при преводот, дека Шекспир може и треба да се деконструира, спонтано давајќи ѝ на авторката список на, како што самиот ги наслови, „маркоцепенковистички“ неформални и игриви преводи на наслови на драмите на Шекспир.⁴ Колку и да се овие преводи на наслови неформални и без каква и да е стриктно академска намена, сметаме дека тие треба да останат забележани, зашто веруваме дека се драгоцен доказ дека сите сме поданици на времето во смисла на јазикот како хроника, односно историски и петрифициран запис за јазичното време кое, сепак, може и мора да се оживее, но и потсетник дека јазикот на Шекспир при репев треба и мора да се очуди:

„Чифутино од Крушео шо праел давија за една ока месо“ (*Венецијанскиот ѓирговец*)

„Куцио цар“ (*Ричард III*)

„Љубоморнио Еѓуптин и пакоснико шо и скара со жена му“ (*Оџело*)

„Царскио син шо се праел недугав“ (*Хамлеј*)

„Тривласнико и жената шо му го фати крајо“ (*Анџонио и Клеопатра*)

„Превртливио домаќин и злата жена шо веруеле во враџби“ (*Макбет*)

„Самовилата шо си заљубила магарешка глава“ (*Соној во ноќта сироти* Иванген)

„Коа не се знаело кој е стопан, а кој измекар“ (*Комедија на забун*)

„За царо шо и омажи непрокопсаните ќерки и шо си слезе од умо“ (*Кралот Лир*)

„За царо шо се учел на ведноглавост“ (*Ричард II*)

„Калабалак на пустио остров од војводата шо станал маѓосник“ (*Луѓата*)

„Закрвените куќи младенците и пракаат во вечна“ (*Ромео и Јулија*)

„Царство силум, а невеста милум“ (*Хенри V*)

1. ШЕКСПИР КАКО ИСТОРИЈА И ПОЛИТИКА

Првиот професионален театар на територијата на денешна Република Северна Македонија го основал како Народен театар познатиот комедиограф Бранислав Нушиќ во 1913 г., кога Македонија била Вардарска Ба-

⁴ Иако овие преводи на наслови на драми од Шекспир со игрив цепенковски пристап на авторката ѝ се дадени лично од Огнен Чемерски, дозволата за објавување во овој текст е побарана и добиена од неговата сопруга Драгана Каровска-Чемерска.

новина и дел од Кралството на Србите, Хрватите и Словенците. Во 1927 г., по повод свеченото отворање на новата зграда, театарот бил преименуван во „Александар I Караѓорѓевиќ“. Од 1941 до 1944 г. со театарот управуваат бугарските власти и театарот е преименуван во Народен театар. Во времето на Вардарска Бановина / Јужна Србија актерите се од Белград и се игра на српски јазик, со повремено поставување на македонска битова драма, а за време на бугарската окупација, на бугарски јазик. (<http://mnt.mk/en/za-mnt/mnt/istorija>.) Ристо Стефановски педантно и детално во своите статии и студии ги наведува репертоарите од овие два периода: на пример, публиката можела да го гледа во 1915 г. *Венецијанскиот ѓирѓовец*, а во 1942 г. *Ноќ сјроџи Вогичи*.

Битовата драма, пак, според Владан Јовановиќ, во тоа време била поставувана како „фолклорни претстави“, јавните установи како музеј и театар имале за цел да биде „маскирана вистинската природа на [музејот] кој требало да служи за негување на српската традиција меѓу Македонците и конструирање на она што се нарекува 'декретирано сеќавање'... Проектот Народен театар „Кралот Александар I“ не дал резултати какви што ги очекувале креаторите на културната политика на 'национално превоспитување' ниту, пак, ги култивирал широките народни маси, ниту 'јазично и национално ги 'превоспитал'. Сепак, како што наведува авторот, во перспектива, „била создадена културно-просветна инфраструктура којашто својата вистинска смисла и содржина ќе ја добие во периодот на социјалистичка Македонија“ (<https://pescanik.net/teatrom-do-nacije/>. Исто и <http://okno.mk/node/31228>. Преводот од српски е на авторката). Без оглед на тоа што Јовановиќ во наведениот историски период се осврнува на битовата драма, може да се каже дека, иако од различен агол, во контекстот на овој текст, неговите наводи се применливи и на тогашните постановки на драмите на Шекспир.

Шекспир е присутен во Македонија во различни форми, доволно различни за да може да се дефинираат како протејски – атрибутот што Борхес го користи за да го опише Шекспир во својот есеј / кус расказ „Сè и ништо.“ Протејски е присутен и јазично и историски и културолошки. Во куќа на познат трговец во Прилеп Харалампие Поленаковиќ видел четири репродукции кои очигледно претставувале илустрации на сцени од *Отело*. Од разговорот со вдовицата на трговецот дознал дека татко ѝ ги добил на лотарија околу 1907 г., а таа потоа ги добила во чеиз. Војдан Чернодрински, пак, според Вукосава Донева, играл три улоги во *Јулие Цезар* во 1908 г. (Ковилоска-Попоска, 1975).

Како што во воведниот дел од овој текст е даден пример за шекспировска драма како историја и политика преку примерот на заговорот на ерлот од Есекс против Елизабета I, при што била употребена драмата на Шекспир *Ричард II*, овој дел се заокружува со еден мошне интересен пример од македонската историја и хрониката на присуството на Шекспир во Македонија. Станува збор за 1908 г. и името на македонскиот револуционер Тодор Лазаров Хаџидимитриев (1869 – 1912) од Штип, учесник во Илинденското востание. Како затвореник во Триполи, Либија, ја превел комедијата *Венецијанскиот трговец* и му ја посветил на својот пријател Христо Стефов, кој бил затворен заедно со него. Се знае дека зборувал француски, фарски и османлиски турски јазик, така што не се знае точно од кој од овие јазици ја превел драмата на бугарски јазик, односно на јазикот на неговото образование (вообичаено за тоа време). Познато е и името на лицето кое овој превод на Тодор Лазаров во оригинална ракописна форма го донел во НУБ „Св. Наум Охридски“ во Скопје – Киро Христо Николовски. Според истражувањата на драматургот Дарко Спасов, ракописот бил донесен во 1965 г.

Потенцијалната опасност од митологизирање на присуството на Шекспир во Македонија и хрониката на тоа присуство се отстранува со фактографијата. Современата технологија тоа го овозможува: во овој случај станува збор за системот COBISS (Cooperative Online Bibliographic System and Services), односно воведување на електронскиот каталог на НУБ и автоматизирана обработка што ја овозможува овој библиотечно-информационски систем. Податоците од пребарувањето ги пренесуваме во целост:

Автор	Шекспир, Вилијам
Наслов	Венецијанскиот трговец: драма во пет дејствија/Вилијам Шекспир; превод Тодор Лазаров
Вид/содржина	антикварна г.
Јазик	бугарски
Импресум	[Б. м.: б. и.], 1908
Останати автори	Лазаров, Тодор
Физички опис	88 листови; 21 x 13 см

Забелешки: Содржината е Венецијанскиот трговец од Вилијам Шекспир во превод на Тодор Лазаров. Хартијата е

без водени знаци. Писмото е по 21 ред на страница педантен курзив од современ тип. Јазикот и правописот бугарски. Нема орнаментика. Повезот е картон замотан во црно платно. Има записи на л. 1, 2, 88 и 88'. Ракописот на НУБ „Св. Климент Охридски“ – Скопје предаден е од Киро Христо Николовски. Кон ракописот има доставено една страна текст на машина, во кој се даваат податоци за авторот на ракописот и за Христо Стефов, кому ракописот му е посветен. Тодор Лазаров и Христо Стефов се македонски револуционери од македонското национално-револуционерно движење. (<http://www.vbm.mk/scripts/cobiss?id=1148373222344308>)

Одамна обработен и каталогизиран, овој превод ја виде светлината на денот и се здоби со големо медиумско внимание со премиерата на *Венецијанскиот ѓрѓовец* во 2017 г. во режија на Наташа Поплавска и истражувањето на драматургот на претставата Дарко Спасов. Во едно од интервјуата, драматургот Спасов, кој имал директен пристап до ракописот, констатира дека во преводот се забележуваат и елементите на „лексика на штипско-кочанскиот крај, но е забележително дека е ученик во солунската машка гимназија и зборува на тогашен бугарски јазик“. (<https://vecer.mk/kultura/otkrien-rakopis-na-prv-makedonec-koj-go-prevel-shekspir-vo-1908>)

Големиот екот што во електронските и печатените медиуми го имаше јавното промовирање на овој ракопис, при што сите заинтересирани можеа првпат да го видат, сепак, не беше лишен од одредена доза на романтизација; оваа информација беше проследувана и пренесувана во медиумите и објективно, но честопати и романтизирано. Ова, веројатно, се должи на неможноста да се дадат конкретни фактографски одговори на следниве прашања кои при промоцијата беа наведувани: од кој јазик преведувал Лазаров, од каде го набавил примерокот на *Венецијанскиот ѓрѓовец* – дали го купил при некое од своите патувања или, пак, го имал во својата библиотека, зошто токму оваа драма на Шекспир ја избрал за превод... Како се чувствувал овој интелектуалец и револуционер додека, фрлен во зандана, како што би се рекло во народната поезија, ја преведувал оваа драма за судирот меѓу две вери, христијанството и јудаизмот, и судирот меѓу сфаќањето за правдата и милосрдие? Можеби (ако размислуваме романтичарски и со фантазија) некои други белешки на Тодор Лазаров останале расфрлани во затворите во кои издржувал казни како политички затвореник, но овој превод на Шекспир по некои чудни

патишта стигнал таму каде што и треба да биде.⁵ Во некои од многубројните текстови посветени на промоцијата на овој ракопис во 2017 г. се зборува за неговото откривање во Археографската збирка на НУБ, како и за тоа дека неговото постоење досега било непознато, но како што се гледа од пренесената табела, сепак, се потврдува дека преводот на *Венецијанскиот трговец* од Лазаров во ракопис одамна бил каталогизиран. Постоенето на овој драгоцен ракопис во фондот на НУБ го спомнува И. К.-Попоска уште во 1988 година и во белешка ја изразува својата благодарност кон вработените во Одделението за ретки ракописи за информацијата.⁶

Несомнено е дека за секој шекспиролог можноста овој ракопис да се види зад заштитното стакло при неговото претставување за пошироката јавност претставува фасцинантно искуство. Без никаков романтизам ја пренесуваме како научна фасцинација зашто сме, сепак, поданици на времето, и тоа заповеди ни дава – во нашиот културолошки и историски контекст на присуството на Шекспир во Македонија, ова претставуваше ретка можност да се додаде преку лично искуство уште еден дел во сложувалката на хрониката што ја нуди овој текст.

Оттука, може да се констатира дека преку хрониката на настаните поврзани со Тодор Лазаров и неговиот превод на *Венецијански трговец* се прекршуваат на речиси идеален/метонимиски начин прашањата што ги загатнува овој текст – прашањата на јазикот, историските околности и политиката врзани во концептот за присуството на Шекспир во Македонија – присуство како хроника, односно, во малку изместена бахтиновска смисла, како хронотоп – временската и просторната поврзаност на еден драмски текст, во овој случај, како театар и како превод.

2. ПРВИТЕ ЛИЦА НА ШЕКСПИРОВСКАТА МАКЕДОНСКА ТЕАТАРСКА ИСТОРИЈА

Во хрониките на македонските театри Шекспир има стотици лица. Но лицето на *Ѓрваџа* главна улога во *Ѓрваџа* драма на Шекспир во македон-

⁵ „...во таков вид на историска и состојба на психотероризам, Вилијам Шекспир, лично го посетува во сонот и му се обраќа со зборовите: ‘Преведи ме на твојот мајчин јазик’. Македонскиот јазик, неговиот мајчин јазик во тоа време не е кодифициран, бидејќи нема држава што го носи тоа име... Неговите [на Тодор Лазаров, н.з.] белешки остануваат расфрлени помеѓу затворските ќелии во Дамаск, Солун и Битола.“ Јордан Плевнеш во „Шекспир во Македонија, од затвор до слобода“, текст посветен на првиот Шекспир фестивал во Битола (2013.) <https://www.jordanplevnes.net/1053108610741086108910901080/21>

⁶ Овој податок таа го наведува во спомнатата докторска дисертација, но и во сепаратот „Шекспир во Македонија во 20. век“ од 1988 (175–184).

ски превод кај нас е *лицејто* на ликот на Розалинда од *Како што милувајте* (1948) – Добрила Ивановска-Чабриќ.

Како што наведуваат проследувачите и хроничарите на македонските театри, оваа комедија на Шекспир е обновена во 1964 г. И токму во оваа постановка се јавува *лицејто* на нашата истакната актерка Милица Стојанова како едно од многу ретките олицетворенија на ликот на Одри, скромната и неука козарка на која ѝ се додворува шутот Точило. По 55 години, Милица Стојанова има многу живи сеќавања поврзани со овие први шекспировски проблесочи кај нас (секако и Добрила Ивановска-Чабриќ, со која, според кажувањата на Милица Стојанова, настапувале заедно и во други претстави, а која настапувала и во една од главните улоги и во 1951 г. во *Ноќ сјројши Водици* на МНТ).

Авторката на овој текст имаше можност во лична комуникација токму со Милица Стојанова да дознае мошне интересни и значајни детали поврзани со подготовката и изведбата на оваа постановка на *Како што милувајте* од 1964 г., а коишто таа многу спонтано и несебично беше подготвена да ги сподели. Нејзиното сведоштво и сеќавања, како и тие на првиот главен Шекспиров лик кој проговорил на македонски јазик, односно евентуалното сведоштво на Добрила Ивановска-Чабриќ, се бесценета привилегија како уште една рефлексива и одраз на времето чии поданици сме сите.

Сметаме дека е најсоодветно токму во овој контекст да го пренесеме она сведоштво коешто имавме можност и чест да го забележиме – сеќавањата на Милица Стојанова за *Како што милувајте* од втората постановка во 1964 г. во МНТ (но и за нејзината улога на Леди Макбет, како членка на ансамблот на Драмски театар) искажани во повеќечасовен разговор со неа.

Нејзиното учество во втората постановка на *Како што милувајте* (премиера 12.7. 1964 г.) било и нејзино последно како членка на МНТ, а оваа претстава била и последна што се играла во МНТ пред театарот да биде урнат, при што премиерата била во Градскиот парк.⁷ Ја играле и во Охрид, но со Љупка Цундева како главниот лик Розалинда). Инаку, по Земјотресот, сите театри (и МНТ и тогашните ансамбли на албанскиот и турскиот театар, односно ансамблот на тогашниот Малцински народен театар), како што кажува Милица Стојанова, живееле во Сарај под шатори. Во однос на прашањето како се одлучувало за репертоарската поли-

⁷ Според нашите истражувања, нејзината прва улога (споредна) во драма на Шекспир била во *Многу врева за ништо* во 1955 г. во МНТ, исто така во режија на Димитар Костаров (в. <http://mnt.mk/mk/arhiva>)

тика и зошто токму Шекспировата комедија *Како што милуваше* била избрана во 1948 г. за прва негова драма играна во Македонија, објаснувањето е дека во тоа време се водела многу голема грижа за силен драмски репертоар, со цел да бидат застапени сите големи имиња од историјата на светската драма. Во тој процес најголемо влијание имал Димитар Костаров, кој ја режирал драмата, но бил и директор на театарот. Решавале сите во управата, но најголемо влијание имал тој. Што се однесува до поделбата, актерите едноставно чекале да се појави списокот, а таа била многу среќна кога го видела своето име, големината на улогата не ѝ била битна, не ги делела улогите на големи и мали, секоја улога ја сфаќала како многу сериозна задача. Како што кажува: „Тоа што ми е дадено, тоа треба да биде“. Режисерот Костаров дошол на првата проба, а со самата најава на инспициентот дека доаѓа, веднаш настапила тишина и сите актери внимателно го слушале неговото воведно образложување.

На прашањето дали режисерот очекувал од актерите пред пробите да читаат друга литература за подготовка, Стојанова вели дека тоа не било случај, туку дека на првата проба тој ја давал својата експликација за драмата воопшто, а потоа на секој актер поединечно му објаснувал како треба да ја игра улогата, но сепак бил отворен за сугестии и смета дека бил сериозен авторитет. Во оваа комедија на Шекспир партнер ѝ бил Петре Прличко во улога на шутот Точило (в. фотографија на стр. 4). Во текот на пробите (а во врска со прашањето за нивната актерска соработка во поставувањето на оваа драма), Костаров ѝ го дал следниов совет како општо правило: партнерот треба да се гледа, но не само да се гледа, тоа не е доволно, мора притоа и да се *vigi*. Додава и дека публиката многу добро реагирала на духовитоста на Прличко во оваа улога. Таа, пак, со леснотија го меморирала текстот на својата улога (козарката Одри) без оглед на тоа што станува збор за шекспировски јазик. Според нејзините сеќавања, многу се вложувало во костимите и сценографијата, кои биле мошне богато изработени, нешто што, впрочем, се гледа и од фотографиите од нејзините лични албуми (како и на фотографијата објавена во овој текст). Како што вели Стојанова, *Како што милуваше* била претстава којашто била и визуелно атрактивна. Конечно, на прашањето како публиката ја примила оваа претстава во 1964 г., Милица Стојанова кажува дека во тоа време, по Земјотресот, Скопје имало извонредна публика, која знаела каде и како да реагира на одредени сцени.

Особено интересно е да се обележи дека Милица Стојанова, според нашите истражувања, е и првата Леди Макбет. Според нејзините кажувања, улогата во трагедијата *Макбет* (премиера на 14.10.1969 г., превод

на Богомил Ѓузел, н.з.) ја добила на аудиција кога меѓу неа и две други актерки англискиот режисер Гарет Морган ја избрал токму неа за оваа улога. Сите три актерки избрале монолози од *Тројанки* на Еврипид, а Милица Стојанова ја избрала улогата на Касандра. Режисерот сè уште не ја бил донел одлуката, и побарал да ја гледа изведбата на претставата *Беџалка* од Васил Иљоски. Милица Стојанова ја презела улогата на Донка во вториот чин. Она што го поттикнало во поделбата нејзе да ѝ ја додели улогата на Леди Макбет била неговата фасцинација на трансформацијата на Стојанова од класичен лик од античка трагедија во лик од (рурална) битова драма. Пред да ја види во *Беџалка*, кажал дека нема соодветна актерка која би ја играла улогата на Леди Макбет. Прашал која е таа актерка, а Богомил Ѓузел му одговорил дека е тоа Касандра од првата аудиција. На прашањето како ја доживеала оваа улога, Милица Стојанова одговара: „многу страшно“, секако во смисла на големината и тежината на оваа улога во светската драмска литература, но и во смисла на уметничка и професионална одговорност. Она што ја отпуштило било сознанието дека секој актер може и да згреши, и токму тоа сознание ја инспирирало и поттикнало, со свесен ризик да не ја одигра добро, да ја доживее улогата како креативен предизвик. Напоменува и дека за познатата, но и многу тешка сцена во која Леди Макбет месечари и го губи разумот, режисерот Морган ѝ рекол сама да ја подготвува дома зашто имал доверба во неа, така што учествувала само на трите последни генерални проби. На прашањето каков бил нејзиниот пристап при толкувањето на оваа улога, Милица Стојанова одговара дека смета дека Леди Макбет е главниот виновник за трагичното дејство во *Макбет*, секако, еден од најпознатите драмски текстови на Шекспир. Додава дека за таа улога добила одлични критики. Во овој дел го наведуваме текстот пренесен од фејсбук-страницата на Драмскиот театар – Скопје од делот којшто претставува и еден вид негова архива:

Иако репертоарот на Драмски [театар] тежнее кон постановки на современи и домашни текстови, се случуваат и значајни препрочитувања на дела од драмската класика. Таква е и премиерата на „Макбет“ во чија реализација на ансамблот на Драмски му помогна гостинскиот креативен тим од Англија, составен од режисер, костимограф/сценограф и композитор. Претставата е оценета како „компактна, повеќеслојна и ретко динамична“. Нејзините вредности биле проверени преку гостувањата во Загреб и Чехословачка. Кога станува збор за

актерските креации, ќе остане запаметена онаа на Милица Стојанова во улогата на Лејди Макбет.⁸

Како поданици на времето кое заповеди ни дава (цивилизациски, локално и глобално, во крајно метафоричка смисла) оваа хроника на хроники ја завршуваме со мислата дека времето е секогаш минато, сегашно и идно, тие времиња се преплетуваат и со тоа она што произлегува од тоа преплетување како уметнички чин станува безвременско.

Библиографија

Стефановски, Р. (1989). Театарот во Македонија: 1948. *Театарски гласник*, 33, 61–62.

Ковилоска-Попоска, И. (1975). *Шекспир во Македонија*. Докторска дисертација. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје).

Интернетски страници

http://www.mactheatre.edu.mk/ms_muzej_mac.html

http://www.mactheatre.edu.mk/main/inst_mac.html

<https://www.facebook.com/dramski.teatar.skopje/posts/10153271105220933/>

<http://mnt.mk/en/pretstavi-menu/arhiva>

<http://mnt.mk/en/za-mnt/mnt/istorija>

<http://mnt.mk/mk/arhiva-na-pretstavi/kako-shto-miluvate-05-11-1948>

<http://www.vbm.mk/scripts/cobiss?id=1148373222344308>

<https://pescanik.net/teatrom-do-nacije/>

<http://okno.mk/node/31228>.

<https://vecer.mk/kultura/otkrien-rakopis-na-prv-makedonec-koj-go-prevel-shekspir-vo-1908>

Интервју

Милица Стојанова (2019, 28.10.). Милица Стојанова во разговор со Рајна Кошка Хот (лична архива на авторката)

8 <https://www.facebook.com/dramski.teatar.skopje/posts/10153271105220933/>

Rajna Koška

**“WE ARE TIME’S SUBJECTS, AND TIME BIDS BEGONE”: ONE
POSSIBLE VERSION OF THE CHRONICLES OF THE PRESENCE OF
SHAKESPEARE IN MACEDONIA**

Abstract

The paper provides an overview of the presence of Shakespeare in Macedonian theatres and in Macedonian translation by examining the research and work that has been done in this domain by the first Macedonian theatrical and Shakespearean scholars, translators and actors whose efforts eventually established the foundations of Shakespeare Studies in Macedonia. While it does not aim to present a final or ultimate summary in this context, its purpose is also to provide further insight into the recent developments that concern the objectives of this article. In addition, it examines and presents the most recent achievements in these fields in our cultural context through the prism of Macedonian Shakespearean theatre and language as expressed through the concepts of time, history and politics in the widest sense of these terms, both as metaphors and reality.

Keywords: Shakespeare, chronicles, Macedonian theatres, Macedonian translations

Клучни зборови: Шекспир, хроника, македонски театар, македонски превод

ЕСЕИ ОД СТУДЕНТИ

Анамарија Милошевска

ПОЕТСКИОТ ПАТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

(70 години од *Земјата и љубовта*)

Најпрепознатливиот национален симбол на дваесеттиот век во Македонија е Блаже Конески. Околу делото на овој знаменит и неповторлив автор се преплетуваат вредностите на македонскиот јазик и нашата литература и култура. Со неговиот монументален влог во науката за јазикот и книжевноста, ја осветлува иднината на македонската реч и со овој негов возвишен придонес го запознава светот со македонскиот јазик. Се истакнува (ненаметливо, ами по заслуга) како ненадминат и реномиран лингвист, поет, есеист, прозаист, литературен историчар, славист, препејувач, полиглот. Неговите фундаментални јазични дела го втемелуваат нашиот културен опстанок. Негова заслуга е создавањето на *Грамајшика на македонскиот литературен јазик*, *За македонскиот литературен јазик*, како и *Македонскиот јазик со јазиковисен речник*, подготвен заедно со Крум Тошев, кој е озаконет на 7 јуни 1945. Покрај тоа што е јазичен гениј, се афирмира и како еминентен поет со блескава творечка енергија. Конески за креативниот процес на создавање на своите песни има многу интересна хипотеза. „Одеднаш бев обземен од чувство дека јас песната заправо не ја пишувам, ами ја откривам“ (Конески, 1987). Тој е првиот кој ја ослободува македонската песна од излитените фолклористични форми, но сепак не ја создава својата поезија *ex nihilo*, туку ја воздигнува на повисоко естетско рамниште. Градејќи ја песната како проста и строга, со својот автентичен поетски глас, нè плени со своите поетски идеи. Една од позначајните развојни фази на поезијата на Блаже Конески претставува песната *Тешкото (Земјата и љубовта)*, 1948 г.). Земјата и љубовта во поезијата на Конески непрестајно ќе се претопуваат една во друга како базични поетски мотиви. Песните од овој циклус се движат помеѓу традицијата и иновацијата. Конески низ страниците на овој циклус се остварува како извонреден познавач на духот на усната поетска

традиција. Песните „Полноќ“, „Утро“, „Охрид“, „Дојран“ ја најавуваат неговата зрела поетска доба, како поет кој пишува за длабоките внатрешни пориви на човекот.

„Од вековно ропство, мој народе, идеш, / но носиш ти в срце дар златен и пој. / Пченицата твоја триж плодна ќе биде / и животот твој.“ Овие познати стихови зборуваат за издржливоста и неуништливоста на македонскиот народ, кој покрај сите маки и страдања останува храбар, не умира и ништо не го ништи неискоренливиот дух на нашиот народ.

Нашиот Блаже Конески, гледајќи како се игра ороото „Тешкото“, за првпат во 1942 година во родниот Прилеп бил инспириран да ја создаде една од најубавите песни напишани на македонски јазик. Ороото „Тешкото“ го играле печалбарите од мијачкиот крај во мигови на разделба со своите најблиски, или за Петровден, кога се враќале во родниот крај поради свадбите на своите блиски роднини. Песната на Конески започнува со болниот поетов крик кога ќе го чуе звукот на зурлите. Во оваа антологиска песна, поетот на многу илустративен начин ја искажува љубовта кон својата татковина, ја оживува традицијата, ја буди историјата и ги распламтува родољубивите чувства. Од чувствата кои го преплавуваат неговото срце, лирскиот субјект вели „ми иде да плачам ко дете“. Во ороото е вплетена борбата на нашиот народ за подобро утре, за слободна иднина. Низ овие осумдесет стихови е извезена и силата на нашата земја, тешкото, мачно и крваво минато на поробениот народ. Конески го опева „бујното и бунтовничко оро“ кое го повел народот кон крајната цел – слободата. Ороото го потсетува на тешкото минато и лирскиот субјект „го стиска“ во градите „жал лута“, а во неговите очи „навирува река“ солзи. Во неговата душа има огромна тага, како пред него да ги гледа ужасните маки од вековното ропство. Ороото го започнуваат старци, а до нив се фаќаат младите и се разгорува неговиот тек – се редат слики на природните убавини на татковината. Со тоа што младите се фаќаат на оро до старците, поетот ни испраќа една оптимистична порака, дека младите се оние кои ќе продолжат да се борат и да го остварат копнежот на своите предци – да живеат слободно. Во последната строфа лирскиот субјект говори за светлата иднина која го очекува нашиот народ, бидејќи не се предавал и со својот непокорлив дух обезбедил сигурна иднина за новите генерации.

Враќајќи се кон традицијата, Конески, како голем познавач на народните преданија, го опева Марко Крале и митот за неговото јунаштво го надградува со уметнички слој. За овој циклус Старделов ќе каже дека е најзначаен и фундаментален циклус во поетското творештво на Конески

(Старделов, 1990: 139). Во неговиот есеј „Еден опит“ Конески ќе зборува за легендите, кои подоцна ќе ги доведе во поетски облик. Со тие легенди тој се запознавал, слушајќи ги постарите како му ги раскажуваат, во својот дом во Небрегово. „И до денеска ме полазува некоја гроза по коскиве кога ќе се сетам со каков торжествен глас тие ги кажувале и со какви многузначителни гестови го придружувале кажувањето. Уште отогаш преминала во мене Стерна, страшната подземна вода“ (Конески, 1987: 140). Низ овој негов израз се назира основниот триаголник на неговата поетика: традицијата, колективот и авторот. Мотивот го презема од преданијата, но потоа го продлабочува со своите филозофски размисли.

Зборувајќи за творечката дејност, Конески става акцент на три поими: автоматизација, актуализација и очудување.

Во есејот „Еден опит“ Блаже Конески укажува дека термините „автоматизација“ и „актуализација“ ги презема од прашкиот лингвист Б. Хавранек и дава дефиниции за овие два термина кои наоѓаат примена во јазичната и творечката дејност. Автоматизација е израз што самиот по себе не привлекува внимание, искажување, кое, со оглед на јазичната форма се восприма како конвенционално и разбирливо. Актуализација, пак, обратно, претставува употреба на јазичниот израз на таков начин што самиот исказ привлекува внимание и се восприма како необичен, како ослободен од автоматизацијата. За Конески, типична е постапката на актуализација на теми и мотиви од фолклорот на македонскиот колектив. Во таа смисла, најиндикативни се песните од циклусот „Марко Крале“. На почеток на секоја од песните во овој циклус е дадена народна легенда (хипотекст), а врз неа авторот ја гради поетската слика (како хипертекст) и на овој начин Конески прави иновација и модернизација (ги актуализира) мотивите од фолклорот. За Конески „потребата за освежување, обновување, актуализирање претставува основна потреба на човечкото суштество“.

Во македонскиот речник зборот очудување го внесува Конески. Инаку, тоа е термин искован од рускиот формалист Виктор Шкловски, кој прв го воведува него во теоријата на литературата како остранение (странный = чуден). Очудувањето претставува отстапување на некој елемент (најчесто тематски) на литературното дело од нормите и конвенциите и кај нас предизвикува чувство како да е „првпат виден“. Очудувањето (онеобичувањето) придонесува да се наруши „автоматизмот“ на перцепцијата. Во таа смисла, очудувањето треба да биде основна уметничка постапка. Без очудување нема книжевност (ниту друга форма на уметност). И самиот Конески, кога зборувал за поезијата, кажал дека „таа (мислејќи на

поезијата) ја брише прашината од зборовите, синтагмите и речениците и го прави постојано свеж јазичниот пејзаж.“ (Конески, 1990) За очудувањето во поезијата на Блаже Конески Катица Ќулавкова вели: „Поетот, само во еден момент кога воспоставува контакт со проширеното сеќавање на колективот, како и со својата натпросечна сензибилност (чувствени сензации) за јазичното изразување, ја препознава текстурата на песната и ја вообличува, т. е. ја актуализира на своеобразен начин, преку разни форми на стилизација, преку разни облици на очудување и на отежнување на поетскиот израз“. И додава: „Очудувањето на светот и на јазикот го создаваат впечатокот/илузијата дека читателот нешто гледа за првпат. Конески, во духот на руската формалистичка мисла, вели дека нема книжевност без очудување. Нема книжевност без ред, хармонија, симетрија, архитектонска статика. Поетот воведува ред во хаосот, го штити личното од безличното и од кошмарното. Воведувајќи го тој поетски ред, поетот ја гради архитектониката на двокатната кука на песната. Песната се чита и на рамниште на опис, и на рамниште на порака, значење и смисла“ (Ќулавкова, www.dpm-pisateli.mk).

Поетската збирка *Везилка*, според многумина, е највисокиот дострел во неговата поезија и претставува една од најубавите збирки во македонската поезија од втората половина на XX век. Во стихозбирката *Везилка* (1955) љубовниот мотив се истакнува на преден план и за оваа збирка Матеја Матевски вели дека е „пресвртничка книга во творештвото на Блаже Конески“ (Матевски, 2002). Економичен и рационален во стихот, со нагласена национална нишка, неговата богата поетска надареност е целосно остварена во збирката *Везилка*.

„Ако бараме доминантна тема во збирката *Везилка*, тоа во секој случај би била љубовта“ (Старделов, 1990: 74). Според Ерих Фром: „Љубовта е активна сила на човекот, сила што ги руши сидовите кои го раздвојуваат од неговите ближни, сила која го соединува со другите, сила која истовремено и му помага да го надмине чувството на осаменост и одвоеност и му допушта да биде свој. Љубовта е активност, а не пасивен афект. Нејзиниот активен карактер може да се изрази со тврдењето дека љубовта е првенствено давање, а не примање“. Во универзумот на Конески (вклучително и во неговата очудувачка стихозбирка *Везилка*), несовршеноста на љубовта е издигната на ниво на совршенство. Кога љубовта нема да предизвика болка или страдање, не можеме најинтензивно да ја почувствуваме нејзината сила. Ако никогаш не сме питачи за љубов, нема да ја спознаеме нејзината скапоценост. Впрочем, оние кои страдаат и предиз-

викуваат кај нас ефект на катарза се вредни за подражавање (според Поетиката на Аристотел).

Во морничавата песна „Виј“ лирскиот субјект е безнадежен, зборува за очајот на човекот и сфаќа дека никогаш нема да дојде до она што го сака и по кое копнее, колку и да го заклучува во полноќна црква. Тој страшен Виј се појавува во царството на ноќта, каде што живеат сите демонски сили во поетиката на Конески, во време и простор отаде човековото секојдневие. Грозниот Виј го изедначува со болката и со љубовта. На почеток тој е грозен и страшен, потоа се преобразува во нежен. Лирскиот субјект се споредува и со грозниот и со нежниот Виј. Може да ги наречеме Виј 1 и Виј 2, но на крајот тие се претопуваат во еден единствен Виј, кој истовремено љуби и страда. Ужасен е и морничав, но како таа се доближува до него, така тој станува понежен, дури не смее ниту да ѝ се приближи, бидејќи таа повлекла таинствена црта, која тој не може да ја пречекори. Таа е заточеница во полноќната црква, следена од светците, но не на спиритуален начин, како во секој религиозен храм, туку похотно. Единственото нејзино „спасение“ е да го фати за рака чудовиштето кое само за неа нежност носи, но таа го одбива, бега од него и одлучува да остане заклучена во полноќната црква, да бледи како свеќа додека сосема не згасне. Нема да ја гони како итра срна ниту како гулаб да ја држи в рака, туку ќе ја чува како таен спомен, во длабочините на своето срце (Конески, 1953), бидејќи таа небаре ружа јазачица, пуштила жили на сите страни, длабоко во него, но тој ќе успее да го отчешне коренот од неговото лежиште и да ја искорне таа невозвратена љубов од сувата почва на своето срце (Конески, 1974). За Виј може да се каже дека е трагичен лирски субјект. Читајќи ја песната, во нас се распламуваат чувства на страв, но и на сожалување. Трагичниот ефект на оваа песна лежи во тоа што лирскиот субјект е убиен (симболично) од неговата сакана. Во поезијата на Конески црквата често се сретнува како место во кое лирскиот субјект е во очајничка душевна состојба. Во песната „Марковиот манастир“ Марко се кае поради тоа што жртвувал многу животи за изградбата на крепост пред злото (Кале), па се обидува да добие прочистување за гревот, но таму нема милост за неговата душа, туку само студена полутемнина / како во таговна душа. Поминувајќи го прагот на манастирот сфаќа дека неговата изградба е залудна, таму нема да добие прошка и гледа дека го очекуваат нејасни прилики, притаени во полумракот, / како што одам ме пречекуваат. Тоа се тие демонски сили кои живеат во полноќното царство во творештвото на Конески. Во песната „Ангелот на Света Софија“ црквата како хетеротопија (концепт на Мишел Фуко) се појавува повторно.

Тој ја споредува световната убавина на неговата љубена со сакралната лика ангелска од фреската. Ја носи длабоко во своите гради, прекриена со малтер и оттаму никој не може да ја извади, единствениот начин на кој таа ќе згасне е со неговиот живот. Во сидовите на црквата на Конески ечи болниот лелек на лирските субјекти со кои царува грозниот Виј. Таму е заточеница неговата сакана, таа гори под малтерот на неговите гради. Во тие студени сидови талка таговната душа на митскиот (во циклусот на Конески без натприродни моќи и очовечен) јунак Марко Крале. Таа црква е срцето на лирскиот субјект каде што извикуваат љубовта и страдањето. Тоа место некогаш било виножитно царство во кое царувале страста и љубовниот оган, но откако таа ангелска лика го измамува и му ја одзема силата, тоа среќно царство се претвора во студена полноќна црква исполнета со густ мрак, каде се припојуваат лирските субјекти од сите љубовни песни на Конески и тонат во тежок очај.

Љубовта е онаа сила која го буди страдањето кај човекот. „Со оваа своја антологиска песна Конески го открива демонот на љубовта, го открива она демонијално во љубовта, оној, ако така можам да го наречам, и садизам и мазохизам кај овој наш знаменит поет да дојде по секоја цена до вистината, да допре до архимедовската точка на сè што длабоко го чувствува и мисли“ (Старделов, 1990). Конески ѝ посветил многу стихови на оваа тема: љубовта и страдањето на човекот и осознавањето на вистината преку овие две категории, но кулминација на поетовите душевни јанси е достигната во песната „Кошмар“. Ова е една од песните на Конески во кои лирскиот субјект горливо зборува за љубовта, која самиот автор ќе ја нарече највисок човечки подем. Лирскиот субјект, обземен од љубовта, страда, бидејќи љубовта и болката секогаш одат заедно. Тие се неделиво нешто: тело и душа, Ерос и Танатос. Поетот ја опева љубовта, која е тешка и со себе носи непобедлив кошмар. Се насетува трагичното чувствување за жена што се сака, а од која се добива само студ и на лирскиот субјект му остава само нескротливо страдање. Тој ја љуби безгранично, вие по неа, а неговата душа немо и глуво крвави по нејзиното студено срце. Љубената е до него, но таа е полна со презир, а него кошмарот постојано го дави и на крајот гргнува од него и поплавува сè. Тивко прифаќа дека сенката на волкот на љубовта вечно ќе го гони, но длабоко во себе тоа и го посакува, бидејќи љубовта му дава смисла на човековото постоење. Со повторување на стихот сакам да љубам!, ни кажува дека нејзиниот лик засекогаш ќе гори во неговите гради, иако таа се оддалечува од него, љубовта останува длабоко, во самата срж на неговото битие. По песните исполнети со жар и љубовни чувства, во циклусот „Записи“

(1974 г.), во песната „Вепар“, се појавува дива свиња. Со појавата на ова суштество со неубав, непривлечен и груб изглед, се сквернави претставата за љубената жена. Лирскиот субјект со чувство на гадење вели дека убавината и телото кон кое мечтаел на сон на јаве не сака да го допре. На сон ја гушкал тој, но на јаве вепар го душкал нејзиното месо и оттука доаѓа згрозеноста, па така сè стана ветар!

Љубовните мотиви се сеprisутни во поезијата на Конески, како важен сегмент во филозофското осмислување на основните животни прашања. Во неговите песни тој артикулира колективно несвесно привидение за чувствените сензации во нас самите, па оттаму, кога се обидуваме да ја откриеме песната, се идентификуваме во неа.

Во стихозбирката *Везилка* и во истоимената програмска песна Блаже Конески го формулира своето поетско мото: „Везилке, кажи како да се роди / проста и строга македонска песна“. Тој се покорува на овие творечки принципи: да пишува „просто и строго“. Што, всушност, претставува Везилка? Таа е многузначна песна, зборува за творечкиот чин, за начинот на кој треба да се изведе една песна, за самата себеси, затоа може да се нарече автореференцијална (реферира на самата себе). Во првата строфа поетот го поставува прашањето: Везилке, кажи како да се роди / проста и строга македонска песна / од ова срце што со себе води / разговор ноќен во тревога бесна? На ова прашање одговор дава везилката во следните три строфи. Таа му вели дека треба да везе со силните бои црно и црвено и со нив да изведе песна од копнеж и песна од мака. Ова може да се толкува како автореференцијалност, но тука не запираат значењата во песната, со секој нареден стих поетот ги умножува и збива. Везилката зборува и за историјата на нашиот народ, за крвавиот трагизам кој го следи со векови. Од заднината на строфите на „Везилка“ сирка бинарната опозиција живот-смрт и тоа ѝ дава страотен тон на песната. Старделов за внатрешниот свет на „Везилка“ потенцира: „Во неа се затвора цел еден изминат круг на животот, т. е. во неа е сплетена трагиката на егзистенцијата. Во тие две јарки бои и во тие два тврди конци, во тие две вечни нишки и во тие две бескрајни шарки горат и капат, на вечерен запад во кои се гаси и најмилиот спомен, во кои се гаси душата како што венее цвеќе без боја. Во неа се уловени ем чудни песни ем чудни везби во кои е сместена судбината и низ кои таа зборува и се открива самата себеси“ (Старделов, 1990: 68).

Конески остава отпечаток на љубовната поезија со своите длабоки и лиризирани филозофски размисли. Блаже Конески ја менува сликата на жената и љубовта во македонската лирика. Тој е фасциниран од жената и нејзината убавина и со неговите стихови прави да чувствуваме како прв-

пат да читаме љубовна поезија. Суштествувањето на жената за Конески станува примамлива енигма, опсесивна метафора во неговата поетика. Со овој мотив се приближува до Прекрасната дама (која претставува комбинација на царица, љубовница и Богородица) на рускиот поет Александар Блок.

Спонтаното нижење на изразните средства, со кои се случува доближување на оддалечени реалности, е во тесна врска со ефектот на очудување, кој го чувствуваме кај Блаже Конески кога ги поставува едноставноста и строгоста како почеток и крај на отсечка во својата *ars poetica*. Како што вели Иво Андриќ, кој бил цитиран и од самиот Конески: „Најголем ефект се постигнува во поезијата кога поетот ќе го изненади читателот со нешто познато.“ Во таа смисла, очудувањето ја добива својата функција во поезијата, бидејќи поезијата изненадува и со познатото, изненадува и кога потсетува на некои заборавени содржини, на некои потиснати содржини (Ќулавкова, www.dpm-pisateli.mk).

Блаже Конески со својот поетски јазик се обидува да проникне во енигмата наречена човеково постоење, да ја разгатне длабоката смисла на човечката несреќа. Навлегува низ пукнатините на битието каде што неизречливо се страда. Неговите песни, отежнати од симболика, се вовираат во нашата свест, во урнатината на нашата душа и таму посадуваат семе од кое се раѓа љубовта кон македонскиот збор!

Библиографија

- Конески, Б. (1953). *Песни*. Скопје: Кочо Рацин.
- Конески, Б. (1974). *Зайиси*. Скопје: Македонска книга.
- Конески, Б. (1987). *Ликови и ѿеми*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. (1987). *Ликови и ѿеми*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. (1990). *Ликови и ѿеми*. Скопје: Македонска книга.
- Матевски, М. (2002). Поздравно обраќање. Делото на Блаже Конески – Остварувања и перспективи. Скопје: МАНУ
- Старделов, Г. (1990). *Одземање на силаѿа*. Поезијата на Блаже Конески. Скопје: Мисла.
- Ќулавкова, К. Поетичките начела и личниот опит на Блаже Конески. Критика и есеј (www.dpm-pisateli.mk)